MemoriiJurnale

RICHARD KUNISCH

București și Stambul

Schițe din Ungaria, România și Turcia

Ediție de Viorica Nișcov

VINTAGE

VINTAGE

Richard Kunisch (1828–1885) s-a născut la Breslau (astăzi Wrocław, Polonia) într-o familie nobiliară. Urmează studii de drept, filologie și științe politice. Publică beletristică și articole politice în presa liberală. Ia parte la Revoluția din 1848 și este destituit din postul de referent la Curtea de Apel din Breslau. Ulterior, se dezice de idealurile revoluționare; devine magistrat guvernamental, apoi secretar de legație pe lângă unchiul său, baronul Emil von Richthofen – membru în Comisia Europeană a Dunării. În această calitate ajunge la București, pe 16 iulie 1857. Petrece aici zece luni, într-o perioadă în care reprezentanții puterilor europene iau act de voința Divanelor ad-hoc și fac recomandări hotărâtoare pentru soarta Principatelor. Este trimis apoi, tot în misiune oficială, la Constantinopol. Observațiile și întâmplările din acest excurs oriental alcătuiesc substanța paginilor de față, publicate în 1861. Întors în Germania, ocupă diverse posturi administrative; în 1866 primește titlul de baron von Richthofen, iar între 1866 și 1885 funcționează intermitent ca membru al Camerei Deputaților din Prusia. Din însemnările sale de călătorie își va extrage Eminescu materia *Luceafărului*.

Viorica Nișcov este istoric literar și traducător, cu contribuții în domeniul germanisticii, literaturii comparate și folclorului. Printre autorii traduși se numără Novalis, Ernst Jünger, Ricarda Huch, G. Scholem, C.G. Jung ș.a. Cea mai recentă carte a sa, *Ești cât povestești: O fenomenologie a basmului popular românesc*, a apărut la Humanitas în 2012.

RICHARD KUNISCH

București și Stambul

Schițe din Ungaria, România și Turcia

Traducere din limba germană,
prefață și note de
VIORICA NIȘCOV

Ediția a doua, revăzută

HUMANITAS
BUCUREȘTI

Coperta: Angela Rotaru
(Dâmbovița în dreptul băilor domnești,
cu palatul Ralli; tehnică mixtă după o fotografie
din epocă de Carol Popp de Szathmári)

Redactor: Radu Gârmacea
Tehnoredactor: Manuela Măxineanu
Corector: Cristina Jelescu
DTP: Radu Dobreci, Carmen Petrescu

ISBN 978-973-50-4606-4 (pdf)

EDITURA HUMANITAS
Piața Presei Libere 1, 013701 București, România
tel. 021/408 83 50, fax 021/408 83 51
www.humanitas.ro

Comenzi online: www.libhumanitas.ro
Comenzi prin e-mail: vanzari@libhumanitas.ro
Comenzi telefonice: 0372.743.382; 0723.684.194

O ÎNTÂLNIRE NEAȘTEPTATĂ

În memoria
Profesorului FELIX KARLINGER*,*
căruia cultura română îi rămâne
profund îndatorată.

Un tânăr german, prusian de obârșie, întreprinde în ultimii ani ai deceniului al șaselea al secolului al XIX-lea o călătorie în Orient. Pleacă de la Viena cu vaporul pe Dunăre, se oprește la Budapesta, atât cât să viziteze orașul, după care se îndreaptă spre Giurgiu, pe aceeași cale de apă, iar apoi cu trăsura, pe drumuri desfundate, pline de noroaie apocaliptice, spre București. Zăbovește aici ceva mai mult, timp în care asistă la o ședință de divan, vizitează o mănăstire din apropierea capitalei, se lasă încântat pe Dealul Mitropoliei de vederea orașului înecat în verdeață, cu zecile de cupole ale bisericilor sale scânteind în soare, se plimbă la Șosea, admirând eleganța lumii bune, frecventează saloanele vremii, uimindu-se de frumusețea femeilor, remarcă discrepanța enormă dintre fața opulentă, mondenă și occidentală, de „capitală suprarafinată“, și aceea mizeră, murdară și înapoiată, de „sate îngrămădite unele într-altele“ ale aceleiași urbe. În fine, de la Galați ia vaporul și pornește pe mare spre Constantinopol, de aici spre Scutari și, la urmă, spre Smirna, atras de fabulosul exotic al locurilor visate nostalgic încă din copilăria legănată de basmele Șeherazadei. La întoarcerea în țară scoate rapid, probabil după însemnări luate pe drum, un volum de impresii și observații din călătoria întreprinsă, presărate cu anecdote, mici peripeții, scurte digresiuni istorice. *București și Stambul. Schițe din Ungaria, România și Turcia* (*Bukarest und Stambul. Skizzen aus Ungarn, Rumunien und der Türkei*) apare în 1861 și până la sfârșitul deceniului cunoaște două ediții noi, probabil suplimentări de tiraj, în 1866 și 1869. Ultima cu titlul schimbat, *O călătorie în Orient. Imagini*

de călătorie din Ungaria, România și Turcia (*Eine Fahrt nach Orient: Reisebilder aus Ungarn, Rumunien und der Türkei*).

Dacă lucrarea tipărită în grafie gotică la Berlin de casa editorială Nicolai'sche Buchhandlung nu a prezentat, poate cu excepția momentului apariției ei, nici un interes pentru literele germane, de vreme ce autorul ei, Richard Kunisch, căci despre el este vorba, nu figurează în nici un dicționar, în nici o bibliografie ori enciclopedie germană, oricât de scrupuloase sunt altminteri acestea, pentru literatura română, în schimb, ea a fost și a rămas un obiect privilegiat și stabil de atenție. Pricina se știe: două basme din cuprinsul său au fost versificate de Eminescu, iar unul dintre ele se află, după chiar spusele, bine-cunoscute și constant reproduse ale poetului (mss. 2275B), la originea însăși a *Luceafărului*. Ne aflăm astfel în cazul lui Kunisch în prezența unui autor anodin, ignorat în propriul său spațiu lingvistic, care, întâmplător sau nu, se plasează într-o altă cultură, cu totul străină de a sa, la baza unui segment de istorie literară, atât creativă, cât și exegetică, de eminent prestigiu.

Legătura poemului cu sursa germană, pomenită pentru prima oară de Moses Gaster (1883/1993, p. 362), devine cu timpul, amplă dezvoltare ori simplă referință, un loc comun în eminescologie. Pe de altă parte, analizele și comentariile comparatiste s-au ocupat într-o foarte mică măsură de cercetarea fondului folcloric al basmelor și mai mult de acțiunea catalitică exercitată de ele asupra lui Eminescu. Tot astfel ansambul cărora ele îi aparțin a fost complet ignorat. Nicolae Iorga însuși care face o prezentare plină de pitoresc și căldură însemnărilor lui Kunisch (1928–1929/1981, pp. 621–624) și, mai nou, Klaus Heitmann, într-o carte de imagologie, vrednică de tot interesul (1995), se ocupă, potrivit cu obiectul investigației lor, doar de capitolele cărții care privesc șederea în Țara Românească a călătorului german. Totodată însă buna informare a acestuia din urmă în legătură cu istoria Principatelor, compasiunea pe care o manifestă față de starea jalnică a țării spoliate de domniile fanariote, critica pe care o adresează Marilor Puteri dezinteresate de soarta „națiunii moldo-vlahilor [...], care le slujise de atâtea ori și vreme atât de îndelungată drept bastion împo-

triva Semilunei victorioase“, pledoaria patetică pentru reforme care să ducă la stabilitate politică și prosperitate economică, într-un cuvânt orientarea inteligentă și corectă a lui în problemele grave cu care se confrunta pe atunci societatea românească a intrigat. Atât cei care l-au citit cu adevărat, cât și cei care fără să-l citească au văzut în el o referință bibliografică obligatorie a unui moment de grație din istoria poeziei românești s-au întrebat cine a fost, de fapt, Richard Kunisch.

Lectura cărții îngăduie într-o primă instanță o schiță fie și sumară de portret, după cum oferă și câteva crâmpeie de biografie. Cât de reale sunt acestea, rămâne de văzut.

Astfel, de la bun început se observă, în ciuda tonalității debordant afective și extravertite a scrierii, discreția autorului cu privire la viața lui personală, la scopul călătoriei întreprinse, precum și – cu puține excepții – la identitatea persoanelor cu care intră în legătură de-a lungul itinerarului parcurs, persoane numite în cel mai bun caz cu inițialele numelor.

Făcuse studii de filologie romanică și avea o înzestrare ieșită din comun pentru limbile străine, căci îl vedem conversând în latină cu clerici bosniaci, improvizând versuri în franceză în saloanele bucureștene, citindu-l în original pe Shelley, traducând din poezia maghiară, neogreacă și arabă, descurcându-se în italiană, spaniolă, română, turcă, polonă. Mărturisește că scrisese și publicase în franceză nuvela *La belle Florica*, inspirată din obiceiurile de nuntă ale românilor. Pasionat călător, urcase pe munți și străbătuse mări, cutreierase Grecia, Italia, Franța, Arabia, zonele înghețate ale extremului nord.

Pare să aibă o solidă cultură umanistă și pricepere muzicală și se dovedește a fi la curent atât cu evenimentele politice ale momentului, cât și cu istoria țărilor prin care trece – deși în privința acestui din urmă punct încearcă să acrediteze ideea că este tipul călătorului neinformat, fără prejudecăți, fără lecturi prealabile (idee infirmată însă chiar de el în capitolul „Stambul și Bazarul“ – nebăgare de seamă? joc?), care se lasă în voia neprevăzutului și a farmecului proaspăt al impresiilor de moment.

Curios din fire, chiar indiscret uneori cu semenii săi, îi plac viața mondenă și luxul; e orgolios, galant cu femeile și îndatoritor cu bărbații. Îl atrag riscul, aventura, depărtările misterioase. Are un sentiment puternic al onoarei, un spirit înflăcărat și o sensibilitate romanțioasă. Generozitatea intelectuală și deschiderea binevoitoare către „celălalt“, neexcluzând judecata critică atunci când împrejurările o reclamă (a se vedea bunăoară observațiile sarcastice despre murdăria, incultura și lipsa de evlavie a clericilor valahi), îl determină deopotrivă să cerceteze cu simpatie șatrele țigănești și să frecventeze dezinvolt protipendada bucureșteană, să colinde tavernele stătute ale Stambulului și să converseze degajat în casele de o somptuozitate fanată ale nobililor budapestani; totodată să prefere societatea oamenilor de rând snobismului agresiv al îmbogățiților de circumstanță. Tânăr occidental cu purtări alese, sociabil și spiritual, el îmbină un raționalism moderat de tip enciclopedist cu avânturi romantice de mică amplitudine și încearcă să dea imaginii sale din carte lustrul unei cochetării dezinhibate în căutare de voluptăți exotice.

Cine este acest tânăr care trăiește pe picior mare, umblă îmbrăcat elegant, este oaspete la palatul de vară al fostului domnitor Alexandru vodă Ghika, acum caimacam, care bate Constantinopolul însoțit de un cavas și dispune, direct de la Poartă, de informații privind traseele pe care urmează să le parcurgă sultanul într-o zi sau alta? Cine este acest tânăr care în amintirile sale de călătorie pare să-și disimuleze identitatea sub masca unui personaj pornit să hoinărească fără nici o treabă prin lumea largă?

Răspunsul la o asemenea întrebare contrariantă care, difuz sau explicit, a stăruit în istoriografia noastră literară o lungă perioadă de timp l-a dat, pe cât posibil complet și definitiv, într-un studiu relativ recent (1996, pp. 81–103), profesorul Klaus Heitmann. Pe baze documentare solide (o lucrare de istorie a administrației prusace în perioada 1866–1945, o cronică a familiei Richthofen, informații din presa locală a vremii), el a reconstituit etapele biografice importante și activitatea lui

Kunisch, acoperind astfel o lacună jenantă din cultura noastră și aducând un prețios serviciu cercetărilor eminescologice.

Rezum mai jos, după acest studiu, biografia lui Richard Kunisch.

S-a născut în 1828 la Breslau. Pe linie maternă aparținea familiei baronilor von Richthofen. Adoptat de sora mamei sale, este înnobilat baron în 1866 și își ia numele de Kunisch von Richthofen. Între 1846 și 1849 face studii de drept, științe politice și filologice. Publică povestiri, poezii și recenzii în presa locală, dar colaborează și la ziare de prestigiu: *Allgemeine Zeitung* din Augsburg (de orientare moderat liberală) și *Vossische Zeitung* din Berlin (de orientare liberală de stânga). Ca urmare a participării sale la Revoluția de la 1848 și, mai apoi, a unor activități publicistice în favoarea ideilor liberale este, în 1852, destituit din funcția de referent la Curtea de Apel din Breslau și ținut sub supraveghere ca suspect politic. La scurtă vreme se dezice de idealurile sale democratice, face profesiune de credință conservatoare și este reangajat într-o funcție subalternă, după care, în urma unui examen, primește postul de magistrat guvernamental. Între timp, unchiul său Emil von Richthofen, care între 1846 și 1848 fusese ministru plenipotențiar al Prusiei în Principate[1],este numit membru în Comisia Europeană a Dunării, înființată după Tratatul de la Paris (1856) și al cărei scop era, între altele, după cum se știe, ca pe baza unei informări prealabile să prezinte propuneri privind organizarea politică viitoare a celor două principate. Pentru această complicată și delicată misiune, Emil von Richthofen cere un secretar de legație care, „în afară de o pregătire profesională generală, să stăpânească limba franceză în scriere ca și în vorbire și să aibă un scris plăcut“, precizând totodată că „magistratul

1. Acest baron a fost o persoană extrem de interesantă, cu o viziune istorică largă și lucidă, care a susținut pe cale diplomatică, iar ulterior printr-o activitate publicistică bogată, solid documentată, cauza unirii Principatelor, amenințate mai ales de imperialismul rusesc, precum și ridicarea economică a acestora prin sprijin occidental. O prezentare a misiunii lui diplomatice în cadrul relațiilor româno–prusiene la Heitmann, 1996, pp. 35–79.

stagiar Kunisch [...] ar întruni cu siguranță calitățile amintite." Cererea este aprobată și Kunisch pornește pe 6 iulie 1857 spre București, unde ajunge pe 16 iulie. Lucrează zece luni la Comisia Europeană și apoi este trimis, tot în misiune oficială, la Constantinopol. La sfârșitul activității sale diplomatice primește un certificat în care i se recunoaște prestația ca foarte eficientă, el confirmând în orice împrejurare „hărnicie, abilitate, pricepere lesnicioasă a problemelor, îndemânare în afaceri [...], comportament deosebit de reținut și de cuviincios [...], discreție în raport cu sarcinile care i s-au încredințat". Odată întors în Germania, ocupă felurite posturi administrative până când, în 1868, se stabilește ca subprefect la Melsungen, în landul Hessen, unde o vreme își neglijează obligațiile de serviciu și se remarcă prin purtări excentrice. Face politică conservatoare și obține un loc în Camera Deputaților din Prusia în anii 1866–1868, 1871–1873 și 1882–1885. Moare în 1885.

În afară de *București și Stambul*, Kunisch a mai publicat un volum de versuri, *Primavera* – se pare de negăsit –, precum și, sub pseudonim, bucăți de beletristică în presa din Kassel. Extrase din cartea de călătorie (e vorba de capitolul „București", cu excepția finalului, „O înmormântare" și „Anița") au fost tipărite între 1883 și 1884 în revista bucureșteană *Bukarester Salon. Illustrierte Rumänische Rundschau*. Poate nu chiar întâmplător, de vreme ce în aprilie 1883 apăruse *Luceafărul*, în *Almanahul Societății Academice Social-Literare „România jună"* din Viena, iar către finele lui decembrie al aceluiași an, ediția de *Poesii* ale lui Eminescu, sub îngrijirea lui Maiorescu.

Faptul că autorul însemnărilor de drum *București și Stambul* mimează, convingător, ce-i drept, condiția peregrinului slobod de orice obligații, călătorind din pură plăcere, este, firește, acum, când știm cine era și cu ce se îndeletnicea, consecința rezervei obligatorii pe care i-o impunea natura misiunilor sale diplomatice. Dar nu e numai atât. Disimularea, „ca și cum"-ul, jocul de-a învăluirea și dezvăluirea țin de esența însăși a convenției literare. Or, cartea lui Kunisch se situează tocmai între

scrierea de „serviciu“, de utilitate strict documentară, și ficțiunea literară menită divertismentului. În ce privește primul aspect, s-ar zice la prima vedere precumpănitor și răspunzând așteptărilor legate de categoria însemnărilor de călătorie, există în carte un număr important de descrieri etnografice (interioare, vestimentație, arhitectură, peisaj urban, obiceiuri) și de natură (acestea îndeobște lipsite de relief), precum și observații sociale (unele notate cu spirit, altele plate) care pot constitui o sursă importantă de informații istorice privind atât viața cotidiană la mijlocul veacului trecut în sud-estul european, cât și perspectiva străină de reflecție asupra ei. Dar acestea nu sunt în substanța lor prea diferite de ceea ce semnalează alți călători străini care au trecut pe-aici. Pentru a limita referințele doar la spațiul românesc, trebuie spus că, bunăoară, nici uluirea în fața sărăciei cutremurătoare a locuitorilor, explicate prin lăcomia domniilor străine și a boierilor autohtoni sau prin jafurile necontenite ale oștilor străine, nici afirmarea ascendenței romane a valahilor, nici admirația față de frumusețea femeilor și blândețea poporului, nici oroarea de drumurile impracticabile, cu hârtoape și inimaginabile gloduri – nici acestea și nici multe altele nu reprezintă lucruri noi. Ele au fost consemnate de alți străini înainte de apariția cărții lui Kunisch sau aproape concomitent cu ea (v. Stela Mărieș, 1983; Heitmann, 1995). Mărturia lui are deci o valoare mai degrabă confirmativă.

Pe de altă parte, o sumă de aserțiuni de ordinul observației imediate este supusă unui proces de derealizare, care derivă, de fapt, dintr-un prealabil „ideologic“: în bună măsură romantic întârziat, Kunisch crede în simbolismul psiho-fizic și în existența unui suflet național manifestat în tot ceea ce sunt, gândesc și creează indivizii aparținând aceleiași comunități etnice. A căuta acest simbolism nu doar în mentalități, moravuri, opere arhitectonice, limbă, poezie, ci și în detalii aparent nesemnificative – „nimic nu e lipsit de însemnătate, nici felul de a saluta, nici aranjarea locuinței, nici livreaua slujitorilor“ – este unul din țelurile declarate ale călătoriei sale și, până la urmă, al oricărei călătorii într-o geografie alta decât cea proprie. Străinul, „celălalt“, este perceput și de Kunisch ca purtând la vedere

mărcile ireductibile ale etnicității sale. Generalizare și abstractizare bazate, foarte probabil, pe seducția unității, pe năzuința universală a spiritului de a reduce diversitatea la un numitor comun. Se străvede aici și ecoul unor idei circulante în epocă, din care avea să se hrănească și să se articuleze ca știință etnopsihologia (publicația *Zeitschrift für Völkerpsychologie* va apărea chiar din 1859). Reprezentarea particularității, a specificității locurilor, dar mai ales a oamenilor întâlniți comportă mai totdeauna la Kunisch momente stereotipe, derivate din izolarea unor elemente de întregurile cărora le aparțin sau din nesocotirea, până la ignorarea totală, a altora. Ele anemiază realul, îi subțiază vitalitatea, îi amputează complexitatea și nuanțele. Practicarea unui atare reducționism duce în final la o alunecare din obiectivitatea referențială într-o subiectivitate afectivă, căci imaginile stereotipe sunt de cele mai multe ori încărcate emoțional. Călătorii străini întâlniți pe drum sau locuitorii țărilor în care autorul poposește apar precumpănitor ca personaje standardizate, rezumate la câteva trăsături dominante. Caracteristic e și faptul denumirii lor prin substituiri sinecdocțiale lexicalizate: *francezul* (din fire afemeiat, galant, cu purtări cavalerești), *englezul* (rece și inaccesibil sau cinic arogant), *turcul* (tolerant și ospitalier, dar feroce în chestiuni de harem și religie).

Din cele trei capitole ale cărții, cel destinat Budapestei este cel mai redus – cam o pătrime din cel rezervat Bucureștiului și aproape o cincime din cel care tratează despre Constantinopol – și totodată cel mai intens imagologizat. Indiferent de vârstă, sex sau rang social, ungurii apar ca grup de indivizi solidarizați de un viguros patriotism. Ei se înflăcărează când vorbesc de istoria, limba sau literatura lor și manifestă o nepăsare în cel mai bun caz politicoasă față de restul umanității. Iubirea necondiționată de țară, spiritul războinic, mândria, conștiința superiorității de neam ne sunt înfățișate ca mărci inconfundabile de maghiaritate. Tot astfel, ni se spune că în Italia „totul e sunet: pretutindeni cântec, pretutindeni muzică, orice gondolier e poet [...]. În Anglia totul e masiv, solid; s-ar putea spune despre romanele lui Walter Scott același lucru ca și

despre vestoanele servitorilor englezi: foarte bune, dar cam prea lungi; durabile, de parcă ar fi documente, sunt până și cărțile de vizită. Caracterul francez certifică pretutindeni superioritatea rațiunii asupra fanteziei, chiar și în ce privește toaleta; conversația lui este mobilă, limpede, plăcută, cu o înclinație puternică spre frazele cu poantă".

Orientul, la rându-i, apare și el ca o serie de reprezentări stereotipe. Localizarea lui reiterează o mai veche tradiție culturală. E vorba de faptul că, după cum se știe, de la Cruciade începând și până în secolul al XVIII-lea, Orientul mai pretutindeni în Europa însemna spațiu arab. Enciclopediștii au adus la modă interesul pentru gândirea lui Confucius, iar rococoul pentru chinezării. Prima generație romantică, în schimb, a deplasat Orientul către India, leagănul umanității și civilizației originare, de fapt un *topos atopos* incorporând o vibrantă năzuință către ideal. Orientul lui Kunisch, ca al majorității apusenilor din perioada de după declanșarea conflictelor de interese dintre marile puteri în teritoriile periferice ale Imperiului Otoman, îngloba, pe lângă acesta, întreaga zonă controlată de el și infiltrată cu elemente de cultură islamică. Sintagme localizante de tipul „aici începe Orientul", „ne aflăm la Porțile Orientului" etc. sunt frecvente la Kunisch și locuri comune în scrierile călătorilor străini în sud-estul Europei.

Componentă stabilă și stereotipă a conceptului de Orient este la Kunisch *pitorescul*, înțelegând prin asta nu atât, sau nu numai, varietate de culori și forme, cât varietate de contraste, uneori antitetice, alteori complementare. De unde recursul frecvent la înserieri de imagini dispuse simetric pe axa aici/acolo și percepute sinoptic: „Acolo trece un bărbat îmbrăcat cu o cămașă largă, din pânză albă de in, cu o jachetă albastră și căciulă de blană, în ciuda arșiței; dincolo, o femeie cu fustă pestriță [...]. Alții poartă haine franțuzești. Aici trece un armean în pantalon bufant, strâns deasupra gleznei, cu jachetă brodată și fes; acolo foșnește crinolina, ocolind cu grijă atingerea țiganului tuciuriu, cu ochi vii, care se tocmește cu băiatul grec, vânzătorul de prăjiturele". Sau: „Aici se plimbă [...] o doamnă apuseană [...], acolo un călugăr din San Benedetto, în rasa

neagră a ordinului său, aici un negru într-o tunică [...] de culoare închisă, cu fes roșu". Dacă astfel de imagini sunt în sine vii, mișcate, conturând forfota reală a aglomerărilor pestrițe de oameni, ele se clișeizează pe măsură ce se repetă pe parcursul cărții. Reeditarea lor abuzivă le instalează în fixitatea șablonului. Un atare mod de prezentare caracterizează orientalismul deopotrivă al Bucureștilor și al Constantinopolului. Cu deosebirea că sfera de cuprindere a conceptului în cel de-al doilea caz se lărgește cu stereotipii suplimentare. Orientul constantinopolitan este un spațiu al voluptăților vizuale, olfactive și tactile, al oțiului, al visării indefinite în fumul parfumat al narghilelelor, un tărâm al simțurilor incitate de miresme îmbătătoare, risipite generos de o natură în plină eflorescență sudică, precum și de o revărsare mirifică de lumini. „Orientalul are în comun cu copiii și primitivii o predilecție pentru lucrurile strălucitoare, precum și pornirea de a le expune; [...] tot ce îl înconjoară e împodobit cu aur și argint și pietre scânteietoare [...]. Când Șeherazada a voit să-și vrăjească sultanul, ea nu s-a folosit de puterea farmecelor sau a drăgălășeniei ei, ci i-a povestit despre grădini ale căror roade erau numai giuvaieruri, despre zâne încântătoare care dăruiau favoriților lor zece mii de sclavi cu zece mii de căldări din aur, pline de smaragde". Iată de ce, în carte – și nu doar în segmentul intitulat „Stambul", tocmai fiindcă „orientalitatea" este extrapolată, în grade evident variate, la întreaga zonă parcursă –, domină percepțiile vizuale în zona luminozității. Ceea ce autorul învestește cu semnul valorii caracteristice locului este definit mai ales de sfera semantică, sinonimică și analogică a substantivului *lumină* (flacără, rază, scânteie, văpaie, a auri, a fulgera, a licări, a luci, a scânteia, a străluci, înflăcărat, strălucitor etc.). Indiferent că e vorba de clădiri, vestimentație, harnașamente, arme, părul sau ochii femeilor, recurența acestor determinări este suficient de mare încât să se repercuteze negativ în ordinea informației și a expresivității. Mai ales în ce privește portretele feminine. Cum Orientul apare în viziunea lui Kunisch și ca loc al unor oricând posibile, căci căutate, întâlniri galante, cu atât mai atrăgătoare cu cât sunt interzise, descrierile de figuri feminine

abundă. De fapt, s-ar zice că mai degrabă e vorba de una și aceeași imagine, mereu repetată în termenii unui stereotip cultural răspândit probabil în Occidentul european de basmele celor *O mie și una de nopți*. Frumusețea femeilor presupune întotdeauna ochi întunecați, adânci, neapărat aprinși, sprâncene precis desenate, buze pline, eventual de culoarea coralului, păr bogat, mers elastic, veșminte strălucitoare, inimă pătimașă, mister, cochetărie, disponibilitate erotică, în stare să biruie prin vicleșug oprelişti oricât de strașnice. Un concentrat de clișee în registru erotic saturează capitolul „Palatul sultanului“: autorul-personaj, adormit pe pernele moi de pe divanul sultanului, închipuie, într-o stare de exultanță onirică, o făptură ideală care îmbină însușirile femeilor tuturor națiunilor, o himeră căreia îi spune Desirée, i se adresează delirant cu „madonna mia“ și o descrie ca pe o „petală îmbobocită, eflorescență strălucitoare, roadă plină din pomul raiului“. Este aici, de fapt, vechea nostalgie romantică după absolut, decăzută la nivelul locurilor comune ale kitschului orientalizant.

Ar fi de observat că erotica, subsumând aproape toate „evenimentele“ narate, apare sub două forme. Pe de-o parte peripeție galantă, petrecere frivolă de salon în tradiția barocului târziu și a rococoului: a se vedea, de pildă, jocurile de societate din „Șosea și salon“, pățania englezului înfumurat din „Un rendez-vous“, conversațiile despre iubire dintre feluriți interlocutori în diferite capitole ale cărții, apoi versurile madrigalești în franceză – limba galanteriei europene – din „Palatul sultanului“, cele grecești în stil popular, de aceeași factură, din „O noapte de Ramazan“. Pe de altă parte, erotica este pasională, eventual stârnită pe cale magică precum în „Anița“ sau având o latură pervers criminală în „Cleopatra Stambulului“. Acest din urmă capitol este de altfel interesant și pentru că pune în valoare jocul discret dintre relatarea de tip informativ-documentar cu referință istorică și cea de tip ficționalizant cu referință literară. Este anume vorba de episodul Fatmé. Într-o primă instanță („Sultanul“) aceasta este pomenită drept fiica preferată a lui Abdul-Medjid (care domnea în Turcia pe vremea șederii lui Kunisch la Constantinopol), căsătorită cu Ali Ghalib,

fiul marelui om politic Reșid pașa. Autorul remarcă în treacăt că amândoi, tatăl și fiul, și-au pierdut viața, primul în condiții suspecte, cel de-al doilea din pricina unei inexplicabile răsturnări a caicului în care se plimba pe Bosfor, în ciuda, se subliniază, a abilității bine-cunoscute a vâslașilor turci. Aceeași constelație (inclusiv detaliul cu vâslașii turci) reapare în capitolul „Cleopatra Stambulului“ sub forma unei povestiri petrecute cândva, în vremuri vechi, în Orient, povestire care furnizează, de fapt, explicația episoadelor dramatice abia atinse în varianta istorică anterioară: la originea lor se află perversitatea vicioasă a lui Fatmé, care, cu frumusețea-i irezistibilă, ademenește oameni de rând pentru o noapte de iubire, spre a pune în zori să fie azvârliți în apele Bosforului. S-ar putea admite și că aici ar fi vorba de un mod de a încifra, altminteri voit străveziu, pe tiparul povestirii utopice și ucronice, cu adresă „contemporană“, întâmplări fioroase din culisele puterii. Cu atât mai mult cu cât începutul capitolului anunță apodictic tema: „În nici o țară din lume puterea femeilor și influența lor asupra destinului popoarelor și a indivizilor nu este mai mare ca în Răsărit“. Mai apoi trimiterile la crimele soțiilor lui Mahomed și Soliman Magnificul, respectiv Aieșa și Roxelana, ar sugera că relatarea care urmează ar fi perfect veridică. Pe de altă parte însă, titlul însuși al capitolului și citarea pe scurt a unei legende, după care Cleopatra ar fi condus prin toate paradisurile terestre pe un biet pescar, cerându-i viața pentru o noapte de iubire, virează dintr-odată istoria lui Fatmé către o tradiție literară cu punctul de pornire în Properțiu, Lucan și Pliniu cel Bătrân, activată în Renaștere și Baroc și prelungită până în secolul trecut, tradiție în care regina egipteană apare ca o seducătoare fără scrupule ori chiar ca o ființă demonic luxurioasă. Bun cunoscător de franceză, Kunisch va fi avut poate știre de nuvela *Une nuit de Cléopatre* (din volumul *Nouvelles*, 1845) a lui Th. Gautier, cu același subiect (un simplu supus al reginei consimte să-și dea viața pentru o noapte fastuoasă petrecută alături de ea), folosit și de Delphine Girardin într-o lucrare dramatică (1847) scrisă pentru celebra actriță Rachel (de fapt, Élisabeth Rachel Félix), aceasta amintită de două ori în *București și Stambul*. Se poate

în același timp lesne vedea că motivul reginei care-și alege amanți de-o noapte spre a-i ucide în zori este simetric cu acela al regelui din Samarkand care, spre a se răzbuna de necredința soției adultere, iubește în fiecare noapte câte o fecioară, pe care o ucide apoi în faptul zilei. Or, amestecul de voluptate și cruzime, atât de propriu basmelor din *O mie și una de nopți*, constituie, și el, în cartea de față o altă marcă de orientalitate – Șeherazada este unul din semnele sub care începe călătoria –, exploatată și în registrul „slab“ al indeterminării, al virtualului: primejdiile teribile, evocate la tot pasul, la care se expun și pe care și le asumă occidentalii în goană febrilă după voluptăți interzise, nu sunt adesea decât imaginare, oferind materie de snoave ori de istorii burlești (v. capitolele „Orșova“, „Un rendez-vous“).

În aceeași serie a clișeelor erotice care rarefiază discret realul intră și episodul călătorului *francez* întâlnit prima oară pe vapor, în drum spre Giurgiu, și revăzut apoi la Stambul. El este, în spirit imagologic, emblema vie a inconstanței în iubire, un Don Juan aparent frivol, libertin insațiabil și impertinent, în fapt un căutător de absolut în tradiția romantică inaugurată s-ar părea de E. Th. A. Hoffmann, al cărui erou din nuvela omonimă (1813) trăiește neliniștea dramatică a căutării prototipului, a unei căutări veșnic eșuate și veșnic reînnoite. Iar împrejurarea că *francezul* lui Kunisch crede a-și fi găsit, în fine, la capătul a numeroase aventuri, idealul de iubire în persoana frumoasei grecoaice Frosinca, spre a constata mai apoi că aceasta își folosește cu abilitate farmecele cochetând cu el, dar vizându-l de fapt pe *englez*, este tot un argument literar: o variantă la schema păcălitorului păcălit, cu elemente de „romanță“ și accente de pesimism sarcastic în stil byronian.

Firele inaparente, uneori de-a dreptul evanescente, care leagă însemnările de călătorie ale lui Kunisch de motive literare deja constituite se țes și în cazul evocării țiganilor. Vagabonzi, neasimilabili, nonconformiști, trăind foarte adesea ca cerșetori, dar și ca zlătari, covalii, ursari, dansatori, dar mai ales ca lăutari, învăluiți într-o atmosferă tainic întunecată, țiganii au fost dintotdeauna resimțiți de popoarele în mijlocul cărora au

poposit drept străinii prin excelență, extravaganți, ciudați și mai ales primejdioși. Condiția lor iremediabil periferică, originea și limba exotică, neînțeleasă, faima de vrăjitorie care i-a însoțit și aura tenebroasă cu care au fost învestiți i-a destinat să intre în orizontul de interes al scriitorilor romantici, printre care, spre a-i cita bunăoară doar pe câțiva din cei de limbă germană, Achim von Arnim, Eduard Mörike, Nikolaus Lenau, Friedrich Klingemann, autorul (încă și azi controversat) al *Veghilor nocturne ale lui Bonaventura*. Despre țigani Kunisch vorbește prima dată cu ocazia șederii în capitala maghiară, unde îi ascultă cântând și se entuziasmează de virtuozitatea interpretării și de caracterul răscolitor al muzicii lor: „Chiuie și cântă puternic, sună, șuieră [...], tot mai turbat vuiește muzica. Ah, asta e adevărata muzică țigănească! Cum încinge sufletul, cum înfierbântă creierul, cum alungă sângele prin vine!“ A doua oară la București. Din cele treisprezece capitole consacrate societății valahe, trei tratează despre viața și firea țiganilor, înfățișați pe tiparul „bunului sălbatic“, săraci lipiți, dar curați sufletește, nealterați de civilizație, cu vocația irepresibilă a libertății și a bucuriei de a trăi, de nimeni și de nimic îngrădite. Admirația înflăcărată pentru acești „copii ai naturii“, pentru acest „popor poetic“ se află la originea povestirii „Anița“, în care o foarte tânără fată de țigan – o făptură grațioasă, având ceva din natura licăritoare a unui spiriduș al cântecului și jocului – se îndrăgostește de un tânăr apusean, îi face acestuia farmece ca s-o îndrăgească și apoi se mută în casa lui, unde duce un trai de prințesă, dar numai pentru trei zile, fiindcă apoi fuge spre a se întoarce la existența mizeră de dinainte, dar liberă, printre ai săi. Întâmplător sau nu și indiferent de originea istorioarei, în întregime născocită sau brodată în jurul unei întâmplări reale, colportate ca senzaționale în epocă, articulațiile mari ale subiectului ei coincid cu acelea ale povestirii lui Arnim, *Isabella a Egiptului* (1812). Aici ni se relatează despre unirea de scurtă durată, înfăptuită pe cale magică, dintre fiica ultimului prinț țigan și viitorul împărat Carol V, unire căreia fata îi pune capăt, reîntorcânduse la poporul său spre a-și împlini misiunea, aceea de a-l conduce în Egipt, țara

lui de baștină. Amândouă narațiunile au la bază tema însoțirii imposibile, sortite dintru început eșecului. Finalul de operetă din „Anița“ (fata își regăsește iubitul, care o caută prin Cișmigiu) nu afectează, decât camuflând superficial, logica interioară a desfășurării tematice. Deznodământul, în cazul unor astfel de nepotriviri esențiale, nu poate fi decât de ordin negativ. O arată și cele două „basme valahe“, „Fata din grădina de aur“ și „Fecioara fără trup“, dezvoltate parțial sau în întregime pe aceeași platformă tematică. Alături de inserții lirice (versuri proprii, versuri traduse), povestiri propriu-zise, „ziceri“ legendare (a se vedea citarea lui Arabșah în capitolul „Țiganii valahi“), ele susțin bolta ficțională a cărții. O susțin atât în calitatea lor generică de basme fantastice, cât și tematic: focalizează intens, căci uzând de prefabricatele folclorice puternic funcționalizate, tema explicit dezvoltată în „Anița“ și ramificată difuz, uneori abia schițat în rest, precum ar fi încercările franțuzului de a aborda turcoaice din haremuri, aventura de tip farsă a englezului cu armeanca presupusă a fi sclava preferată a unui pașă, episodul Fatmé, într-un cuvânt acea față inaccesibilă a Orientului, căutată, dar ratată din varii motive de incompatibilitate.

Sub incidență categorială, cele două narațiuni nu par să figureze în carte numai spre a documenta convingător, cum limpede o spune autorul, asupra ființei lăuntrice a poporului căruia îi aparțin. Basmul face parte din reprezentarea romantică a Orientului ca tărâm de evaziune, menit să se opună mecanicismului luminist prin afirmarea unor valori de semn contrar: miraculosul, tainicul, poeticul. În capitolul introductiv al cărții, profesiune de credință clișeizată în favoarea călătoriei, printre motivele care îi împing pe oameni să pornească la drum sunt pomenite nostalgia după ideal și farmecul depărtării, printre mijloacele de deplasare vaporul, locomotiva și „telegarul aerian al fanteziei“, printre scopuri colecționarea de „imagini colorate“. Or, basmele sunt în această viziune embleme ale Răsăritului cufundat în tihnă și visare, călătorii fabuloase întreprinse nicicând spre niciunde, imaginile colorate „care povestesc în nordul hibernal despre ținuturile de la Soare-Răsare“.

„Basmele valahe“ au fost pentru prima oară traduse de D. Caracostea (1926). Ele au fost puse în relație cu elaboratele corespunzătoare ale lui Eminescu – evident atenția îndreptându-se precumpănitor către „Fata din grădina de aur“, sursă a *Luceafărului*, de vreme ce, după cum bine se știe, „Fecioara fără trup“ a rămas în cadrul operei receptoare la un prim nivel de prelucrare – de D. Caracostea (1924, 1926, 1943/1975), Leca Morariu (1924), C. Bogdan-Duică (1925), N. Iorga (1925), T. Vianu (1930), I. Jura (1933), G. Călinescu (1934–1936/1969–1970), D. Murărașu (1936), Perpessicius (1943, 1963), Al. Bistrițeanu (1956), A. Guillermou (1963), I. Rotaru (1965), M. Popa (1971), E. Todoran (1972), M. Mincu (1978), N. Georgescu (1988), K. Heitmann (1996).[1]

Mai toți cercetătorii consideră, pe bună dreptate, basmele din *București și Stambul* texte intermediare între o sursă folclorică primară și versiunile corespunzătoare versificate de Eminescu. De unde încercarea, timidă, de a le stabili proveniența, statutul folcloric și măsura în care au fost prelucrate de Kunisch. Prestigiul lui Caracostea și competența lui în domeniul literaturii populare au făcut ca marea majoritate a comentatorilor să se slujească, fără a le verifica, de interpretările sale, deși acestea sunt nu o dată confuze și fără acoperire faptică. În ce mă privește, nu voi întreprinde aici un istoric al cercetărilor consacrate „basmelor valahe“, cu atât mai puțin voi urmări metamorfozele suferite de ele în laboratorul eminescian – temă s-ar zice epuizată și depășind oricum cadrul de față. Mă voi mărgini la câteva categorii de probleme pe care le ridică aceste texte sub incidența strictă a folcloricității lor.

De la bun început trebuie precizat că nu poate fi vorba – așa cum se afirmă *aproape unanim* – ca autorul nostru să fi *cules*, în sensul propriu al termenului, cele două basme, presupunând adică program prealabil, set de criterii, metodă, voință țintită către scop, competență etc. Ideea lui Iorga, după care

---

1. Am citat aici fără pretenție de exhaustivitate articole și studii care, ocupându-se de geneza poeziilor eminesciene, acordă un loc oarecare sursei Kunisch, fie și numai rezumându-i conținutul.

Kunisch ar fi fost folclorist amator (1981, p. 621), e *pură fantezie*. Este posibil ca ea să-l fi îndemnat și pe Eugen Todoran să afirme, evident fără să fi frunzărit măcar aceste *însemnări de călătorie*, că în cazul lor am avea a face „cu o colecție de basme dintre care două culese de Kunisch“ (1972, p. 477)!

De fapt, foarte probabil este ca cineva din cercurile bucureștene frecventate de Kunisch să i le fi povestit acestuia, cu vreo ocazie oarecare, în chiar această formă, dar și mai verosimil, într-o formă mai apropiată de versiunile orale corespunzătoare, pe care el o va fi modificat în coerență cu propriile opțiuni scriitoricești. Ceea ce nu vrea să însemne că proveniența lor e neapărat muntenească, precum se afirmă necontenit de la Caracostea încoace, atâta timp cât schemele sunt universale, iar majoritatea motivelor care le compun sunt atestate pretutindeni în țară. Afirmația a pornit probabil de la presupoziția că, supraintitulându-și textele „basme valahe“, în condițiile în care pe tot parcursul cărții determinativul *valah* și familia sa de cuvinte sunt folosite spre a denumi realități anume din Țara Românească, Kunisch a voit să indice astfel locul lor de origine. S-ar putea obiecta că și frații Arthur și Albert Schott și-au intitulat colecția din 1845 tot *Basme valahe*, cu toate că piesele adunate de ei sunt numai din Banat. Mai aproape de adevăr pare să fie presupunerea că *valahe* este folosit aici cu sensul de „românești“, de proveniență românească.

Lipsită de acoperire este și plasarea în Oltenia a originii basmelor (Bistrițeanu), sau în Făgăraș (Georgescu). Dacă în ce privește Oltenia nu se oferă nici un argument în sprijin, în cel de-al doilea caz, dovada ar constitui-o existența, pe traseul dintre Vârful Moldoveanu și cabana Sâmbetei, a Văii Galbene, precum și a toponimelor din aceeași zonă, Miercurea de Sus și Fereastra Zmeilor. Deci „Fata din grădina de aur“ „își are toponimia aici, în Făgărași, în apropierea Moldoveanului; este un basm toponimic [...] care încifrează adică modul de ajungere dintr-un loc în altul. [...] Se va dovedi cert că basmul este românesc și nu vom mai fi siliți să alergăm în grădini străine după el“ (aluzii probabil la paralele din mitologia și folclorul universal aduse în discuție de Caracostea, Bogdan-Duică, Jura

ș.a.). E aproape de prisos, de n-ar fi răspândirea unui asemenea tip de raționament, a atrage luarea aminte că Valea Galbenă este un toponim fabulos fără legătură cu geografia reală. Culoarea este aici semn metonimic pentru aur, căci grădina amenajată pe suprafața ei are flori de nestemate și copaci de aur. Valea este o prelungire a grădinii minerale într-o viziune – cea a basmului fantastic – în care obsesia metalului prețios și a pietrelor nestemate ține de sfera locurilor comune. De altfel, compuși cu determinative cromatice, inclusiv „galben", mai apar în toponimia românească. În Piatra Craiului se află un perete de stâncă numit „Malul Galben", iar în Bucegi o „Vale a Gălbenelelor". Nemaivorbind de faptul că, potrivit aceleiași logici, „Valea Dorului" din Bucegi ar trebui pusă în legătură cu Câmpul Amintirii (variantă la „câmpul dorului", topos de largă circulație în basme) care îi trezește prințului dorul de casă, și atunci „Fata din grădina de aur" ar fi localizabilă acolo. Rezultă că, dată fiind lipsa oricăror informații cu privire la sursa celor două texte, discuția pe această temă poate fi considerată închisă.

Într-o ordine apropiată de idei, Caracostea a avansat ipoteza că, deoarece Kunisch și-a intitulat narațiunile „basme valahe", el va fi folosit colecția fraților Schott, singura culegere de basme populare românești apărută până la acea dată, iar pe deasupra și în germană (1975, p 24). Coincidența titlului n-ar fi tocmai o dovadă, deoarece, cum am arătat mai sus, cuvântul (ca substantiv sau adjectiv) apare foarte frecvent pe parcursul cărții (peste 70 de ocurențe) spre a califica oameni, obiceiuri, obiecte din aceste locuri anume. Există însă alte indicii care pledează, cu forță inegală, în favoarea ipotezei formulate *în treacăt și evaziv* de Caracostea.

Corpusul Schott se încheie cu o a treia secțiune, foarte probabil datorată lui Arthur Schott, supranumită „Superstiții", în care sunt înfățișate caracterele unor ființe fantastice ce populează basmele și legendele populare românești. Între altele, *zmeul* este definit ca „un duh puternic […] care poate lua orice înfățișare". Exact în aceiași termeni pomenește de el Kunisch și îl pune, în consecință, să evolueze în „Fata din grădina de aur" (episodul metamorfozelor). Acest argument al înfățișării

identice a zmeului la Schott și Kunisch (alături de alte argumente neconvingătoare, e drept) a fost pentru prima și unica oară adus în discuție de Jura (p. 27) și contestat pe nedrept de Caracostea (1975, p. 24), care probabil nu și-a dat osteneala să examineze cu atenție întreg corpusul Schott. Căci tot în secțiunea amintită a acestui corpus se afirmă despre *muma pădurii* (*Waldmutter*) că „este o femeie mai degrabă făcătoare de bine decât rea“, care „îi ajută mai ales pe copii, atunci când s-au rătăcit în pădure sau sunt în nevoi“. La Kunisch, în „Fecioara fără trup“, eroul este îndrumat pe drumul cel bun de „una din acele mume ale pădurii (*Waldmütter*) care îi ajută pe oameni în nevoi“. Coincidența este aici cu atât mai grăitoare cu cât Muma Pădurii apare, de regulă, în basmul românesc ca personaj malefic, antropofagă, căpcăună, stăpâna iepei năzdrăvane, la care Făt-Frumos slujește trei zile pentru mânzul cu mai multe inimi și scapă de pierzanie doar cu ajutor supranatural. Extrem de rar, ea se arată în stare a-și domina ferocitatea. Astfel, într-un basm din Botoșani, cules la sfârșitul secolului al XIX-lea (Niculiță-Voronca, 1903/1988, II, p. 82), un băiat dă peste Muma Pădurii, strașnic de mare și urâtă, dormind lângă un foc. De frică să nu-l mănânce, se ascunde în bernevicii ei. Când se trezește, îi spune că e pruncul ei, născut dintr-un vânt… Îi pune numele Ciudilă (după ciudățenia întâmplării), îl crește, iar când se face de însurat îl învață cum să pună mâna pe o zână din cele care se scaldă în iazul cu lapte dulce. Asemănarea și la nivelul schemei epice cu partea a doua din „Fecioara fără trup“ este izbitoare.

În inventarul de personaje legendare al lui Schott figurează și *moroiul* (*murony*), în legătură cu care se oferă și cunoscuta rețetă de anihilare a lui, anume prin înfigerea unui par în inimă. Procedeul e folosit întocmai în „Fecioara fără trup“, ca probă de putere pretinsă pețitorilor. S-ar zice aproape un împrumut, căci îndeobște în basmul fantastic moroiul apare sub numele de *strigoi* – altminteri zona în care bântuie sunt legendele și credințele populare – și oricum în alte constelații. La Kunisch, motivul e „orb“, se stinge odată cu depășirea probei corespunzătoare, în vreme ce în narațiunea orală el se constituie

într-un prejudiciu major a cărui înlăturare împinge acțiunea înainte (*cf*. ATh. 307, 365, 407 – Bîrlea, 1976, p. 387). În paranteză fie spus, versificând „Fecioara fără trup“ și resimțind probabil caracterul aleatoriu și excentric al motivului, în răspăr cu funcționalitatea extrem de riguroasă a episoadelor basmului popular, Eminescu a speculat elementul „prejudiciu“, slab conturat la Kunisch, dându-i o dimensiune cvasi-mitică: moroiul devine un demon care strică împărăția, oprește creșterea vegetației și a mineralelor, tot atâtea infracțiuni cosmice, comparabile cu „furtul astrelor“.

Un alt indiciu după care s-ar putea conchide că autorul nostru a citit colecția Schott este utilizarea aceleiași soluții pentru traducerea în germană a numelor personajelor care întruchipează zilele sfinte ale săptămânii: Sfânta Miercuri, Sfânta Vineri, Sfânta Duminică. Deoarece în germană substantivul *zi* este masculin, *der Tag*, deci sfintele ar fi devenit sfinți, Arthur Schott le-a echivalat cu sintagmele Sfânta Maică Miercuri (*die heilige Mutter Mittwoch*), Sfânta Maică Vineri etc., care apar în basmele „Viliș Viteazu“ (nr. 11) și în „Cea nenăscută, nevăzută“ (nr. 26). Or, sub aceleași nume, ce-i drept, o rezolvare oarecum la îndemână, apar personajele și în „Fata din grădina de aur“. Spun oarecum, deoarece Kunisch le-ar fi putut, de pildă, traduce cu *die Mutter Mittwoch* (Maica Miercuri), *die Mutter Freitag* (Maica Vineri) etc. Sau le-ar fi putut schimba genul, cum a procedat, cam în aceeași epocă, Adolf Ludwig Staufe, culegând și traducând în germană narațiuni din Bucovina (Staufe, pp. 95–96), în care, de pildă, Sfânta Duminică apare sub forma *Sfântul* Duminică, Sfânta Vineri ca *Sfântul* Vineri. Kunisch a coroborat însă probabil aici echivalarea lui Schott din textele pomenite cu două indicații date de acesta în secțiunea „Superstiții“, unde precizează că zilele săptămânii sunt considerate la valahi *sfinte* și sunt numite Maica Miercuri, Maica Vineri etc.

Basmul „Florian“ din Schott (nr. 28) debutează cu motivul fecioarei izolate departe de lume, spre a fi împiedicată să se căsătorească (M.I. T 381): „Un rege puternic, stăpân peste numeroase țări, mâhnit de vremurile decăzute, puse odată să se

ridice un palat frumos, departe de capitala sa, pe care îl înconjură cu valuri de pământ, șanțuri și ziduri tari ca stânca. Acolo, departe de lume, în credință de Dumnezeu și curățenie sufletească, chibzui să-și crească fata, singurul său copil, un prunc de câteva luni. Sub pedeapsa cu moartea, nici un bărbat, fie el tânăr, fie bătrân, nu avea voie să se apropie nici măcar de ultimul șanț din afară; de asemenea porunci ca prințesa să nu fie lăsată să vorbească decât cu femeile care o slujeau. Așa cum porunci regele, așa se făcu. Strașnic despărțită de lume, prințesa dispunea de cele mai virtuoase învățătoare, care o instruiau cu multă grijă. Tatăl ei însă cheltui mii și mii de bani ca să-i îndulcească copilei sale iubite despărțirea de lume și să-i facă acolo o ședere pe cât de plăcută, pe atât de neprihănită. El puse să se ridice o mândrețe de grădină cu o minunată fântână țâșnitoare și un lac bogat în pește, iar în tufele de o nemaipomenită frumusețe aduse cele mai rare și mai prețioase păsări, care fermecau auzul cu cântecul lor și orbeau privirea cu strălucirea penelor lor“. Coincidența de motive dintre fragmentul citat și începutul „Frumoasei din grădina de aur“ nu probează, evident, un eventual împrumut de la Schott la Kunisch, ci doar, ca și în cazul precedent din Voronca, faptul că în jurul datei la care ne situăm motivul era în circulația orală.

O altă sursă consultată de Kunisch care poate fi identificată în aceeași zonă a credințelor despre ființe fantastice și care nu a fost observată este *Descrierea Moldovei* a lui Dimitrie Cantemir, anume în versiunea germană de la 1771.

În scurta introducere la „Basmele valahe“, Kunisch trece în revistă câteva „credințe tradiționale“ despre făpturi supranaturale. Printre acestea pomenește de *ursitoare* (nu întâmplător, de vreme ce „Fecioara fără trup“ debutează cu motivul ursirii), pe care el le numește *Urbitelle*. Caz în care înlocuirea lui *s* (din ursitele, cu sensul de ursitoarele) cu *b* ar pute fi într-adevăr o greșeală de tipar (Heitmann, 1996, p. 98), dar *inițial* în textul lui Cantemir (capitolul „Despre religia moldovenilor“, p. 315), preluată întocmai de Kunisch. De precizat că în originalul latinesc figurează *ursitele*. Tot la Cantemir par să trimită și celelalte definiții de făpturi fabuloase din același loc. Astfel

Miază-Noapte este în *Descrierea Moldovei* „o nălucă ce rătăcește pe la răscruci sub felurite chipuri de animale, de la apusul soarelui până la miezul nopții, după care dispare“[1]. La Kunisch, este „o nălucă ce rătăcește sub felurite chipuri de la apusul soarelui și până la miezul nopții și îi necăjește pe călătorii întârziați“. *Frumoasele* la Cantemir „sunt nimfe aeriene care se îndrăgostesc adesea de tineri frumoși“; la Kunisch, „zâne încântătoare“ care „plutesc prin văzduh“ și la „vederea unor flăcăi frumoși se aprind de dragoste pământească“ – ceea ce iarăși nu coincide întru totul cu uzul folcloric care atribuie ielelor, căci despre ele este vorba, caractere mai degrabă malefice, în timp ce zânele propriu-zise din basmele fantastice sunt ele jinduite de flăcăi și obținute cel mai adesea prin stratageme viclene (ca bunăoară în ATh. 413). *Dracii* la Cantemir („dracul din vale“) sunt „duhuri rele care [...] sălășluiesc în apă“; la Kunisch: „în adâncurile apei sălășluiesc dracii cei răi“.

În povestirea „Anița“, Kunisch explică ce este *Zburătorul*: „O nălucă sub chipul unui tânăr chipeș. El se arată adesea fetelor când stau singure pe înserat, mai cu seamă celor logodite sau care trec de pragul copilăriei [...], când toți dorm vine iarăși, de astă dată nevăzut, și se lasă jos, alături de cea care se odihnește etc.“. În *Descrierea Moldovei*: „o nălucă, un tânăr frumos care asaltează noaptea fecioarele, mai cu seamă pe cele recent logodite și, neputând fi văzut de ceilalți, chiar de cei ce sunt treji, fac cu ele întreaga noapte tot felul de lucruri neîngăduite.“ Tot în „Anița“, Kunisch își lămurește cititorii despre ce vrea să însemne *farmec*: „este în Valahia o vrajă prin care femeile trezesc sentimente de dragoste în acei bărbați pentru care nutresc o simpatie neîmpărtășită. El poate inspira de asemenea și ură pentru ca aceia să simtă chinul patimii neîmplinite.“ La Cantemir, el „este o vrajă obișnuită prin care femeile cred că pot să-i atragă spre ele pe cei pe care îi iubesc sau să-i smintească pe cei pe care îi urăsc.“

În rest, capitolele consacrate în *București și Stambul* obiceiurilor nupțiale și de înmormântare nu au nimic comun cu cele

1. Am tradus citatele din Cantemir după versiunea germană.

corespunzătoare din *Descrierea Moldovei*, așa cum s-a presupus (Bistrițeanu).

S-a susținut unanim că sfârșitul tragic al „basmelor valahe“ contravine în mod categoric opticii luminoase a basmului fantastic ca speță, ba chiar a basmului românesc în special (Rotaru, p. 166), și s-a conchis de aici intervenția cultă indiscutabilă a autorului ori a informatorului său. Afirmația se cuvine nuanțată. Este drept că, în general, moartea nu afectează decât trecător soarta eroilor, care pot muri repetat pe parcursul povestirii și sunt tot de atâtea ori înviați. Ca episod definitiv, ea este de regulă rezervată antagoniștilor sau este un incident tehnic care poate deschide basmul (împăratul se duce și lasă cu limbă de moarte o recomandare sau o interdicție feciorilor săi). Chiar motivul morții de dor, în poziție *forte*, căci finală, la Kunisch – prilej cu care s-a invocat melancolia grea a eroilor romantici, depresia letală din iubire neîmpărtășită sau neîmplinită –, poate apărea în basmul popular sub o formă eufemizată, anume ca lung leșin sau boală grea, fără leac, amenințând să-l ducă pe erou la pieire (Ispirescu, I, p. 157, Bîrlea, 1966, II, p, 189). În schimb, există o categorie de basme fantastice, la limita legendei (cu atestări inclusiv românești), care se încheie cu dispariția eroului. De pildă ATh. 470, în care protagonistul, după ce petrece pe lumea cealaltă „ani trecuți ca zile“, se reîntoarce la locul său de obârșie și moare, recuperând în prealabil rapid duratele „reale“ scurse în absența sa. Același sfârșit în *Tinerețe fără bătrânețe*, tip înregistrat de Catalogul internațional sub 470 cu 16 variante, dintre care doar una singură românească (Dima, 1944), absentă și ea din versiunea nouă, adusă la zi (2004) a acestuia[1]. Există apoi basme cu final

1. Evident, pentru că, din păcate (poate caz unic în Europa, dată fiind bogăția, varietatea și interesul excepțional al basmelor populare românești), nu avem încă un catalog național modern (cel din 1928 al lui Adolf Schullerus fiind total depășit) care să introducă materialul nostru în circuit internațional. Deși unui astfel de catalog regretatul Corneliu Bărbulescu i-a consacrat câteva decenii bune în cadrul Institutului de Etnografie și Folclor, dactilograma lucrării sale, neterminată, e ținută sub cheie de direcția instituției, neputând fi consultată nici măcar la bibliotecă.

etiologic încheiate fără nuntă, fără îmbogățire fabuloasă, fără urcare pe tron etc., ci cu moartea eroilor, metamorfozați mai apoi în aștri (Ispirescu, I, p. 326). Sau chiar texte recente, culese din circuitul oral prin înregistrare magnetică (Bîrlea, 1966, I, p. 460). De reamintit și că narațiunile despre ursită – s-ar părea dintre cele mai răspândite la noi (Bîrlea, 1966, I, p. 73) – au nu o dată finaluri tragice (tipul Lenore – ATh. 365, tipul Oedip – ATh. 931; ATh. 934, 939A ș.a.), tocmai pentru că tind să demonstreze caracterul necruțător, inconturnabil al fatalităților. Or, de obicei acestea sunt eminamente negative: neșansă, sărăcie, crimă, incest etc. Astfel încât, dacă în „Fecioara fără trup“, o situație inițial fericită, ursirea unei condiții de excelență nou-născutului, se răstoarnă mai apoi, dovedindu-se a fi o supremă calamitate – desfășurare de peripeții interpretabilă în spiritul unei pedagogii veterotestamentare drept pedeapsă pentru lipsa maternă de măsură, dar și ca sensibilizare a ideii după care o esență teribilă se poate ascunde sub aparențe inocent jubilante –, atunci această împrejurare e în deplină concordanță cu logica însăși a schemei fatalităților și nu poate fi neapărat pusă pe seama intervenției cărturărești.[1] Ceea ce tulbură aici percepția naturii genuine a finalului este straneitatea personajului fantomatic – „Fecioara fără trup“ – prin care se împlinește ursita. Acesta pare într-adevăr o creație cultă, așa cum au afirmat toți comentatorii, implântat în schema altminteri de largă răspândire în folclorul românesc a lui ATh. 413 (flăcăul care își ia o zână drept soție prin vicleșug, furându-i hainele în timp ce ea se scaldă). De o frumusețe fără cusur, expresie a desăvârșirii în sine, odată ce devine obiectul căutării de către protagonist a „tot ce-i mai înalt“ pe lume, făptura nu este numai lipsită de corp, ci și, se cuvine subliniat, de voință proprie. Pasivă în chip absolut, ea e capabilă de acte doar prin sugestie mentală. Execută cvasimecanic doar ceea ce i se cere, împrumutând de fiecare dată gândurile și dorințele celui care

---

1. Nu același lucru se poate însă spune, e drept, și despre celălalt basm din Kunisch. Logica tipului ATh. 301 A („căutarea prințesei“), căruia el îi aparține, contaminat cu motivul „captivității fecioarei“, ar fi reclamat un sfârșit fericit.

o iubește. Caracterul ei integral adaptativ, dependența de sugestiile care îi vin din afară ar putea s-o califice, psihologic vorbind, drept o proiecție în spațiu a *imaginii sufletului* celui care o caută. Un singur lucru nu poate îndeplini „Fecioara fără trup": nu-și poate lepăda imaterialitatea, cu alte cuvinte, nu poate renunța la nemurire. Incidență majoră care apropie și la acest nivel cele două „basme valahe".

Lipsa corpului, altfel spus a unui dat fundamental al existenței sensibile, și neliniștea produsă insului care o constată aduc întru câtva personajul în cauză în vecinătatea „omului care și-a pierdut umbra", absența umbrei fiind și ea un semn de imaterialitate, chiar dacă dezvoltările de largă circulație literară ale motivului (cap de serie, Adelbert von Chamisso cu *Istoria ciudată a lui Peter Schlemihl*) ignoră, paradoxal, această evidență și se angajează pe traiectorii de cu totul altă natură.

„Fecioara fără trup" o anticipează în contextul cărții pe himera Desirée (capitolul „În palatul sultanului"), o imposibilă frumusețe panetnică. Aceeași desăvârșire în ambele cazuri, aceeași inaccesibilitate de făpturi fantomatice, aceeași patimă cu care sunt râvnite, același mediu „ireal" în care sunt plasate, o dată basmul, a doua oară visul.

Basmul „Fecioara fără trup" este alcătuit din două tipuri distincte, contaminate, precum frecvent în oralitate. Este vorba mai întâi de o schemă simplă, precedată de motivul ursirii (M.I. T22. 2, „femeia predestinată"), în care eroul pretendent la mâna prințesei e supus, spre a-și dovedi vrednicia, la trei probe care îi atestă puterea fizică, istețimea și frumusețea. Nunta încheie luminos acest fir epic. Dar lucrurile nu se opresc în atare punct culminant, deoarece motivul inițial pretinde, la rându-i, să fie dezvoltat și confirmat. Schema lui ATh. 413 asumă în continuare această funcție. O astfel de structură compozițională, în care, după ce obține prin grele încercări mâna fetei de împărat, eroul pornește la noi aventuri, este, de asemenea, atestată în folclorul românesc, chiar dacă mai rar (*cf.*, de pildă, Alexici, p. 257).

Și în cazul „Fetei din grădina de aur" există unanimitate de vederi în privința elementelor *cărturărești*: episodul zmeul/fata

de împărat, pe de-o parte, desfășurarea acțiunii pe mai multe planuri, pe de alta. Acest din urmă element nu e întru totul probant, căci și în basmul popular apar – chiar dacă nu frecvent – acțiuni paralele, dintre care una principală, alta doar schițată (un exemplu îl oferă „Greuceanu“ din colecția Ispirescu), pe care povestitorul, expunându-le pe rând, le leagă prin formule de tipul „să-i lăsăm acum pe cei doi… și să vedem ce făceau…“; sau calul năzdrăvan își informează stăpânul de ceea ce se petrece în altă parte.

Și în privința celuilalt argument *tare* adus în discuție, episodul zmeul/fata de împărat, se cuvin făcute unele precizări. În basmul lui Kunisch, zmeul este un personaj ambiguu, a cărui structură îmbină stereotipia tradițională cu individualizarea proprie scrierii culte. Astfel, el este mai întâi o creatură polimorfă (în stare de o cvintuplă metamorfoză: pală de vânt, astru, ploaie, făptură umană, curcubeu), stăpânitor absolut peste spații întinse pe „tărâmul celălalt“ (în cer și sub mare), care se îndrăgostește, potrivit cu natura sa zmeiască, de fata împăratului, iar când aceasta dispare împreună cu feciorul de rege îi urmărește pe fugari cu intenția de a-i distruge. Tiparul folcloric e aici evident. Până și ascendența astrală a zmeului este atestată de credințele populare. Bunăoară, la sfârșitul secolului al XIX-lea, în Dolj se credea că stelele căzătoare sunt zmei care se coboară acolo unde „sunt rânduiți“; în Ialomița că „atunci când cade o stea […] îi mai zice și zmeu care se duce la femei“ (Mușlea/Bîrlea, p. 183). Chiar cererea fetei de împărat ca zmeul să renunțe la nemurire poate fi, paradigmatic vorbind, echivalată cu „sarcinile imposibile“ pe care pețitorii sunt obligați să le îndeplinească (de pildă în ATh. 313, 465, 502, 590, 620, 725 etc.) și care li se dau cu scopul de a-i pune să-și piardă capul: să facă un lan de grâu în locul unui munte de seara până dimineața, să scoată din mijlocul mării vaca cu un corn în cer și altul în pământ, să aducă pe „nu-știu-cine“ ș.a. La Kunisch e vorba de un caz limită, vizând persoana însăși a protagonistului, anume schimbarea statutului său existențial, pe o linie descendentă. Asimilarea însă a zmeului cu Zburătorul (Caracostea,

Rotaru, Mincu) cred că ar trebui privită cu rezervă, chiar dacă în uzul folcloric al doilea este uneori confundat cu primul, împărțind cu el apariția ignigenă, putința de a zbura și pornirile erotice. Având în vedere deosebirile funcționale și categoriale dintre ei, se poate spune pe scurt că Zburătorul e mai mult o fantasmă onirică cu acțiune violent distructivă asupra făpturilor feminine la care coboară, în vreme ce zmeul, chiar dacă terifiant ca înfățișare, coleric și mizantrop, are purtări – nu neapărat, dar frecvent – gingașe cu fetele răpite, precum și o anume ingenuitate. Or, la Kunisch tocmai aceste trăsături sunt exploatate, hiperbolizate în disponibilitatea de a se autosacrifica spre a face astfel dovada de iubire pretinsă viclean de către fata de împărat.

La fel de neîntemeiată îmi pare și legarea motivului zmeului îndrăgostit de tipul „soțului animal“ (Caracostea). Suprapunerea tematică (relația femeie/zeu, Caracostea, pp. 35–36) între serii de motive cu statut și funcții complet diferite nu dovedește mare lucru. Într-un caz (Kunisch) e vorba de natura proteică, polimorfă a unei ființe supranaturale, fără consecințe epice propriu-zise; în celălalt de o vrajă care constrânge o ființă supranaturală la alternanța om/animal, dispusă pe ritmul nocturn/diurn, alternanță care atrage încălcarea interdicției de întrerupere a acestui regim înainte de termenul prestabilit (arderea pielii de animal) și împinge astfel înainte acțiunea basmului.

Pe de altă parte, prin încercarea de a scăpa de nemurire, încercare ce depășește, cum s-a remarcat unanim, dar insuficient de nuanțat, tiparul epic tradițional, zmeul se sustrage condiției sale originare de creatură telurică, *antagonist puternic* al eroului, și devine un duh, posibil eonic, căruia Dumnezeu îi refuză cererea, socotind-o semn de ignoranță – „nu știi ce ceri“, adică nu știi ce înseamnă să fii muritor, sau nu știi pentru ce/cine vrei să fii muritor. Componenta, să-i zicem, eonică a făpturii, nu întâmplător numită la un moment dat „duh“, reverberează asupra relațiilor sale cu prințul. De astă dată nu se mai poate spune cu certitudine care este aici protagonistul și care antagonistul, care răufăcătorul și care eroul. Cei doi nu

mai sunt personaje de basm fantastic, ordonat pe verticala bun/rău, ci adversari cu oarecare complexitate psihologică într-un „romanț“ cu tentă filozofică. Lipsește de aici confruntarea propriu-zisă. Pornit de-acasă în căutarea fetei de împărat, prințul nu se luptă în „luptă dreaptă“ ca s-o obțină, respectiv s-o păstreze. De altminteri, pe tot parcursul narațiunii, funcția „tare“ a *adversarului*, proprie basmului fantastic popular, e tratată anemic; balaurul e răpus aproape accidental, el fiind mai degrabă simbolul abstract al ideii de obstacol; la fel împăratul, pornit pe urmele fugarilor, este un adversar slab, iar urmărirea e lipsită de metamorfozele canonice care duc la anihilarea urmăritorului. Mai mult, în cea de a doua urmărire, a perechii de către zmeu, binomul urmărire/salvare, ale cărui elemente sunt viguros solidarizate în modelul folcloric, este suspendat, salvarea fiind înlocuită cu nimicirea fugarilor. Brățara agățată în copac este o variație la un motiv frecvent în asemenea episoade; îndeobște zmeoaicele „cu o falcă-n cer și cu una-n pământ“, alergând după eroi, se prefac în grădini, fântâni, cupe de argint, mere etc., toate amăgitoare, menite pierzaniei fugarilor. Alteori și aceștia se metamorfozează într-un lanț paralel și asistăm la o cursă de fabuloasă spectaculozitate (de pildă, în ATh. 325, „copilul la școala diavolului“).

În fine, câteva observații în legătură cu mult comentata idee de nemurire. În basmul oral lipsește de regulă tensiunea dintre muritor și nemuritor. În ciuda duratelor scurse, protagoniștii nu par afectați de timp.[1] Cei ce îi poartă mesajul fundamental, Făt-Frumos, Ileana Cosânzeana, sunt și rămân pururi tineri. Între tărâmul de dincolo, presupus a fi populat de ființe nemuritoare, și tărâmul de aici, presupus a fi locuit de făpturi vremelnice, nu murirea, respectiv nemurirea sunt indici care certifică diferența de regim existențial, ci doar, și asta într-o măsură relativă, peisajul, cota altitudinală și statutul locuito-

1. Ceea ce nu înseamnă că problema timpului nu se pune în basmul fantastic. Dimpotrivă. A se vedea analiza erudită a paradoxului timpurilor în basmele spațiului romanic la Felix Karlinger, 1986. *Cf.* și Nișcov, pp. 212–215.

rilor (Nișcov, pp. 215–217). Doar în categoria basmelor din vecinătatea legendelor de tip „Sage", sau contaminate cu ele, întâlnim, precum am văzut mai sus, ieșirea expresă a insului din propriul sistem de referință temporală, intrarea în spațiul nemuririi, al timpului oprit în loc, sau al timpului încetinit până la imperceptibilizarea curgerii sale, și reintrarea mai apoi în spațiul devenirii ireversibile, proces dătător de anxietăți metafizice. Prin urmare, nu renunțarea la nemurire desparte basmele Kunisch de universul folcloric, așa cum s-ar zice la prima vedere, ci *eșecul* vs i*zbânda* încercării de a renunța la ea.[1] Se mai adaugă și opoziția dintre instanțele în raport de care personajele își percep nemurirea (definitivă, respectiv vremelnică): transcendentă și personalizată la autorul german, imanentă și difuză în narațiunile populare. Izbânda acestei încercări este posibilă într-un caz deoarece nemurirea e concepută ca o calitate a spațiului (uluitoare intuiție!), exterioară insului, dar transmisibilă acestuia sub durata locuirii în el. Spațiul odată părăsit, efectul nemuririi încetează: reîntors la preajma-i, omul, am văzut, îmbătrânește rapid și moare. În schimb, în celălalt caz (Kunisch), ea este consubstanțială ființei, dat inexorabil, cu neputință de lepădat ori de negociat. Or, tocmai acestui fapt i se datorează vigoarea ideii înseși de incompatibilitate ontologică între făpturi, ce face în ultimă instanță obiectul celor două „basme valahe" deopotrivă. De aici și sentimentul tragic al situațiilor-limită cu care ele ne confruntă, ca și melancolia ce se degajă din perceperea fatalității implacabile.

Nu încape îndoială, așa cum au susținut energic Caracostea (1943) și Heitmann (1996), că „Fata din grădina de aur", în speță episodul zmeu/fata de împărat, i-a furnizat lui Eminescu, chiar dacă în germene, aproape întreaga materie primă (motive, idei-forță și chiar detalii imagistice) din care a plămădit *Luceafărul*, materie aleasă de el, evident, ca urmare a unei afinități

1. Motiv pentru care nu este necesară citarea și comentarea neconvingătoare a unei legende etiologice de o autenticitate îndoielnică din Pamfile, *Cerul și podoabele lui*, v. M. Popa, „Legenda Luceafărului", în *Luceafărul* XV (1971), nr. 9, 4 mart. E suficient să se recitească *Tinerețe fără bătrânețe și viață fără de moarte*, basmul lui Ispirescu.

profunde: decalajul de nivel ființial dintre nemuritor și muritoare, natura uranică și totodată neptunică a duhului, nemurirea ca povară și destin, melancolia imposibilei împliniri, ambiguitatea femeii între suavitate, candoare și viclenie, fondul folcloric.

Ar mai fi de subliniat că „basmele valahe“ nu au fost prelucrate în raport cu modelele folclorice cu mult peste uzul în domeniu pe la mijlocul veacului trecut. Să ne gândim că, de pildă, chiar frații Grimm, a căror colecție de referință se afla tocmai în 1857 la cea de-a opta mare reeditare, au procedat deliberat la interpolări, modificări și contaminări de piese. Că la noi, Athanasie Marienescu (*Descoperiri mari*, 1872) colaționa și „reconstruia“ fără scrupul variante „folclorice“, oferind contexte prolixe cu forme de limbă absurde. Să ne gândim, de asemenea, că, *nefiind culegător de folclor*, Kunisch a izbutit totuși să repovestească fluent și simplu, chiar dacă episodic cu artificialități și dulcegării proprii vremii (lacrima zmeului care se preface în mărgăritar ș.a.), două narațiuni, convergente tematic și articulate solid pe tipare motivice și compoziționale circulante în folclorul românesc. Ele nu sunt „basme culte“, ci o categorie intermediară între cult și oral. O lectură paralelă cu „Făt-Frumos din lacrimă“ a lui Eminescu și cu basmele romanticilor germani (Novalis, Clemens Brentano, E. Th. A. Hoffmann), fantasmagorice, stranii, ludice, cu substrat filozofic și compoziție funambulescă, arată lămurit deosebirea.

Dar să revenim la ansamblul din care fac parte „basmele valahe“.

După cum am încercat să arăt în prima parte a acestui excurs, în *București și Stambul* avem o carte alcătuită nu doar din întâmplări trăite aievea, ci și din episoade afabulate ori numai „aranjate“ în marginea celor reale spre a consuna discret, un *elaborat* în care timpul narat este semnificativ dilatat față de timpul real (Heitmann, 1996, pp. 90–91), în care informația precisă e înlocuită ici-colo cu aluzia, în care regimul retoric dominant este acela emfatic, al adresei către propriile „personaje“ sau către cititorul constant instruit, căruia uneori i se

simulează prezența prin invocări circumstanțiale, frecvent hortative: acesta este invitat să-l urmeze pe autor în drumurile sale, să ia o atitudine, să evalueze o situație; de unde și abundența de exclamații, de întrebări în cascadă, precum și schimbarea, aparent fără motiv, a timpului relatării: imperfectul e brusc înlocuit cu prezentul, efectul fiind o mai energică implicare a interlocutorului fictiv în narație. Centrarea intensă pe destinatarul absent nu este, pe de altă parte, decât un mod de multiplicare a autorului-personaj, care își deghizează astfel, o dată în plus, identitatea reală. Un elaborat în care sentimentalismul de fond este ici-colo contrabalansat de accente ironice sau umoristice, iar artificialitatea dialogului e compensată de expresivitatea unor scene de gen sau peisaje citadine: țiganii șătrari, noaptea, în jurul ceaunului cu fiertura de mălai, turcii nemișcați, fumându-și în tăcere ciubucul în tractirul din Orșova, ulițele abrupte, ca potecile de munte, din Stambul ș.a. Sau această descriere cvasiautoironică a felului comic în care autorul își face intrarea în Istanbul: „În față mergeau doi dreptcredincioși cu turbane, ducându-mi cuferele, în spatele lor agentul evreu care îmi transporta, nu fără demnitate, cizmele pe care le găsise în cabina mea cu puțin înainte de a fi părăsit vaporul. Apoi, veneam eu însumi pe mârțoaga turcească, cu piciorul sănătos în scară, cu celălalt, liber, încălțat în papuc; după mine încă o jumătate de duzină de băieți de turci, dintre care unul ducea o cutie de pălării, un altul o geantă de piele, câte unul doar un baston sau un caiet de însemnări“.

Traseele călătoriilor sunt îndeobște parcurse în cerc. Oamenii pornesc la drum spre a se întoarce după o vreme în punctul din care au plecat cândva. Uneori se întâmplă să găsească acasă, precum rabinul din poveste, lucrul de preț căutat în depărtare. Dar sunt și călătorii a căror traiectorie se oprește undeva pe drum. Cei plecați nu se mai reîntorc, pierzându-și urma sub alte zodii, împlinindu-și acolo destinul hărăzit. O astfel de călătorie este și cartea germanului Kunisch, fără de care *Luceafărul* românului Eminescu nu ar fi fost cu siguranță scris. El a trecut pe aici într-o vreme când acesta, „băiet fiind“,

cutreiera pădurile în așteptarea unei întâmplări care pe el avea să-l urce pe una din culmile poeziei, iar pe celălalt, neștiut și neștiutor, să-l mântuie de anonimat. Călătorul avea să supraviețuiască mulțumită întâlnirii neprevăzute la care însă el nu avea să mai fie de față. O întâlnire cel puțin neobișnuită.

VIORICA NIȘCOV

Bibliografia lucrărilor citate

Aarne, A., St. Thompson, *The Types of the Folktales*, Helsinki, 1961 (FF Communications, nr. 184). Siglat ATh. Reeditare mult amplificată de către Hans-Jörg Uther, Helsinki, 2004 (FF Communications, nr. 284).

Alexici, Gheorghe, *Texte din literatura poporană română*, I, editura autorului, Budapesta, 1899.

Bistrițeanu, Al., „Primii culegători de basme românești", în *Studii și cercetări de istorie literară și folclor* V (1956), nr. 1–2.

Bîrlea, Ov., *Antologie de proză populară epică*, vol. 1–3, Editura pentru Literatură, București, 1966.

Bîrlea, Ov., *Mică enciclopedie a poveștilor românești*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1976.

Bogdan-Duică, C., „Despre «Luceafărul» lui M. Eminescu", extras din *Anuarul liceului Andrei Șaguna*, Brașov, 1925.

Cantemir, D., *Beschreibung der Moldau*. Faksimiledruck der Originalausgabe von 1771, Frankfurt u. Leipzig. Nachwort von Const. Măciucă, Kriterion, București, 1973.

Caracostea, D., „Izvorul poemei «Luceafărul» de Eminescu", în *Adevărul literar și artistic* V (1924), nr. 206, 16 nov.

Caracostea, D., *Două basme necunoscute din izvoarele lui Eminescu*, Editura Librăriei Socec & Co., București, 1926.

Caracostea, D., *Creativitatea eminesciană*, București, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II", 1943, reeditare în *Studii eminesciene*, ediție îngrijită și note de Ion Dumitrescu, prefață de George Munteanu, Editura Minerva, București, 1975.

Călinescu, G., *Opera lui Mihai Eminescu*, Fundația pentru Literatură și Artă „Regele Carol II", București, 1934–1936, reeditare în *Opere*, vol. 12–13, Editura Minerva, București, 1969–1970.

Dima, Alexandru, *Rumänische Märchen*, Otto Harassowitz, Leipzig, 1944.

Gaster, M., *Literatura populară română*, Editura Haimann, București, 1883, ed a II-a îngrijită, prefațată și adnotată de Mircea Anghelescu, Editura Minerva, București, 1983.

Georgescu, Nic., „Rigoarea metodei“, în *Luceafărul* XXXI (1988), nr. 3, 16 ian.

Guillermou, Alain, *La genèse intérieure des poésies d’Eminescu*, Librairie Marcel Didier, Paris, 1963.

Heitmann, Klaus, *Imaginea românilor în spațiul lingvistic german, 1775–1918. Un studiu imagologic*, în românește și introducere de Dumitru Hîncu, Editura Univers, București, 1995.

Heitmann, Klaus, *Oglinzi paralele*, traducere și postfață de Florin Manolescu, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996.

Iorga, N., „Trei călători în Țările Române: Caronni, Rey, Kunisch și originea «Luceafărului» lui Eminescu“, în *Acad. Rom. Memoriile Secțiunii istorice*, seria III, tom V, 1925.

Iorga, N., *Istoria românilor prin călători*, ed. a II-a, vol. 1–4, Casa Școalelor, București, 1928–1929; ediția a III-a îngrijită, studiu introductiv și note de Adrian Anghelescu, Editura Eminescu, București, 1981.

Ispirescu, Petre, *Opere*, vol. 1–2, ediție îngrijită, note și variante, glosar și bibliografie de Aristița Avramescu, studiu introductiv de Corneliu Bărbulescu, Editura pentru Literatură, București, 1969.

Jura, Iulian, *Mitul în poezia lui Eminescu*, J. Gamber, Paris, 1933.

Karlinger, Felix, *Zauberschlaf und Entrückung*, Selbstverlag des österreichischen Museums für Volkskunde, Viena, 1986.

Mărieș, Stela, „Die rumänischen Fürstentümer aus der Sicht deutscher Diplomaten der ersten Hälfte des 19. Jahrhunderts“, în *Revue roumaine d’histoire* XXII (1983), nr. 1, janvier–mars.

Mincu, Marin, *M. Eminescu, „Luceafărul“*, tabel cronologic, prefață, comentariu și bibliografie de…, Editura Albatros, București, 1978.

Morariu, Leca, „Pentru arheologia *Luceafărului*“, în *Junimea literară* XIII (1924), nr. 3–4, martie–prier.

Murărașu, D., *Eminescu și literatura populară*, studiu introductiv în M. Eminescu, *Literatura populară*, Editura Scrisul Românesc, Craiova, 1936; reeditare, Editura Minerva, București, 1977.

Mușlea, Ion, Ov. Bârlea, *Tipologia folclorului. Din răspunsurile la chestionarele lui B. P. Hasdeu*, Editura Minerva, București, 1970.

Niculiță-Voronca, Elena, *Datinile și credințele populare românești*, Tipografia Isidor Wiegler, Cernăuți, 1903, ediția a II-a, îngrijită și prefațată de Iordan Datcu, Editura Saeculum I. O., București, 1998.

Nișcov, Viorica, *Ești cât povestești. O fenomenologie a basmului popular românesc*, Editura Humanitas, București, 2012.

Perpessicius, în M. Eminescu, *Opere*, ediție critică îngrijită de…, vol. II, Fundația Regală pentru Literatură și Artă, București, 1943; vol. 6, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1963.

Schott, Arthur und Albert, *Walachische Märchen*, Stuttgart, J. G. Cotta’schen Verlag, 1845; reeditare cu titlul *Rumänische Volkserzählungen aus dem Banat*, sub îngrijirea lui Rolf Wilhelm Brednich și

Ion Taloș, București, Kriterion, 1971; *Basme valahe*, traducere, prefață și note de Viorica Nișcov, Polirom, Iași, 2003.

Scorpan, Grigore, „Valoarea simbolică a poemei *Luceafărul*“, în *Revista critică* X (1936), nr. 2–3.

Staufe, Ludwig Adolf, *Basme populare din Bucovina. O colecție inedită*. Transcrierea în limba germană și introducerea de Helga Stein. Traducere din limba germană, cuvânt introductiv și note de Viorica Nișcov, Editura Saeculum I. O., București, 2010.

Thompson, Stith, *Motif-Index of Folk-Literature*, vol. 1–6, Kopenhague, 1955–1958. Siglat M. I.

Todoran, Eugen, *Eminescu*, Editura Minerva, București, 1972.

Vianu, Tudor, *Poezia lui Eminescu*, Editura Cartea Românească, București, 1930.

NOTĂ ASUPRA EDIȚIEI

Traducerea de față reprezintă prima versiune românească integrală a cărții lui Richard Kunisch. Am evitat o transpunere arhaizantă, respectând originalul, a cărui limbă nu diferă, cu foarte puține excepții lexicale, de germana vorbită astăzi. Am păstrat, dar în cursive, cuvintele străine (maghiare, românești, franțuzești, turcești etc.) din original. Cuvintele grecești sunt redate în grafia autorului. Am transliterat vocabulele turcești după indicațiile domnului profesor Iusuf Nevzat, căruia îi mulțumesc călduros. Am indicat în note forma sub care autorul transliterează cuvintele românești. Parantezele rotunde îi aparțin, ca și notele de subsol introduse cu asterisc. Țin să mulțumesc, și pe această cale, domnului Cătălin Cioabă pentru a-mi fi sugerat și susținut reeditarea acestei cărți, Editurii Humanitas pentru receptivitate și, nu în ultimul rând, domnului Radu Gârmacea pentru contribuția la ameliorarea adnotării textului.

V.N.

București și Stambul

Schițe din Ungaria, România și Turcia

DE CE CĂLĂTORIM?

Pe vremea când eram copil stăteam adesea visând în cămăruța mea din casa părintească. În grădină râdeau și se jucau camarazii mei, păsările cântau, florile îmbălsămau aerul. Eu însă eram cu urechea ațintită la alte sunete, priveam spre alte imagini. Țara de basm a Șeherazadei se ridica în fața sufletului meu, cu palmierii și minaretele sale, cu califii și femeile sale acoperite de văluri. Unduiau feregele albe, străluceau paftale de aur, fulgera zăngănind iataganul de Damasc în mâna călărețului zburător. Și alte imagini îmi arăta visul meu, de la miazănoapte și miazăzi, de la răsărit și apus. Sălășluiam în wigwamul pieilor-roșii care cad cu pădurile lor virgine sub loviturile de secure ale civilizației necruțătoare. Călătoream pe marea albastră, când uraganul vuind se cunună cu ea, când pieptul ei freamătă până-n slava cerului sub îmbrățișarea năprasnicului pețitor. Iar din unde se ridicau palate strălucind alb, chitare răsunau în dumbrăvi înmiresmate, cerul de un albastru adânc se arcuia într-o frumusețe senină peste țara barcarolelor și a serenadelor. Cât de bogată și plină de vrajă era lumea depărtării, cât de sărăcăcioasă și dezvrăjită era lumea care mă înconjura!

Iar când am devenit bărbat, cineva mi-a arătat o dată, sus în nord, un moșneag care nu trecuse niciodată dincolo de satul învecinat. Nu văzuse în viața lui orașul aflat doar la o milă depărtare. „N-ați dorit niciodată să vedeți cum arată alte locuri, cu ce se îndeletnicesc alți oameni?“ „De ce?“ mi-a răspuns zâmbind liniștit și m-a privit cu niște ochi din care radiau atâta pace și seninătate, încât am amuțit.

De ce călătorim? Am văzut soarele răsărind peste dumbrăvile de portocali din Hyères și peste câmpiile de gheață ale nordului, am dormit în cortul arabului și am visat sub cerul însorit al Italiei, l-am ascultat pe povestitorul de basme din Atmeidanul Stambulului și pe improvizatorul de cântece din Piața San Marco a Veneției, am privit de pe munți uriași pământurile îndepărtate și de pe vase trosnind din încheieturi marea învolburată – dar n-am găsit răspuns la această întrebare.

Îmbelșugată în frumusețe e lumea. Asemenea unor grădini fermecate strălucesc în splendoare câmpiile sudului, ispititor răspândesc miresme dumbrăvile de portocali – dar oare locul modest, câmpia fără podoabe pe care te-ai jucat când erai copil, mărăcinișul în a cărui umbră ai visat primul vis de aur al tinereții nu sunt ele mult, cu mult mai frumoase? Admirativ se oprește străinul în loc când vede pentru prima oară minunăția trupului armonios al unei grecoaice, când îl fulgeră întâia oară flacăra din ochii unei spanioloaice, când îi apare în față, asemenea unui vis întrupat de poet, o mulatră, o Venus Anadiomene a Lumii Noi. Dar oare femeia pe care o iubești nu este ea infinit mai frumoasă, chiar și atunci când în ochii mulțimii trece drept urâtă?

Cei fericiți nu călătoresc. Multe nume are pricina care îi împiedică pe oameni să zăbovească acasă, care îi mână să străbată depărtările; plictis se numește la cei săraci cu duhul, *spleen* la ipohondri, dor la poeți. Indiferent dacă plictisul, *spleen*-ul sau dorul îi pun în mână toiagul de călătorie, țelul este de fiecare dată același. Ceea ce nu ai în țara ta urmează să găsești în depărtare. Cât de nemărginită, de strălucitoare se întinde depărtarea! Cât de ispititor se înalță munții în ceața albastră! Apropie-te, și albăstrimea lor cețoasă se mistuie, nu vezi decât piatra tare ce rănește piciorul ostenit al drumețului. Urcă-te pe piscurile lor care par să atingă cerul – cerul se retrage în înălțimi fără sfârșit, pământul dispare în adânc, ești singur și o răceală care încremenește îți cuprinde pieptul fierbinte.

Ceea ce căutăm trebuie să se afle undeva pe pământ. Dar, de când au fost izgoniți de-acolo primii oameni, stă la intrare heruvimul cu sabia de flăcări. Și totuși căutăm și continuăm să căutăm, iar când auzim despre o țară în care piciorul nostru

nu a călcat, despre un popor în mijlocul căruia nu am trăit, un glas se face auzit în sufletul nostru: „Acolo trebuie să fie“, și pornim într-acolo, unii pe telegarul aerian al fanteziei, alții, trudnic, pe calul cu aburi gâfâitor, pe vapoare și cămile. Și ce aducem acasă? Multe imagini colorate.

Imagini colorate am adunat și eu. Asemenea unor vise fugare îmi alunecă prin fața ochilor, vise care povestesc în nordul hibernal despre ținuturile de la Soare-Răsare.

Scrisă la Berlin, de Ziua Morților.

GRANIȚA UNGARĂ

Era o dimineață frumoasă atunci când m-am suit pe vaporul care urma să mă ducă de la Viena la Pesta. Coverta era plină, societatea de pe vas era în cea mai mare parte alcătuită din unguri. Pe unul din ei îl cunoscusem deja mai înainte; după ce petrecuse iarna la Paris, se întorcea acum cu soția și fiica lui la moșie. „Pentru puțini e ușoară despărțirea de Paris; unei tinere doamne care a cunoscut acolo pentru prima oară splendorile acestei lumi trebuie să-i fie de două ori mai greu." „În țara mea mă întorc de fiecare dată cu dragă inimă", răspunse ea liniștită. Și nu erau simple vorbe; tonul și privirea tinerei unguroaice spuneau limpede că răspunsul îl dăduse inima ei. De altfel, ea nici nu se potrivea cu saloanele din orașul de pe Sena, alături de acei moșnegi cu minți încinse și inimi reci, tocite, alături de acele femei ai căror ani pot fi numărați după numele favoriților lor precum anii republicii romane după numele consulilor ei. Tatăl frumoasei fete păru să-mi ghicească gândurile. „Noi, maghiarii, nu ne găsim nicăieri locul cu adevărat", spuse el, „de aceea numai acasă ne simțim cel mai bine."

Plimbându-mă încoace și-ncolo pe covertă și examinându-i și pe pasagerii de clasa a doua, m-a izbit o figură ciudată, pe care nu m-aș fi așteptat nicidecum să o întâlnesc aici. Tricornul, vestonul lung croit după moda veacului trecut, monedele mari de argint slujind de nasturi la vestă, dar mai cu seamă expresia feței îl trădau pe compatriotul meu șvab. Oare ce caută aici, la porțile Orientului? În vreme ce îl cercetam uimit, se apropie de el o fată de cel mult șaisprezece ani, vioaie și gingașă. Îi înconjură grumazul cu brațul și îl privi în ochi cu nestrămutată

dragoste. Mi-am amintit fără voie de romanul în versuri al lui Beck[1] despre nemțoaica, fătuca de cârciumar, care pornește cu tatăl ei fugar în țara ungurească.

Apropiindu-se de mine, căpitanul vasului îmi dădu lămuriri despre acest grup. Bărbatul era un învățător șvab, pe care o colonie germană de lângă Amasia, din Asia Mică, îl chemase pe socoteala ei, împreună cu întreaga lui familie, ca să înființeze acolo o școală. Am vorbit cu ei; erau oameni vioi, simpatici, de felul celor pe care îi întâlnești nu o dată prin țara șvabă. Și Johanna, fata cea mai mare a învățătorului, mi-a răspuns cu nesilită naturalețe când i-am vorbit. Mi-a spus numele locului ei natal, iar când întâmplător mi-am amintit de satul a cărui așezare frumoasă mă izbise trecând pe-acolo, când i-am povestit că fusesem cu ani în urmă prin acele părți și când i-am descris biserica veche cu semicercul său de salcâmi, mi-a scuturat bucuroasă mâna ca unui prieten de demult, în vreme ce ochii ei căprui, cinstiți, străluceau de mulțumire. Am întrebat-o ce impresie îi face această călătorie și dacă se bucură că urmează să vadă atâtea țări străine. „Nu“, îmi răspunse, „de fapt, nici un loc nu e cu mult mai deosebit decât altul, doar că oamenii vorbesc o altă limbă, iar cel mai frumos, totuși, nu e decât în locul tău de baștină.“ Fata simplă de la țară, care până acum nu mai ieșise niciodată din satul ei natal, se lăsa mai puțin mișcată de diversitatea părelnică, superficială a lumii. Avea o carte în față și învăța cuvinte turcești cu aceeași liniște cu care va fi învățat cândva tabla înmulțirii. Când am început să fac cu ea exerciții de citire, s-a bucurat ca un copil, și ne-am cufundat treptat în această îndeletnicire într-atît, încât am uitat de cei din preajma noastră, până când am izbucnit deodată într-un hohot sincer de râs din cauza caraghioslâcului acestei situații.

---

1. Karl Beck (1817–1879), scriitor austriac de orientare socialistă utopică, aparținând grupului așa-zișilor „socialiști adevărați“. În relații cu scriitorii angajați politic ai „Germaniei Tinere“ (Karl Gutzkow, Ferdinand Freiligrath, Georg Herwegh). A scris în special lirică. Este și autorul *Cântecului despre frumoasa Dunăre albastră*, devenit celebru prin valsul lui Johann Strauß. Romanul la care se referă Kunisch, inspirat din viața și moravurile maghiare ale epocii, este *Jankó, der Roßhirt* (*Jankó, stăvarul*), 1838.

Pe vapor se aflau felurite naționalități și era nevoie de o privire încercată spre a le dibui. Ungurii însă erau inconfundabili. Pasageri de clasa întâi sau de a doua, magnați sau lucrători, toți se înfățișau cu aceeași pecete pe chip și cu aceeași ținută mândră, bărbătească. Ei se aseamănă aici spaniolilor, deși, iarăși, doar aparent. Hidalgoului – și ce spaniol, fie el și păzitor de catâri, nu ar susține că este nobil – îi place lăudăroșenia, îi place trândăvia, îi place să dovedească, printr-o indescriptibilă limbuție, superioritatea țării sale, a provinciei sale, a locului său de baștină, a persoanei sale. Ai fi uneori ispitit să zâmbești, dacă nu te-ai gândi la Zaragoza și Cádiz[1].

Ungurul nu se laudă, nu vrea să dovedească nimic; el nici nu face vreo deosebire între patria sa și alte locuri, între familia sa și ceilalți, el cunoaște o singură țară și o singură națiune maghiară și un singur blestem care apasă asupra amândorura. El tace, rabdă și așteaptă. Ceea ce îl ridică deasupra tânguirii nefăptuitoare este conștiința de a fi maghiar! Maghiar! Cunoașteți voi vinul de Tokay? Ați ascultat vreodată sunetele amețitoare ale unei muzici țigănești? Ați simțit acea plăcere sălbatică a luptei, când ochiul e ațintit în ochiul scânteietor al dușmanului, iar spada fulgeră și zăngăne, lovindu-se de spadă? Puneți totul cap la cap și veți avea o reprezentare palidă a farmecului pe care sunetul numelui său îl produce asupra maghiarului. Dar ceva anume scapă descrierii, acea esență de o gravitate sfântă care plutește peste vraja aprigă a conștiinței de maghiar ca un sunet de orgă, venind din domuri cerești. Stăteam la marginea punții și priveam pitorescul munților împăduriți și coloanele de stâncă ce anunță apropierea Ungariei. Unii stăteau în salon, jucând cărți, alții la taifas pe covertă, în fine, alții încercau, la un pahar de vin unguresc, isprăvile gastronomice ale bucătarului navei. Deodată cineva aruncă afară o privire cercetătoare: „O văd deja!“ exclamă el în limba sa maternă. Atunci, ca la un semn magic, încetează orice conversație, jucători din salon își aruncă deoparte cărțile, cei-

1. Foarte probabil referință la luptele înverșunate pe care cele două orașe le-au purtat împotriva armatei napoleoniene (Zaragoza, 1808–1809; Cádiz, mai cu seamă în timpul asediului din 1810–1812).

lalți își lasă baltă fogașul, papricașul și înflăcăratul vin de Meleșner; toți se îmbulzesc pe covertă și rămân aici tăcuți, serioși, cu ochii ațintiți în depărtare. Încotro privesc cu atâta așteptare încordată aceste femei semețe, acești copii lipsiți de griji, acești moșnegi și bărbați gravi? Oare ce Dumnezeu îi poate influența pe toți în același fel? Și oare n-au mai trecut de nenumărate ori pe aici? O, ba da! Dar de fiecare dată s-au îmbulzit cu toții, tineri și bătrâni, pe covertă și au privit neclintit către acel punct care acum se apropie tot mai mult. Nu este nici un fel de stâncă pitorească, nici un fel de castel somptuos; de castele și stânci nu le-ar păsa acestor maghiari bogați, au văzut destule în Elveția și Italia, pe Valea Rinului și în Pirinei. Ceea ce începe acum să se vadă tot mai lămurit este un pârâiaș peste care trece un pod. *Acest pârâu este granița ungară*. Nu se rostește nici un singur cuvânt. Iată că deja am trecut. Unii se reîntorc la jocul de cărți, alții la masă, dar abia peste câteva minute se reia conversația.

Există la această națiune ceva care impune admirația străinului. Când călătoresc sunt prea puțin îndemnat să fac cunoștință cu cei pe care întâmplarea mi-i scoate în cale, mai ales pe vapor, unde ești condamnat la o conviețuire mai lungă. Omul este, firește, capodopera creației, dar pedagogii și croitorii au făcut din el, de-a lungul timpurilor, un lucru în care cu greu se recunosc trăsăturile lui dintru-nceput, chipul aidoma lui Dumnezeu. Aici însă unde ne apropiam de Orient, unde țările civilizației binecuvântate aveau să se afle curând în spatele nostru, iar în față, barbaria proaspătă, sănătoasă, am făcut o excepție de la regulă. Nefiind austriac[1], ungurii cărora le-am fost prezentat de prietenul meu maghiar m-au salutat cu acea cordialitate cavalerească ce îi face de două ori mai plăcuți străinului. Și femeile și-au păstrat ținuta nesilită, firească, la fel de departe de cochetăria franțuzească precum și de falsa virtute englezească sau de fasoanele nemțești – fie-mi iertată expresia, limba

1. În epocă, mai ales în urma Revoluției de la 1848, ostilitatea maghiarilor împotriva Austriei Habsburgilor atinge apogeul. Va fi aplanată în cele din urmă prin reorganizarea imperiului ca monarhie dualistă, la 1867.

noastră neavând o denumire aleasă pentru această particularitate lipsită de noblețe. Spre a apăra coverta primei clase de razele arzătoare ale soarelui căpitanul a pus să se întindă un cort. Mă sprijineam de el, tăifăsuind cu o tânără unguroaică ce se întorcea acasă împreună cu tatăl, cu mama și cu frățiorul ei, venind din Italia, unde petrecuse iarna. Deoarece învățase italiana la Neapole, loc ce nu excelează prin puritatea graiului, ne-am slujit de franceză. Orice formă se răsfrânge asupra conținutului. Dacă am fi vorbit nemțește, am fi devenit poate sentimentali; dacă am fi vorbit ungurește, ne-am fi întreținut poate despre Zríny[1] și despre războaiele cu turcii. Dar fiindcă alesesem franceza, ne-am încercat puțin în jocuri de cuvinte și vorbe de duh. Oricine cunoaște acest fel de conversație sprințară care aruncă fugar peste toate lumini picante, care transformă printr-o neobișnuită iluminare cele mai obișnuite lucruri în apariții originale, pentru ca apoi, deodată, să facă să irumpă din imaginile caricaturale ale glumei jucăușe fulgerul gândului, asemenea florii miraculoase din formele koboldice ale cactusului. O astfel de *cozerie* – germana nu are o expresie corespunzătoare – e foarte seducătoare, mai cu seamă când fulgerul gândului se revelează în fulgerul unor ochi frumoși de fată. Brusc, tânăra unguroaică se oprește în mijlocul conversației, privirea îi alunecă pe lângă mine, ațintită în depărtare, zâmbetul grațios îi dispare de pe buze. O privesc uimit. Nu bagă de seamă, tace o clipă, apoi rostește foarte încet în maghiară: „Acolo e biserica noastră!“ Putem vorbi sute de graiuri, inima noastră nu cunoaște decât unul singur, pe acela care îi e drag; când ungurul vorbește despre țara sa, atunci el nu cunoaște decât sunetele limbii sale materne. Tatăl fetei s-a apropiat de asemenea în tăcere, mama și-a ridicat băiețelul în brațe. Acolo, sus, pe mal, se află domul reclădit al maghiarilor, acel monu-

---

1. Spiță nobilă, de origine croato-maghiară, cu merite deosebite în luptele antiotomane din sec. XVI–XVII. Cea mai proeminentă figură a acesteia a fost contele Miklós Zrínyi (1620–1664), ale cărui fapte de vitejie de la mijlocul veacului al XVI-lea au fost glorificate de-a lungul timpului în numeroase opere literare, aparținând tuturor genurilor (epos, roman, dramă, cântec liric).

ment nepieritor pe care primatul Ungariei l-a lăsat drept testament țării sale.[1] „Aduceți omagiul vostru Sionului maghiarilor!“ Cam așa ar suna în germană inscripția tăiată în piatră, cu litere de-o șchioapă, albe, strălucitoare, care de pe peretele verde, povârnit al colinei sclipește până departe. Toți stăteau la bordul vaporului și priveau tăcuți într-acolo. Bărbații își scoaseră pălăriile și o lumină pluti pe chipurile lor, mai elocventă decât orice strigăt de bucurie. Fiicele Ungariei stăteau neclintite, dar ochii lor întunecați, plini de văpaie, evlavie și entuziasm erau ațintiți asupra domului națiunii lor. „Spune încă o dată după mine“, i se adresă mama băiețelului pe care îl ținea în brațe, repetându-i cuvintele cu un simțământ sincer, aprins și înflăcărat ca pe o rugăciune. În ochii semețului bătrân maghiar de lângă mine atârna o perlă strălucitoare, dar nu și-o șterse.

Astfel am intrat în frumoasa țară ungară.

1. Referire la bazilica primațială a Fecioarei Maria și a Sfântului Adalbert, din Esztergom, monument impunător ridicat în perioada 1822–1856 pe ruinele unor edificii religioase mai vechi. Informație obținută prin bunăvoința domnului Alexandru Skultéty, căruia i se cuvin mulțumiri călduroase.

TREI CALITĂȚI ALE UNGARIEI

Ungaria posedă trei lucruri care își caută zadarnic perechea. Caracterul incomparabil al unuia sau al celuilalt este uneori tăgăduit, al celui de-al treilea niciodată: Ungaria are neîndoielnic cei mai civilizați bărbieri. Nu e de râs; treaba e foarte serioasă, după cum va admite oricine le-a „pozat" deja de câteva mii de ori acestor artiste și acestor necruțători artiști ai bărbii. De altfel acest nume care sună trufaș nu este o uzurpare; cel puțin în Prusia el este sancționat de o lege care numără raderea bărbii printre artele liberale. Asemenea celorlalți artiști, bărbierii au nu doar ateliere, ci și modele, iar după cum în Roma câte o Marietta cu ochi aprinși trăiește de pe urma vreunui pictor, tot astfel în țara noastră câte un Johann cu barba aspră trăiește de pe urma bărbierilor. Dacă vedeți un om în haine zdrențăroase, a cărui față e acoperită în toate sensurile de tăieturi și a cărui barbă a dispărut aproape complet în afară de niște resturi prăpădite, arătați-i acestui sărman mila voastră și, ceea ce îi poate fi mai pe plac, dați-i un ban, căci el este un model, unul din acei nefericiți care aruncând o privire spre trecut nu află pe drumul vieții lor decât mult sânge vărsat și puține parale. Pe ei își face mâna tânărul bărbier; cu gândul încă la plăcerile idilice ale vieții de uliță, de-acum încolo părăsite, ucenicul apucă arma ucigașă și, cu o mână, ce-i drept, neexersată, dar care trădează cu atât mai multă vigoare și neînfricare, o duce la obrazul victimei – vai, dacă mintea visătoare i se reîntoarce la turmele părintești, la bătăliile din școală, la pomii jefuiți! Sângele victimei trebuie să plătească aceste visări. Și mult sânge trebuie să curgă până ce ucenicul artist trece de prima

treaptă și are voie să înainteze de la obrajii plătiți la fețele „paușal“ plătite ale bolnavilor din spitale sau ale pensionarilor din cămine de bătrâni. Dacă și aceste câmpuri de bătaie sunt depășite, atunci el atinge treapta cea mai de sus a artei sale liberale. Ajunge cu adevărat calfă. Dar maestru nu ajunge decât cu numele; maeștrii nu există decât în Ungaria. Fie și numai intrarea în atelierul unui astfel de artist îți inspiră încredere. Într-un salon elegant, împodobit de jur împrejur cu oglinzi și tablouri, ești întâmpinat de tineri ale căror briciuri sunt puse în slujba omenirii bărboase. Bine clădiți și cu ținută mândră, îmbrăcați elegant, mustăcioși și cu privire marțială ca toți maghiarii, ei te poftesc cu o aplecare grațioasă să te așezi. Un băiat îți potrivește halatul alb, un altul aduce spuma parfumată de săpun. Tânărul privește cu demnitate la ultima trăsătură de pensulă, apucă briciul, clipa acțiunii sale a sosit, și, cu conștiința deplină a importanței momentului, se apropie de tine. De acum ești transpus în acea stare care poate fi comparată doar cu senzația produsă de o baie turcească. În fine, artistul maghiar se înclină și îți scoate halatul – lucrarea s-a isprăvit, până și ultima manevră, răsucirea mustății tale, a luat sfârșit. O duzină de flacoane deschise se află lângă tine, de la *eau de lis* până la *riz des Indes*, toate tainele prețioase ale toaletei – îți amintești tulbure de câte ți s-au întâmplat, îți aprinzi o țigară și aproape te rușinezi că îi lași artistului cei douăzeci de bani.

În orice expoziție de obraji bărbătești, ungurii ar lua fără îndoială premiul. Dar am vorbit de trei calități ale acestei țări, celelalte două nefiind atât de incontestabile.

La Viena făcusem cunoștință cu un nobil sârb care mergea cu același vapor ca și mine la Pesta. Am vorbit despre unguroaice și mi-a spus: „E cu neputință să te îndrăgostești de vreuna din ele“. Această afirmație mi s-a părut enigmatică, mai ales că pe vaporul nostru se aflau câteva unguroaice de o netăgăduită frumusețe. La o zi după sosirea noastră la Pesta, întorcându-mă la hotel, la capătul unei plimbări pe străzile orașului, și intrând în sufrageria în care se lua cafeaua, l-am întâlnit pe sârb și mi-am amintit de vorbele sale. „Ați vrut să-mi reduceți așteptările ca să fiu cu atât mai surprins!“ A continuat să-și

răsucească țigareta și, fără să mă privească, m-a întrebat foarte serios: „V-ați îndrăgostit?“ *„Non, mon prince*“, i-am răspuns râzând, „dar am văzut câteva fete și femei unguroaice de care te poți prea bine îndrăgosti.“ „Câteva sute, tocmai asta e!“, adăugă liniștit, aprinzându-și țigareta. Trei zile mai târziu mi-am dat seama că avusese dreptate.

Există două feluri de frumusețe: aceea care se sprijină pe regularitatea formelor și aceea care se întemeiază pe farmecul expresiei. Unguroaicele le îmbină pe amândouă. Făptura lor e sveltă și plină, mlădioasă și îmbelșugată. Păr bogat și închis la culoare, ochi mari, migdalați, adânci și negri, sprâncene precis desenate, ușor arcuite spre tâmple, o gură ferm și expresiv conturată întâlnești la toate. Stilul feței lor e pur și nobil; l-aș putea numi romantic, încercând să exprim astfel contrastul cu searbăda frumusețe antică; pe fiecare trăsătură a lor strălucește pecetea însușirii de a primi și a da fericire; conștiința acestei însușiri fulgeră ca o splendidă furtună în ochii lor adânci și întunecați, luminează ca raza de soare în jurul buzelor ispititoare. Și totuși sârbul avea dreptate. În alte țări obișnuiam să mă întorc după orice femeie frumoasă; o făceam fără să vreau așa cum, fără să vreau, ascult privighetorile și ciocârliile când cântă. La Pesta n-am mai întors capul după nici o trecătoare; știam că în clipa următoare aveam să văd o unguroaică la fel de frumoasă. Și ele seamănă, toate, întru câtva; frumusețea femeilor maghiare are un pronunțat caracter național. Aș recunoaște de îndată o unguroaică, fie și dintre rusoaice sau spanioloaice, cu care se aseamănă totuși cel mai mult.

Nu este poate greu să iubești o unguroaică, dar sigur e foarte greu să-i rămâi credincios.

În genere, a iubi o femeie pe deplin frumoasă e problematic. O iubești oare numai pentru frumusețea ei? Altele sunt și mai frumoase, iar dintre acestea ai să mai întâlnești în viață destule. Sau pentru felul ei propriu de a fi? Dar, cu cât o femeie e mai frumoasă, cu atât posedă mai puțin un fel propriu de a fi. George Sand spune: nici o dragoste nu se compară în adâncime, trăinicie și fanatism cu aceea pentru o femeie urâtă. Autoarea *Leliei*, a *Indianei* și a *Paulinei* este o mare cunoscătoare a inimii omenești.

Pe vaporul nostru se afla și un francez, un tânăr elegant *comme il faut*[1], care pleacă în fiecare primăvară la Londra ca să-și curățe dinții la Cartwright și în fiecare toamnă la Paris ca să se sfătuiască împreună cu Richecourt în legătură cu croiala fracului său de bal. Era ca acasă la Villa Reale[2] din Neapole și tot astfel în spatele culiselor Operei italiene din Petersburg, luase ore de scrimă la Grisier[3] și lecții de legare a cravatei la Taillandier, iar acum călătorea spre Constantinopol ca să se îndrăgostească acolo de o odaliscă a sultanului. Între timp fuma tutun de opiu, pedepsea toate doamnele din societatea noastră de pe vapor ignorându-le cu desăvârșire și se plictisea grozav. Printre aceste doamne se afla și o apariție deosebită: o unguroaică cu păr de aur blond și ochi albaștri.

Există locuri în Ungaria unde un astfel de spectacol e mai puțin rar; la Pesta însă abia dacă întâlnești la mia de femei o blondină. Stătea de cele mai multe ori pe covertă în tovărășia surorii ei mai mici și, deoarece mă aflam și eu tot acolo, am făcut cunoștință. Nesigur pe naționalitatea ei, i-am vorbit mai întâi în franceză și mi-a răspuns în aceeași limbă, cu toate că se simțea că o învățase nu în societate, ci la școală. Mi-a povestit că era fiica unui ofițer ungur și că acum, după moartea părinților, locuia cu sora ei la Pesta, în condiții modeste, la mătușa lor, aceeași doamnă în a cărei companie se afla pe vapor. Numita doamnă era grasă și urâtă, așa după cum ajung, din păcate, la bătrânețe multe unguroaice. Un abur de căldură sufletească și idealitate așternut pe chipul fetei m-a făcut să o întreb dacă mama ei nu fusese nemțoaică. Mi-a răspuns afirmativ și, deoarece m-am prezentat ca un semicompatriot al ei, a vorbit cu mine în germană, cu accent austriac, dar aproape fără greșeli, ca majoritatea unguroaicelor din pătura de mijloc. Clasele de jos nu știu de cele mai multe ori decât ungurește. Fata purta, înfășurat pe mână, un șir de mătănii din boabe de chihlimbar

---

1. Fr. „cum se cuvine“.
2. Probabil Palazzo Reale, palat construit la începutul sec. al XVII-lea, reședință regală din 1734.
3. Augustin Grisier (1791–1865), profesor francez de scrimă, faimos în epocă. Autor al lucrării *Les armes et le duel*, 1847.

și îmi mărturisi că această podoabă era o moștenire de la răposata ei mamă. Vorbind de mama ei, glasul îi tremură imperceptibil, și își strânse surioara la piept. Am întrebat-o dacă fusese des la Viena. Îmi răspunse că nu, că aceasta era, în genere, prima călătorie pe care o făcea. La Pesta locuia într-o căsuță cu grădină de pe strada Kiraly care duce către crângul orașului. Acolo merge să se plimbe – la asta se mărgineau toate distracțiile ei.

Întorcându-mă un ceas mai târziu dinspre prora covertei, l-am văzut pe francez așezat lângă tânăra unguroaică blondă. Aplecat pe jumătate și cu ochii neclintit ațintiți asupra ei, părea să-i vorbească foarte stăruitor.

Lui îi plăceau picanteriile. O legătură cu o unguroaică blondă, cu ochi albaștri, ca un chip de madonă germană, e una din cele mai picante situații. Și apoi se plictisea grozav.

De la Viena la Pesta se face cu vaporul o zi. Nu era încă ora șase când am ajuns. Mi se indicase „Regina Angliei" ca fiind cel mai recomandabil hotel. Sârbul și francezul voiau să descindă, și ei, tot acolo. Împreună cu mătușa și surioara ei, unguroaica părăsi înaintea noastră coverta; trecând prin fața tânărului elegant, privirile li se încrucișară la salut; ea roși. De pe mal, se mai întoarse o dată spre vapor. O tânără burgheză rezistă adesea bogăției sau ispitelor simțurilor; rareori însă aerelor aristocratice. De câte ori nu le vede pe acele doamne mândre și strălucitoare trecând pe lângă ea și dispărând în palate somptuoase! De câte ori nu răsare în sufletul ei o dorință zadarnică, zăvorâtă într-un oftat înăbușit! Iar atunci când un bărbat care a tăifăsuit cu acele contese, care a dansat cu acele prințese, îngenunche în fața frumuseții copilei simple de burghez, cum să nu-și sărbătorească ea în tăcere triumful asupra tuturor acelor doamne semețe, cum să nu se bucure de acea fericire visată și dorită ce sălășluiește în palatele strălucitoare?

În dimineața următoare sosirii mele, am căutat promenada. Promenada? Birjarul m-a pus să-i repet de două ori comanda. După care a luat-o pe câteva străzi și s-a oprit în fața unei piețe potrivit de mari din centrul orașului în care erau câțiva copaci și arbuști. Aceasta era promenada. Când spaniolii întemeiază

un oraș, ei construiesc întâi o biserică și un *paseo* (loc de plimbare), și abia mai apoi își clădesc locuințe. Fără case viața ar fi foarte anevoioasă, fără *paseo* tot atât de imposibilă ca și fără biserică. Cu cât înaintezi dinspre apus spre răsărit, cu atât această înclinație pare să scadă. În Pesta nu există, de fapt, promenadă. Locul numit uneori astfel, situat nu departe de teatru, are umbră puțină și vizitatori și mai puțini. Dacă vrei să ieși în aer liber, atunci te duci în crângul orașului sau într-una din acele grădini publice de la marginea mahalalelor. Ici-colo se vedea câte un cerșetor sau câte o dădacă. Iată și un tânăr; m-am apropiat – era tovarășul meu de drum din Franța. Am schimbat cu el câteva cuvinte indiferente; era distrat și neliniștit. M-am grăbit să plec, el a rămas. Întorcându-mă de la promenadă, am văzut o tânără doamnă, venind spre mine și dispărând apoi dincolo de copacii din piață. Am recunoscut-o pe tânăra unguroaică blondă. Hotelul „La Regina Angliei“ se află pe chei și oferă o priveliște încântătoare asupra fluviului și a orașului care urcă în terase dincolo de el. Dimineața, după ce mă desfătam cu această priveliște, coboram și porneam să hoinăresc un ceas pe străzi. În primele zile m-am lăsat în voia impresiilor, apoi am început să cercetez fizionomiile femeilor și ale bărbaților, ale caselor și străzilor. Uneori intram și într-una din prăvăliile în care se află bine reprezentate produse ale Orientului, acele pânzeturi turcești și persane ale căror culoare trainică și inimitabil de moale cădere a faldurilor nu pot fi atinse de nici o altă țesătură, acele ciubuce turcești ale căror țevi imense de chihlimbar costă adesea, chiar fără pietrele prețioase care le împodobesc, nu mai puțin decât venitul anual al unui dascăl de țară german. Cu acest prilej vreau să îndrept o greșeală care se face adesea. S-a afirmat de repetate ori că chihlimbarul nostru se taie în Germania și abia apoi se trimite la Constantinopol, unde se vinde mult mai scump, tot așa cum se procedează și cu fesurile turcești, confecționate în majoritate la Viena. Cu chihlimbarul lucrurile se petrec altminteri. La Constantinopol există străzi întregi pe care locuiesc doar tăietori de chihlimbar, iar cine este cât de cât cunoscător va deosebi de îndată fabricatul turcesc de cel străin. După masă (la Pesta

se prânzește deja la ora unu), obișnuiam să vizitez crângul orașului; după teatru mă duceam într-una din numeroasele grădini publice (din interiorul orașului), sau mai degrabă curți transformate în grădini, unde se adună domni, însoțiți uneori de soțiile lor, de cele mai multe ori de alte doamne, spre a-și mânca fogașul și papricașul (două feluri de bucate naționale foarte piperate) și a-și bea vinul național în sunetele unei muzici țigănești aprig frematătoare. Am vorbit mai înainte de trei calități ale Ungariei: vinul este cea de-a treia.

Uneori petreceam și serile în crângul orașului, unde nu lipsește niciodată o societate care se lasă cu simplitate în voia libertății câmpenești. Într-o astfel de seară am crezut că zăresc figuri cunoscute într-una din bărcile care se legănau pe marele lac. Au coborât – era un tânăr împreună cu o fată bine ascunsă în văluri – și au dispărut în zonele împădurite. Tânărul era francezul, tovarășul meu de călătorie. Când am luat-o câteva ceasuri mai târziu pe același drum pe care apucaseră și ei, am văzut ceva strălucitor luminând pe jos. M-am aplecat – erau mărgelele din mătăniile blondei unguroaice, care zăceau risipite primprejur, acea brățară de chihlimbar pe care răposata ei mamă i-o lăsase drept talisman. Talismanul era rupt. Pe mărgele străluceau picături mari de rouă ca niște lacrimi.

A doua zi, intrând în sufragerie l-am văzut pe francez, care, tolănit pe un divan, răspândea aroma țigaretei sale, pufăind norișori delicați de fum, și, din când în când, căsca. „Mâine plec la Galați“, spuse el, „și de-acolo, fără oprire, la Constantinopol.“ Se plictisea grozav.

CRÂNGUL DIN PESTA

Crângul orașului este pentru Pesta ceea ce Bois de Boulogne a fost pentru Paris, iar Tiergarten pentru Berlin. Comparația nu are însă nici o valoare, căci acel loc, ca oricare altul din Ungaria, amintește tot atât de puțin de Paris, Berlin sau de alte puncte centrale ale civilizației. În fiecare după-amiază se adună aici sute, poate mii de oameni, dar se risipesc pe întinderea atât de mare, în așa fel încât nicăieri nu se văd mase compacte. Ici-colo stă pe iarbă câte o familie, uneori licărește printre copacii din crâng câte o rochie de femeie, iar în fața feluritelor restaurante se strâng grupuri la câte o masă. Nicăieri, precum în zonele de distracție ale atâtor alte orașe, nu mi se impune vecinătatea semenilor mei iubiți. Deduc doar după vehiculele care sosesc neîntrerupt că sunt mulți vizitatori. Vehicule de tot felul: micul și elegantul *comfortable* care seamănă cu droșca de Berlin sau de Breslau precum seamănă ștrengarul parizian cu haimanaua germană; echipajul nobilului ungur, omnibuzul cu care călătoresc oamenii mai sărmani. Iată acum vine un astfel de omnibuz. *Cospetto!*[1] Cum se apropie vâjâind și vuind! Sunt bidivii unguresți, mânați de mâini unguresți! Ce frumos e să vii alunecând la trap într-un asemenea vehicul, ce frumos, de asemenea, să poți spune că e al tău un astfel de atelaj cu patru cai! Bărbatul care stă lângă surugiu privește, zâmbind încântat, la bidiviii neînfricați și își răsucește mustața lungă. Al lui e vehiculul, al lui atelajul; dar credeți cumva că aceasta e pricina pentru care privește atât de semeț în jur? Ferească

1. It., „drace!“.

Sfântul! Dați un ocol cu privirea: colo acel flăcău în cămașă cu mâneci scurte, jucând popice, aici acest om simplu, bându-și țapul de șase crăițari, își poartă oare ei capul mai puțin semeț decât celălalt? Desigur, nu; stăpânul cailor știe că cei patru strașnici bidivii sunt ai lui, știe că el arată chiar falnic în vestonul maghiar cu ceaprazuri bogate, care îi pune în valoare frumusețea plină a staturii svelte și robuste, și că pălăria cu pană fremătătoare este o podoabă foarte pitorească pentru stilul nobil al chipului său – dar ce înseamnă simțământul posesiunii, simțământul frumuseții, în comparație cu cealaltă conștiință pe care o împarte cu sute de mii de oameni, cu cerșetori și nobili, cu copii și moșnegi, cu femei și bărbați, și care le copleșește cu egală forță pe toate acele sute de mii, indiferent ce vârstă și sex vor fi având și din ce pătură socială vor fi fiind: conștiința de a fi maghiar!

Față de popoarele vlăguite ale civilizației *par excellence*, care uneori nu își pot înăbuși pofta de puțină barbarie proaspătă și voioasă, maghiarul înfățișează imaginea unei vieți robuste, deja prea adânc împlântată în pământul natal spre a putea fi vreodată dezrădăcinată și purtând prea viu urmele unei tinereți încă nedezvoltate spre a nu avea dreptul să năzuiască la un viitor. Este un popor superb. Un suflu de noblețe mândră se întinde până la păturile cele mai de jos; gloată propriu-zisă nu există. În ce mă privește, de nimic nu fug mai mult în țările civilizate decât de priveliștea petrecerilor păturilor de jos; aici, dimpotrivă, caut aceste distracții. Și în crângul orașului clasele de mijloc și cele de jos alcătuiesc majoritatea vizitatorilor, cu toate că nu lipsesc nici echipajele nobililor. O singură imagine a forfotei de aici nu sunt în stare să dau; mai degrabă o sută de imagini. Pe un loc liber joacă popice mai mulți flăcăi. Pista e pământul bătătorit, bila nu mai mare decât o bilă mare de biliard. Ea poate să treacă ușor printre popice fără a atinge nici una. Ajunsă la peretele oblic din spate, sare elastic spre a cădea în jgheabul prin care se rostogolește înapoi, în așa fel încât e nevoie de un băiat popicar numai ca să ridice popicele. Ceea ce m-a atras însă n-a fost jocul, ci grația robustă a mișcărilor jucătorilor. Cât de pitorească e fiecare poziție, cât

de expresivă și energică fiecare aplecare a corpului! Obrajii ard, ochii strălucesc deja. Să fie oare plăcerea jocului atât de tulburătoare, sau efectul muzicii care răsună dintr-acolo? Se dansează oare astăzi, ceea ce altminteri se face doar în zilele de duminică? Nu, pentru dans ar fi prea mică până și acea clădire rotundă, nu prea înaltă, din care se aude răsunând muzica. Acolo este un carusel. Să intrăm pe una din ușile deschise. În mijloc se ridică un stâlp puternic, ale cărui brațe laterale, alergând oblic în jos, susțin șasiul care se rotește și de care sunt prinse, ca la noi, bărci și un număr oarecare de cai. Băiețandri vioi, între 6 și 16 ani, au sărit deja înăuntru și deasupra; în bărci doar aceia care nu au mai apucat un cal. Sunt cai falnici, chiar dacă de lemn; cel care i-a cioplit a fost, cu siguranță, un maghiar și a știut că lucrează pentru maghiari; toți sar trufași, mulți se ridică în două picioare atât de sus, încât un nepriceput nici n-ar putea să-i încalece. Pe aceștia îi caută mai întâi puștiul maghiar. De pereții clădirii, aproape cu un stat de om mai sus decât caii și la câteva picioare într-o parte, atârnă rastele rotunde, mobile, pe care stau, în poziție de dans, păpuși năstrușnic dichisite, în ale căror mâini ridicate se află clopoței în loc de castaniete. Printre ele se înalță, pe un rastel drapat în falduri, capete de turci, capete care atunci când sunt lovite se răstoarnă într-o parte, ca apoi să sară zuruind la loc. Dar lovitura care le aruncă astfel trebuie să fie dată de un pumn puternic, nu de băieți ca aceștia de aici care se uită nerăbdători la căpățânile amenințătoare, acoperite de turbane. La dreapta, într-o nișă largă, stau muzicanții care urmează să cânte, patru țigani oacheși. În mijloc se află proprietarul caruselului, robust, svelt și nobil la făptură ca toți maghiarii. Poartă haină albastră și pantalon albastru, cu fireturi bogate, pană fluturând la pălăria maghiară cu boruri largi, pinteni zornăitori la botine. Acum toți caii sunt ocupați, toate bărcile pline. Merge de la unul la altul ca să-și încaseze banul. Apoi iese în afara cercului și face un semn celor doi oameni ai săi, bărbați mustăcioși, îmbrăcați pitoresc ca și el, care coboară într-un loc de unde, fără să fie văzuți, pun în mișcare caruselul. Cum tremură băieții de nerăbdare! Deocamdată muzica tace. Acum caruselul începe să se

învârtească, mai întâi foarte încet, apoi ceva mai repede. Deodată un acord vijelios al muzicii. Apoi câteva secunde de liniște. Apoi încă un acord. Cum ard și freamătă fețele, cum prinde pumnul hățurile, cum apasă coapsa flancul calului! Un nou acord! Muzica reîncepe într-un tempo moderat, iar mișcarea caruselului ține pasul cu ea. Ah, cum scânteiază ochii, plini de nerăbdare! Înainte, Înainte! Pumnul lovește gâtul calului, coapsa îi strânge tot mai puternic flancurile. Doar puțină răbdare! Nu auziți cum muzica se însuflețește din ce în ce, nu simțiți cum calul zboară tot mai repede cu voi? Nu vi se pare destul de repede? Așteptați, așteptați numai! Acei bărbați oacheși de-acolo au, doar știți, același sânge fierbinte ca și voi. Deocamdată cochetează cu instrumentele lor. Dar treptat totul o să devină mai sălbatic. Te prinde, te înșfacă, e muzică țigănească! Ah, se și dezlănțuie; acum, acum, așa-i că vă place mai mult? Cum se încing băieții! Nu mai au astâmpăr pe locul lor liniștit și neprimejdios – sar în picioare pe cal, pe spinarea lui îngustă, și gonesc astfel cu o iuțeală nebună, din ce în ce mai nebună. Cum stau așa, cu brațele încrucișate, capul ridicat, ochiul scânteietor, obrazul roșu aprins! Răbdare, bărbații oacheși pot și mai mult! Chiuie și clocotește, răsună și vuiește – tot mai iute gonesc caii, tot mai turbat vâjâie muzica. Ah, asta e adevărata muzică țigănească! Cum încinge sufletul, cum înfierbântă creierul, cum alungă sângele prin vine! Cuprinși de amețeală bacantică, băieții maghiari își întind brațele și lovesc în goană țintele rotunde, încât se rotesc și ele în același tempo rapid împreună cu păpușelele colorate și clopoțeii sonori. Dar nu-i de-ajuns, bărbații oacheși pot și mai mult. Cum mai chiuie și clocotește, cum mai răsună și vuiește! Ah, oare cum mă simt? Pe Dumnezeul meu, asta nu mai e muzică de joc, ci muzică bacantică, turbată, de luptă! Ah, dacă ar avea acum o spadă alături! Ah, dacă s-ar afla acum față în față cu un dușman! Mâna se întinde în lături, ochiul se rotește iscoditor, pulsul bate în goană înfrigurată. Aha, acolo, acolo sunt capetele de turci! Prea departe? Ne lăsăm într-o dungă. Spinarea calului pe care stăm ar fi un loc prea primejdios? Nebune, măcar de-ar fi o primejdie adevărată! Nu vezi cum fremătăm de dorul

primejdiei? Ar fi trebuință de un braț puternic? Păi, tocmai de asta! Ascultă muzica, e muzică țigănească, dar privește-ne, ăsta-i sânge maghiar! Zdrang, zăngăne primul cap! Pică și al doilea! Gonește numai, gonește muzică țigănească! Asta-i plăcere maghiară!

VIAȚĂ MAGHIARĂ

Din întâmplare, când am ajuns la Pesta am făcut cunoștință cu un tânăr maghiar și am învățat să prețuiesc această întâmplare. Fără ajutorul unui autohton anevoie și încet te familiarizezi cu oamenii, mai cu seamă în Ungaria, unde străinul, anume germanul, nu este pretutindeni bine-venit. Prilejul de a face cunoștințe se oferă rar. La hotel domnește o separare desăvârșită. Există, firește, un salon comun, unde cinează și mulți unguri, uneori cu familiile lor; dar nu există o masă de oaspeți comună; se mănâncă separat la mese mici și la ore diferite. A te vârî într-un astfel de grup ar surprinde, dacă grupul nu ar fi alcătuit din ofițeri austrieci, care uneori suferă, și ei, de aceeași izolare și, plini de recunoștință, socotesc bine-venită orice sporire a societății lor, spre a-l lămuri pe străin în legătură cu deosebirile dintre feluritele vinuri indigene și cu însușirile noii primadone și a-l asigura în treacăt că viața în această țară este execrabilă. Serile sunt la fel. După teatru, se adună de obicei o societate numeroasă în toate hotelurile elegante; sălile sunt pline, dar străinul e lăsat deoparte. Un tânăr englez, care locuia în același hotel cu mine, m-a asigurat că nu schimbase de o săptămână nici un cuvânt cu nimeni, în afară de cunoștințele sale de drum. S-a bucurat de aceea foarte mult când ungurul și-a extins și asupra lui făgăduiala de a-mi face puțin cunoscută viața maghiară. Deși nu de baștină din Pesta, era totuși îndeajuns de familiarizat cu locul, unde petrecea întotdeauna mai multe zile ori de câte ori pleca de la moșie în străinătate sau când, ca acum, se întorcea în țară. „La ora cinci, viață de familie, la șapte teatru, la sfârșit animație populară.

O să vă introduc la X., una din puținele familii din societatea bună care nu e la țară sau în călătorie, pe deasupra sută-n sută maghiari." Am pornit spre X. Când ne-am oprit în fața casei mari și simple, a trebuit să așteptăm câteva clipe până ce s-a apropiat, cu pas măsurat, un bărbat mustăcios, în haină albastră, împodobită cu fireturi, care și-a scos șapca garnisită cu blană de îndată ce l-a văzut pe însoțitorul nostru maghiar. Era Janko, un slujitor al casei, care ne-a anunțat. Nimic la el din graba slugarnică a servitorilor galonați. Am intrat în casă, multă risipă de spațiu, dar fără lux, săli mari cu fresce decolorate; ici-colo, tencuială căzută. Am găsit întreaga familie, tatăl, mama și trei copii, într-un salon ale cărui uși deschise lăsau să se vadă terasa și grădina. Salonul semăna cu holul. Câteva goblenuri îngălbenite pe pereți – reprezentând scene războinice –, mobile de culoare închisă, greoaie, dar, sub masa de stejar, un covor persan de preț. Stăpânul casei ne-a venit în întâmpinare, i-a strâns mâna compatriotului său și ne-a urat bun venit. Era un bărbat impunător, înalt, cu sprâncene stufoase, mustață răsucită, trăsături expresive, aproape dure. Purta, ca și slujitorul său, o haină dichisită cu fireturi, care, de altfel, pe stradă este înlocuită de păturile sus-puse cu îmbrăcămintea franțuzească. Doar la țară ea domină aproape fără excepție. Doamna von X. și fiica cea mare erau îmbrăcate potrivit cu moda, dar fără crinolină și „malacof"; băiețandrul purta uniforma în miniatură a husarilor maghiari; sora lui – o codană în rochie scurtă și pelerină de catifea tivită cu blană, peste care atârna părul bogat, de culoare închisă, împletit în două cozi lungi. După ce ne-am așezat a apărut Janko cu trei ciubuce turcești uriașe. Eu am rugat să mi se dea tutun unguresc, din care fuma stăpânul casei, recoltând astfel un zâmbet prietenos și din partea doamnei von X., o persoană altminteri foarte grasă, cu ten gălbui și o mustăcioară care ar fi putut stîrni invidia vreunui licean prusac. Fiica cea mare îi semăna evident, o asemănare fatală, căci, de fapt, ar fi putut trece drept frumoasă, sveltă și plină, cu o semeție avântată în toate trăsăturile, ochi splendizi, păr negru, des, bogat. Ținuta îi era serioasă și impunătoare; lăsa să alunece pe lângă ea privirile admirative ale

tânărului englez ca o împărăteasă care îi îngăduie fiecăruia dintre supușii ei s-o privească și s-o admire. „Purtați mătănii mahomedane?“ am întrebat-o zâmbind, arătând un șirag turcesc din boabe de chihlimbar pe care îl purta ca brățară și cu al cărui capăt se juca. „Mătănii legate de religia mea nu aș purta ca podoabă și jucărie.“ „Dacă am fi în Orient, am putea interpreta jocul dumneavoastră ca fiind foarte măgulitor pentru noi; știți, în fața străinului detestat, mâinile se depărtează și se lasă în jos, în vreme ce atingerea mătăniilor cu ambele palme simbolizează situația inversă.“ „Obiceiurile țării noastre ne învață să ne socotim oaspetele prieten“, răspunse ea cu un zâmbet nesilit. Am vorbit despre călătorii; eu am făcut observația că locul cel mai frumos pe care l-am văzut până acum este, după părerea mea, Hyères. „Unde se află Hyères?“ întrebă ea, și adăugă cu aceeași liniște naivă: „Afară de o scurtă vizită la Viena, nu am părăsit niciodată Ungaria“. Conversația s-a dus în franceză, limbă pe care însă domnul von X. și cele două doamne o vorbeau foarte prost; cei doi copii care ne fixau destul de nemulțumiți sporovăiau între ei ungurește, iar sora mai mare le răspundea din când în când în aceeași limbă. Am fost atât de răutăcios – căci evident copiii nu spuneau cuvinte măgulitoare despre străini – încât am aruncat o frază în maghiară. „Ne cunoașteți limba?“ mi s-a adresat foarte stingherită doamna von X. „Nu îndeajuns de bine ca să pot conversa“, i-am răspuns, ocolind întrebarea. Înțelesesem puțin din sporovăiala lor rapidă, dar expresia feței membrilor familiei arăta că presupunerea mea fusese corectă. L-am tras pe băiețel lângă mine și l-am întrebat ce citește în cartea lui mare cu imagini. Era o carte de istorie a Ungariei. Până atunci conversația cam lâncezise, așa încât nu ne puteam înăbuși simțământul apăsător că suntem niște intruși. M-am folosit de prilejul oferit de carte și am început să vorbesc despre literatura maghiară, depre istoria maghiară. Ar fi trebuit să vedeți această transformare! Despre Paris și Londra, despre Kaulbach și Thorwaldsen[1] nu știau să

1. Referință fie la Wilhelm von Kaulbach (1805–1874), pictor bavarez, autor de tablouri și fresce cu subiecte biblice și istorice, fie la nepotul

spună nimic, dar antichitatea maghiară, eroii și poeții unguri alcătuiau lumea lor, despre care chiar și doamnele aveau cunoștințe care mă umpleau de uimire. Ce încordare pe toate chipurile, ce flacără pâlpâia în ochii tuturor! Între timp Janko și-a făcut din nou apariția, aducând cafeaua, europeană și turcească. Aceasta din urmă se servește în felegene, în formă de coji de ouă, pe zarfuri de argint cu toarte subțiri. Se pun greu la loc și de aceea se țin în mână până ce se bea conținutul, apoi i se dau slujitorului care așteaptă. Cafeaua e preparată într-un fel special; măcinată pulbere într-o mașină anume, e turnată apoi din vasul în care a fost fiartă în ceștile umplute până la jumătate cu zațul fin. Am rămas cam două ore aici, ne-am preumblat prin grădina mare, dar cam părăginită, am încercat să ne împrietenim cu cei mici, ceea ce nu ne-a izbutit, și ne-am despărțit, cu sincere păreri de rău, pentru a nu putea, dată fiind șederea scurtă, să ne folosim de îngăduința de a le face alte vizite. „Știți ce a spus cel mic?“ ne întrebă călăuza noastră; „când am să mă fac mare, am să le tai capul la toți care vin aici; n-au ce căuta la noi.“ „Splendid!“ „Să nu credeți însă că ați recolta peste tot astfel de impresii naționaliste primitive; la oraș cei mai mulți trăiesc deja după modelul franțuzesc, pe maghiarul veritabil îl cunoști doar la moșiile sale.“ Însoțitorii mei s-au dus la teatru, eu am preferat să petrec seara în crâng, acel loc de distracție despre care am vorbit mai înainte, iar seara la zece ne-am reîntâlnit ca să mergem la un concert popular.

După câte știu eu, grădini publice în interiorul orașului nu există la Pesta; un mic spațiu îngrădit, cu copaci, în apropierea Teatrului Național, „promenada“, abia dacă poate fi socotit așa ceva. În schimb, există nenumărate locuri de concert, unde seara se adună lumea. Sunt curți, uneori foarte mari, adesea totodată ulițe de legătură între două străzi, înconjurate de case, plantate cu câțiva copaci și acoperite de mese și scaune. Le-aș

---

acestuia, Friedrich von Kaulbach (1822–1903), pictor portretist, de asemenea autor de compoziții mari, de inspirație istorică. Bertel Thorwaldsen (1768–1844), sculptor danez, cel mai important reprezentant al sculpturii clasicizante scandinave.

compara cu grădina Weberbauer din Breslau, dar sunt și mai izolate. Cel mai elegant loc de acest fel este la „Cornul vânătorului“, unul din primele hoteluri; nenumărate altele, destinate celor mai felurite categorii de oameni, se află pe aproape toate străzile, dar e nevoie să cunoști zona pentru a le găsi. Noi am căutat un loc popular de distracții. Când am intrat, erau aproape toate mesele ocupate, iar în sunetele unui vals de Strauss cântat de o orchestră de țigani fiecare își îmbuca cina modestă, fogașul și papricașul foarte pipărate și drese cu ceapă, la care adăuga o sticluță de șase crăițari cu vinul locului, eventual cu popularul vin de Villány, de zece crăițari. Societatea era pestriță: aici negustorul maghiar de vite, bine hrănit, chimir lat cu bani în jurul trupului, pantalon garnisit cu fâșii de piele, veston înfiretat; dincolo, săteanul cu căciulă de blană și haină lungă, împodobită, asemănătoare cu *litevka* poloneză; între ei, respectabilul burghez din Pesta și nelipsitul meseriaș german cu fața lui lată de om cumsecade. Unii își aduseseră nevestele, alții prietenele necăsătorite. Dacă printre bărbați vestonul cu găitane, pantalonul felurit dichisit, pălăria cu pană și boruri late, precum și cizmele împintenate unguerești se aflau în minoritate, la fete și femei se puteau descoperi abia ici-colo urme de port național. Am văzut o singură fată de la țară în rochiță scurtă, ilic pestriț cu copci de argint, cozi lungi, lăsate pe spate. Stătea sfioasă într-un colț ca și cum s-ar fi rușinat de îmbrăcămintea ei, care îi venea totuși de minune. „Femeile sunt întodeauna primele care maimuțăresc moda străină“, spuse însoțitorul meu; „o pestană s-ar rușina dacă nu s-ar poci cu îmbrăcăminte franțuzească.“ S-a pălăvrăgit, s-a râs, s-a mâncat; dar bucatele modeste au fost repede înghițite; doar sticla a rămas pe masă, iar vinul Ungariei și sângele unguresc sunt ca cremenea și amnarul. Valsurile, polcile lor erau cântate de țigani. „Gata cu astea! Muzică maghiară!“ Și instrumentele au amuțit – câteva secunde, o pauză solemnă de așteptare –, după care vuiește în sunete sălbatice cântecul războinic al imnului național: „Maghiare, patria te cheamă!“ Cel care nu își unește glasul cu ceilalți nu e un adevărat maghiar! Muzica clocotește în vârtej, mai puternic, mai furtunos, cântecul răsună mai aprins, mai

vuitor, muzică de luptă! Cântec de luptă! „Pe maghiarul Dumnezeu noi ne jurăm“, și sar de pe scaun, pălăria cu boruri largi zboară într-o parte, pumnul se înalță spre cer – acum gata, opriți-vă, bărbaților oacheși! Când privirea maghiarului strălucește astfel, când obrazul îi arde astfel, atunci el ar cere să pună frâiele pe un cal sălbatic, să biruie un dușman, să facă orice, altminteri forța-i dezlănțuită se abate asupra vecinului. Dar țiganii știu ce au de făcut. Ei n-au cal de înfrânat, nici dușman de biruit, în schimb au ceardașul, aprigul, turbatul ceardaș, vechiul dans al maghiarilor. Muzicanții îl intonează – un strigăt de bucurie –, care încotro zboară mesele și scaunele; fiecare apucă o dansatoare, îi înconjoară cu brațul nervos trupul gingaș, bate pământul cu tocul, pintenii zuruie, el saltă și coboară, se leagănă din coapse – iată, se răsucește ca într-un vârtej, simțurile i se mistuie în nebunia dulce a plăcerii sălbatice. Auzi cum suflă cimpoiul din greu, cum răsună țambalii! Și rabzi să mai stai liniștit? Și nu-ți zvâcnește în toate mădularele torentul fierbinte de lavă al plăcerii? Și nu te târăște în șirurile, în șirurile prinse în vârtej, aprinse, pierdute în fericire?

CÂNTECELE NAȚIONALE ALE MAGHIARILOR

„Limba noastră asiatică, orientală se comportă față de limbile europene, occidentale ca soarele care răsare față de cel care apune. Ambii strălucesc cu lumina lor: dar răsăritul trimite spre viață, apusul spre somn. Primul aleargă cu forță întinerită către punctul său de culminație, strălucirea amiezii, celălalt, ostenit, către capătul traiectoriei sale, către odihnă. Însușirile indivizilor, ca și ale popoarelor, sunt trezite și formate de educația dată de civilizație, forțe noi aceasta nu poate crea." Mândria maghiară și patriotismul maghiar au rostit aceste cuvinte, dar trebuie să li se recunoască un anumit adevăr lăuntric. Dificultatea învățării maghiarei ca și, nu mai puțin, împrejurarea că ea nu este nici limbă la modă și nici, dincolo de hotarele țării, o limbă de circulație sunt o piedică în calea însușirii ei; puțini s-au ocupat de ea, dar acești puțini nu au socotit, cu siguranță, a-și fi pierdut timpul. Este o limbă bogată, frumoasă, robustă; frumoasă și robustă este și poezia maghiarilor. Spre ilustrare dau mai jos cele două cântece naționale, care trăiesc în inima și pe buzele fiecărui maghiar. Efectul lor poate fi comparat doar cu acela pe care îl produce „*Allons enfants de la patrie*"[1] asupra francezilor. Le-am tradus, pe cât a fost cu putință, cuvânt cu cuvânt, dar îmi dau seama că prin tălmăcire s-a pierdut mult din forța și frumusețea lor.

---

1. Primul vers al Marseillezei, imnul național francez.

SZÓZAT (*RĂSUNET*)[1]

Patriei, care-ți fu leagăn
Și care-ți va fi mormânt,
Credincios să-i fii, maghiare,
Fidel în orice moment.

Căci în lumea asta mare,
Pentru tine alt loc nu-i,
De-ți va merge rău sau bine,
Aici stai sau aici mori.

Ăst pământ care străbunii,
Prea adese l-au udat,
Cu-a lor sânge și în care
Multe nume s-au gravat.

Ăst pământ, unde viteazul
Árpád sângele-a vărsat,
Unde un Huniade mare
Iobăgia a curmat,

Unde cu fală purtară,
Libertate, al tău steag,
Unde-n lupte lungi și multe,
Moarte mulți au secerat.

A noastră națiune mândră,
Deși mult a suferit,
Slabă, însă nu supusă,
Încă totuși n-a perit!

Patria omenimei, lumea,
Cu curaj îi zice-așa:
Îți cer dup-atâta vreme,
Viața, sau moartea ta!

Oh, atâtor nu se poate
Moarte crudă a-ndura,
Atâte inimi fidele
În necaz a se-neca.

Aceea nu-i cu putință
Să se stingă în zădar,
Minte și-o voință sântă,
Sub un blăstăm greu, amar.

Trebuie să vină încă,
Și sigur că va veni,
O altă eră, mai bună,
Ce-o așteaptă mii de mii.

Și sigur că va să vină,
Dacă are a veni,
Moartea, când o țară-ntreagă
Spre mormânt se va porni.

Și popoare-ncunjura-vor,
Al națiunei scump mormânt,
Lăcrăma-vor milioane,
Ai națiunei fii, jelind.

Credincios să fii, maghiare,
Patriei pân' la mormânt,
Pîn' trăiești, ea-ți dă viață,
Iar când mori, ea ți-e mormânt.

Căci în lumea asta mare,
Pentru tine alt loc nu-i,
De-ți va merge rău sau bine,

Aici stai sau aici mori.

---

1. Poezie scrisă de Mihály Vörösmarty în 1836. Traducerea este din 1897 și aparține lui Ion C. Pop. Informație obținută prin bunăvoința dlui Alexandru Skultéty, căruia îi mulțumesc și pe această cale.

NEMZETI DAL (*CÂNTEC NAȚIONAL*)[1]

Sus, maghiare, țara toată
Cheamă! Azi sau niciodată!
Robi sau liberi? Fiecare
Să răspundă la-ntrebare!
Pe maghiarul Dumnezeu
Noi ne jurăm,
Ne jurăm ca robi de-acum
Să nu mai stăm!

Robi am fost; sărmani, străbunii
Ce-au dus viață fără funii,
Tihna nu-și găsesc, dorită,
Cât timp țara e robită.
Pe maghiarul Dumnezeu
Noi ne jurăm,
Ne jurăm ca robi de-acum
Să nu mai stăm!

E-un netrebnic fără țară
Cel ce-azi s-ar sfii să moară,
Căruia mai dragă-i viața
Decât patria, măreața.
Pe maghiarul Dumnezeu
Noi ne jurăm.
Ne jurăm ca robi de-acum
Să nu mai stăm!

Mai lucioasă-i decât lanțul
Spada, luminează brațul,
Dar noi lanț purtăm, privește!
Spadă veche, te urnește!
Pe maghiarul Dumnezeu
Noi ne jurăm,
Ne jurăm ca robi de-acum
Să nu mai stăm!

Numele maghiar, în lume,
Iar va crește în renume;
Îl vom șterge de ocară
Și rușinea ce-l pătară!
Pe maghiarul Dumnezeu
Noi ne jurăm,
Ne jurăm ca robi de-acum
Să nu mai stăm!

Ne vor cerceta mormântul
Toți urmașii, sărutându-l,
Și, spunând o rugăciune,
Numele-o să ni-l îngâne.
Pe maghiarul Dumnezeu
Noi ne jurăm,
Ne jurăm ca robi de-acum
Să nu mai stăm!

---

1. Poezie scrisă de Sándor Petőfi în martie 1848. Traducere de Eugen Jebeleanu, în *Antologia literaturii maghiare*, vol. 2, ESPLA, București, 1966, pp. 41–42.

ORȘOVA

Soare cald, orbitor. S-au întins corturile, căci toți pasagerii sunt pe covertă. Pe puntea de legătură dintre bucătărie și cabina ofițerilor stă căpitanul, privind prin lunetă. Valurile clocotesc și spumegă în jurul prorei micului vas. În curând suntem la Orșova.

Toți pasagerii pe covertă! Mulți nici nu erau. Trei preoți catolici din Bosnia, francezul și cu mine. Bosniacii purtau anterie lungi, negre ca niște robe, căptușite cu blană, iar pe cap fesul roșu, turcesc. Se adăugau bărbi falnice, acoperind buza superioară și bărbia, iar în mână ciubucul lung cât un stat de om. Doi dintre ei stăteau pe locurile lor liniștiți, fumând în tăcere; cel de-al treilea – părea să fie cel mai distins – simțea tot timpul nevoia de mișcare și de conversație, alerga de colo-colo, urca și cobora pe scări, lăuda însușirile tutunului pe care aveam să-l găsim la Turnu Severin, mă lămuri cu privire la locurile de-acolo și la toate urmele existente și inexistente ale epocii romane și deplânse pierderea țevii de chihlimbar de la luleaua sa. La Semlin haimanalele turcești găsiseră de cuviință să folosească respingătorul vas „ghiaur" drept ținta câtorva exerciții de aruncare, și ciubucul feței bisericești, pe care-l nimeriseră nu lăsa nici o îndoială cu privire la îndemânarea tinerilor musulmani, nu tocmai spre bucuria posesorului său. A trebuit să suport singur tot potopul său de vorbe, deoarece francezul nu-l putea înțelege, iar de vreme ce a trebuit să ne folosim de latină – nu știa altceva, afară de bosniacă [*sic*] și croată –, am profitat să învăț câteva expresii moderne care nu se pot găsi în scrierile vechilor păgâni. „Haideți să dăm o raită pe vapor, pe coverta a

doua e mai puțin anost“, spuse francezul, tovarășul meu de călătorie, și am trecut dincolo de linia care, potrivit costului biletului, îi separă pe pasagerii clasei și covertei a doua de noi.

Aici era mai variat și mai însorit, căci nici un cort nu apăra de razele soarelui. Maldăre de baloturi, cufere, lăzi și ranițe, îngrămădite una peste alta, pe ele, între ele și alături de ele o lume cât se poate de pestriță. Aici doi bosniaci, în pantaloni largi, strânși la gleznă, cu haină colorată și fes – slujitorii fețelor bisericești. Dincolo o familie germană – nu lipsește de pe nici un vapor –, bărbat, femeie și copil, împărțind și înghițind șunca luată chivernisit la drum. Bătrânul evreu, încovoiat, de lângă ei se dă temător în lături și-i face semn băiatului său să vină mai aproape de el. Mai încolo câțiva maghiari, lesne de recunoscut după trăsăturile feței, îndreptate atât de expresiv către țara de care se despart. Nu vor mai auzi limba părinților lor, nu-și vor mai strânge în brațe frumoasa compatrioată în sunetele năprasnic chiuitoare ale ceardașului, nu-și vor mai goli paharul plin cu vinul înflăcărat de Villány, ascultând *Cântecul maghiarilor*. Muzica țigănească, vuind și tunând, chiuind și plângând, o vor putea auzi până la marginile Orientului, dar ea nu le va deștepta decât dorul de țară, dorul de binecuvântata țară maghiară.

Soarele arde, coborâm în salon. Un grup de oameni lungiți pe jos în fața scării împiedică aproape intrarea, spre necazul bucătarului, care nu urcă niciodată pe lângă ei fără să nu-i înjure. Acești oameni nu-i aduc, firește, nici un câștig; abia și-au putut plăti locul pe covertă, unde sunt siliți să îndure cu răbdare ziua ploaia și arșița, noaptea frigul. Sunt văcari valahi care se înapoiază acasă cu un câștig sărăcăcios; inși musculoși, puternici, pieptul descoperit și chipul oțelit le sunt negricioase, părul negru, lung, picioarele rănite, care, iată, acum se pot odihni, înfășurate în bucăți zdrențuite de pânză; portul, un cojoc cu mița întoarsă în afară, o căciulă așijderea, o cămașă grosolană, mijlocul strâns cu un chimir din care răsare mânerul cuțitului lor lung. Priviți cu mirare și curiozitate, tratați cu dispreț, ocoliți cu grijă, ei sunt paria vaporului. Strâns lipiți unul de altul, au un aer nepăsător, grav și liniștit; pe trăsăturile

unuia dintre ei sunt așternute semnele unei bărbății aspre care amintește de strămoșii lui, vechii romani. O luăm pe lângă ei, pe scara îngustă care duce în jos, și iată-ne în salonul clasei a doua. E aproape goală; locuitorii lui sunt pe covertă, au rămas aici doar un copil și un tânăr, de neam evreiesc. În Apus cunoști evreimea doar pe o singură latură, aici în Răsărit însă potrivit cu ființa ei originară. Ei țin de Orient, și din poezia acestuia plutește un abur și în jurul făpturilor lor. Fetița poate avea doisprezece ani, pe jumătate fecioară, pe jumătate copil. Stă sfioasă în colț, într-o rochiță scurtă, pantalonași brodați, pantofi colorați, uzați, desfăcându-și evantaiul pestriț la intrarea noastră. Părul lung de un blond închis îi atârnă în cozi bogate pe sub tulpanul cu care este îmbrobodită; trăsăturile îi sunt frumoase și nobile, nimic din asprimea pe care apăsarea a imprimat-o în Apus tipului iudaic. Un abur de tristețe resemnată pare să-i plutească pe chip, cântecul de jale a lui Heine „Harfa-i amuțită, corzile sunt rupte“. Dar ea nu-l cunoaște pe Heine, nu a cântat niciodată la harpă și este tristă doar când părinții o mustră sau când prânzul e prea sărăcăcios. O privim desigur prea îndelung; nu cutează să-și ridice ochii, și mânuțele gingașe continuă să se joace stingherite cu evantaiul. Sunt tot atât de puțin curate ca și fața, dar tocmai de aceea atât de frumoase. Însoțitorul și apărătorul ei poartă haine europene obișnuite, își umple ciubucul și se aseamănă cu frumoasa copilă doar în privința silei față de igienă. La întrebări răspunde bucuros și pe îndelete. Călătoresc la Mehadia[1], la băi; fetița e vara lui, pe care i-a lăsat-o în grijă tatăl ei.

Cu naivă ospitalitate ne oferă ciubucul lui – singurul lucru pe care îl are. Îi mulțumim zâmbind. Pun câteva întrebări copilei; răspunde tremurând ca o căprioară prinsă, nu mai mult de două vorbe. Suntem în Orient, unde fecioara în devenire vede în bărbați stăpânitorii brutali dintre care unuia îi va aparține ca roabă temătoare.

---

1. Localitatea este frecvent pomenită ca loc important de cură balneară în scrierile străine din sec. al XIX-lea: ghiduri turistice, studii științifice, relatări de călătorie pe Dunăre (v. Marian Popa, *Călătoriile epocii romantice*, București, Editura Univers, București, 1972, p. 186).

Am ajuns. Aici e Orșova, unde vom poposi câteva ceasuri. Case și căsuțe, când mai apropiate, când mai îndepărtate unele de altele, se întind de-a lungul fluviului și se îngrămădesc una peste alta pe terasa muntoasă care se lasă povârnit spre Dunăre. Fel de fel de chipuri la mal și pe cărările muntoase: armeni cu turbane colorate, haină și pantalon larg, de cele mai multe ori albastru; țărănci valahe, peste cămașă, doar de la mijloc în jos o fustă de in, deasupra drept podoabă fâșii roșii atârnând de brâul din aceeași culoare, de păr, prinsă o basma; țigani tuciurii, pe jumătate dezbrăcați; ici-colo câte un turc, pășind agale, în mână cu însoțitorul său credincios, ciubucul. La mijloc, soldați valahi, în fața posturilor lor, cu uniforme pe model prusac, călători cu tartan și sac de drum, funcționarii de agenții austriece. Un haos de națiuni și porturi, de obiceiuri și graiuri cum numai Orientul poate da la iveală. Căci Orientul aici începe; o reprezentare care se desprinde din foarte felurite impresii. Aveam răgazul să cercetăm locurile, căci vaporul care trebuia să ne ducă mai departe era așteptat abia pe la trei – noi sosiserăm pe la prânz. Grija de a comanda o masă am lăsat-o în seama domnilor bosniaci, în atari treburi mult mai pricepuți, bagajul l-am predat agentului de voiaj și am pornit să urc pe munți. Am lăsat în urmă șoselele, munții – ici-colo doar câte o căsuță –, apoi m-am pomenit singur; jos, departe, Dunărea, dincolo înălțimi împădurite, iar de jur împrejur piscuri și văgăuni, câțiva copaci, cârduri de ciori croncănitoare. M-am întins pe pământ pentru a gusta tihna orientală și m-a desfătat din plin simțământul de singurătate de care am dus multă vreme lipsă. Soarele dogorea fierbinte, soarele sudului ale cărui raze mi-au lipsit și pe care le-am dorit atâta. Cerul – curat și strălucitor, fără norii care-l împresoară asemenea unor griji posomorâte în îndepărtata țară din nord. Nici o adiere, nici un sunet, doar croncănitul ciorilor care se îndemnau la apropieri cutezătoare. Am doborât una cu pistolul meu Monte Cristo. Și întreg cârdul și-a luat zborul cu un țipăt lugubru. O exclamație de uimire m-a făcut să privesc într-o parte; un domn în haine europene mă urmărise și îmi ceru îngăduința să-mi cerceteze pistolul, care îi trezea curiozitatea, căci nu auzise nici

o explozie. L-am blestemat pe insul care, cu figura lui banală, cu hainele și frazele lui civilizate îmi răpea cu atâta necuviință liniștea orientală, atmosfera orientală și singurătatea, i-am ascultat flecăreala despre cele mai noi sisteme de revolvere, l-am asigurat că îmi era foame și am vrut să mă îndepărtez, când m-a întrebat dacă mi-am schimbat deja banii de hârtie austrieci. I-am spus că nu; mi-a explicat că e neapărat trebuincios să o fac, dacă nu vreau să am mai târziu pierderi însemnate, și s-a oferit, prevenitor, să mă ajute în acest sens. Omul era agent de schimb și își urmărise prada până sus, în singurătatea munților. Am coborât; printr-o curte, ale cărei ziduri se asemuiau cu ruinele unui templu antic și în care umblau de colo-colo, printre frânghii cu rufe, tot felul de bipede și patrupede, m-a condus, nu fără oarecare mândrie, la căsuța lui. Căci aici străluceau în toată splendoarea *trumeau*-uri[1] în rame de aur, dulapuri de sticlă pline cu porțelanuri și faianțe, bibelouri și tablouri proaste, într-un cuvânt, tot ce poate fi îngrămădit la un loc, cu ceva parale și multă lipsă de gust, spre a răpi unei simple încăperi de zi până și intimitatea tihnită. Îndatoritor, îmi mai arătă apoi drumul spre hanul „La crucea de aur", o clădire impunătoare în care tovarășii mei de drum, bosniacii, mă și așteptau plini de dor. După masă am hoinărit de-a lungul malului, am cercetat portul oamenilor și l-am lăsat pe agentul de voiaj să-mi povestească despre podul lui Traian, despre medalii romane, stele funerare recent descoperite și alte lucruri pentru care în clipa aceea nu aveam câtuși de puțin chef. „Ce fel de casă e acolo?" l-am întrerupt în sfârșit. „Hanul turcilor, ei nu poposesc niciodată în tractirele necredincioșilor." Era o casă mică, neînsemnată; o scară exterioară ducea la primul cat, o deschizătură mare cât o ușă, dar fără ușă, la încăperea de la parter. Întrebarea mea fusese stârnită de faptul că văzusem intrând acolo un turc. „Poate fi vizitat interiorul?" „O, da, dar să nu stați mult și să vă feriți de orice atingere." Am intrat prin deschizătură și, după ce am coborât două trepte, m-am pomenit într-un spațiu destul de mare și întunecos. Nu erau tăiate

1. Fr., oglinzi rectangulare cu rama bogat ornamentată.

ferestre, lumina pătrundea doar prin golul ușii. Aerul era stătut și muced, aproape de nesuportat din cauza fumului de tutun și a mirosului de ceapă. Pe pământul bătătorit care forma podeaua se întindeau scoarțe murdare și pe fiecare din ele stătea chincit, cu picioarele îndoite sub el, câte un turc, îmbrăcat în portul național obișnuit al claselor de jos: turban, tunică largă, destul de lungă, pantalon bufant, la brâu, cuțitul lung a cărui folosință e tot atât de variată ca și aceea a tomahawkului indian, căci în vreme ce lama slujește drept armă, cuțit de masă și de buzunar, mânerul ascunde cleștele subțire cu care se îndeasă cărbunele în capul de lulea. Turcii stăteau nemișcați, rosteau rar câte o vorbă și trăgeau încet fumul din țeava lungă a ciubucului. În fund am mai zărit un morman amorf și de nerecunoscut, asemenea unui maldăr de stofe negre aruncate claie peste grămadă. Când ochiul mi s-a mai obișnuit cu întunericul, am deslușit urme de forme omenești, am recunoscut, acolo unde ar fi trebuit să fie fețele, legături de culoare deschisă și am ghicit că întregul era un grup de turcoaice ghemuite una într-alta. Nimeni n-a părut să mă bage în seamă, nimeni nu s-a uitat la mine; tăcând și fumând, bărbații priveau grav în fața lor; faptul că femeile făceau același lucru l-am dedus doar din direcția capetelor lor, căci ochii nu li se vedeau. Întreaga scenă nu era lipsită de farmec pitoresc, dar obositoare în semiobscuritatea și imobilitatea ei.

Când am părăsit hanul, nici urmă de vapor. Unul din preoții catolici mi-a spus că francezul mă căuta cu înfrigurare. Am dat peste el la agenție și acolo și-a înfățișat rugămintea: să-l învăț câteva fraze turcești, din cele mai necesare și mai uzuale. „Începeți atunci prin a vă întipări cuvântul bacșiș, un cuvânt pe care o să-l auziți în orice clipă în Orient. Mai învățați *efendi* (*monsieur*) și Allah, și astfel o să știți triplul refren al tuturor frazelor turcești.“ După ce i-am spus câteva cuvinte uzuale, m-a întrebat deodată „cum se zice a iubi?“ „*Sevmek*.“ „Și te iubesc?“ „*Severim seni*.“ „Ești «mai» frumoasă?“ „*Sen benden güzel*.“ „Ochi frumoși?“ „*Güzel gözler.*“ Era pregătit pentru haremul padișahului, și a plecat să facă, după cum spusese, o plimbare pe mal. Ziua era senină și fierbinte, invitând mai

degrabă la odihnă decât la mișcare. M-am așezat pe divan în camera de oaspeți și am încercat să citesc; dar gândurile împrăștiate care obișnuiesc să însoțească așteptarea oricărei plecări m-au mânat din nou afară. Am urmat cursul fluviului, am scrutat depărtarea să văd dacă vaporul nostru nu se arată și m-am oprit în sfârșit într-un loc care oferea o priveliște bogată asupra celuilalt mal; bogată, dar nu în înțelesul pe care îl are cuvântul în țările civilizate. Nici un sat și nici un castel, nici o grădină și nici un parc, pretutindeni doar natura simplă, sălbatică, într-o varietate pitorească; ici-colo, ruine de piatră – operele omului nevolnic s-au prăbușit, dar maica noastră natura viețuiește mai departe cu o forță sălbatică. În afară de celălalt mal, unde Orșova se întinde în terase, nicăieri o priveliște care să intre potrivit într-un cadru. Întorcând capul, descopăr că nu sunt singur aici; într-o parte și despărțit de mine doar de un tufiș, un grup care îmi atrage luarea-aminte. La marginea verde a Dunării șade o turcoaică. O haină largă, în falduri, de felul celei călugărești, din stofă închisă, îi ascunde întregul trup și capul, nelăsând liberă decât fața, care însă este atât de bine acoperită de două eșarfe mari albe, încât doar o deschidere îngustă între ele îngăduie să i se vadă ochii și rădăcina nasului. Aceste eșarfe, înfășurate orizontal în jurul capului, pe sub gluga vălului negru de deasupra, par să fie făcute dintr-un tulpan foarte fin, dar totodată de atâtea ori împăturit, încât nu poți recunoaște prin el formele feței. Și trupul e complet de nerecunoscut, mâinile și picioarele sunt acoperite de faldurile întunecate. Nu se văd deci decât ochii, dar acești ochi sunt frumoși: mari, negri, o privire arzătoare. A întors capul încoace, căci, aici, foarte aproape de tufișul care mă desparte de el, se află un tânăr care nu întâmplător zăbovește în preajma ei. După costumul elegant de călătorie și după ținuta nepăsător semeață, îl recunosc pe tovarășul meu francez. E cam la zece pași de ea; înainte de a se apropia vrea să se încredințeze că nu va fugi. *„Sen benden güzel“*, îi spune. L-a înțeles, își întoarce și mai mult capul spre el. Dar l-a înțeles și un altul. Nevăzut de cei doi, se apropie cu pas măsurat și prevăzător, venind dinspre han, un turc. Nici o mișcare pe chipul său, dar ochii îi sunt

ațintiți asupra perechii. „*Güzel gözler!*“ Ochii îi strălucesc, aruncând fulgere spre el. Musulmanul se apropie încet, dar cei doi nu-l văd, privirile li se contopesc. Francezul ia floarea pe care o poartă la butonieră și i-o aruncă: „*Severim seni!*“ Ea nu ridică floarea, dar, cu o mișcare iute, se trage mai aproape, tânărul se apropie acum și el, în curând vor fi alături, numai că în spatele lor se află deja figura amenințătoare a orientalului. Deodată fulgeră ceva – lângă turcoaică cade un ban de argint strălucitor – o mână urâtă, încrețită se repede lacom de sub falduri, spre a o apuca. Francezul se întoarce cu o înjurătură și, în vreme ce turcul își alungă femeia înapoi la han, agentul de voiaj ne salută zâmbind, al treilea martor nevăzut care, cu o privire experimentată, provocase la timp dezvrăjirea salvatoare a tânărului parizian.

FROSINCA

Acolo se înălțau deja, ca un perete de stâncă ieșit în afară, laturile puternice ale debarcaderului unde aveam să acostăm; peste câteva clipe ne vom lua rămas-bun de la vaporașul care ne-a adus de la Orșova aici. Călătoria a fost grea și nu fără primejdii; în aceste părți ale Dunării nu lipsesc recifele și stâncile care au fost nu o dată fatale navelor, dar gracilul nostru *Ajax* le-a ocolit în chip fericit. Pe debarcader, o forfotă de oameni, așteptându-ne sosirea. Marinarii aleargă încoace și-ncolo, căpitanul arborează o figură întunecată. *Ajax* zboară ca o săgeată peste valuri. „Tot nu merge îndeajuns de repede?“ „Îndeajuns de repede, dar…“ – o puternică înjurătură marinărească înlocui finalul propoziției. Chiar atunci francezul se apropie de mine: „Observați cum oamenii de pe debarcader ne fac semne și ne strigă?“ „Neghiobul o să ne facă să ne împotmolim“, zise preotul din Bosnia, uitându-se cu îngrijorare la peretele puternic care se apropia de *Ajax* în linie dreaptă și cu toată forța motorului. „Țineți-vă bine, domnilor, o să urmeze o izbitură.“ Ceva se rupsese, vaporul nu mai putea fi manevrat. Toți pasagerii erau pe covertă și cei mai mulți dintre ei păreau a fi prea puțin încântați de această veste. „Eu nu știu să înot“, se văicărea un copil de evreu. „O să te pescuim noi“, îl mângâie batjocoritor un marinar. „Da, dar abia la urmă de tot!“, strigă el plângăreț. Rostise aceste cuvinte cu o convingere mișcătoare, iar perspectiva de a rămâne în apă până când alți douăzeci de oameni ar fi fost scoși îi producea un tremur spasmodic. Chiar în fața noastră, copastiile de bronz împreună cu care în câteva secunde aveam să fim aruncați la mal, acum – femeile țipă – o

izbitură, ne clătinăm, un trosnet ca și cum *Ajax*-ul s-ar fi spart în bucăți –, dar nu, nu ne pomenim în apă, spre marea bucurie a băiețașului evreu care nu știe cum să părăsească mai repede vaporul primejdios. De altfel, doar bordajul exterior al lui *Ajax* e deteriorat, parapetul și unele părți proeminente sunt distruse; am scăpat mai ieftin decât se așteptaseră echipajul și privitorii de pe țărm și am debarcat în bună stare la Turnu Severin.

Există două feluri de a călători, după cum există două feluri de a trăi: cu și fără pregătire. Am cunoscut un om care vorbea întotdeauna „ca din carte", adică foarte bine și foarte plicticos, deoarece nu se ducea niciodată într-o societate fără să se gândească mai întâi la ce avea să spună. Înainte de a se logodi citise o lucrare despre alegerea unei tovarășe de viață, înainte de nuntă, o carte despre îndatoririle celor căsătoriți, iar acum va fi cugetând probabil la cuvântarea pe care o va ține pe patul de moarte spre edificarea alor săi. Un singur eveniment din viață îl surprinsese nepregătit – propria naștere; de aceea și existența i se pare atât de grea. Dacă e să facă o călătorie, atunci studiază cu luni de zile înainte și știe precis pe ce drum o să apuce, la ce oră are să ajungă aici sau acolo, cum o să arate fiecare loc, fiecare fel de îmbrăcăminte și fiecare obicei, fiecare particularitate și vestigiu istoric ce se cuvine examinat, în așa fel încât în preziua călătoriei aceasta a devenit pentru el deja inutilă. Toate impresiile proaspete și le ucide dinainte sub in-folii. Eu, unul, nu aparțin acestei extrem de onorabile clase și, dacă e ceva care să-mi taie pofta de călătorii, atunci e mai ales împrejurarea că educația noastră civilizată ne-a familiarizat încă de copii atât de mult cu Alpii și cu Niagara, cu pădurile virgine din America și cu priveliștea Caraibelor, încât nicăieri pe pământ nu se mai află ceva pe care să nu-l cunoaștem. Că la Turnu Severin se pot vedea urmele podului lui Traian, ale unui turn, Severin, și ale citadelei Teodorei, construită de Iustinian, nu era din păcate pentru mine o surpriză. Dar, dacă m-aș fi pregătit dinainte, atunci fără îndoială că la fața locului nu mi-aș mai fi pierdut timpul ca să cercetez aceste ruine, căci ulterior, când am frunzărit o duzină de lucrări tratând, exclusiv spre fericirea omenirii, chestiuni atât de însem-

nate precum aceea dacă podul lui Traian se va fi aflat la Turnu Severin sau în apropiere de Nicopole, mi-am pus toate însemnările pe foc. Am stat îndeajuns de mult la Turnu Severin ca să putem face studii antice; cine vrea să călătorească repede nu trebuie să piardă vaporul rapid care pleacă de două ori pe săptămână din Pesta. „În două ceasuri suntem la Rusciuc“, ne-a încurajat căpitanul când ne-am suit la miezul nopții pe coverta spațiosului vapor. Cele trei fețe bisericești împreună cu slujitorii și bagajele lor rămăseseră în oraș; ca un ultim serviciu prietenesc, mă duseseră în cea mai bună tutungerie, căci provizia luată de-acasă se terminase. Pentru un ducat obții la Berlin o livră de tutun excelent, veritabil turcesc; aici e mai ieftin, dar mai puțin bun și amestecat cu un soi valah. Măsura de greutate obișnuită este ocaua, cam două livre și jumătate.

„Ați fost deja în salon?“ „Nu.“ „Atunci grăbiți-vă să vă duceți.“ Cunoșteam îndeajuns de bine caracterul francez pentru a ști despre ce era vorba. Interesul acestor fluturi ai cavalerismului se rotește exclusiv în jurul femeilor. Când francezul merge în societate, urmărește să înnoade *une liaison*[1]; iar dacă umblă după distincții este pentru că sexului frumos îi plac atât de mult titlurile, panglicile și steluțele; atunci când, pe câmpul de bătaie sau în duel cu viața, joacă *va banque*[2], el știe că, asemenea spanioloaicelor, compatrioatele sale vrednice de iubire prețuiesc mai presus de orice curajul. De aici această aplecare spre societate, evidențiere și primejdie care orientează în chip fundamental viața francezilor. „O femeie frumoasă?“ „Un tablou frumos“, răspunse domnul de S., ridicând din umeri. Am coborât. Intrând în salon, am zărit o încântătoare scenă de familie. La masa de ceai stătea o tânără, la picioarele ei un băiat frumos, cu ale cărui bucle negre se juca, în vreme ce cu celălalt braț ținea strâns o copilă care se lipea cu duioșie de ea. Erau atâta frumusețe, tinerețe și dragoste reunite în acest grup, încât făcea o impresie extraordinară. Judecând după copii,

---

1. Fr., „o legătură“.
2. Fr., expresie folosită în jocurile de noroc, însemnând acceptarea integrală a riscului prin angajarea întregii mize aflate în bancă.

mama trebuia să aibă în jur de treizeci de ani; altminteri i-ai fi dat mai puțin. Cărei nații putea să-i aparțină? Statura îi era sveltă, chipul prelung, tenul sudic măsliniu; păr și ochi negri, un nas puțin acvilin, o gură frumos și delicat desenată se armonizau cu aerul pătimaș, mândru și duios devotat care i se degaja luminos din priviri. M-am adresat în franceză și mi-a răspuns cu un accent străin pe care l-am luat drept sârbesc. Nu ne-am putut înțelege. A urmat una din acele scene, obișnuite în Orient, unde domnia limbilor la modă încetează; i-am vorbit în toate graiurile care îmi stăteau la îndemână, de fiecare dată fără nici un efect, după care a făcut și ea același lucru. Rezultatul a fost descurajator; ea vorbea numai sârba, turca și neogreaca, pe care eu pe-atunci le înțelegeam prea puțin. Averea mea s-a epuizat în câteva minute, după care am stat muți unul în fața celuilalt, privindu-ne și izbucnind mai apoi, involuntar, în râs. Acum l-am înțeles pe domnul de S.: „Un tablou frumos!“ Când mama a plecat pentru câteva clipe în cabina ei, am luat-o pe fetiță lângă mine ca să obțin de la ea lămuriri.

„*Pos onomasesta?*“[1] „Frosinca.“ Am întrebat-o apoi de numele mamei. „Frosinca.“ Voiam să știu numele de familie; inutil, micuța părea să nu mă înțeleagă, mă încredința mereu că și pe mama ei tot Frosinca o cheamă. „Pe mama o știe doar ca Frosinca, dacă ați fi întrebat de numele meu vi l-ar fi spus pe acela care ne este comun“, spuse zâmbind un bărbat încă tânăr care intrase în salon în miezul conversației noastre. Purta fes, altminteri îmbrăcăminte europeană; trăsăturile pronunțate, care ar fi părut nobile dacă din ele nu ar fi vorbit atâta șiretenie, aminteau doar palid de tipul soției sale. Se exprima acceptabil în franceză, era pe jumătate sârb, pe jumătate grec, căsătorit cu o grecoaică. „Vaporul se va pune curând în mișcare; am așteptat un pașă care merge cu noi până la următoarea oprire; acum a sosit, împreună cu slugile și câteva din femeile sale.“ „O să coboare aici?“ „Nu prea; turcii, atât cei nobili, cât și prostimea, rămân pe vapoarele creștinilor întotdeauna pe covertă,

1. Ngr., „cum te cheamă?“.

dacă nu cumva, la drumurile mai lungi, sunt siliți de vremea rea să vină jos." „Mă uimește că-și încredințează haremul protecției creștinilor." „Ele se află sub protecția sclavilor lui înarmați", zise el râzând, „iar pe deasupra, datorită unui cort improvizat, sunt complet inaccesibile oricărei priviri. De altfel, o asemenea situație e destul de rară." Apăru soția sa, iar în curând și ceaiul, pe care ea îl servi cu o cuviință plină de grație. La culcare nu se gândea nimeni în noaptea asta, nici copiilor nu le era somn, și, după ce se obișnuiră puțin cu străinul, deveniră vioi și exuberanți. Cunoștințele mele neîndestulătoare de neogreacă îi înveseleau enorm și mă examinară, întrebându-mă denumirile tuturor obiectelor din orizontul nostru, iar de câte ori nu știam sau rosteam ceva greșit izbucneau în hohote voioase de râs cărora mă alăturam bucuros. Când însă Frosinca, fetița cea mare, vru să știe cine sunt și de unde vin, cum arată țara mea și dacă sunt și turci acolo, și când nu îi putui urmări potopul de cuvinte și nici nu îi putui răspunde întotdeauna mulțumitor, se supără de-a binelea, îmi întoarse semeață spatele, se bosumflă ca o stăpână capricioasă, pentru ca apoi să mă roage, alintat și dulce, să înțeleg că limba ei e așa de ușoară. Între timp, tatăl povesti istoria unei sugrumări pe care ar fi auzit-o de la un martor ocular. „Erau prieteni de mulți ani. Într-o bună zi stăteau împreună în acea stare lâncedă de visare pe care o lasă plăcerile mesei și beția odată dispărută a dansurilor bacantice ale sclavelor lor. Intră atunci un sol; aduce o scrisoare de la padișah. Stăpânul casei o apucă spre a o duce plin de venerație la buze, piept și frunte – deodată se face alb, simte în scrisoare șnurul de mătase… O deschide și îi întinde, mut, șnurul prietenului său – „încă o lulea", zice, și pune să i se aducă un nou ciubuc. Grecul a descris scena care a urmat în toate amănuntele cu un dar de povestitor pentru care l-ar fi putut invidia Eugène Sue. În acest răstimp, eu mi-am băut ceaiul și mi-am amintit de o cină la un rus care în tot timpul mesei îmi descrisese pedeapsa cu cnutul, iar la desert îmi istorisise pe deasupra și o scenă de execuție, care de altfel nu păruse să știrbească nicidecum pofta de mâncare a doamnelor rusoaice aflate de față. „Mamă, cântă-ne un cântec!" se rugă

deodată micul Vlisko. I se spuse să tacă; „copiii sunt învățați ca soția mea să le cânte acasă, în fiecare seară, câte unul din vechile noastre cântece populare“. M-am alăturat și eu rugăminților băiețandrului; eram singuri în salon, afară, unde motorul sufla din greu și valurile spumegau, nu se putea auzi nimic – se lăsă înduplecată. Cu un glas frumos, plin, cântă o melodie simplă; din text am înțeles doar că era vorba de cântecul de jale al unei tinere grecoaice la despărțirea de iubitul ei. Marea îl va înghiți sau o alta îl va fermeca – ea nu avea să-l mai vadă. Modul era „lidianul dulce“ (există și un „lidian spart“), a cărui tonică este re și care sună mai straniu și mai trist, căci în loc de o sextă mică în si bemol are o sextă mare în si, iar în loc de marea septimă în do diez primește, și în mișcare ascendentă, o septimă mică, în do. Grecoaica și-a intonat melodia fără artificii sau figuri, și totuși cu modulații atât de duioase, atâta durere copleșitoare, atâta iubire imensă vibra, clocotea și apoi se stingea în sunetele cântecului ei, încât am continuat să-l ascult și mult după ce se sfârșise. Fiecare sunet pătrundea în suflet, căci venise din suflet. În timp ce cânta era minunat de frumoasă. Ce fermecător îi era zâmbetul, ce fericită privirea, câtă dragoste respira întreaga-i făptură la primele cuvinte ale cântecului: „*Poson glikis*“ („Ah, ce dulce“)! Cum i se înflăcărau ochii, cum i se ridica pieptul, cum îi ardea fața la reluarea refrenului „*sas agapo*“ („te iubesc“)! Se gândea oare la un iubit îndepărtat căruia îi cântase cândva această melodie? Fiica ei o ascultase nemișcată, cu ochii pe jumătate închiși. Muzica părea să aibă asupra ei un efect puternic; obrajii i se coloraseră, respira mai greu. O expresie aparte i se așternuse pe chip – să fi fost presimțire, să fi fost dor?

Am părăsit familia și am ieșit afară pe covertă. Atât cât mi-am dat seama pe întuneric, era plină de oameni, cei mai mulți turci. Stăteau ghemuiți pe jos, de jur împrejur ardeau aidoma unor puncte de foc lulelele. Puteam să disting turbanele de culoare deschisă, mânerele strălucitoare, bătute în argint ale iataganelor și pistoalelor înfipte în cingători, și nimic altceva. Conversația lor șoptită se pierdea în zgomotul motorului ce trăgea puternic. Împresurau un cort improvizat cu ajutorul

unor pânze întinse, închise la culoare; acolo deci se aflau femeile pașei, poate chiar el însuși, dacă nu cumva acel turc așezat pe perne, despărțit de ceilalți, era stăpânitorul acestor sclavi și sclave. Ceva mai departe – doar anevoie mă puteam strecura prin firele acestui ghem de oameni – stătea singur la bord un albanez, pe a cărui siluetă cădea lumina din cabina căpitanului. Stătea neclintit ca o statuie, cu privirea ațintită afară, în noapte; nobile ca o piesă de artă antică îi erau trupul și ținuta. Era îmbrăcat în costumul pitoresc pe care, asemenea celor mai săraci supuși ai săi, îl poartă regele Otto[1]: peste părul ondulat, boneta grecească, o jachetă brodată, mâneci lungi atârnânde, o fustă albă, largă, în falduri până la genunchi, așa cum poartă femeile pe sub veșmintele de deasupra, sandale bogate, legate până sus pe picior. Cu brațul stâng sprijinit într-o parte, cu piciorul drept pus pe parapet privește mândru, îndrăzneț și sfidător spre cerul fără stele al nopții. Numeroși sunt reprezentanții unor națiuni muribunde sau moarte pe care îi duce vaporul. Mașina cu aburi gonește înainte, înainte până în inima Stambulului. Sora ei de pe uscat o va urma în curând. Ele nu au timp de pierdut, trebuie să găsească o gazdă pentru civilizația care, dând ocol lumii, bate la porțile Orientului. Unele popoare au pierit deja precum maurii din Spania spre a dăinui veșnic în poezie și istorie. Dar în zilele noastre popoarele nu mai pier, ele se civilizează. Urmașii lui Leonidas[2] au devenit chiar negustori șireți sau se năimesc ca slugi în Orient, unde sunt căutați pentru hainele lor pitorești.

Am părăsit puntea din mijloc și m-am urcat pe platforma de deasupra salonului nostru. Acolo era pustiu și liniștit. Nici o stea nu luminează valurile; cerul e acoperit, malul cu văgăunile și înălțimile sale aleargă asemenea unor umbre uriașe de nori. Mugind înfundat, apa spumegă la proră, își azvârle mărgăritarele reci până sus la mine. Mă sprijin visător de bord și mă las pătruns de solemnitatea posomorâtă a nopții până ce pieptul

1. Othon I de Bavaria, rege al grecilor (1833–1862).

2. Regele Spartei care și-a pierdut viața luptând eroic cu Xerxes în bătălia de la Thermopyle.

mi se răcorește ca vântul care-mi joacă prin păr. Deodată răsună în tonuri catifelate și dulci cântecul *Poson glikis* – mă întorc, și lângă mine flutură un burnuz alb și niște bucle negre. Micuța grecoaică, aplecată peste bordul vasului, cântă cântecul mamei: „Ce dulci, ce dulci au fost acele vremi!“

PE PĂMÂNT VALAH

Norii se risipiseră. Frumoasă era noaptea, cerul albastru, presărat cu stele, aerul blând și călduț… În jur era liniște, doar clipocitul valurilor ajungea până la noi. Jos, pe puntea din mijloc unde zăceau om lângă om și balot lângă balot, tot mai străluceau punctele de foc ale ciubucelor care se fumau și, închis într-un cerc magic, acel cort întunecat în care moțăiau circazienele pașei. Iar acolo, chiar lângă bord, tot se mai înalță, în liniște marmoreeană, chipul dârz și nobil al albanezului care privește semeț spre cer ca și cum i-ar cere socoteală pentru că fulgerele lui nu au făcut praf semiluna minaretelor din Stambul. Dar aici, sus, pe coverta înaltă a clasei întâi, e pustiu, pustiu și liniștit, căci Frosinca a încetat demult să mai cânte. Se apleacă adânc peste bord; țâșnind din când în când, câte o perlă de spumă o stropește pe față, iar vântul i se joacă prin buclele negre și prin cutele burnuzului alb. „Acolo e Rusciuc, unde o să acostăm“, spuse ea în cele din urmă încet. Am coborât în salon. Tatăl și mama și micuțul Vlisko se și pregătiseră și o așteptau pe Frosinca. Vaporul a acostat – *„Kali nikta sas! Kalon katevodion!“* („Noapte bună! Călătorie norocoasă!“) – și au plecat, s-au mistuit ca o imagine de vis care răsare noaptea și pălește înainte de ivirea zorilor.

Giurgiu[1], ținta călătoriei mele, se află aproape de Rusciuc. Era încă noapte când am ajuns. Căpitanul îmi recomandase

1. Numele orașului e folosit în varianta sa bulgărească și transliterat „Giurgewo“. Localitatea fusese cucerită de turci la 1417 și transformată în raia. Va fi definitiv reîncorporată Țării Românești, alături de Brăila și Turnu Severin, după Pacea de la Adrianopol (1829).

Hôtel italiano (amestecul barbar de franceză și italiană avea mai târziu să nu mă mai uimească în Orient) și mă încredințase că mă voi descurca cu limba italiană. Bagajele mi-au fost aduse pe uscat și predate unor hamali valahi cărora li s-a băgat încă o dată bine în cap numele hotelului; am purces la drum cu nădejdea plăcută că în curând aveam să pot dormi câteva ceasuri, trebuință pe care o simțeam în chipul cel mai hotărât. Pe locul de descărcare era o larmă și o îmbulzeală amețitoare, se încărcau cărbuni, se transportau în sus și în jos mărfuri. În vreme ce îmi fac loc să trec, hamalii mei dispar brusc. Strig – zadarnic. Nu le știam numele și, mai puțin, unde și cum să dau de ei. Mă adresez unui soldat. Nu înțelege italienește. Unui al doilea și unui al treilea, nici atât. Nu mi-a mers mai bine nici cu un om care arăta a funcționar. Aflându-mă în această încurcătură, am vrut să mă întorc pe vapor să cer sfatul căpitanului, când, deodată, îmi văd cufărul pe care stătea un flăcău cu una din acele lanterne care mai mult sporesc decît luminează întunericul. Îi dau să înțeleagă că acela era bagajul meu. „Revisione“, zise el, singurul cuvânt italienesc pe care părea să-l știe, căci atunci când îi explic că eu nu am a mă supune acestei formalități, dă doar din cap, repetând în neștire „revisione!“. În fine, e chemat agentul de voiaj, vameșul e potolit, iar bagajul meu e dat în seama a doi armeni. Pornim spre interiorul orașului. Încă mai era întuneric, nu se putea desluși nici urmă de așezare omenească. Deodată se repede la noi un câine lătrând, apoi un al doilea, dar iată că acum ne apar în față un fel de ziduri întunecate. Trecem de primul, următorul pare să fie ținta noastră, căci armenii mei deschid o poartă și intră în curtea interioară. Îi urmez și mă pomenesc, pe cât îmi îngăduie bezna să văd, într-un loc părăginit de forma unui patrulater, împrejmuit de clădiri joase ca un soi de hambare. *Hôtel italiano?* Armenii mei dau afirmativ din cap, îmi lasă bagajul jos și spun: „Bacșiș!“ – un cuvânt turcesc care însă a căpătat drept de împământenire în toate țările Orientului. În ce mă privește, nu simțeam vreun îndemn special de a-i lăsa să plece înainte de a-mi fi găsit un loc de adăpost, și țeapăn trebuie să fi fost somnul locuitorilor hotelului, dacă nici urletele furioase ale câinilor care ne atacau

necontenit nu puteau să-i trezească. Batem la uși, la toate ferestrele: zadarnic. Pun să se azvârle cu pietre în uși – nu se clintește nimic. Abia când pun să se spargă ferestrele, se aude dinăuntru un glas omenesc. La scurt timp apare un bărbat scund și gras, în cămașă și scufă de noapte, care întreabă ce poftesc. „Vreau o cameră, dar repede!“ „O să-l trezesc pe Giuseppe“, spune, închizând din nou ușa casei. Aștept cinci, aștept zece minute, nici urmă de Giuseppe. Tocmai le dau de înțeles armenilor mei să spargă ușa cu pietrele mari din jur, când se aprinde o lumină și un băiat adormit, cu bucle negre, ne deschide și ni se acordă, mie și lucrurilor mele, dreptul îndelung râvnit de a intra.

Încăperea în care am fost condus nu conținea aparent nimic de prisos, căci în afară de o fereastră și de o ușă, de un pat, de un divan, de un cămin și de o masă grosolan tăiată nu era nimic înăuntru. În fapt însă aproape toate erau de prisos: ușa, deoarece nu se închidea și stătea larg deschisă; fereastra, deoarece în lipsa zăvoarelor nu putea fi nici ea închisă; patul, fiindcă era prea murdar ca să se poată dormi în el; căminul, în fine, pentru că o astfel de cameră iarna era probabil de neîncălzit; din fericire, începuse deja vara. Hanul ce purta numele fudul de *Hôtel* părea să fi fost expres făcut după modelul acelor gazde de hoți ale căror descripții îmi rămăseseră întipărite în minte încă din copilărie. Dar ce era să fac? Să rămân treaz? Pentru asta eram prea somnoros. Să-mi scot pistoalele? Nici nu știam precis în care din cuferele mele era vârâtă trusa cu pistoale; mă îngrozea numai gândul ostenelii legate de o asemenea despachetare și împachetare. Am așezat prin urmare masa și scaunul la fereastră, spre a o închide cel puțin astfel, ca să nu sară câinii înăuntru, m-am aruncat îmbrăcat în patul care arăta oricum mai puțin murdar decât divanul, mi-am pus geanta de voiaj cu hârtiile cele mai importante sub cap, iar alături un cuțit catalan, singura armă pe care o aveam la mine, și în clipa următoare am adormit profund.

De dimineață am văzut de altfel că locanta nu era chiar atât de rea pe cât mă așteptasem judecând după cameră și după primirea de seara trecută. Bucătăria și vinul erau bunicele, iar

hangiul se scuză de mii de ori că fusese silit să-mi dea cea mai proastă odaie; una era ocupată, celelalte erau în refacere. În Giurgiu mai există încă hanuri relativ acceptabile; nu însă și pe cuprinsul Moldovei și al Valahiei, unde călătorii din păturile de sus sunt găzduiți la mănăstiri sau la *ispravnic* (prefect, șef de district), care are datoria de a ține în acest scop o încăpere specială. Călătorul din păturile de jos, bunăoară țiganul vagabond, comerciantul ambulant evreu și alții, poposesc la hanuri, care abia de își mai găsesc perechea prin unele părți ale Poloniei. La fel sunt, firește, și mijloacele de transport ale acestor oameni care, dacă nu merg pe jos, călătoresc cu *jurnalierele*[1]; față de ele, cele mai proaste vehicule apusene, inclusiv cele poloneze, strălucesc prin curățenie și comoditate. Pentru a călători în Valahia trebuie să ai mai întâi un vehicul, de asta aveam să mă încredințez în curînd. M-am dus la poștă, însoțit de un chelner italian, care urma să-mi slujească de interpret, și am comandat cai și poștalion spre a mă duce în capitala aflată la o depărtare de aproximativ opt mile[2].

Italianul m-a întrerupt, asigurându-mă că n-am să pot călători cu un astfel de poștalion special, o „*căruță*“[3] de poștă. Am văzut-o și m-am încredințat că era cu neputință. Căruța este un foarte mic car cu loitre, atât de încăpător încât să intre în el doar vizitiul și călătorul care șade, printre bagajele sale, pe paiele împrăștiate pe jos și care, după cum observa mucalit italianul, trebuie să se lase strâns legat, căci drumurile sunt abominabile, iar altminteri, dacă s-ar întâmpla să zboare afară, poștalionul și-ar vedea mai departe de drum fără ca surugiul să bage de seamă. Cu mare osteneală s-a izbutit să se împrumute o trăsură acceptabilă de la un proprietar de poștalioane. „Câți cai?“ m-a întrebat funcționarul de la poștă. Auzisem că drumurile sunt proaste și de aceea am zis: „șase“. Funcționarul

---

1. În original, „Journalieren“, formă hibridă franco-germană, neatestată; probabil un fel de droșcă.

2. Autorul apreciază distanța în mile prusiene, scară în care 1 milă era egală cu cca 7,5 km.

3. Cuvântul este transliterat sub o formă ad-hoc germano-italo-română: „Karuzze“.

a dat din cap, italianul a zâmbit. „Asta nu-i cu putință!“ „Atunci puneți atâția cai cât sunt trebuitori ca să ajung până la miezul nopții la București.“ „Asta o să… fie foarte greu.“ „Dar dacă plec la douăsprezece?“ Funcționarul a ridicat din umeri.

L-am pus pe proprietarul poștalionului să-mi dea un om pe drum, care știa ceva italiană și germană, și m-am dus la locantă să-mi iau gustarea de dimineață. „Înălțimea voastră vrea poate să ia cu ea o găină friptă și o sticlă de vin?“ mă întrebă birtașul îndatoritor, aducându-le pe amândouă. Văzând că refuz, mă privi cu mirare și plecă dând din cap. Am luat atunci oferta lui drept semnul obișnuitei insistențe a italienilor, mai târziu mi-am dat însă seama cât de bine intenționată îi fusese propunerea.

Deoarece mai aveam o oră la dispoziție, am folosit timpul să mă plimb prin Giurgiu. Potrivit cu ideile apusene, orașul nu este, desigur, deosebit de frumos. Casele sunt în parte foarte rurale, chiar cele din piața mare, pavajul lipsește pe majoritatea străzilor, iar acolo unde este ai prefera să nu fie, cafenelele arată cam murdare, iar în prăvălii se găsesc mărfuri aproape numai pentru cerințele păturilor de jos. Dar orășelul e, totuși, prietenos, locuitorii sunt oameni de treabă ca toți valahii, iar hanuri în care, *faute de mieux*[1], să poți petrece o noapte sunt destule. Imagini cu Napoleon și bătăliile sale am văzut în toate cafenelele. La întoarcere, am găsit pregătit în curte poștalionul cu șaisprezece cai și patru surugii călări; surugiul principal, care stătea pe capră, era slujitorul proprietarului poștalionului. „Avem nevoie de atâția cai?“ „Pe drum o să trebuiască să mai luăm, căci în ultima vreme a plouat.“ Am intrat înăuntru, bicele au plesnit, surugiii au chiuit și poștalionul a pornit. Înainte de a povesti despre această călătorie, se cuvine să spun câteva cuvinte despre caii și surugiii valahi. Aceștia din urmă sunt îmbrăcați foarte simplu, țărănește, cu o cămașă de pânză și căciulă de blană, la cingătoare cuțitul lung care slujește la tăierea pepenelui verde și a pâinii, atunci când o au. Caii sunt mici, slabi, rezistenți, nici frumoși, nici bine îngrijiți; harnașamentul lor seamănă cu îmbrăcămintea surugiilor, cu care se

1. Fr., „în lipsă de altceva mai bun“.

află, de altminteri, pe picior de mare prietenie. Valahul nu va consimți ușor să-și ostenească prea tare calul, iar dacă o face totuși, îl îmbărbătează, ca și spaniolul, strigându-i necontenit; îi vorbește ca unui cunoscut, îi făgăduiește nutreț gustos, odihnă grabnică, uneori îl mai și ocărăște, dar rar. L-am pus pe omul de pe capră să-mi traducă vorbele valahilor, care mi s-au părut nu o dată foarte picante. Între timp, înaintam, dar destul de încet, căci aproape ne scufundam în clisă. La fiecare sfert de oră, valahii trebuiau să coboare și să scoată cu ajutorul cuțitelor lor lungi glodul dintre spițele roților ca să putem merge mai departe. Călătoream de trei ceasuri și încă nu ajunseserăm nici la prima din cele cinci stații de poștă. Soarele ardea, ținutul avea aspect de stepă, nici urmă de sate, păduri se zăreau doar în depărtare. Drum propriu-zis nu există; pesemne vecinătatea firului de telegraf slujea de indicator de direcție. „Trebuie să mai luăm cai", spuse omul de pe capră. La următoarea stație am pus să se mărească numărul cailor la optsprezece, mai apoi la douăzeci și doi, și totuși abia înaintam. De altfel, o asemenea „stație de poștă" nu e decât o baracă prăpădită din lemn, cu un puț pentru adăparea animalelor și o pășune pe care aleargă în voie caii, dintre care înhami atâția de câți ai nevoie, în vreme ce îi lași slobozi pe cei cu care ai venit. Se înnoptase, parcurseserăm abia jumătate din drum și poștalionul se scufunda tot mai adânc, noroiul trebuia curățat la fiecare o sută de pași. Degeaba strigau și făceau larmă surugiii, caii nu mai voiau să înainteze. Atunci începură să înjure, întrebuințând cele mai ciudate expresii, care aminteau de întorsăturile de frază ale spaniolilor. „Să fie a dracului cafeaua pe care Atotputernicul o s-o bea mâine dimineață " – cu aceste strigăte și cu altele asemenea își vărsau focul. În cele din urmă se opriră și ziseră că n-au cum să meargă mai departe, că Domnul nu vrea și, prin urmare, nu-i nimic de făcut. Atunci omul de pe capră începu să-i îmbărbăteze așa cum făcuseră ei mai înainte cu caii. Până la urmă se puseră în mișcare. Drumul devenea însă tot mai prost, se opriră iarăși. „În felul ăsta o să stăm aici o zi întreagă, folosiți forța!" „Cu neputință, ar fugi atunci toți și am sta aici până s-ar întâmpla să treacă vreun alt poștalion!" Am zâmbit

la asta, căci clisa în care oamenii, coborând, se scufundau uneori până la genunchi nu era chiar nimerită pentru fugă. La a treia poștă, unde pământul era ceva mai bun, un valah într-adevăr a fugit; au fost aprinse făclii ca să poată fi căutat și apoi, odată găsit, a trebuit convins prin multe vorbe de îmbărbătare și prin bacșiș să-și îndeplinească mai departe îndatoririle de surugiu. Am mers la pas, ne-am oprit întruna și așa s-a făcut că în zori ne aflam încă la câteva mile de București. A dormi era, firește, de negândit, larma și strigătele surugiilor făceau cu neputință orice încercare de acest fel. Apa arăta atât de respingător, încât, în ciuda setei, nu m-am putut hotărî să beau, mămăligă cu ceapă găsisem la o stație, dar am refuzat-o; acum, după un post de șaisprezece ore, mi-era foame de-a binelea, deși călătoriile mă căliseră întru câtva de timpuriu. Din fericire, la ultima stație s-a făcut simțită apropierea capitalei; am găsit vin valah, pâine, chiar și o găină și, întărit, m-am suit în poștalionul care, drumul fiind mai bun, a înaintat mai repede. Mi-am răsucit pentru prima oară o țigară din tutun valah, iar când am terminat-o în zare străluceau deja cupolele și palatele Bucureștiului.

BUCUREȘTI

„Berlinul este un oraș care nu lasă nici o amintire“, spune doamna de Staël, și cu o îndreptățire aproape identică s-ar putea afirma același lucru despre celelalte metropole ale lumii civilizate. „Dacă ai văzut una din ele, le cunoști pe toate“, se plâng adesea turiștii. Fizionomiile străzilor noastre se aseamănă cu fizionomiile oamenilor; aceleași haine, aceeași ținută, aceeași comportare se regăsesc în saloanele din Viena și Londra, din Paris și Berlin, cel puțin la prima vedere. Cultura mai fină nivelează, înlătură elementele caracteristice, dar numai pe acelea care izbesc ca atare, care afișează pretenția de a fi singulare. Când, odată, câțiva tineri eleganți au apelat la opinia unui bărbat care se distingea prin gustul său, acesta a răspuns: „*Vous saurez que vous êtez élégants, messieurs, lorsque, dans les rues, vous passerez sans être remarqués*“[1]. În aceste cuvinte se află tot secretul bunului-gust și astfel, acel reproș pe care franțuzoaica îl făcea Berlinului este în anumite privințe un elogiu.

Singularitatea nu poate fi niciodată pe de-a-ntregul ștearsă; pentru ochiul mai pătrunzător, pentru spiritul de observație mai fin ea există pretutindeni, și infinit mai bogată în nuanțele delicate ale lumii cultivate decât în contrastele crude, rapid epuizate, ale lumii lipsite de cultură. Iată de ce nimeni nu se va plânge de monotonia locului în care trăiește și a oamenilor printre care viețuiește; dacă însă călătorim, cu atât mai mult pretindem impresii a căror singularitate să ne vorbească, fie și la o privire

1. Fr., „Veți ști că sunteți eleganți, domnilor, atunci când veți trece pe stradă neobservați“.

fugară. Nu avem timp pentru observații mai pătrunzătoare, adesea nici nu avem chef de așa ceva. Impresiile se schimbă cu viteza trenurilor și, totuși, fiecare din ele trebuie să ne mai poată trezi emoții. Graiuri străine, porturi străine, obiceiuri străine – cât de repede își pierd farmecul noutății! După ce a trăit în mijlocul unor popoare care își găuresc cu inele nasul și buzele, turistul dorește să vadă unele care nu au nici buze, nici nas, ci un ochi în frunte. E atât de plictisitor să dai peste tot de oameni care au aceleași membre!

Dacă singularitatea care izbește ochiul și asocierea picantă de contraste alcătuiesc *Eldorado*-ul turistului, atunci nici un loc, în afară de Alger, nu i se poate recomanda acestuia mai mult decât Bucureștiul.

Orașul boierilor este tot atât de cuprinzător ca Berlinul, având cam 120 000 de locuitori care trăiesc în 15 000 de case și merg la 140 de biserici grecești, catolice, evanghelice, luterane și mozaice. Astfel de proporții numerice se găsesc rar.

Să urcăm dealul pe care se ridică biserica Mitropoliei și care depășește cu mult înălțimea Bucureștiului. De aici orașul este de cele mai multe ori îmbrățișat cu privirea, căci de nicăieri el nu oferă o imagine mai frumoasă. E o priveliște singulară, fermecătoare în bogăția și varietatea ei. Palate somptuoase, o mare întinsă de case, un râu care șerpuiește, biserici impunătoare, toate astea pot fi văzute și în capitalele țărilor noastre civilizate, iar mie aceste mase înghesuite, din care nu se detașează nici o imagine individuală și în care nici o idee artistică nu domină haosul aglomerărilor nu mi-a trezit niciodată interesul. Crearea Bucureștiului nu a fost stăpânită însă de necesitate și calcul, ci de înclinație și capriciu. Nu s-a făcut nicăieri economie de spațiu, bărăgan de jur împrejur cât încape. Aici s-a ridicat un palat, dincolo un bordei; aici s-a tăiat un parc, dincolo a rămas un loc liber, un iaz, un crâng printre case. Nicăieri ordinea lipsită de farmec a locuințelor păturii de mijloc nu ocupă mult loc; această pătură extrem de onorabilă, dar puțin interesantă pentru pictor și poet, este slab reprezentată în București; cu atât mai mult sunt însă aristocrația și sărăcia din palatele și bordeiele tihnite. Dincolo se înalță nenumărate

biserici pe ale căror cupole sclipitoare se ridică crucea grecească. Cum lucește și strălucește totul în jur! Și cum se revarsă pretutindeni, printre palate, colibe și gracile case de țară, verdele pădurii și al grădinilor într-o plinătate îmbelșugată! Acolo șerpuiește un râu îngust – să fie această apă tulbure Dâmbovița? *„Dâmboviță, apă dulce, cin-te bea nu se mai duce“*[1] cântă poeții.

Începe să se lase seara; să coborâm pe străzi. Dar se potrivește oare acest cuvânt aici? De jur împrejur pajiști, case sătești cu grădini, ici-colo, desigur, și câte o băltoacă sau câte un șanț. Trec turme de porci, câinii zac tolăniți peste tot. Iată, acolo e un țigan cu vioara, în fața lui câțiva bărbați valahi joacă un joc ciudat, uniform, se învârt în cerc cu pași mărunți, se lasă în jos, se ridică, bat din călcâie. În fața ușii acelei case stau fete și femei cu picioarele încrucișate, sporovăind și râzând. Buna lor dispoziție nu pare să fie știrbită de faptul că bărbații n-au nevoie de ele la joc. Curioase, privesc cu ochi scânteietori după străin. Această așezare nu e un oraș, este o grămadă de sate vârâte unele într-altele. Dar printre ele zărești deodată o vilă sveltă, o locuință impunătoare sau o biserică. Scena se schimbă. Aici se ridică șiruri de case, formând străzi înguste. Vehicule de transport și animale de tracțiune, câini, vânzători de harbuji și băieți care strigă să-și vândă plăcintele se îmbulzesc și răscolesc grămezile înalte de praf, transformându-le în nori denși. Popi, lesne de recunoscut după sutanele lor lungi, se preumblă sau șed pe pietre de colț sau părți de zid ieșite în afară, mâncând pepeni, fumând țigări, lenevind. Mai departe locurile devin

---

1. Versurile sunt citate atât în românește (transliterate sub forma „Dimbovitza apa dultsche Tschine bea nu se maï dutsche“), cât și în traducere. Ele aparțin poetului și publicistului Enric Winterhalter (1808–1889) – austriac asociat cu C. A. Rosetti în antrepriza primei librării bucureștene și care va juca un rol și în evenimentele de la 1848 – și reprezintă refrenul poemului „Dâmbovița“ din vol. *Flori de scaeți pe malul Dâmboviței*, 1846. Ulterior, ele vor fi reproduse, respectiv ușor prelucrate, de Iosif Vulcan (1882) și de Carmen Sylva (1915). O parodie a lor, cu accente satirice, la George Ranetti (1915), v. C. Cristobald, „Cine și când a spus «Dâmboviță apă dulce»?“, în *Ordinea*, IX (1940), nr. 2482, 21 iul., p. 2. Popularitatea de care s-au bucurat în epocă, și nu numai, s-a datorat foarte probabil și transpunerii lor muzicale de către I. A. Wachmann (1807–1863), formă sub care le va fi cunoscut poate și Kunisch.

pustii. Firește, se mai pot desluși urme de străzi, dar ele sunt pe jumătate părăginite. Peste tot, moloz, grămezi de dărâmături, surpături de ziduri și pivnițe. Nelocuite nu par să fie aceste ruine, ici-colo își scoate capul negru, cârlionțat, câte un pui de țigan. Câinii care hoinăresc în haite devin, s-ar zice, odată cu lăsarea întunericului, tot mai bravi, larma și urletele ajung aproape de nesuportat, adesea nu te poți apăra de atacurile lor decât cu bastonul. Iată, aici e o piață mai largă; în beznă, abia dacă îți dai seama că edificiul puternic care se ridică în mijlocul ei este o biserică. Acolo, la marginea pieții, pâlpâie câteva flăcări; să fie oare focuri de pază? Prin contrast, lucirea lor mată sporește impresia că bezna este atotstăpânitoare. Câteva siluete trec, lunecând ușor; e nevoie, desigur, de o bună cunoaștere a locurilor ca să ieși din această piață fără să cazi în vreuna din numeroasele hârtoape ori în vreun șanț, fără să te împiedici de numeroasele grămezi de pietre și dărâmături. Undeva licărește lumina unei străzi, într-acolo vom încerca să ajungem. Dar unde suntem, de fapt? Hai cu mine și ai să afli!

Doar patruzeci-cincizeci de pași mai departe, și iată-ne pe strada în care dă piața. Dar cei câțiva pași au fost suficienți spre a ne pomeni în altă lume. Ce contrast! Adineauri încă, beznă, ziduri surpate, țigani în zdrențe – te credeai la o distanță de sute de mile de marginea civilizației –, și deodată, de jur împrejur, strălucirea și luxul capitalei suprarafinate. Desigur, tot singulară. Strada este luminată modest, dar prin ferestrele palatelor, din prăvăliile în care industria engleză și franceză își expun produsele prețioase, lumina strălucește ca ziua. Pavajul este prost, în câte un orășel german găsești, desigur, unul mai bun; dar trăsuri mai elegante sau trase de cai mai nobili decât cele care huruie pe aceste pavaje nu se văd nici la Viena, nici la Paris. Lângă vizitiu șade un slujitor bogat și curios îmbrăcat: surtuc roșu cu mânecile atârnând despicate, împodobite sfidător cu aur; o fustă femeiască albă, în falduri, lungă până la genunchi, picioarele vârâte în sandale roșii, brodate cu fir de aur. La cingătoarea bogată, pumnalul și pistoalele, pe cap o bonetă roșie, asemănătoare cu fesul turcesc, dar mai înaltă. Este portul național al grecilor. Trăsurile trec una după alta,

un șir nesfârșit, neîntrerupt. Pentru pietoni, pe ambele părți ale străzii, rămâne puțin loc. Ei nu aparțin clasei celor bogați, îi recunoști la prima vedere, dar cu atât mai variată este priveliștea pe care o oferă. În vreme ce doamnele și domnii care se sprijină nepăsători de pernele echipajelor obosesc ochiul prin monotonia toaletelor lor pariziene, aici continua schimbare încântă privirea. Cărei națiuni îi aparține această mulțime? Greu de spus. Acolo trece un bărbat îmbrăcat cu o bluză încrețită, din pânză albă de in, cu o jachetă albastră și căciulă de blană, în ciuda arșiței; dincolo, o femeie cu fustă pestriță, în partea de sus doar cămașa încrețită, părul legat cu măiestrie într-o basma colorată. Alții poartă haine franțuzești. Acum trece un armean în pantalon bufant, strâns deasupra gleznei, cu jachetă brodată și fes; alături foșnește crinolina, ocolind cu grijă atingerea țiganului tuciuriu, cu ochi vii, care se tocmește cu băiatul grec, vânzătorul de plăcinte. Acolo, în fața palatului a cărui curte e plină de echipaje și care e luminat ca ziua de focuri bengale, soldați în uniforme prusace stau cu arma la umăr; dinspre ferestre răsună acordurile unei muzici ademenitoare. Unde ne aflăm?

Hai, mai departe, de-a lungul acestei ulițe strâmte, întunecate, apoi la dreapta, printre grădini! Aici e pustiu și e liniște, dar curând te vei trezi din nou în mijlocul plăcerii zgomotoase. O piață părăginită, șantiere, căsuțe; câțiva pași mai încolo ne înconjoară un parc întunecat, neîngrădit, accesibil oricui. Ce cald și aromat e aerul! Ce tainic se aud șoapte printre ramuri! Doar printre ramuri? O, nu, privește mai cu luare-aminte, asemenea unor umbre întunecate alunecă, șoptind și râzând, trecători ieșiți să se plimbe. Din depărtare se aude muzică, radiază ceva ca o lumină strălucitoare. Să trecem pe lângă acest lac pe care se leagănă bărci, pe lângă această movilă, care se înalță pitoresc din mijlocul împrejurimilor împădurite – și, iată, în fața noastră scânteiază o mare de lămpi, se unduiește o mulțime pestriță, vuiește sălbatic muzica. Un drum larg și lung se desfășoară în fața noastră; poate desigur să cuprindă mii de oameni, și totuși pare neîncăpător pentru această mulțime. Pe amândouă laturile sale sclipesc lămpi, lămpi acoperă și fațadele

pavilionului pe a cărui terasă un corp de muzică militară cântă melodii atrăgătoare, în vreme ce, de cealaltă parte, un taraf de țigani așteaptă să-i vină rândul. Sute de oameni stau în fața pavilionului, fumând, bând, râzând; sute stau pe amândouă părțile aleii, sporovăind, examinând trecătorii, salutând cunoscuții. Între ei unduiește și freamătă șuvoiul fără sfârșit. Să ne aruncăm în mulțimea pestriță. În jur, veșmintele foșnitoare ale doamnelor, uniforme sclipitoare, costume străine; printre ele, haina sărăcăcioasă a cerșetorului. Sunt reprezentate toate stările, cel mai mult, firește, pătura de mijloc și cea de jos. Dar aici încetează orice diferență. Aici se plimbă pașnic slujbașul galonat, care azi are liber, evreul bogat cu doamnele sale îmbrăcate în mătase foșnitoare, ofițerul superior, soldatul de rând, țiganul. La fiecare pas se lovesc unii de alții; nimeni nu ia seama la asta. Muzica și frumusețea și influența simpatetică a unei mulțimi voioase împiedică să răsară altă simțire decât aceea a plăcerii. Oricât de posac ai veni, vei pleca altul. Dar atât de repede n-o să te desparți de acest loc. Ascultă, s-a oprit muzica militară, încep țiganii. Cum se învolburează și răsună puternic! Cât de ispititor te îndeamnă la dans! Mulți chiar la asta se și gândesc. Privește numai – de jur împrejur e lumină ca ziua – cum strălucesc de plăcere ochii acestor fete și femei, cum scânteiază și ard! Conversația devine tot mai spornică, torentul tot mai dens. Vorbe aprinse, priviri înflăcărate. Tot mai sălbatic vuiește muzica – apoi, iarăși, e plină de dor, tânguitoare. Tot mai mult se apleacă tinerii svelți către însoțitoarele lor, conversațiile devin murmurate, obrajii ard mai intens. Cel care s-a preumblat mai înainte singuratic găsește aici tovărășie. Ești străin? Apropie-te de aceia, așază-te lângă aceștia, faci repede cunoștință! Peste o lume mai blajină n-ai să dai nicăieri; se râde din inimă, o voioșie nevinovată răsună pretutindeni în jur! E azi cumva vreo sărbătoare? Ferească Sfântul! În fiecare seară grădina e tot atât de fermecător luminată, în fiecare seară răsună aceeași muzică, în fiecare seară freamătă aceeași mulțime pestriță, din care uneori se desprind grupuri ce se pierd șoptind în parcul întunecat și nemărginit. Intrarea nu se plătește, muzica este gratis și ea. Ai chef să

aluneci pe apă? Acolo sunt bărci; dacă știi să vâslești, urcă-te într-una din ele. Pe drum ai să vezi peisaje încântătoare, căci un parc mai frumos rareori găsești. Dar unde ne aflăm oare?

Întreabă-l pe bătrânul cu barba albă ca zăpada, cu fes, caftan de mătase și veșminte de mătase pe dedesubt, ținute de seleaful lat. „În cea mai nenorocită țară din Europa“, răspunde el încet și privește spre cer. Bolta e acoperită, întunecată, printre nori licărește semiluna. Întreabă-l pe tânărul în uniforma de cavalerie care se sprijină atât de trufaș în sabie ca și cum tăișul ei ar fi spada lui Alexandru, bună pentru orice nod gordian. Își netezește mustața și răspunde cu încrederea semeață a tinereții: „Într-o țară căreia îi aparține viitorul!“ Iată acolo un bărbat mergând încet, căruia mulțimea îi face loc cu respect și sub haina căruia se zărește scânteind o stea. Toată lumea se întoarce după el, șoptind – întreabă-l pe el. Ridică din umeri – și tace. Lasă-i în pace pe toți! Nu întreba diplomați, soldați și patrioți posomorâți! Întreab-o pe fata aceea, a cărei gură zâmbește atât de poznaș, ai cărei ochi fulgeră atât de seducător. „În țara iubirii ești, domnule; așa au numit-o dintotdeauna poeții – și încă mulți alții!“ Râde și merge mai departe.

Unde ne aflăm, mai întrebi tu o dată? O să-ți spun, străine, te afli în țara ai cărei locuitori sunt urmașii vechilor romani, al cărei pământ e acoperit de ruine din vremea cezarilor. Te afli într-o țară al cărei pământ a fost îngrășat de veacuri cu sângele celor mai nobili fii ai săi. Cunoști istoria României[1]? Ah, tu nu cunoști nici numele țării căreia bunul plac al străinilor i-a dat denumirea de Moldova și Valahia! România nu și-a găsit încă istoriograful; frunzărește cărțile în care s-a încercat consemnarea trecutului ei – vei găsi multe file însângerate. Acel boier bătrân care își numise țara cea mai nenorocită dintre toate avea dreptate. Privind în urmă la șirul strămoșilor săi, el dă cu siguranță peste unul sau altul căzut în luptă ca erou, ori chiar peste unii care au sângerat, lipsiți de glorie, sub securea gâdelui. Bogat e pământul, ar putea fi grânarul Europei, dar pustii și necultivate se întind nemărginitele bărăganuri.

1. În original, „Rumunien“.

Ce fatalitate apasă asupra acestui popor? Oare când va veni vremea mântuirii sale? Lasă deoparte întrebările la care nimeni nu poate răspunde. Uită-te în jur! Ești în capitală, în București, în orașul strălucirii europene și al fastului asiatic, în orașul sărbătorilor și al plăcerii fremătătoare! Auzi sunetele muzicii țigănești? Lasă trecutul, să vină viitorul când, într-un prezent strălucitor, frumusețea și iubirea vor împleti, în chip veșnic nou, cununa de roze. Multe a îndurat acest popor, multe va mai îndura încă. Un lucru în schimb i-a dăruit cerul: voioșia nepieritoare și o viață bogată, fierbinte. Vechii poeți au avut dreptate, ca și fata aceea cu ochi negri. Altă dată am să-ți arăt alte imagini, dar acum să ne reîntoarcem la mulțimea pestriță, la lumina sclipitoare a lămpilor, acolo de unde răsună în acorduri pătimașe, tânjind de dor și vuind, fremătând și chiuind, muzica țiganilor.

ȘOSEA ȘI SALON

În prima zi după sosire, m-am dus la Șosea[1].

Dar la care? Doar cine nu cunoaște țara poate să pună o astfel de întrebare. Care Șosea! Valahul e mândru că o are; nu-i stricați bucuria naivă cu pretenții mari, iscate de răsfățul vostru. Mai multe Șosele! Dar o asemenea reprezentare ar fi pentru valah tot atât de năstrușnică precum aceea a „mai multor București“ sau a „mai multor Dunări“. El e mulțumit că o are pe asta; destule parale a costat. De altfel, nu are decât o lungime de un sfert de milă și nici altă destinație decât de a sluji boierilor drept Corso. Este de aceea absolut indispensabilă, și întreaga viață socială se concentrează în saloane și pe această Șosea; iarna se mai adaugă și frecventarea teatrului. Bucureștiul nu are nici o stradă care pe vreme de ploaie prelungită să poată fi trecută fără primejdie, în trăsură sau pe jos, dar orașul are o operă italiană, un teatru francez și un altul valah. Lumea obișnuiește ca iarna, înainte de a face vizite, să asculte câteva arii sau să vadă câteva scene ale unei piese de teatru, dar la Șosea se merge în orice anotimp, și s-au întreprins multe ca ea să devină un loc plăcut de promenadă. Începe în prelungirea Podului Mogoșoaiei[2], strada principală care traversează întreg orașul și pe care se află cele mai multe palate și clădiri publice, și este formată din trei părți. Prima, un carosabil destul de larg, având de-o parte și de alta drumuri delimitate de șiruri duble de copaci, este lungă de câteva sute de pași și folosită

1. În original, „Chaussé“.
2. Transcris „Podu Mogoschoi“.

doar de vehicule. Ea se termină cu o piață rotundă destul de mare, împrejmuită de iarbă și copaci, în mijlocul căreia țâșnește apa dintr-o puternică fântână arteziană. De ambele laturi se întind parcuri pe întreaga lungime a celei de-a doua părți a Șoselei, care începe din acest punct. Această a doua parte seamănă cu prima, este însă mai îngrijită, în special aleile largi, mărginite de copaci, tăiate de-o parte și de alta a carosabilului, sunt întotdeauna ținute în bună stare. Prelungirea următoare slujește doar ca să se treacă de la Șosea la drumurile obișnuite din Valahia, plimbările nu ajung până la această a treia parte. Vremea promenadelor diferă după sezon, vara între masa de prânz și ora de frecventare a societății, între șapte și nouă, iarna între două și patru, în așa fel încât coincide cu orele de vizită. În afară de aceste ore fixate de modă, Șoseaua nu poate fi nicidecum frecventată, căci, spre a deveni accesibilă, ea trebuie în prealabil stropită vara și curățată de zăpadă iarna. Administrația a făcut multe pentru acest loc de plimbare, dar societatea bună și-a dovedit recunoștința, legând mersul la Șosea de un privilegiu nemaivăzut în București: acolo, și numai acolo, e îngăduit să se umble pe jos.[1] Se ajunge cu trăsura, se merge chiar cu ea de câteva ori în sus și în jos de-a lungul Șoselei, apoi se coboară, și lumea se preumblă cu piciorul. Nimeni nu scapă bucuros un asemenea prilej într-un oraș în care a parcurge pe jos până și cel mai scurt drum trece drept absolut necuviincios. Doamnelor așa ceva le este oricum interzis de starea drumurilor. Dintre toate străzile, Podul Mogoșoaiei se află în cea mai bună stare; este în întregime pavat, în câteva locuri sunt chiar amenajate trotuare, și n-am văzut pe nicăieri găuri atât de mari încât să reprezinte o primejdie pentru vehicule sau pietoni. Dar,

1. Observația era valabilă pentru boieri. Până cu doar câteva decenii înainte, oamenii de rând, chiar înstăriți, fuseseră, dimpotrivă, opriți a merge cu trăsura prin București. Interdicția avea să fie ridicată abia după 1829 de către Grigore Dim. Ghika, iar burghezii, sloboziți să-și cumpere butci. A se vedea în această ordine de idei pățania celor doi cojocari și a jupâneselor lor care, sub Caragea vodă, își cumpăraseră caleașcă de la Viena, încălcând porunca domnească (Al. Alexianu, *Mode și veșminte din trecut*, București, Editura Meridiane, București, 1971, vol. II, pp. 242 și urm.).

chiar și în afara perioadelor în care, din pricina noroiului, e cu neputință să umbli pe jos fără cizme de vânătoare, mersul nu este deloc ușor.

Când m-am dus prima dată la Șosea, am găsit acolo o mulțime de lume și am avut prilejul să cunosc fizionomia societății bucureștene. Corso-ul[1] era de altfel strălucit, mai ales dacă ținem seama că avea loc în fiecare zi. Piața fântânii arteziene era ticsită de trăsuri, patru șiruri circulau încet, în sus și-n jos, pe partea a doua a Șoselei. Două coruri cântau alternativ, ulani cu steguletul de lance fluturând erau așezați pe mijlocul drumului spre a asigura ordinea în circulația trăsurilor și a călăreților. Pe amândouă părțile aleilor unduia șuvoiul doamnelor și domnilor care se plimbau. Deoarece aici vin aproape numai persoane din înalta societate, lumea se cunoștea, și întreaga Șosea oferea priveliștea unui mare salon. Pentru observator, un câmp bogat. Țiganul judecă sufletul omului după liniile mâinii, Gall[2] după conformația craniului, Carus[3] după alcătuirea întregului trup; cu mult mai sigur se vor putea trage concluzii asupra sufletului pornind de la ținută, îmbrăcăminte, limbă. Pentru o privire ascuțită nimic nu este lipsit de însemnătate nici felul de a saluta, nici aranjarea locuinței, nici livreaua slujitorilor. Să comparăm națiunile și indivizii, și vom fi uimiți de concordanța celor mai neînsemnate detalii exterioare cu ființa lor lăuntrică. În Italia totul e sunet: pretutindeni cântec, pretutindeni muzică, orice gondolier e poet; dar, în afară de sunetul armonios, în sonetele lui Petrarca nu găsim mai mult decât în operele italienești. Aceleași farafastâcuri ușoare, senine, strălucitoare se vădesc în conversație, în toalete, în sărbătorile și obiceiurile italienilor. În Anglia totul e masiv, solid;

1. Cuvântul e folosit aici și mai jos cu sensul de preumblare festivă.

2. Franz Joseph Gall (1758–1828), medic german, întemeietorul frenologiei, teorie potrivit căreia facultățile omului pot fi deduse după conformația craniului.

3. Carl Gustav Carus (1789–1869), naturalist, pictor, filozof, medic german, reprezentant al școlii romantice în medicină. A susținut paralelismul psiho-fizic și a încercat, pornind de la teoriile lui Lavater, să fundamenteze științific fiziognomonia. Lucrare celebră în epocă: *Simbolistica formei umane*, 1853.

s-ar putea spune despre romanele lui Walter Scott același lucru ca despre vestoanele servitorilor englezi: foarte bune, dar cam prea lungi; durabile, de parcă ar fi documente, sunt până și cărțile de vizită. Caracterul francez certifică pretutindeni superioritatea rațiunii asupra fanteziei, chiar și în ce privește toaleta; conversația lui este mobilă, limpede, plăcută, cu o înclinație puternică spre frazele cu poantă – la fel de simplu și corect îi este costumul, la fel purtarea. Mai mult ca de orice, francezul se ferește de ridicol – dar sublimul e numai la un pas de el. Ființa lui se aseamănă cu un desen extrem de curat și de corect, din care lipsesc însă nuanțele culorii ce dau tocmai căldură desenului. Orientalul are în comun cu copiii și primitivii o predilecție pentru lucrurile strălucitoare, precum și pornirea de a le expune pretutindeni; roșul și galbenul sunt culorile lui preferate, tot ce îl înconjoară e împodobit cu aur și argint și pietre scânteietoare, săculețul în care-și ține Coranul, apoi turbanul, sabia și ciubucul, fesul și papucii. Când Șeherazada a voit să-și vrăjească sultanul, ea nu s-a folosit de puterea farmecelor sau a drăgălășeniei ei, ci i-a povestit despre grădini ale căror roade erau numai giuvaieruri, despre zâne încântătoare care dăruiau favoriților lor zece mii de sclavi cu zece mii de căldări din aur, pline de smaragde.

Bucureștiul se află la granița cu Orientul. Prin lustrul pe care înalta societate valahă l-a dobândit în timpul indispensabilei șederi la Paris continuă să se străvadă încă peste tot Orientul; trecătorul grăbit îl observă, ce-i drept, doar în detalii, un ochi neexersat nici atât. În răstimpul unor conviețuiri mai lungi se pot descoperi caracteristici mai pronunțate.

În cea de a doua zi a sosirii mele am făcut cunoștință și cu un salon valah. Un salon valah! Spre a-i putea aprecia existența trebuie să ne reprezentăm felul în care era amenajată, doar cu câteva decenii în urmă, casa unui valah marcant. Boierul venea în trăsură sau călare, în acest din urmă caz înconjurat de un cârd de slujitori zdrențăroși, mergând pe jos, și se oprea în fața clădirii de lemn în care locuia amfitrionul său. La coborâre, slujitorii îi scoteau cizmele roșii de călărie, croite pe model unguresc, dar confecționate mai larg și mai grosolan, și îi

puneau papucii galbeni peste șosetele făcute din marochin. Cu caftanul fluturând – îmbrăcămintea turcească domina pretutindeni – intra în salon. Această expresie e cam pretențioasă pentru o încăpere care avea podeaua pardosită cu cărămizi și ai cărei pereți, ca și soba fără formă, erau dați cu var. O icoană reprezentând pe Maica Domnului sau pe Sfântul Nicolae alcătuia singura podoabă în casele celor mai bogate și nobile persoane. De jur împrejurul pereților erau fixate lavițe netapisate, acoperite cu pânză grosolană. O sofa mare, numită *așternut*[1], atât de înaltă, încât ca să te așezi pe ea trebuia să urci două trepte, ocupa jumătate din odaie; o masă pe colț, acoperită ca și lavițele cu o pânză grosolană, completa mobilierul. La intrarea oaspetelui, întreaga societate, care stătea pe divan picior peste picior, se ridica și rămânea în picioare până când noul venit se așeza, lângă cei de față, pe un loc desemnat de stăpânul casei. Înainte de asta, el își scotea papucii și îi așeza pe treptele *așternutului*, alături de încălțările celorlalți oaspeți. Pe lavițele de la perete stăteau persoane de rang mai modest. Saluturile erau diferite. Popilor, nobililor și persoanelor mai în vârstă, boierul le săruta mâna și își atingea apoi fruntea de ea; cei de același rang își atingeau obrajii, dar fără să se sărute; doamnele erau salutate doar printr-o aplecare ușoară. Odată rostit obișnuitul „*bine ai venit*“[2], se aduceau fructe conservate în zahăr, *dulceața*[3]. Aceste dulciuri, pregătite după anotimp din coji de lămâi și portocale, obligeană, petale de trandafir și altele, erau oferite fiecărui oaspete vrednic de oarecare considerație, în farfuriuțe de argint cizelat, împreună cu apa proaspătă dintr-o cană de sticlă. Toți mâncau cu aceeași lingură și beau din aceeași cană, în ordinea rangului lor, la urmă femeile. După *dulceață* se aduceau lulelele și cafeaua turcească. Dacă se lua masa, oaspeții se spălau înainte pe mâini într-un vas de lemn, de uz comun. Apoi stăpânul casei închina, după obiceiul polonez și rusesc, puțină vodcă (rachiu îndulcit) într-un păhăruț de

1. În original, „Asternut“.
2. În original, „bine ai wenit“, urmat de traducerea în germană.
3. În original, „Dultschads“.

argint; trebuia ca lucrurile să se fi desfășurat cu mult fast pentru ca fiecare oaspete să primească un pahar. Oricum, la deprinderea de a duce mâncarea la gură cu mâinile se renunțase încă de la începutul secolului nostru, dar supa se consuma în comun dintr-*o singură*[1] farfurie, iar pasărea friptă era desfăcută în bucăți de stăpânul casei – la masa principelui, de mareșalul curții[2] – care o rupea cu degetele. Nu mă încumet să citez spusele vechilor cronicari despre bucatele la a căror pregătire chinuitul bucătar țigan exclama: „Câine de boier, înghite și sudoarea pe care mi-ai stors-o!“ Acești țigani, robi și roabe, aveau o soartă rea; descrierile făcute de autoarea *Colibei unchiului Tom*[3] se aseamănă foarte mult cu relatările despre tratamentul pe care au fost nevoiți să-l îndure acești paria oacheși.

Când intri azi în casa unui valah îți pare de necrezut că de-atunci au trecut doar câteva decenii.

Slujitorii galonați s-au grăbit să mă întâmpine atunci când trăsura mea a tras în fața clădirii masive. Am urcat o scară luminată strălucitor, acoperită de covoare și împodobită cu flori, ușile batante s-au deschis și m-am pomenit într-un salon amenajat cu eleganță franțuzească și în mijlocul unei societăți care la prima vedere nu se deosebea cu nimic de aceea a altor reședințe. Doar un amănunt m-a izbit, dar acest amănunt era caracteristic: pe palier remarcasem un tablou provenind, evident, de la un maestru, iar aici, în saloane, atârnau, în rame somptuos sculptate, încercări diletante care într-un asemenea loc făceau o impresie într-adevăr comică. Dar n-am avut timp să mă gândesc prea mult, căci de pianul deschis s-a apropiat o tânără doamnă. Era subțire și delicată, cu trăsături fin modelate, însuflețite de spirit. Înainte de a începe să cânte, și-a aruncat privirea rapid peste grupurile care se formaseră în jurul ei și un zâmbet abia perceptibil de trufie i-a fluturat pe buze. Eu m-am așezat în partea opusă, rezemat de una din

1. Subl. autorului.

2. Cu sensul de persoană răspunzând de protocolul curții, eventual *stolnicul*, dregătorul care avea în grijă masa domnească.

3. Harriet Beecher-Stowe. În volum, cartea apăruse în 1852.

ușile care dădeau în camerele alăturate, și am așteptat nerăbdător plăcerea muzicală pe care această tânără valahă blondă urma să ne-o procure. A căutat câteva clipe printre piesele ei muzicale, a luat una în mână și, iarăși, acel zâmbet batjocoritor i-a luminat ca un fulger chipul. *Idol del mio cuore*, a răsunat un glas minunat, argintiu, de soprană. Alesese acea înduioșătoare arie de dragoste a lui Hasse[1] și o cânta cu o virtuozitate care ar fi făcut cinste școlii romane. Fiecare sunet era pur, fiecare notă era pe deplin pusă în valoare; urechea cea mai răsfățată n-ar fi putut descoperi nici o coloratură ștearsă, nici un portament neliniștit. Și ce aprinse de patimă, de dor mistuitor erau aceste sunete perlate! Și ce mult se schimbaseră trăsăturile cântăreței! Masca salonardei trufașe și batjocoritoare sub care ne apăruse doar cu câteva momente în urmă căzuse, o inimă care uită de lume și se gândește doar la iubitul ei își deschidea adâncurile. Ochii îi străluceau și ardeau văpaie, pieptul îi fremăta. Tot mai dulce, mai adânc, mai pătimaș perlau sunetele, era un cântec fantastic de tulburător. Inima femeii seamănă cu boaba de tămâie: răspândește mireasmă doar când arde. Dar oare ea cunoștea dragostea a cărei forță se pricepea s-o înfățișeze atât de fermecător?

Era doar un cântec, era doar un vis. Ultimul sunet se stinse, își strânse notele și își reluă locul printre ceilalți. Un murmur măgulitor, câteva platitudini rostite cu voce tare îi mulțumiră pentru desfătare. Credea în această desfătare? Chipul îi devenise din nou atât de batjocoritor și rece, de parcă i-ar fi stat pe limbă o epigramă. Răspunse însă doar în câteva fraze convenționale, pline de modestie, la toate încercările asistenței de a-și arăta încântarea și entuziasmul.

„Un glas minunat!“ șopti vecinul meu, un valah cu înfățișare încă destul de tânără, al cărui frac era împodobit de un lanț de aur, cu zece sau douăsprezece ordine *en miniature*. Învățase la Paris că societatea bună nu vorbește niciodată tare și zgomo-

---

1. Johann Adolf Hasse (1699–1783), compozitor german, elev al lui Scarlatti, reprezentant al școlii napolitane, autor de opere, oratorii, muzică bisericească.

tos; de când cu această descoperire, îl puteai înțelege doar dacă erai înzestrat cu un auz special, la care se adăuga și faptul că vorbirea lui avea rapiditatea unui francez get-beget. Am aflat mai târziu povestea vieții lui, care semăna cu aceea a multți alți autohtoni. Cine nu aparține prin naștere unei familii puternice încearcă să se lipească de una din ele, ca cirac; dacă ea ajunge pe tron – ceea ce în condițiile schimbării rapide a rangului de *hospodar*[1] nu poate să întârzie multă vreme –, atunci i se repartizează o slujbuliță, în care se poate afirma numai dacă e în stare să calculeze dinainte ivirea unui alt astru și să se orienteze către el la timpul potrivit. Veniturile unei slujbe sunt de obicei mici, 200, 300, 400 de ducați, ceea ce la prețurile de acolo nu înseamnă mai mult decât în Germania tot pe atâția taleri. Posturile mai bine plătite sunt oferite rudelor sau acelor prieteni prin influența cărora familia domnitoare a ajuns pe tron. Venitul curent este însă dublat, înzecit, însutit prin venituri secundare. Mărimea acestora atârnă de importanța slujbei, ciracul lipsit de influență are nevoie și de alte resurse spre a putea să trăiască potrivit cu înclinațiile sale. Mijlocul de a ieși din impasul unor astfel de situații strâmtorate este, în Orient ca și la noi, o femeie bogată, valahul se gândește deci să se pună cât mai mult în valoare. Care sunt însușirile sale? Este bine clădit și a învățat să farmece o inimă de fată. Dar, în Valahia, la încheierea unei căsătorii se iau drept sfătuitori nu inimi de fete, ci prieteni de afaceri. El este *paharnic* sau *serdar*[2] – compatrioții săi știu cât de puțin înseamnă acest rang și cum fiecare schimbare de hospodar îi lovește și pe dregători. Are câteva ordine – ele nu orbesc pe nimeni în această țară, pe care Rusia și Turcia o copleșesc cu decorații; fiecărui cirac al domniei îi pică asemenea distincții. În cel mai bun caz, el poate să fie vrednic de o rentă cam de trei-patru sute de ducați, dar în asta intră și întreținerea unei femei, fapt pe care trebuie să-l ia în calcul. Suma nu-i ajunge. Ce să facă? Chibzuiește în sus și-n

1. Cu sensul din epocă, de domnitor.
2. În sec. al XIX-lea, ambele titluri erau pur onorifice, boierii care le purtau nu mai dețineau, ca odinioară, dregătoriile corespunzătoare. În original, „Paharnik“.

jos, le făgăduiește evreilor cele mai mari dobânzi – la urmă îi poate eventual și înșela cu astea –, dar nu apare nici o ofertă acceptabilă. Atunci îi vine o idee salvatoare: străinătatea! Este boier, ceea ce aduce, ca și milord, a rang și a aur; faptul că boier nu înseamnă mai mult decât înseamnă hidalgo în Spania nu se știe nici în Germania, nici în Anglia și nici în Italia, abia dacă la Paris. El este *serdar*, iar prin asta se poate înțelege orice. Mai trebuie un număr oarecare de ordine, și e un fleac ca în timpul călătoriei sale de nuntă să se dea drept unul din cei mai însemnați bărbați ai Valahiei, poate chiar un candidat la tron. Deci, de obținut mai multe decorații. Câteva state mai mici din sud își trimit din când în când agenții încoace și-ncolo spre a le valorifica ordinele, candidatul la căsătorie așteaptă o conjunctură favorabilă, adică un an în care oferta să fie mai mare decât cererea, face achiziții avantajoase, încearcă să înhațe prin joc acoperit o cruce de la una sau alta din marile puteri, împrumută de la evreu în contul zestrei viitoarei soții o sumă de bani, închiriază un arnăut al cărui costum național aduce a bogăție orientală și pleacă în călătorie. La întoarcere este cu o rentă de câteva mii de taleri mai bogat, are pe deasupra, firește, și o soție, iar acest supliment de venit nu este în Valahia deloc jenant[1].

„Rareori am auzit cântându-se mai frumos", repetă vecinul meu în șoaptă. Entuziasmul lui era explicabil, căci fata stătea aproape de soare, iar razele lui îl luminau milostiv și pe el. I-am răspuns cu o observație asupra ariei; „Foarte adevărat! Foarte corect!" șopti el cu o înclinare și un zâmbet care, sub masca aprobării admirative, trebuiau să-i ascundă stânjeneala; pricepea muzica tot atât de puțin ca pe oricare altă artă. L-am părăsit și m-am îndreptat spre doamne. Cântăreața și o altă tânără valahă stăteau cumva separate într-o nișă, vorbind însuflețit și nelăsându-se pentru o clipă tulburate de ceea ce se petrecea în jur. Datoria legată de complimente se îndeplinise, iar lumea masculină valahă nu prea gustă societatea fetelor; femeile sunt mai atrăgătoare. Înainte ca un altul să poată lua, din politețe, scaunul devenit liber de lângă cele două prietene, am pus eu

1. În original, „*gênant*".

stăpânire pe el. Valahii sunt întotdeauna doritori să audă ce impresie face țara lor asupra străinului; nici eu n-am scăpat de această întrebare învăluită. „Ce-am găsit aici m-a uimit." „Un compliment ambiguu", răspunse doamna care cântase, „locuitorii statelor civilizate numără biata noastră țară printre cele barbare, și atunci lumea se poate prea bine mira că știm să citim și să scriem, că ne purtăm manierat și că nu ne prindem inele de nas ori de buze." „Și că străinul poate veni la noi fără a risca să pățească ceva", adăugă zâmbind prietena ei, o tânără doamnă, aparținând uneia din cele mai vechi familii din Răsărit, o siluetă superbă, capul încununat de păr bogat, de un negru intens. M-am uitat în ochii ei mari, întunecați. „Prințesă, poeții țării spun că străinul nu poate zăbovi fără primejdie aici, căci apa Dâmboviței are însușirea fluviului Lethe." Un preludiu susurat ne întrerupse. *„Roberto, o tu che adoro!"* O altă cântăreață se afla în fața pianului.

O ȘEDINȚĂ DE DIVAN

Bogat în biserici este Bucureștiul, toate religiile își au aici lăcașuri de cult, până departe se văd strălucind pe turnuri crucile enorme. Dar, oricât de departe ar cerceta ochiul panorama întinsă care se deschide de pe colina Mitropoliei, el nu va descoperi pe nicăieri semiluna, la care se așteaptă orice străin. Nu sunt oare principatele dunărene provincii turcești?

Întrebarea e scuzabilă: până de curând, chiar unii oameni de stat nu aveau decât reprezentări neclare despre relațiile acestor țări cu Poarta.

Dependența lor de Turcia se bazează pe vechi capitulații. Originalele acestora s-au pierdut, dacă nu cumva vreo putere răsăriteană le mai păstrează spre a le folosi la momentul potrivit; autenticitatea documentelor scoase la iveală în vremea din urmă pe diferite căi este pusă la îndoială, mai cu seamă de către aceia cărora conținutul lor nu le este pe plac. Totuși, se fac mereu referiri la aceste vechi înțelegeri, de nimeni cunoscute, chiar și în recentul tratat de la Paris[1].

---

1. E vorba de Pacea de la Paris din 1856, care pune capăt Războiului Crimeii. Tratatul scoate Principatele de sub protectoratul rusesc, le menține sub suzeranitatea Porții, dar le asigură garanția puterilor europene: Franța, Turcia, Anglia, Austria, Rusia, Prusia, Regatul Sardiniei. De asemenea, se hotărăște convocarea de divanuri ad-hoc, în care toate stările sociale să se pronunțe asupra viitorului celor două țări. În 11 oct. 1857, sub președinția mitropolitului Nifon, este convocat la București un astfel de divan, unde, în prezența diplomaților străini, se cere unirea Principatelor sub cârmuirea unui prinț aparținând uneia din familiile domnitoare în Europa. Aceasta este, foarte probabil, ședința de divan la care asistă Kunisch, pe care o înfățișează și în jurul căreia glosează mai jos.

Valahia, ca și Moldova, trebuie să plătească tribut Porții, în schimb supușilor acesteia din urmă li se acordă mai puține drepturi decât tuturor celorlalți. Toate cultele sunt admise, cu excepția mahomedanismului. Orice străin are voie să se așeze aici, să facă negoț, numai turcul nu. Înainte de a fi trebuit să părăsească aceste locuri, Rusia[1] a întreținut un trafic poștal regulat prin ambele țări; Austria face și acum același lucru, în vreme ce pentru curierul turc care aduce depeșe *hospodarului* nu este de la sine înțeleasă aprobarea de a intra în țară; el trebuie să aștepte pe malul drept al Dunării până când *pârcălabii*[2] de la Galați[3] sau Giurgiu trimit să ia scrisorile sau îi dau permisiunea de intrare.

Puterea întemeiată juridic a Porții asupra acestor țări a fost întotdeauna mică; în realitate însă ea le-a tratat prea adesea ca pe o proprietate absolută. A avut de partea ei dreptul celui mai tare, iar Europa nu s-a interesat de această chestiune. Doar de câțiva ani încoace se vorbește mai des de un popor care își revendică originea și limba de la vechii romani și de o țară în care călătorul dă peste resturi din construcțiile lui Traian, peste pietre sparte cu inscripții alterate de vreme. Cuvinte latinești în gura unor ciobani amărâți, urme ale unei șosele militare pe care cândva au înaintat legiuni romane și pe lângă care timpul a trecut de-atunci cu pioasă venerație fără a le șterge, ruine antice ale căror comori nedescifrate ar putea constitui descoperiri prețioase pentru lumea învățaților, în vreme ce aici le învăluie buruienile cu vrejuri luxuriante sau le folosește țiganul pentru a-și proteja locuința scurmată în pământ – toate acestea sunt desigur menite să inspire interes pentru poporul românilor, răsărit din modelele antice ale culturii noastre de astăzi și situat în afara cercului educației și civilizației moderne. Ei sunt o apariție deosebită în istorie, datorită nu doar trecutului dispărut, ci și manifestărilor de viață ale prezentului lor.

---

1. Referire la „epoca regulamentară“, când, după Pacea de la Adrianopol, Rusia câștigă dreptul de protectorat asupra Principatelor și de ocupare a acestora până la plata de către Turcia a despăgubirilor de război.

2. Transliterat sub forma germanizată „Perkalaben“.

3. În original, „Galacz“.

În vremea în care restul Europei dădea frâu liber, în convulsii febrile, dorinței de schimbare, de răsturnare a stărilor date, de abolire a vechii orânduiri, din sud-estul uitat de istoria universală venea implorarea jinduitoare adresată puterilor creștine, cărora națiunea moldo-valahilor le slujise de atâtea ori și vreme atât de îndelungată drept bastion împotriva Semilunei victorioase, de a produce și consolida ordinea, de a garanta aici un regim stabil. Ei au amintit Occidentului că și-au cucerit dreptul de a pretinde din partea acestuia nu doar interes, ci și recunoștință, și au arătat starea jalnică a țării și a locuitorilor ei pentru ca această recunoștință să poată acționa.

Prima impresie pe care Moldo-Valahia o face asupra străinului este tristă. Șesuri întinse, necultivate, fără șosele, fără sate. Ici-colo, se înalță câte o movilă de pământ din care se ițește, uitându-se plin de curiozitate, un țigan oacheș; ici-colo zărești câte o cocioabă făcută din pământ și crengi, în fața ușii căreia câțiva copii goi de valahi se tăvălesc în murdăria care nu le mai poate face nici un rău. O fântână de lemn la care se pot adăpa caii alcătuiește hanul, o herghelie păscând liberă, stația de poștă. Ai sentimentul că ai trecut de hotarul civilizației, și așa și este. Arta și știința, negoțul și industria, toate binefacerile culturii care traversează în neîntrerupt progres restul Europei au rămas străine tocmai de această țară. Nobilul călătorește la Paris ca să-și facă acolo educația în societate; țăranul este acum abia atât de evoluat încât să presimtă tulbure că îi lipsește ceva; o pătură de mijloc nu există.

Căutăm cauzele acestui fenomen. Este oare țara atât de sterilă și săracă încât nu le poate oferi locuitorilor săi strictul necesar? Ferească Sfântul! Cu o poziție geografică avantajoasă, cu un pământ extrem de rodnic, înzestrată cu toate binecuvântările naturii, Moldo-Valahia posedă toate cerințele unei grădini a Europei. Dacă țara e depopulată, cu siguranță nu natura i-a alungat pe locuitori. Firește, pământul e rău cultivat sau în parte nu e deloc; agricultura și creșterea vitelor sunt încă pe treapta lor cea mai de jos. Prost hrăniți și prost îmbrăcați, locuitorii nu sunt obișnuiți să lucreze pentru un viitor îndepărtat, despre care nu știu dacă le va aparține.

Dar caracterul poporului e bun. Străinul străbate aceste pustietăți fără să fie atacat; ciobanului întâlnit pe drum nu-i trece prin minte că are la brâu un cuțit lung și n-are nici o *para* în buzunar. Cu prilejul sărbătorilor populare, când se adună mii de oameni, nu se zărește pe nicăieri nici urmă de polițist. Dar oricine poate trece netulburat și fără teamă prin aceste mulțimi. Ele joacă în sunetele muzicii țigănești, pălăvrăgesc, râd, își mănâncă pepenele și *aretele*[1] – rareori poate fi văzut un om beat, nicăieri nu se aude acea larmă sălbatică ce caracterizează sărbătorile populare în Europa cultivată. Acest popor nu a primit încă binefacerile civilizației, motiv pentru care a rămas ferit și de relele ei. Aici încă nu există gloată.

Cu cât îi cunoști mai bine pe români, cu atât îți dai mai bine seama de fondul nealterat al caracterului poporului lor. Blândețea lor nevinovată, docilitatea pe care o manifestă față de toți cei sus-puși, cu toate că din partea acestora nu le-a venit adesea nimic bun și nu o dată doar împilări, precum și nesfârșita sărăcie a acestor oameni au ceva mișcător. Te interesezi fără să vrei de ei și îi plângi când te gândești că de veacuri o soartă neîndurătoare apasă asupra acestei țări, neîngăduind nici unui germene al dezvoltării să ajungă la maturitate.

Pământul e admirabil, caracterul poporului, inițial bun – unde trebuie căutată pricina acestei mizerii pretutindeni vizibile, a acestei degenerări sociale și politice? Poate în trecutul istoric al acestor țări?

Moldo-Valahia nu și-a găsit încă istoriograful. Istoria universală a trecut peste aceste câmpii, pustiindu-le îndeajuns de des; dar țara însăși nu are încă o istorie. Românii continuă să aștepte spre a fi cândva chemați să acționeze pe scena Europei, unde până acum doar au suferit.

Moldo-Valahia își are însă cronicarii ei, colecții bogate, utilizate dar nu epuizate de nenumărați compilatori. Să frunzărim câteva pagini din aceste cronici.

De când Traian a adus coloniști în vechea Dacie, pământul de azi al Moldo-Valahiei a fost câmpul de bătaie al celor mai

1. Învechit pentru „berbec“ (în toate sensurile: animal, constelație, mașină de război).

felurite popoare care au trecut pe aici spre a ataca Imperiul Roman de Răsărit, sau care s-au lăsat pe aceste meleaguri spre a fi apoi alungate de altele. Bulgari, pecenegi, cumani, mongoli apar și dispar. Întâlnim cavaleri germani, ioaniți[1] și unguri, ca stăpâni vremelnici ai acestor țări. Începând cu sfârșitul secolului al XIII-lea domnesc peste Valahia principi autohtoni, dar supuși regatului maghiar; Moldova devine un stat valah vasal.

După bătălia de la Mohács, 1526, ambele țări ajung sub suzeranitate otomană. În aceeași vreme în care istoria celorlalte țări iese din Evul Mediu, începe și pentru Moldo-Valahia o nouă eră. Ea este caracterizată de schimbarea frecventă a domniilor. În Valahia cârmuiesc sub suzeranitate turcească: Moise, 1529–1530, cade în luptă; Vlad, 1530–1532, felul morții nesigur; Vintilă, 1532–1534, ucis; Petru, 1534–1536, schilodit și surghiunit; Radu, 1536–1546 – lehămisit de caftanul domnesc, se călugărește; Mircea, 1546–1554, mazilit de Poartă; Petrașcu, 1554–1557, otrăvit; din nou Mircea, 1558–1559, felul morții nesigur; Petru Șchiopul, 1560–1567, mazilit de Poartă; Alexandru, 1568–1577, felul morții nesigur; Mihnea, 1577–1583, mazilit de Poartă; Petru Cercel, 1583–1585, mazilit, scapă prin fugă de sugrumare; din nou Mihnea, 1585–1589, mazilit, trece la mahomedanism ca să scape de sugrumare; Ștefan Surdul, 1590–1591, moare de moarte bună; Alexandru, 1591–1592, sugrumat; Mihai Viteazu, 1593–1601, ucis; Șerban, 1602–1610, moare în pribegie; Radu, 1611–1615, mazilit; Alexandru Ilieș, 1616–1617, mazilit; Gabriel Moghilă, 1617, mazilit în același an.[2] Aceste cifre nu mai au

---

1. Ordinul cavalerilor ioaniți, înființat în sec. al XII-lea, a fost răspândit mai ales în zona mediteraneeană și s-a implicat în luptele antiotomane. În 1247, regele Bela IV al Ungariei acordă ioaniților dreptul de a se stabili în Oltenia, spre a apăra creștinătatea de năvălirile tătare, drept de care ei uzează doar o scurtă perioadă de timp.

2. Nu știu care vor fi fost exact sursele istorice de care s-a folosit autorul în această cronologie, dar ea cuprinde o serie de inexactități. Lista corectă a domniilor, citată după *Istoria României în date*, elaborată de un colectiv condus de Const. C. Giurescu, Editura Enciclopedică Română, București, 1972, este următoarea, în ordinea din textul lui Kunisch: Vlad Vintilă de la Slatina, 1532–1535; Petru de la Argeș (Radu Paisie), 1535–1545; Radu Ilie, 1552–1553; Mircea Ciobanul, 1545–1552; Pătrașcu

trebuință de comentariu. A deveni *hospodar* a fost întotdeauna foarte costisitor. Radu a plătit în acest scop sultanului peste 300 000 de taleri, Constantin Mavrocordat un milion, alții chiar mai mult. O sumă ceva mai mică trebuia să primească și marele vizir; afară de el își cereau partea cuvenită încă mulți alți dregători turci, mai mult sau mai puțin influenți. Schimbarea frecventă a domnilor este astfel explicabilă. Urmările asupra țării n-au avut cum să întârzie. Ca să ajungă pe tron, aspirantul la domnie trebuia să se ruineze; dar după câțiva ani era de obicei mai bogat ca înainte. Prietenii săi luau, firește, parte la această răsturnare; noul *hospodar* împărțea dregătoriile spre folosința ciracilor săi, care trebuiau însă și ei să se grăbească, fiindcă vremea lor nu dura mai mult decât aceea a *hospodarului*. Neîntreruptă schimbare a dregătorilor, dar neschimbat mod de cârmuire; scopul acesteia era mereu același: stoarcerea a cât mai mulți bani de la țară. Dacă două părți, care erau prea sărace ca să dea mită, ajungeau la judecător, se puteau auzi sentințe de felul: „De astă dată ai tu dreptate, rândul viitor însă celălalt". Cine vrea să aibă cheia caracterului boierilor să o caute în cronicile românești: facultate le-a fost Constantinopolul. Au trebuit să plătească prea scump instruirea ca să nu fie învățăcei sârguincioși. Dar nu au fost decât învățăcei acolo unde grecii erau de mult maeștri. Toate astea erau știute de Poartă, care avea destui greci în slujba ei. De la începutul veacului al XVIII-lea și până aproape de sfârșitul său, ea a dat Principatele în arendă grecilor, de obicei pe trei ani.[1] Cel mai mult putea să ofere doar cine se pricepea să se lase cel mai bine

---

cel Bun, 1554–1557; Mircea Ciobanul, 1558–1559; Petru cel Tânăr, 1559–1568; Alexandru II, 1568–1574; Mihnea Turcitul, 1577–1583; Petru Cercel, 1583–1585; Mihnea Turcitul, 1585–1591; Ștefan Surdul, 1591–1592; Alexandru cel Rău, 1592–1593; Mihai Viteazul, 1593–1601; Radu Șerban, 1602–1611; Radu Mihnea, 1611–1616; Alexandru Iliaș, 1616–1618; Gavril Moghilă, 1618; 1618–1620. Tot în ordinea din original, numele domnitorilor figurează la Kunisch sub următoarele forme: Moyses, Wlad, Vintila, Peter, Radul, Myrre, Petraschko, Myrre, Peter der Lahme, Alexander, Michne, Peter Tschertschel, Michne, Stephan Surdul, Alexander, Michael der Tapfre, Scherban, Radul, Alexander Elias, Gabriel Mogila.

1. Epoca fanariotă a durat de la 1711/1716 până la 1821.

plătit. Astfel, în 1731, Constantin Mavrocordat ajunge *hospodar* în Valahia, dar este mazilit după patru luni fiindcă Mihai Racoviță îi depășește oferta. Dar, numai peste câteva luni, Constantin izbutește să strângă o sumă mai mare și rămâne *hospodar* vreme de doi ani. În 1733 este depășit de Grigore Ghika, *hospodarul* Moldovei, și constrâns să schimbe tronul cu acesta (Moldova aducea mai puțin, prin urmare avea un preț mai mic). În 1735 Constantin strânge o sumă și mai mare și Ghika e, la rându-i, silit să se reîntoarcă în Moldova. Abia în anul 1741 Constantin este încă o dată întrecut de Mihai Racoviță; acesta, din nou, trei ani mai târziu se dă în lături în fața unei oferte superioare a lui Constantin. Grigore Ghika îl întrece, iarăși, și domnește patru ani. Succesorul său, Matei Ghika, trebuie după câteva luni să cedeze locul lui Cehan-Racoviță[1] care, cu sume enorme, se menține vreme de trei ani. În 1756 Constantin ajunge pentru a cincea oară *hospodar*, este mazilit după doi ani și silit să-și răscumpere viața cu 120 000 de taleri, în timp ce Scarlat Ghika se mută, contra 1 000 000 de taleri, din Moldova în mai bănoasa Muntenie. Când *hospodarul* era descăpățânat, i se trimitea la Constantinopol pielea capului împăiată, precum în 1777 aceea a lui Grigore Ghika. În 1730, Patrona, un favorit al lui Mahomed V, întâlnește pe uliță un măcelar, Ianaki, căruia îi era dator și căruia, din recunoștință, îi făgăduiește Principatul Moldovei pe un preț neînsemnat. Numit de către sultan *hospodar*, el nu poate strânge suma convenită; atunci Patrona pune să fie sugrumat încă înainte de plecarea în Principat.

Ce se întâmpla în țară în timpul acestor frământări? Sub Racoviță au pribegit numai din zona Craiovei 15 000 de oameni.

Nu vom urmări mai departe soarta Principatelor dunărene.

O singură dată, cu prilejul traversării de către Petru cel Mare a țărilor dunărene, istoria universală a întins valahilor balanța deciziei, spre a-și arunca sabia în ea; dar *hospodarul* Brâncoveanu, îndeajuns de mare pentru a face planul unei

1. E vorba de Constantin Racoviță, care a domnit în Țara Românească între 1753–1756 și 1763–1764.

alianțe cu țarul, a știut în clipa hotărâtoare să nu-l execute. Petru a trebuit să încheie pacea de pe Prut.[1]

De atunci Poarta și-a ațintit un ochi vigilent asupra *hospodarilor*. Sângele Brâncovenilor, al Cantacuzinilor, al Ghikuleștilor curgea gârlă la Stambul.

Iar nepoții romanilor își îndreptau necontenit privirile imploratoare și pline de speranță către Răsărit, Apus și Miazănoapte. „Dați-ne liniște, dați-ne rânduială, ajutați-ne“, spun ei, „și vă vom răsplăti din belșug. Uitați-vă la câmpurile noastre și la însutita lor binecuvântare. Dacă puteți alunga fatalitatea care ne apasă cu sabie de fier, atunci vom avea îndeajuns de multe roade date de pământul nostru încât să vă putem ajuta pe toți; atunci vom fi pentru voi ceea ce a fost Sicilia pentru strămoșii noștri.“

Europa, ale cărei state sunt, mijlocit sau nemijlocit, intens preocupate de viitorul Principatelor Dunărene, a răspuns la acest strigăt de ajutor.

Suntem pe Dealul Mitropoliei. Vezi cum se îmbulzesc acolo mii de oameni în fața clădirii din spatele catedralei? Hai înăuntru, am să-ți arăt un spectacol rar.

O sală largă ne primește. E plină de bănci pe care stau oameni din toate stările. În fund o masă, pe ea un crucifix, în spate, preoți cu bărbi albe ca zăpada. La câțiva pași înainte, o mică tribună, altele mai mari, la stânga și la dreapta, în colțurile sălii. În față, o barieră în dreptul căreia se înghesuie mulțimea, cap lângă cap; la dreapta, separate, locurile pentru femei. Ce-i cu această adunare? Răbdare; am venit prea devreme, uită-te între timp în jur. Mai întâi, aici în față, unde costumele colorate atrag atenția. Iată acest tânăr într-o cămașă lungă de culoare cafenie, bogat brodată cu arniciuri albastre, aidoma surtucelor țăranilor polonezi, este un sătean din jurul Ploieștiului[2]. Căciula de blană în formă cilindrică e așezată

1. Kunisch se referă la campania antiotomană (1710–1711) a lui Petru cel Mare și la atitudinea de expectativă a lui Constantin Brâncoveanu, care mai întâi îi promite țarului ajutor, iar apoi se decide, pesemne cu bune motive, să nu i se alăture.

2. În original, „Plojesti“.

lângă el, picioarele le are înfășurate în piele de oaie. Ce expresiv îi e chipul, ce picturală mustața puternică și părul lung care i se lasă ondulat pe spate! Capete interesante nu lipsesc din sală. În vreme ce la noi acasă societatea aleasă ni se înfățișează doar sub chipul acelor bărbați și femei „fără trăsături“, tăiate din orice jurnal de modă, iar pătura țărănească e caracterizată adesea doar de forme mai aspre, cu nițică viclenie și ceva prostie, aici dai încă pretutindeni peste adevărate capete de expresie, peste fizionomii bărbătești ferme, severe, cu trăsături dintre cele mai hotărâte, pe care le-a dăltuit o viață puternic frământată. Le întâlnești aici printre țărani iar dincolo printre boieri, printre mari boieri și principi. Le descoperi aici și pe partea laterală, printre femei. Privește-le: frumoase sunt puține, frumușele nu toate, dar lipsită de expresie și searbădă nu-i nici una. În Germania avem nespus de multe chipuri frumușele, de jurnal de modă, care îl disperă pe pictor prin lipsa oricărei idei lăuntrice; aici vezi pretutindeni capete individuale, în contururi precise, cu expresie personală. Păr negru, îmbelșugat (spre a fi mai bogat e sporit cu cel artificial) și ochi negri, vii le caracterizează pe toate. Jocul feței lor e mobil, le poți citi pe chip orice sentiment schimbător. Prima clasă a societății nu se află, desigur, reprezentată printre aceste femei, abia cea de-a doua; dar toate aparțin clasei boierești. Cu câtă nerăbdare privesc spre scena încă neocupată de vorbitori și apoi, din nou, spre tribuna din stânga! Știi unde te afli? Acolo, în fața acestei scene a oratorilor, ia naștere un popor ale cărui cărți de istorie atestă veacuri de lupte zadarnice, pline de împilări suferite, pline de sânge vărsat; un popor care, în vreme ce, în jur, alte națiuni clocoteau în febra revoluției, în vederea restabilirii ordinii, în vederea restabilirii stărilor de drept garantate, în vederea întemeierii unei cârmuiri puternice, el implora – acest popor de al cărui curaj depune mărturie trecutul său războinic și care a îndurat ceea ce nici un altul nu ar fi îndurat, acest popor își va rosti acum doleanțele. Demnă, gravă și tăcută e adunarea. Unde în Europa ați mai văzut vreodată o adunare națională asemănătoare cu acest divan românesc? Credeți că lipsește cumva motiv de agitație pătimașă? Nu știți că s-a

strigat poporului: „Vorbește despre toate cele pe care ți le dorești, ca să încercăm după puteri să-ți împlinim dorințele“? Există oare un mijloc mai sigur de a înflăcăra toate spiritele, de a da viață miilor de așteptări năstrușnice, de utopii imature, de planuri opace de îmbunătățire a lumii? Faceți acest experiment în Franța, în Anglia, într-unul din landurile germane; urmările vă vor speria. Sau vă închipuiți că aici sângele nu curge destul de fierbinte prin vine? Ah, aruncați o singură privire asupra acestor trăsături vânjoase, asupra acestor ochi arzători! Și mai aflați că plutește în aer ca zăduful de dinaintea furtunii zvonul după care Europa s-ar fi pus de acord, ar fi hotărât deja asupra sorții lor, anume de a-i ferici cu câteva fraze bine ticluite și, în schimb, de a lăsa toate cum au fost, ba poate chiar mai rău – firește, nu e adevărat că Europa nu va face decât să joace aici până la capăt o comedie începută, dar zvonul neliniștitor există. Și mai aflați că numeroși sunt acei autohtoni care privesc cu o ură plină de mândrie către acea tribună la care reprezentanții Europei, corpul diplomatic al celor șapte state, ascultă dezbaterile. „Cine a dat acestor străini dreptul să ne facă judecată?“ se întreabă, scrâșnind din dinți, câte un patriot. „Forța! Ah, când se va ivi oare ziua în care să ne vină și nouă rândul să acționăm în marele teatru al istoriei, unde până acum doar am așteptat și-am sângerat!“ Astfel clocotește, astfel bântuie vijelia în sufletele tuturor, dar calmă și solemnă este ținuta, chibzuită vorba, moderată cuvântarea. Ceva din duhul vechilor romani plutește peste această adunare. Nu crezi că acest popor e vrednic de o soartă mai bună? În sală e zăpușeală, e înăbușitor ca aerul de dinaintea furtunii. Hai să plecăm de-aici, să ieșim afară pentru ca lumina soarelui și cântecul păsărilor să alunge din suflet icoana întunecată, icoana unui popor care își așteaptă mântuirea de la politica Europei!

O VIZITĂ LA O MĂNĂSTIRE VALAHĂ

Ca urmare a unei prinsori pe care o făcusem cu o localnică, am învățat în prima parte a șederii mele în Principatele Dunărene limba valahă, ale cărei elemente mi le însușisem cu prilejul studiului surorilor ei romanice. Celui care nu ține să cunoască mai îndeaproape poporul îi este suficientă franceza, pe care o înțeleg toate păturile sociale cu excepția celor de jos, mai cu seamă a țiganilor și a popilor.

În București nu poți face nici o sută de pași fără să întâlnești un popă. Înfățișarea lor exterioară o amintește puțin pe aceea a rabinilor evrei. Veșminte lungi, cu poalele în vânt, barbă lungă, păr lung, pe cap o tocă neagră. Cel mai adesea pot fi văzuți trândăvind tihniți pe o bancă sau pe o piatră de colț. Mersul le e de cele mai multe ori repezit, lipsit de orice demnitate; îi poți vedea umblând încărcați cu pepeni mari sau cu o ciozvârtă de berbec, ori împingând un porc pentru care se tocmiseră. N-am văzut pe nicăieri ca poporul să-i stimeze cumva, să-i salute sau să se dea la o parte respectuos ca să-i lase să treacă. Umblă peste tot hai-hui, pe străzi și prin piețe, înghițindu-și în public, precum oamenii din păturile de jos, porumbul sau pepenele. Pe sub sutana neagră, cu poalele în vânt, căptușită uneori cu blană și rareori încheiată, se zărește haina de dedesubt, strânsă pe corp de un șal în culori spălăcite. Curate nu sunt nici haina și nici persoana lor, iar preferința pentru ceapă și usturoi le face apropierea insuportabilă. Marea lor făloșenie este barba lungă, ajungând adesea până la brâu (dacă făptuiesc vreun delict li se taie), și părul lung de pe cap. Unii îl poartă la fel de lung ca femeile, îl răsucesc într-un coc și îl

vâră sub tocă. Am văzut odată un popă încă tânăr, aproape fără barbă, care își scosese acoperământul de pe cap. Părul, cu o cărare la mijloc, îi cădea până la coapse în bucle castanii bogate; l-ai fi putut lua drept femeie. Gradul lor de instruire nu se ridică peste cel al oamenilor de rând. În prima parte a șederii mele aici, m-am adresat odată unui popă în latinește: „Nu știu franțuzește“, mi-a răspuns. Pentru el, tot ce nu pricepea era în franceză, limba oamenilor cultivați, care îi era tot atât de îndepărtată ca și limba clerului apusean. În România, unde păturile de jos nu știu decât o singură limbă, cele mijlocii două până la trei, iar cele de sus adesea o jumătate de duzină, o asemenea ignoranță e și mai semnificativă decât ar fi la noi pentru nivelul lor general de cultură. Ei nu învață decât cântarea bisericească nazalizată, numele sfinților și ale zilelor de sărbătoare, ceva catehism. Popii mai bătrâni înțeleg, ce-i drept, limba greacă, familiară țării de pe vremea fanarioților și vorbită încă de către toate doamnele și toți domnii de școală veche, nu însă și de generația mai tânără. De asemenea, popii trebuie să știe să citească, dar numai rugăciunile bisericești, și să socotească, în vederea birurilor. Aceștia sunt oamenii care au a se îngriji de înnobilarea religioasă a românilor; altminteri e de la sine înțeles că preoțimea de rang mai înalt, care nu vine în contact cu poporul, posedă o cultură superioară, după cum se distinge și printr-o ținută demnă și prin veșminte bogate la procesiunile și sărbătorile bisericești, ceea ce însă nu poate compensa murdăria popilor de rând. Dar poporul român dovedește spontan mult tact față de preoții săi; extraordinar de evlavios și păstrând cu rigoare prescripțiile Bisericii, el se poartă față de popă, ce-i drept, fără respect pe stradă, dar când acesta îi întinde, în casa Domnului, icoanele sfințite spre a le săruta, mulțimea îi sărută, cu râvnă evlavioasă, și mâna.

Pe aceeași treaptă cu popii se află și călugării, care, păstrând proporțiile, în nici o țară europeană în afară de Spania nu sunt atât de numeroși. Mănăstirile sunt de altfel în unele privințe importante pentru aceia care călătoresc înăuntrul țării. Pe distanțe de mile întregi nu găsești adesea nici un han, iar cele existente se află, cu puține excepții, într-o stare care l-ar îngrozi

pe orice apusean cultivat. Persoanele de o anumită condiție socială nici nu le frecventează, găsind primire ospitalieră în toate mănăstirile și la toți *ispravnicii*[1] (șefi de district, guvernatori). Dar, oricât de bine-venite ar fi aceste locuri de refugiu pentru cel care uzează de ele în cazul unei partide de vânătoare ori în alte împrejurări, el nu trebuie nicidecum să nutrească în ce le privește pretenții nemăsurate. Pe mine nu nevoia, ci o partidă de plăcere m-a dus prima dată în interiorul unei mănăstiri, și anume într-una importantă.

Cam la două ceasuri de București se află Pașcani[2], încântătoarea reședință de țară a prințului Alexandru Ghika II, care a ocupat un lung șir de ani și în condiții grele tronul Valahiei[3], până ce, cu puțin în urmă, a cedat locul unui succesor mai tânăr.[4] Pașcanii erau Sanssouci-ul[5] său, unde se odihnea de grijile cârmuirii, căci apropierea de capitală îi făcea posibilă reîntoarcerea acolo ori de câte ori era necesar să dea audiențe sau să asiste la vreun consiliu de miniștri important. Drumul spre acest castel de țară e anost, un bărăgan întins pe care în zilele ploioase caii aproape se scufundă în glod, în vreme ce praful care se ridică pe vreme bună le-ar impune până și berlinezilor. Dar odată ajuns la destinație nu-ți pare rău că ai străbătut un drum anevoios; chiar înainte de Pașcani înfățișarea peisajului se schimbă, apar păduri, dealuri și, mai apoi, în mijlocul lor, așezat pitoresc, castelul și parcul. Acolo prințul aduna în jurul său, de câte ori se instala pentru câteva zile, un mic cerc de oameni care se simțeau în largul lor, cu atât mai mult cu cât orice element străin era cu grijă exclus. Orientul e patria ospitalității; dar ea nu este de nimeni oferită mai frumos decât de acest prinț și de familia lui; cine a fost la Pașcani va lega acest nume de amintirea unor zile de neuitat. Închipuiți-vă un cerc alcătuit, cu finețe și tact, doar din persoane care se cunosc,

---

1. În original, „Ispravniks".
2. E vorba de Pașcani, Ilfov. Numele e transliterat „Paschkan".
3. A domnit între 1834 și 1842. Între 1856 și 1858 a fost caimacam.
4. E vorba de Gheorghe Bibescu, 1843–1848.
5. Palatul de vară de la Potsdam al regelui Friedrich II, construit între 1745 și 1747.

se potrivesc și cărora, în fine, nu le lipsește însușirea de a se stimula reciproc; imaginați-vă o societate care, în mijlocul unui ținut de o sălbăticie romantică, depune mărturie de ceea ce poate face bunul-gust care stăpânește peste milioane de oameni și care strânge aici laolaltă tot ce este socotit în mod obișnuit a face parte din desfătările pământești; dacă o să vă gândiți la toate aceste lucruri, n-o să vă puteți face, ce-i drept, o idee despre zilele pe care le-am petrecut acolo, dar cel puțin o să credeți că ele mi-au rămas în amintire ca tot atâtea puncte luminoase. Dar mă abat de la drum: nu despre Pașcani voiam să povestesc cititorilor mei, ci despre vizita pe care am făcut-o la o mănăstire valahă. Cercul adunat de Alexandru Ghika în castelul său de la țară era compus cam din douăzeci de persoane, aparținând tuturor națiunilor, dar legate prin relații de prietenie datorită unei frecventări mai îndelungate, și cărora Pașcaniul nu le era străin. Cei mai mulți erau valahi, membri ai familiilor Ghika și Cantacuzino, ale căror nume reprezintă de un secol istoria țării lor, apoi un sârb, tânărul Miloș[1], îndeajuns de cunoscut oricărui cititor de ziare, chiar dacă nu-și poate trage nicidecum arborele genealogic, precum Cantacuzinii, din împăratul de la Bizanț; apoi câțiva străini, ruși, germani, francezi și un englez, întregeau mica societate. Douăsprezece trăsuri înhămate și tot pe atâția cai de călărie stăteau de dimineață până seara în curtea exterioară, pentru cazul în care am fi avut chef să facem o plimbare prin împrejurimi. Dar trecuseră deja câteva zile bune și încă nimeni dintre noi nu se gândise să părăsească, fie și pentru câteva ceasuri, zidurile palatului și ale parcului. Variația ni se asigurase cu prisosință. Corpul de muzicanți al unui regiment de infanterie cânta seară de seară, până noaptea târziu, ademenitoarele *françaises*[2], *lanciers*[3], polci și valsuri, după ce

---

1. Probabil un membru al familiei lui Miloș Obrenovici, domnitor al Serbiei (1815–1839; 1858–1860), aflat în strânse legături cu marile familii românești din epocă și proprietar al unor moșii în împrejurimi.

2. Se numeau astfel în Germania variante ale contradansului englez (*country dance*), răspândit în Franța începând din sec. al XVIII-lea.

3. Lăncieri sau cadril de lăncieri, dans de origine irlandeză, introdus în Franța la 1856.

împodobea cu melodiile sale dejunurile și dineurile prelungite. Cel care în restul timpului nu se simțea îndemnat să iasă afară și să se plimbe prin parc sau nu voia să-și încerce îndemânarea în sala de scrimă și la tirul cu pistolul, unde se aflau întotdeauna adversari de aceeași talie, acela găsea în încăperea care dădea spre grădină toate comoditățile unui salon parizian. Aici albume prețioase, dincolo cărți nou apărute, mingea cu pene, aruncată de o mână de maestru, zbura prin aer, descriind arcuri grațioase; conversația nu contenea decât atunci când era brusc întreruptă de executarea unei arii italienești sau când o mână genială făcea să răsune în fantezii emoționante clapele instrumentului. Într-o seară s-a propus pentru ziua următoare o vizită la mănăstirea de călugări din apropiere, propunere primită cu bucurie, pentru că ne dădea prilejul să cunoaștem frumusețile peisajului, și apoi ne puteam întoarce până la ora destinată dansului. La zece porneam deja cu trăsurile în excursie; caii de călărie și aceia destinați doamnelor au fost trimiși mai înainte spre a putea fi folosiți la întoarcere. Pentru a mă bucura de o privire liberă asupra ținutului, am ales o trăsură deschisă, trebuind însă astfel să mă lipsesc de societatea doamnelor, care, din cauza prafului, au mers cu un rădvan, dar, în schimb, am găsit un tovarăș de călătorie într-unul din prietenii mei. Cerul era senin, ținutul radia în bătaia razelor de soare. O altă lumină i-ar fi fost mai favorabilă, această frumusețe sălbatică părea să sufere sub strălucirea vie. Pământ sfârtecat, munți și văgăuni, uneori golașe, alteori dens împădurite, nicăieri treceri line, totul brusc, uimitor, plăsmuit parcă de o fantezie capricioasă. Pe drum, nici urmă de oameni și de sălașurile lor. Era un ținut potrivit pentru Faust, care tânjea ca-n nopți cu lună „peste prăpăstii să zbor cu duhuri, peste livadă-n senine văzduhuri“[1], un ținut în care demonii, despre care valahii se pricep să povestească atâtea, trebuie să se simtă ca la ei acasă. Dar în lumina clară a zilei el lăsa impresia unei bucăți muzicale scrise în si bemol major și cântate în do major, dacă îmi e îngăduit să folosesc o imagine dintr-un limbaj care începe acolo unde înce-

1. J. W. Goethe, *Faust*. Traducere de Șt. Aug. Doinaș, Univers, București, 1982, p. 59.

tează limbajul cuvintelor. Afară de asta, drumul nostru era puțin plăcut pentru aceia care suferă de amețeală. Hurducăit ca un drum rusesc podit cu pari, atât de îngust, încât ar fi fost de negândit ca pe el două trăsuri să se poată feri una de cealaltă, oferea, când la stânga, când la dreapta, priveliștea unor hăuri adânci. Într-un loc deveni atât de strâmt, încât s-ar fi zis că nu depășește cu mai mult de un cot lățimea trăsurii care zbura încoace și-ncolo pe pământul gloduros, aplecându-se într-o parte și-n alta. Surugiii erau siguri pe treaba lor și mânau în galop, însoțitorul meu însă, biruit de amețeală, își trase pătura peste cap. „Uitați-vă doar pentru o clipă la acest peisaj încântător!" i-am strigat, împins de acea bucurie răutăcioasă de a cărei ispită suntem rareori la adăpost. Ajunsesem într-un loc în care eram foarte curios să văd cum aveau să se descurce vestitele și nu îndeajuns de prețuitele înzestrări ale vizitiilor și cailor valahi. Drumul îngust cotea în unghi drept pe un pod la fel de îngust, fără parapet, făcut din trunchiuri de lemn. Trăsura noastră era trasă de doisprezece cai, înhămați câte doi; surugiii înaintași mânau primele trei perechi, vizitiul de pe capră pe ultimele trei. Caii din față tocmai dădeau colțul când însoțitorul meu, căzând în plasa viclean întinsă, își trase pătura de pe față; cu o sudalmă pe jumătate înăbușită, se acoperi din nou. Peisajul era într-adevăr fermecător de frumos, dar următoarea priveliște se cam opunea unei aprecieri imparțiale. Dar cum era de așteptat, am trecut cu bine și de acest loc; un alt vizitiu ne-ar fi răsturnat sigur chiar și numai cu doi cai, dar în trăsurile valahe înveți curând să scapi de asemenea griji. Drumul a devenit mai bun și un sfert de oră mai târziu ne aflam în fața mănăstirii, unde celelalte trăsuri opriseră deja și ne așteptau. Am coborât cu toții. În față, pe o mică înălțime se întindea ținta călătoriei noastre, însă nu, așa cum crezusem, o singură clădire, ci o întreagă așezare. Dar în vreme ce, altminteri, satele și peticele de pământ valahe, nu întru totul neasemănătoare celor poloneze, lasă impresia de sărăcie murdară, aici ne-au întâmpinat imagini senine și plăcute. Două sute de călugări locuiesc, câte doi, într-o sută de căsuțe, toate la fel, trei sau patru ferestre la fațadă, spoite în alb, cu grădinițe bine îngrijite în fața

intrărilor. Evident, nu trebuie să ne gândim la grădinile noastre de flori și la cultivarea lor; în Valahia natura își risipește darurile, omul trebuie doar să dea nițel o mână de ajutor și toate prosperă în chip desăvârșit. Aceste căsuțe sunt așezate pitoresc pe un teren colinar, a cărui vegetație îmbelșugată făgăduiește oricărei munci o recoltă înmiită. În mijlocul lor, în cel mai înalt punct, se află clădirea principală, impunătoare, cu turnuri, a acestui sat mănăstiresc. Aici sunt biserica, refectoriul, locuința stareţului și a celorlalți superiori. Alte clădiri, la stânga noastră, cuprind în parte spații pentru exerciții comune, în parte odăi, pe ai căror locatari aveam să-i cunoaștem mai târziu. După ce am coborât și ne-am apropiat pe jos de mănăstire, clopotele au început să bată, și stareţul, însoțit de alaiul solemn al celorlalți ierarhi, a venit întru întâmpinarea principelui spre a ne conduce, pe el și pe noi, la biserică. În fața acesteia, călugării alcătuiau un șir lung, pe lângă care a trebuit să trecem. Purtau rase din pânză groasă, cafenie, și pantofi; pe cap aveau toci, așa cum poartă și preoții greci de mir. Dispuneam de suficient timp ca să facem studii fizionomice pe figurile bărboase, abrutizate, numai că ele ne ofereau prea puțină varietate. Senzualitatea și o anumită necioplire erau vizibil înscrise în trăsăturile lor, diferit era doar gradul de viclenie, de șiretenie cu care ne cercetau, curioși ca niște sălbatici. Am vizitat mănăstiri catolice în aproape toate țările Europei, dar nicăieri, nici în Orient, nu am dat peste vreuna care să poată fi măcar de departe comparată cu cele grecești pe care mi-a fost dat să le văd. Zadarnic am iscodit printre acești două sute de călugări ca să dau de unul singur a cărui fizionomie să fi arătat o urmă de inteligență sau de reculegere religioasă; priveau tâmp, erau murdari și miroseau grețos a usturoi. Doar stareţul și superiorii, împodobiți cu insignele rangului lor, aveau o ținută plină de demnitate și trăsături expresive, dar din care vorbea mai mult viclenia lumească decât noblețea bisericească. În biserică s-a ținut o liturghie solemnă, prilej cu care cântările ritualului grecesc, cu sunetele sale nazalizate potrivit canonului, m-au impresionat, iarăși, foarte neplăcut. Rușii au, se știe, aceeași liturghie, dar, după experiența mea, cântăreții lor se pricep mai bine să

țină seama de simțul estetic al urechii. Altminteri, biserica mănăstirii avea un tezaur bogat, alcătuit nu atât din tablouri bune, mai puțin prețuite în Orient, cât din pietre nestemate, daruri ale unor prinți și boieri evlavioși, dar procurate poate și din beneficii proprii. La un milion și jumătate-două milioane de taleri se evaluează veniturile totale ale mănăstirilor valahe; fie ele și 59 la număr, călugării n-ar avea a se teme de mizerie. După liturghie am fost conduși prin încăperile clădirii principale, urmați de cetele purtătorilor de rasă care priveau cu admirație și curiozitate cum toate aceste doamne tinere și cavalerii lor traversau fără evlavie, pălăvrăgind și râzând, coridoarele posomorâte, chiliile și sălile pe a căror podea nu mai zornăise de ani de zile nici un pinten, ale căror lavițe nu slujiseră poate niciodată ca loc de odihnă unor fete frumoase. Ne-am oprit într-o încăpere lungă, în formă de coridor, în timp ce în sala de alături ni se pregătea o gustare. O fereastră mare, arcuită se deschidea spre orizonturi pitorești, dar nu mai puțin pitorească era și priveliștea din interior. Iată-l acolo, la capătul coridorului, pe bătrânul principe în uniformă de general, lângă el câțiva aghiotanți, de asemenea în uniformă bogată. În fața lor, starețul, un bătrân venerabil cu barbă albă, lungă, le arată străvechi manuscrise grecești, peste ele o tânără femeie își apleacă buclele blonde, spre a citi, cu siguranța unui învățat, scrierea străină. Cu ani în urmă am tradus și eu din Platon și Sofocle, dar în fața acestei încântătoare știutoare de greacă m-am retras cu modestie de pe câmpul de bătaie, unde nu mă pot aștepta decât la înfrângeri. Iar aici, de-a lungul ferestrelor, strălucesc viu cele mai frumoase și mai nobile flori ale țării, urmașa cu ochi negri a cezarilor, ale cărei trăsături expresive sunt încununate de bogăția mai presus de orice diademă a părului întunecat, alături de ea, regina acelor *bureaux d'esprit*[1]

1. Fr., „birouri de spirit". Denumire ironică dată acelor saloane, societăți etc. care se ocupau cu anume ostentație elitară și exclusivistă de chestiuni savante, de poezie și artă, pretinzând a decide în cele mai felurite domenii ale spiritului. Salonul Rambouillet în sec. al XVII-lea sau cel al marchizei Du Deffand din sec. al XVIII-lea pot fi considerate reprezentative pentru acest gen de îndeletniciri.

valahe, al cărei chip fin, pe care se citește o mare vioiciune spirituală, scânteiază de idei sclipitoare. Mai încolo, într-o liniște nepăsătoare, o nepoată blondă a principelui, singura femeie din Valahia care pricepe muzica germană și, ceea ce e de o mie de ori mai prețios, o femeie ale cărei buze, deși pot să sporovăiască atât de iute și neobosit, nu au rostit despre nimeni niciodată ceva rău.[1] Și față în față cu toți aceștia stau cap lângă cap, un fundal întunecat, purtătorii de rasă a căror existență mărginită și stătută a fost atât de năprasnic tulburată de irumperea în chiliile lor tăcute a strălucitoarei savori pământești. Cum le strălucesc ochii, cum își ațintesc lacom privirile asupra acestor exuberante prințese valahe, însuflețite de o tinerească semeție, învoltate în frumusețea lor ispititoare! Sau briliantele sunt acelea a căror strălucire îi ademenește? Îi jignește oare să le vadă aici ca giuvaieruri ale frumuseții pline de viață, când s-ar fi cuvenit să împodobească doar acele chipuri de care își ating zilnic buzele atunci când se roagă? Ne-au anunțat însă că masa era gata, prima gustare pe care eu, precum și alții dintre noi, o luam într-o mănăstire valahă. Fiind zi de post, gazda noastră și-a cerut iertare pentru lipsa de varietate a bucatelor. S-a adus mai întâi pește, dar acesta era atât de rău pregătit, încât îți trebuia o foame de lup ca să mănânci din el. Apoi ouă, dar acestea nu mai erau foarte proaspete; s-ar fi zis că astfel de lucruri nu prea contează aici. După care a venit la rând *mămăliga*, mâncare națională, un terci de porumb atât de aromatizat cu ceapă și usturoi, încât am fost nevoiți să renunțăm la el. Următoarele bucate au avut același miros și aceeași soartă. Ne-am dat în fine seama că eram reduși la pâine, iar pentru sete la apă, căci vinul era de nebăut. În ce mă privește, am nutrit față de bunii călugări crunta bănuială că au voit să dea domnitorului lor o dovadă de netăgăduit privind sărăcia și hrana lor proastă, și că astfel noi am fost siliți să luăm parte,

1. Personajul ar putea fi Alexandrina Ghika, fata Profirei Moret de Blaramberg (sora lui vodă), secretara unchiului ei, cea care îi ținea acestuia corespondența secretă. De la ea au rămas încântătoare însemnări memorialistice din care citează C. Gane în *Trecute vieți de doamne și domnițe*. Ed. îngrijită de Victor Leahu, Junimea, Iași, 1973, vol. 3, pp. 93, 96, 104.

pătimind, la atare ispravă diplomatică. Ne-au servit călugării, firește, fără mănuși albe, ceea ce ne-a tăiat de la bun început pofta de mâncare. Unul dintre acești purtători de sutană m-a izbit prin expresia pătimașă a trăsăturilor sale încă tinerești. Ochii lui aprinși se fixau, ca aceia ai unui animal de pradă gata să sară, asupra vecinei mele de masă, și de câte ori se apropia de noi nu puteam să-mi înăbuș un sentiment de neliniște. Dar prin asta tânărul călugăr mi-a stârnit interesul. Ne-am ridicat și ne-am pregătit să părăsim sala, dar privirile celui surghiunit din lume continuau să se ațintească, rătăcite și pătimașe, asupra locului pe care șezuse frumoasa fată. O floare pierdută în refectoriu m-a silit să mă reîntorc acolo – m-am oprit în prag. Sala era goală, dar în locul pe care șezuse principesa cu ochi negri se afla acum tânărul călugăr, care golea cu lăcomie sticla rămasă neatinsă lângă farfuria ei. O golea oare în cinstea ei? Nu splendoarea formelor trupului ei, nu vraja florală a chipului ei îl ispitiseră – privirea lui lacomă se ațintise doar asupra bucatelor și băuturii pe care i le lăsase ca pradă. Jos pe podea zăcea trandafirul; el știe unde șezuse ea mai înainte, vede floarea pe jos – o va ridica oare? Ferească Sfântul! Se strecoară în tăcere afară din sală, ștergându-și gura cu mânecile rasei. Mă întorc cu floarea și cu dezamăgirea mea înapoi la societatea care între timp traversa clădirile alăturate. La ieșirea dintr-una din ele am fost deodată opriți în loc: un bărbat în rasă cafenie, asemenea călugărilor, dădu buzna, implorându-l pe principe să-i facă dreptate. Fără nici un motiv, fusese închis aici ca nebun la îndemnul rudelor sale, care între timp puseseră mâna pe avere; dar nebun putea să ajungă abia printre acești călugări. În cuvinte dramatice înfățișă chinurile unui om din societatea bună, condamnat să trăiască într-un asemenea loc și, împins de energia deznădejdii, ceru încă o dată principelui să-i facă dreptate. Călugării, din mâinile cărora se smulsese, stăteau cu fețe tâmpe în spatele lui; nu-i înțelegeau cuvintele – vorbea franțuzește –, dar le pricepeau prea bine cuprinsul. Prințul i-a făgăduit să-i cerceteze grabnic cazul și am plecat mai departe. Pe drumul de întoarcere la palat, unii dintre noi se vor fi gândit cu adâncă milă la bărbatul care rămăsese în mănăstirea valahă.

ȚIGANI VALAHI

De unde vin țiganii? Când au apărut pentru prima oară în Europa? În ce țară s-au ivit întâi? Nimeni nu știe, învățații se istovesc în presupuneri. Când că ar fi venit în Europa din orașul Singara, din Mesopotamia, când din Cilicia și Asiria, când că ar fi egipteni, nubieni, etiopieni ori amoriți, când urmașii maniheilor din Armenia; unii spun că se trag din neamul uzbecilor, din Persia, alții numesc provincia biblică Sihar drept țara lor de baștină și cred că țiganii rătăcesc prin lume, fără a putea să-și afle un sălaș statornic, în urma distrugerii turnului din Babilon ca mărturii vii ale acestei pedepse divine. În ce-i privește, ei înșiși spun că strămoșii lor au trăit în Nubia; pe când fugeau în Egipt, ar fi venit la ei Sfânta Fecioară Maria cu pruncul Isus și le-ar fi cerut adăpost, dar zadarnic; de atunci norodul țiganilor cutreieră lumea, alungat din țara sa și apăsat de povara blestemului acelei fapte.

În Orient sunt cunoscuți probabil de multe secole, și totuși puțini scriitori răsăriteni vorbesc de ei, cel mai pe larg o face Arabșah în biografia consacrată lui Timur, lucrare socotită una din cele trei opere clasice ale literaturii arabe[1]. Informațiile pe care acesta le dă despre țigani sunt, într-o traducere pe cât de fidelă o îngăduie stilul înflorit al originalului, cele care urmează:

---

1. E vorba de Ahmad ibn Arabshah, istoric și traducător sirian, autor al biografiei în arabă a lui Timur Lenk, intitulată *Aja'ib al-Maqdur fi Nawa'ib al-Taymur*, 1435. Lucrarea a fost tradusă pentru prima oară în latină la 1636 de orientalistul Golius.

„În Samarkand trăiau numeroase familii de țigani[1], de diferite feluri; unii erau luptători, alții gladiatori, iarăși alții luptători cu pumnul. Acești oameni viețuiau foarte dezbinați, în așa fel că izbucneau necontenit dușmănii și bătăi între ei. Fiecare ceată își avea căpitanul și subcomandantul său și se întâmpla ca Timur și puterea pe care el o deținea să-i umple de spaimă, deoarece știau că el era informat asupra ticăloșiilor lor și a vieții dezordonate pe care o duceau. Timur avea obiceiul ca de câte ori pleca la război să lase la Samarkand, în locul său, un vicerege. Dar abia părăsise orașul când aceste cete s-au năpustit asupra viceregelui, l-au înfrânt în bătălie, l-au dat jos de pe tron și au luat cârmuirea în mâinile lor, în așa fel încât la întoarcere Timur a găsit totul în neorânduială și tronul său răsturnat, și a avut mult de furcă spre a aduce lucrurile din nou la starea de mai înainte și a-i pedepsi pe vinovați. Dar când a părăsit din nou țara, s-au iscat aceleași tulburări. Astfel de lucruri s-au repetat de nu mai puțin de trei ori, până ce Timur a croit planul de a-i nimici fulgerător pe acești viermi cuibăriți în copacul cârmuirii sale. A început astfel să ridice un zid și a chemat pe oricine, mic și mare, să lucreze, și a dat fiecăruia un loc și fiecărui lucrător ceva de făcut și a tocmit țigani și i-a tocmit mai ales pe conducătorii lor; într-un loc a așezat un corp de soldați și le-a poruncit să-i omoare pe toți cei pe care îi va trimite la ei. Și după ce a făcut prin puterea lui toate astea, i-a chemat pe mai-marii poporului, le-a umplut paharul și i-a îmbrăcat în veșminte strălucitoare; când au venit țiganii la rând, a ciocnit de asemenea cu unul din ei, i-a dat un veșmânt minunat și l-a trimis la soldați. Dar de îndată ce a ajuns la ei, aceștia i-au smuls veșmântul cusut cu aur și i-au turnat aurul inimii sale în căldarea nimicirii, înjunghiindu-l, apoi au continuat astfel să mânuiască sabia ca fulgerul stăpânitorului mânios până ce ultimul dintre țigani a fost ucis. Prin acest renghi, Timur le-a stârpit neamul și urma".

---

1. Kunisch întrebuințează forma italienească *zingarri*. Va fi citat pasajul după o versiune italienească a cărții lui Ibn Arabshah?

Așa scrie Arabșah, dar țiganii trăiesc și astăzi. Le întâlnim corturile întinse în pampasurile Braziliei, pe înălțimile din Himalaya, le auzim limba atât la Moscova și Madrid, cât și pe străzile din Londra și Stambul.

Unii cronicari relatează că primii țigani, cam trei mii la număr, ar fi apărut pe la 1417 d. Chr., sub domnia lui Sigismund, împărat roman și rege al Ungariei[1], și s-ar fi așezat în Moldova, aproape de Suceava[2], cu consimțământul lui Alexandru[3], voievodul acestei țări. În următorii ani un mare număr de aventurieri i-ar fi urmat și ar fi făcut incursiuni în Valahia, Ungaria și Transilvania.

Dar indiferent care le este obârșia și indiferent dacă vor fi venit în Europa sub Traian sau abia în secolul al XV-lea, probabil este că apariția și-au făcut-o pentru prima dată în Moldova și Valahia. Acolo se întâlnesc și astăzi în număr mare, la țară și la oraș, precumpănitor în capitală. Ziua își câștigă pâinea ca zidari și salahori în construcții sau ca muzicanți, uneori, asemenea fraților lor din Ungaria, ca mici fierari și căldărari. Noaptea o petrec în locuri părăginite, de care Bucureștiul nu duce lipsă, și, ascunzându-se prin șanțuri, încearcă să se apere de vremea rea, cum dă Dumnezeu, cu grămezi de pământ și scânduri. Alții locuiesc în pivnițele caselor în construcție sau în vechi ruine, aflate în număr mare în unele părți ale orașului, de pildă la ieșirea din Lipscani. Alții, în sfârșit, și-au scurmat bârloguri sub pământ în locurile virane din capitală, în care rămân și peste iarnă, când mulți țigani iau calea satelor învecinate.

Cine descrie România nu trebuie să treacă cu vederea acest popor minunat al cărui nume este pe buzele tuturor și pe care aproape nimeni nu-l cunoaște, nici chiar aceia în mijlocul cărora trăiește. Dacă țiganul vrea să fie înțeles, trebuie să pună mâna pe cobză sau pe cimpoi; fiecare sunet va trezi un ecou în pieptul

1. De reamintit că Sigismund de Luxemburg (1368–1437), fiul lui Carol IV, împărat (din 1433) al Sfântului Imperiu Roman de Națiune Germană și rege al Ungariei (din 1387), este cel care a pierdut bătălia cu turcii de la Nicopole (1396), la care a participat și Mircea cel Bătrân.

2. În original, „Szunsava“.

3. Alexandru cel Bun, domn al Moldovei între 1400 și 1432.

ascultătorilor săi. Țiganii sunt printre celelalte popoare ceea ce artiștii sunt printre celelalte stări. Ei au lumea lor aparte în care nici un neinițiat nu poate intra; tot așa, nădăjduiesc că vor avea cândva și cerul lor special.

Dar până să ajungă acolo, cunosc cu prisosință toate grijile și suferințele acestei vieți, tot așa și în România, căci numai prin muzică nu își pot câștiga existența. Prințul Știrbei, fostul *hospodar* al Valahiei, le-a desființat iobăgia[1], dar blestemul muncii nu a putut să li-l ia. Nu doar toți muzicanții, ci și aproape toți zidarii sunt țigani.

Când treceam pe lângă case în construcție rareori se întâmpla să nu mă opresc. Acești lucrători oacheși amintesc de fiii lui Israel printre faraoni. Ce imagine caracteristică! Ei mișună pretutindeni, căci toți membrii familiei sunt de față, ajută sau privesc. Portul lor e simplu. Copiii umblă desculți, fără nimic pe cap și goi, în afară de o cămășuță scurtă, deschisă în față. Nu rareori le lipsește și asta. Fetele mai mari și femeile poartă de la brâu în jos o fustă, flăcăii și bărbații un pantalon, de asemenea o bonetă, uneori de blană. Pielea le este brun închisă, părul negru, creț și încâlcit, ochii de asemenea de un negru intens și de obicei frumoși. Bărbații tineri își aruncă acolo unul altuia cărămizi, dincoace, femeile și fetele aduc var; alături, pe o căldare răsturnată șade un venerabil țigan bătrân, cu barbă și păr cărunt, își îndeasă pipa scurtă și tace plin de demnitate. Lângă el, se bat în nisip puradei pe jumătate goi. Mai încolo, o fată tânără, trudită de muncă, se prinde de o traversă, se leagănă ușor și cântă o melodie monotonă. Plină de grație primitivă îi este fiecare mișcare. Alte fete stau primprejur cu pipa în gură, râzând și pălăvrăgind, uitându-se după trecători. Dacă

1. Dezrobirea țiganilor s-a făcut în etape, între 1837 și 1856, pe măsura intensificării și accelerării procesului de occidentalizare a Principatelor. Mai întâi au fost eliberați țiganii domnești și mănăstirești, apoi cei boierești, concomitent cu despăgubirea proprietarilor. Sub Barbu Dim. Știrbei (1849–1856), în Țara Românească a avut loc în 1856 emanciparea țiganilor aflați în proprietate privată și interzicerea definitivă a comerțului cu oameni. Pentru originea, migrația și statutul țiganilor în Europa v. Angus Fraser, *Țiganii: Originile, migrația și prezența lor în Europa*, trad. de Dan Șerban Sava, Humanitas, București, 2010.

te oprești și te uiți la ele, pălăvrăgeala și râsul se însuflețesc, una ori alta face un pas înainte, în vreme ce scânteierea ochilor aduce a zeflemea poznașă, un gest de umilință menit să influențeze generozitatea străinului, dar care, totuși, este departe de cerșitul propriu-zis. Am aruncat o dată unei țigăncușe, frumușele-foc, care se odihnea la marginea drumului, câteva monede de douăzeci de parale; însoțitoarele ei au observat gestul, au înconjurat-o curioase, iar una dintre ele a sărit să mă ajungă din urmă (mă și întorsesem să plec); dar fata care primise banii a izbutit s-o oprească fără trudă, gesticulând și vorbindu-i cu însuflețire. Simțea oare că ar fi fost necuviincios să mai ceară ceva după ce primise un dar atât de bogat în comparație cu situația ei? Am împărțit adesea copiilor, firește și adulților, mărunțișul pe care îl aveam la mine; niciodată apoi nu m-au înconjurat, nu s-au milogit de mine și nu m-au stânjenit cumva, așa cum se petrece neapărat în alte țări și cum fac săracii altor popoare.

Țiganii sunt copiii preferați ai naturii. Frumusețea lor e picantă. Trupuri clădite armonios, svelte, mlădioase, păr des, dinți albi, buze roșii de culoarea coralilor; aproape neliniștitoare e strălucirea rece a ochilor lor. Expresia trăsăturilor dă la iveală, în mobilitatea ei obișnuită, un amestec ciudat de sfială primitivă și visare melancolică, de zeflemea poznașă și senzualitate copilărească. Nemaipomenit de atrăgătoare, iar pentru sculptor o inepuizabilă mină, este grația inimitabilă a ținutei și a mișcării lor. Aici totul este muzică, dar nu de felul menuetului prețios rigid, a contradansului blazat – muzica țigănească nu poate fi asemuită cu nimic! Ce sunt preamăritele noastre balerine alături de grația primitivă, încântător de proaspătă, a acestor copile de țigani, sărind, jucând, legănându-se! Bucățile de bravură ale lui Chopin pe lângă un cântec de privighetoare sau solfegiile unei soprane de coloratură pe lângă trilurile unei ciocârlii!

Dar tinerețea femeilor nu durează mult, iar frumoase ele sunt doar atâta vreme cât sunt tinere și proaspete, până la deplina lor maturitate, și puțin după. O țigancă mai în vârstă, cu riduri, cu forme fleșcăite, cu mâinile și picioarele bătătorite de muncă oferă o priveliște respingătoare. Bărbații, în schimb,

sunt atrăgători chiar și în vârstă. Cu pipele scurte, înnegrite, care nu lipsesc nici din gura femeilor și a fetelor și nici dintre buzele copiilor de șase-șapte ani, trebuie, desigur, să te obișnuiești, ca și cu murdăria, ceea ce e mai greu. Murdare sunt cele câteva zdrențe care îi acoperă, murdar și încâlcit le este părul, murdare fețele și trupurile, deși din pricina culorii întunecate murdăria nu sare așa în ochi. Faptul că frumusețea țigăncilor nu are o faimă mai mare – nici în România nu se face mare caz de ea – se datorează nu doar disprețului cu care este tratat acest popor, ci și necurățeniei sale. O țigancă tânără, după ce s-a îmbăiat și și-a pieptănat părul, poate concura în frumusețe cu fiicele tuturor națiunilor. Foarte rar se civilizează. O singură dată am cunoscut o astfel de fată, care, dacă nu mă înșel, lucra într-un magazin de modă. Era extraordinar de drăguță, avea un ten mai întunecat decât al femeilor valahe, ochi negri frumoși, buze pline, cărnoase, și își trăda obârșia, dar cu fața albită, cu maniere de societate, în haine franțuzești, elegante, cu malacov și crinolină semăna cu suratele ei primitive tot așa de puțin precum seamănă un brigand de operetă cu un tâlhar adevărat. Doar veselia ca moștenire a neamului ei și-o salvase până și în existența-i de păpușă. Norodul oacheș e plin de voioșie. N-am văzut niciodată țigani plângând, nici bărbați, nici femei, nici copii, nici oameni în toată firea. În schimb, le plac cu atât mai mult pălăvrăgeala și râsul, cântecul și jocul și muzica. Sunt tocmai adevărate firi de artiști, săraci, împovărați și totuși înzestrați cu un talent neistovit care îi ridică deasupra mizeriei exterioare. Munca cea mai trudnică nu le tulbură veselia, cu toate că preferă să nu lucreze din greu; dacă pot să obțină un pepene roșu, puțină *mămăligă*, ceva tutun, poate chiar un pahar de rachiu, atunci sunt peste fire de mulțumiți. Ei cântă la lucru, după cum fumează, din obișnuință și necesitate; cântecele lor nu seamănă nici cu melodiile populare ale rușilor, cu monotonia melancolică a acestora, nici cu uniformitatea naivă, lipsită de viață a cântecelor negrilor, dar mi le amintesc și pe unele, și pe celelalte. Viața lor sufletească se manifestă cel mai emoționant în dragostea nespusă pe care o au pentru copiii lor. Cu câtă duioșie privește mama oacheșă la

pruncuța căreia îi dă să sugă! Și cu câtă răbdare își duce țiganca adesea doi, trei și patru prunci în spate, în brațe, atârnând de faldurile rochiei, în vreme ce cară pe cap vasul cu var sau duce la locul construcției roaba încărcată cu nisip sau cărămizi! De îndată ce cresc puțin, copiii sunt lăsați de capul lor. Se rostogolesc în nisip, strigă, se încaieră sau stau în preajma binalei. O singură dată am văzut o țigancă renegându-și sentimentele materne. Două femei oacheșe se sfădeau cu îndârjire; se ajunse la fapte, una apucă, plină de furie, un copil (să fi fost al ei?) de picioare, îl ridică și îl repezi în adversara ei. Aceasta se dădu în lături, și culmea, copilul nu păți nimic. O astfel de barbarie m-a uimit cu atât mai mult cu cât altminteri scene de brutalitate întâlnești extrem de rar la țigani. Ce-i drept, bărbații își bat uneori femeile (am văzut de altfel doar de câteva ori așa ceva), dar lucrurile nu degenerează în maltratări; e mai degrabă un act de corecție patriarhală. Dreptul bărbatului în această privință este pentru ei de netăgăduit. Deși, altminteri, atât de vorbăreț, orice țigan asistă liniștit și nepăsător la un asemenea eveniment; aici e vorba de exercitarea drepturilor familiale, în care nimeni nu are a se amesteca.

ȘATRE ȚIGĂNEȘTI

O piață largă, părăginită. În mijloc se ridică o biserică înconjurată de moloz și dărâmături. O stradă luminată se vede licărind în față, dar aici este beznă. Ici-colo prinde să lucească un foc de șatră, care însă nu alungă noaptea întunecată din jur.

Cine șade în jurul flăcărilor?

Să ne apropiem de aceste grupuri ale căror sporovăială și râsete ajung până la noi. Nu îi vom stingheri, întunericul ne ascunde de privirile lor. Este o scenă de familie cum desigur n-ai mai văzut. Bărbații, femeile și copiii aceia oacheși, pe jumătate goi, sunt țigani; în ceaunul de pe foc fierbe mâncarea lor. Este o masă foarte umilă: făină de porumb fiartă într-un ceaun cu apă și amestecată cu un făcăleț până când scade, transformându-se într-un terci tare, este *mămăliga crudă* a valahului de rând, mâncarea zilnică și a țiganilor. Nu întotdeauna mai pot adăuga la ea ceva ceapă și usturoi. Dar foamea dă aromă bucatelor; nici azi n-o să mai rămână nimic din conținutul ce dă în clocot al ceaunului.

Ce subiect splendid pentru un pictor această scenă nocturnă iluminată de foc! În față, luminat viu de flăcări, șade un bărbat în vârstă cu un trup musculos; va fi trecut desigur mai mult de jumătate de secol peste chipul lui bătut de furtuni pentru ca barba să-i încărunțească atâta – dar timpul n-a putut să tulbure strălucirea scânteietoare a ochilor negri, vii. Fumează dintr-o pipă de lut, arsă, vorbește puțin, dar privește foarte des la vecina lui din dreapta, ca nu cumva să-și uite de îndatorirea ei, pregătirea hranei. Liniștește-te! Ea așteaptă masa la fel de nerăbdătoare ca și tine, privirile ei îndreptate rugător spre

ceaun o spun îndeajuns de lămurit. Chiar dacă ține cu stânga sugarul la sân, dreapta nu-i ostenește să mestece terciul cu lingura puternică. O femeie bătrână, plină de zbârcituri, respingător de urâtă în goliciunea și murdăria ei, un flăcău frumos de stat, cu privirea îndrăzneață, câteva fete cu părul creț, câțiva copii, câțiva câini, un porc întregesc grupul. Porcul aparține familiei și-și primește tainul din ospăț; câinii sunt doar oaspeți, dar n-o să fie nici ei uitați. Toți trei stau tolăniți leneș și păstrează o tăcere demnă, în vreme ce copiii, flăcăii și femeile lărmuiesc și râd în jurul lor.

Doar știu că aici nu-i stingherește nimeni. Din depărtare se aude zgomotul străzilor, acolo huruie caretele, acolo lucesc mii de lumini venind din palatele în sărbătoare și răsună muzica în sunetele căreia se schimbă vorbe tainice, se rumenesc obraji, tresaltă piepturi. Pe aici însă nu se rătăcește picior de om. Ce să-l atragă în acest loc pustiu pe locuitorul din orașul boierilor, din orașul plăcerii voluptuoase? Aici nu strălucesc lumânări, aici nu îmbălsămează aerul ambra și santalul, aici nu scânteiază briliante pe brațe albe ca zăpada. Lipsește acel cadru sclipitor pe care îl iubește frumusețea. Dar numai cadrul lipsește. Privește aceste fete oacheșe, cu trupurile subțiri, mlădioase, abia pe jumătate acoperite de zdrențe! Copii ca vârstă, femei ca frumusețe, cu buze pline și arzătoare, cu ochii care vrăjesc! Farmec plin de candoare în orice atitudine, grație primitivă în orice mișcare.

Acum începe să cânte unul dintre tineri, în vreme ce-și umple din nou pipa arsă. Să ne apropiem, poate izbutim să auzim cuvintele cântecului său.

De ce mârâie câinele? Își leapădă liniștea leneșă, oare a simțit apropierea vreunui străin? Nu, se tolănește iarăși liniștit pe jos.

Dar acum mârâie mai tare și tovarășul său i se alătură. Bărbații nu-i bagă în seamă, femeile și copiii se uită curioși în jur. Pentru o clipă pălăvrăgeala și râsetele grupului încetează; o jumătate de duzină de ochi negri aprinși aruncă o privire iute spre întunecimea care mă înconjoară – dar numai o clipă, și sporovăiala întreruptă reîncepe. Împrejur e întuneric, flacăra luminează doar cercul învecinat.

Zăbovesc.

Dar tot mai puternic, tot mai nemulțumiți mârâie câinii, acum se ridică. Țiganca bătrână mai pune pe foc o bucată de lemn – doar e de furat, nu trebuie folosit cu zgârcenie – și flăcările se întețesc, luminând mai puternic preajma. Un căpșor creț care stă lângă porc și se joacă cu el își îmbrățișează prietenul patruped – se teme oare că țăranul căruia i s-a furat noul membru al familiei va veni să și-l ia înapoi? Acum câinii încep să latre și să se apropie de intrusul ascuns în întuneric, dar se apropie încet și prudent, curajul nu pare să se numere printre calitățile lor de frunte. Sau vor să aștepte sosirea tovarășilor lor? Ici-colo răsună deja răspunsul, lătratul se răspândește în toată piața, de peste tot vin camarazi; dar deocamdată păstrează o distanță modestă. În curând numărul lor va crește. De jur împrejur, de la mari depărtări, se aud tot mai mulți câini; dacă vin toți, piața, oricât de mare, se va umple de ei. Deja sunt înconjurat de haite întregi, înaintează tiptil, șovăie, devin mai îndrăzneți, se năpustesc asupra mea, larma devine aproape insuportabilă. Acum și liniștea grupurilor de țigani e tulburată, bărbații privesc în jur, un flăcău se scoală, câțiva copii se furișează ca pisicile de-a lungul zidului înalt în recunoaștere prudentă. Chiar și porcul se ridică grohăind și se apropie de teatrul anunțatei bătălii. Căci tot mai înverșunat se năpustesc câinii – odată cu numărul le sporește și curajul – asupra mea; respinși, dau drumul la o întrecere de coruri asurzitoare și își reiau, în număr mai mare, atacul. Întreaga piață începe să freamăte. Focurile se sting unul după altul, în întuneric țiganii se apropie tiptil unul câte unul. Aici și acolo, la dreapta și la stânga, în față și în spate văd siluete întunecate, dar în linia întâi doar câinii, ziua lași, noaptea curajoși și plini de furie, pe care îi resping anevoie. Ce vor bărbații? Îi împinge curiozitatea să plece din locul lor cald de lângă foc? Își închipuie că trebuie să se apere? Dar cine ar vrea să-i atace, să-i jefuiască? Sau vor ei să atace? Ocazia e prielnică, peste tot e beznă, oameni în apropiere nu sunt. Dar e țiganul pornit spre jaf? Spre furt cu siguranță, dar faimă de om curajos nu are. Aș vrea să rămân pe loc și să aștept. Dar numărul de câini din jurul meu devine tot mai mare, larma tot mai turbată; dinspre străzile și piețele îndepărtate

răspund soții lor patrupezi, vin încoace – încă un sfert de ceas, și câinii întregii mahalale vor fi alături de ei; trebuie desigur să plec.

Siluetele întunecate rămân pe locurile lor. Sunt silit să trec pe lângă ele – mă vor lăsa oare? Pe măsură ce mă apropii, alunecă iarăși, în tăcere, într-un întuneric și mai adânc – iată, acum am ieșit în strada alăturată, lanternele licăresc, caretele huruie, câinii, mulțumiți de victoria lor, se retrag, liniștea de dinainte se așterne peste piață, iar focurile de la șatra țiganilor se aprind din nou unul după altul, aruncându-și luminile în noapte.

ANIȚA

În grădina Cișmigiu[1], care ziua e pustie, iar seara e locul de întâlnire a unei mulțimi pestrițe, iubitoare de plimbare, se putea vedea într-o dimineață frumoasă o copilă de țigan, privită cu invidie de suratele ei de joacă. Chiar și câte un trecător se oprea și se uita plin de uimire la copila oacheșă. Fete de țigan sunt nenumărate în București; dar asemenea pantofi nu s-au văzut niciodată în picioarele lor, pantofi din catifea roșie, brodați cu fir de aur, cu mărgean și mărgăritare. Cum a ajuns această prețioasă podoabă în picioarele micuței?

Țiganii sunt un popor poetic, dar, oriunde s-ar afla, apasă asupra lor blestemul unui dispreț de care doar în India mai au parte acei paria fără castă. La fel și în Valahia; nici chiar frumusețea lor nu-i poate scăpa de asta. Pe cât de bucuros recunoaște boieroaica farmecele compatrioatelor ei, chiar a celor din păturile de jos, pe atât de puțin va admite că una din acele țigănci murdare, disprețuite, ar putea fi frumoasă. Și, totuși, sunt. Că trupul le este frumos va recunoaște până și cel mai aspru critic, aruncând o privire asupra plinătății svelte, a proporțiilor nobile, a grației mlădioase a formelor lor; începând chiar cu chipul țigăncilor e necesară o înțelegere mai adâncă

1. Transliterat sub forma „Dschischmidschu“. Amenajarea grădinii, în jurul „bălții lui Dura, negustorul“, începută în 1847 și realizată în bună parte cu puțin timp înainte de sosirea lui Kunisch la București, anume sub domnia lui Barbu Dim. Știrbei, avea să se încheie definitiv în 1860. Deoarece în apropiere se afla casa marelui cișmigiu, dregătorul care se ocupa cu distribuirea apei de la cișmelele orașului, grădina și-a luat numele de la funcția acestuia.

a particularității lor. Ochi duioși, priviri pline de adâncime sufletească vei căuta zadarnic la ele, după cum nu vei găsi nici gura fin desenată, bogată în expresii schimbătoare, a femeii occidentale, sau nasul grecesc. Buzele lor, superb colorate, au toate aceeași expresie: devin pline și ard în întâmpinarea plăcerii în ale cărei brațe țiganca se repede cu chiot copilăresc și cu o candoare pe care celelalte fiice ale Evei nu o mai au de când strămoașa lor a mușcat din măr. Ochii le sunt vii, frumoși ca formă și culoare: dar luciul privirii lor nu încălzește. Ea poate scânteia ca aceea a unui animal de pradă, poate fi rece și ascuțită ca lama unui pumnal, sau strălucind de plăcere, ori arzând și mistuindu-se în patimă – dar nu poate niciodată să încălzească blând.

Anița era un adevărat copil al neamului ei, copil într-adevăr, căci avea abia doisprezece ani, vârstă la care țigăncile, deși încă nu pe deplin dezvoltate, sunt mai fermecătoare ca oricând. Sărea și juca, râdea și cânta de dimineață până seara, fie vremurile bune, fie rele. Când scotea capul dis-de-dimineață din bârlogul în care-și petrecuse noaptea cu ai săi și râdea privind cerul albastru, nimeni nu-și dădea seama că nu mai mâncase poate de trei zile o *mămăligă* caldă.

Într-o după-amiază – era o după-amiază splendid însorită, strălucitoare, așa cum noi, în nordul nostru mohorât, nu avem nicicând –, Anița hoinărea cu alți copii de țigan prin piața din fața Cișmigiului în care staționau trăsurile, acolo unde se ridică palatul somptuos al prințului Costache Ghika[1], pe atunci locuința trimișilor extraordinari ai Turciei care, împreună cu reprezentanții celorlalte șase mari puteri, trebuiau să hotărască viitorul țărilor dunărene. Trăsuri multe cu arnăuți în haine pline de fireturi și cu slujitori galonați din belșug treceau huruind prin fața palatului, și Anița privea cu încântare la tot acest fast colorat și se uimea că pe capră și sus în spate stăteau oameni

1. Fiul marelui ban Dumitrache, din cea de-a doua căsătorie a acestuia, cu Maria Văcărescu, și frate vitreg cu Alexandru, voievodul din 1834–1842, al cărui oaspete fusese Kunisch la Pașcani. Casele Ghikuleștilor se aflau în mahalaua Gorgani, între Bulevardul Elisabeta de astăzi, Str. Elie Radu, Str. Gutenberg, pe locul pe care se ridică Direcția Generală a Arhivelor Statului, Ministerul Justiției, Biserica Gorgani.

frumos înveșmântați, iar în trăsură se afla de obicei un bărbat într-o haină neagră, simplă. Curioasă, se îmbulzi să ajungă mai aproape, până la portal. Atunci coborî dintr-o trăsură un bărbat tânăr, care, dând cu ochii de țigăncușă, se opri fără voie. Farmecul frumuseții ei primitive îl uimi. Îi aruncă zâmbind o monedă și intră în casă.

Anița rămase încă multă vreme în același loc și se uită în urma lui, și apoi, din nou, la darul pe care îl ținea în mână. Nu atinsese niciodată un ducat, și acum o astfel de monedă strălucitoare de aur era a ei; dar nici nu privise vreodată în ochi atât de cald seducători, iar acum o astfel de privire înflăcărată se ațintise asupră-i.

Însoțitoarele ei o înconjurară curioase: „Ce ți-a dat domnul străin?“ Ea ascunse moneda frumoasă și fugi râzând.

Azi nu mai avea chef de joacă. Până acum nu căutase niciodată singurătatea. Știa un locșor retras, liniștit, în afara orașului, pe malul Dâmboviței. Acolo se scăldase adesea seara și dimineața cu ceilalți copii din neamul ei. Când unul îl arunca pe altul în apă sau când ieșeau și voiau să-și pună cămășuțele sărăcăcioase și careva arunca încă o dată cu noroiul negru, urât – ce mai chiote și râsete izbucneau! Dar azi nu-și scoase hainele ca să se scalde, azi se așeză tăcută sub copacii umbroși, se mai uită o dată cu băgare de seamă în jur – nimeni nu pândea prin apropiere – și scoase din ascunzătoare moneda scânteietoare.

O privi îndelung. Sări apoi în picioare și începu să cânte o melodie: *„Doină, doină!“* răsuna cu putere ca un cântec de ciocârlie în liniștea amiezii.

Când se întoarse acasă seara târziu, trudită de lunga hoinăreală, încă nu mâncase nimic. Dar în sălașul de sub pământ focul ardea vâlvătaie, terciul de mălai clocotea în ceaun, iar mama adusese chiar două cepe. Astfel de bucate nu se găseau în fiecare zi. „Ia și amestecă!“ Anița luă făcălețul, dar uită curând să ia aminte la treaba ei și-și aținti privirea în focul care ardea cu flacără mare. *„Copila dracului, să te bată Dumnezeu!“*[1] – dar, mlădioasă ca o șerpoaică, Anița se strecură pe sub reteveiul

---

1. Expresia, urmată de traducerea germană, e notată „Kopille della draku, se te battie dumne seu!“

care cădea și se ascunse într-un colț al pivniței, unde adormi repede. Până acum nu se mai întîmplase să lase *mămăliga* neatinsă.

Când se trezi dimineața era din nou voioasa, sălbatica Aniță, cu ochii scânteietori, negri ca de cărbune, cu cântecul cristalin. Dar mama se uită la ea îndelung, atentă și prevăzătoare. Se uită la formele îmbobocite ale trupului subțire, apoi din nou la chipul fetei. Ce văzu acolo? Niște buze proaspete care zâmbeau, niște ochi mari care străluceau. Dar privirea mamei descoperă mai mult decât a altora. „Vino diseară mai devreme acasă, am să-ți fierb o zeamă, s-o bei înainte de culcare." „Sunt bolnavă, mamă?" „Nu, dar zeama o să te apere de *zburător*."

Zburătorul este o nălucă sub chipul unui tânăr chipeș. El se arată adesea fetelor când stau singure pe înserate, mai cu seamă celor logodite sau care trec pragul copilăriei. Se arată doar în treacăt, dar fata care l-a văzut se gândește la el până noaptea târziu. Și, când toți dorm, vine iarăși, de astă dată nevăzut, și se lasă jos, alături de cea care se odihnește. Nimic nu-i trădează prezența, dar fata știe că este lângă ea și zace ca într-o dulce beție, pe jumătate în nesimțire, până dimineața când el dispare.

„Mamă", întreabă Anița cu zâmbetul ei ștrengăresc, „l-ai văzut vreodată pe *Zburător*?" „Taci, nebuno!"

Fata tăcu și, cățărându-se, ieși afară. Merse apoi de-a lungul mai multor străzi; se opri pe ulița Herestrău, în fața unei căsuțe. Era o colibă deschisă în față; o perdea simplă alcătuia, în fund, intrarea într-o a doua încăpere. În prima ședea un bărbat oacheș, cărbunii ardeau, ciocanul cădea cu lovituri puternice pe fier. Era Dumitru, fierarul. Dându-i binețe, copila mlădioasă se strecură pe lângă el prin locul îngust.

În spatele perdelei stătea chincită o femeie bătrână. Mulți ani poate că nu va fi avut, dar bătrână și urâtă tot era. Cu un sfert de veac în urmă va fi fost tot atât de proaspătă, de înfloritoare și de dulce ispititoare precum Anița, care se afla în fața ei, dar săptămânile de mizerie apasă de două ori mai greu. Respingător de urâte sunt țigăncile bătrâne. După cum e zicala: „Înger la tinerețe, drac la bătrânețe".

„Ce vrei?“

Anița scoase de sub fustița ferfenițită, care îi atârna peste cămașă de la brâu în jos, un ou. Îl furase pe drum, în timp ce venea încoace. Rareori izbutea o astfel de captură, treceau luni de zile până ce copila de țigan ajungea să guste un fel de mâncare atât de scump, dar ea îi întinse hotărâtă bătrânei oul.

Aceasta îl apucă lacomă. „Ce vrei?“ repetă ea.

Micuța își mai scoase de pe deget un inel împletit din păr de cal, singura ei podoabă, și i-l dete bătrânei. *„Faceți-mi un farmec“*[1], spuse ea încet.

Farmecul este în Valahia o bine-cunoscută vrajă prin care femeile trezesc sentimente de dragoste în acei bărbați pentru care nutresc o simpatie neîmpărtășită. El poate inspira de asemenea și ură, pentru ca aceia să simtă chinul patimii neîmplinite.

Bătrâna scoase din niște zdrențe îngrămădite într-un colț al încăperii o cutiuță și o deschise. Apoi luă o sticluță. „Ai o floare?“

Anița ieși și se întoarse peste câteva minute. Ținea în mână o floare splendidă, proaspăt deschisă. Boierul care locuiește în casa frumoasă din colțul uliței Herestrău are o mândrețe de grădină.

Bătrâna umezi corola și frunzele cu câteva picături din acea licoare, apoi presără puțină pulbere din cutiuță peste ele. Le mirosi. Totul era în ordine, după cum culoarea se schimbase aproape imperceptibil, tot așa și mirosul era puternic, dar nicidecum neplăcut.

„Trebuie să sărute această floare, cu cât mai des, cu atât mai bine. Dar bagă de seamă să se întâmple astăzi, căci mâine farmecul nu mai are nici o putere.“

Anița lăsă capul în jos. „De dat am să i-o dau, dar cum să-l fac s-o sărute?“

Bătrâna țigancă aruncă o privire cercetătoare asupra micuței, și rezultatul i se păru mulțumitor. Ea îi prinse floarea de sânul îmbobocit, prinzând-o de cămășuță cu un fir de sârmă.

---

1. Propoziția, urmată de traducerea germană, e notată „Fatchez’ mi Farmek“.

„Las-o acolo până ce te vede, apoi dă-i-o; o s-o sărute el“, îi zise încrezătoare.

Anița porni grăbită de-acolo, dansând și cântând.

Tânărul – venise aici din Apus – se duse în Cișmigiu la aceeași oră la care o întâlnise ieri pe Anița.

Ajungând acolo, o găsi pe tânăra țigăncușă.

Era singură și purta la piept o floare roșie. Sfioasă ca o căprioară din pădure, se apropie de străin, îi întinse floarea și dispăru. Dar se opri în spatele unui tufiș, unde el nu putea s-o vadă, și îl pândi, urmărindu-l printre crengile copacilor.

Trebuia să știe dacă avea să sărute floarea roșie. Dacă nu o făcea, farmecul n-avea cum să lucreze.

Cine vrea să cunoască grădina Cișmigiu în toată splendoarea ei trebuie să o viziteze seara. Acolo, pe aleea largă, în strălucirea luminilor unduiesc și freamătă poate mii de oameni, iar muzica vuiește și răsună puternic. Dar grădina e mare, și nici la malul lacului, la picioarele colinei, nici pe cărările încolăcite, înguste, boltite de verdeață nu e pustiu. Nu strălucesc șiruri de lămpi, doar stelele luminează, nu se aud acordurile vijelioase, se șoptesc doar vorbe fierbinți de dragoste, încet, încet de tot – aici nu râde și nu glumește plăcerea, ci inimi zvâcninde își visează visul fericit de iubire.

În locul în care colina se înclină abrupt spre lacul mic, acoperit de trestie, se află o bancă din mușchi și iarbă. Arbori deși își boltesc acoperișul peste locul liniștit, învăluit în intimitatea întunericului.

Razele lunii nu pot pătrunde prin ramurile bogate, întinse ocrotitor, altminteri ele ar lumina două umbre tinere, strâns lipite. Străinul venit din Apus va fi sărutat de bună seamă floarea roșie, așa cum prezisese bătrâna țigancă, de vreme ce se află aici și o ține în brațe pe Anița.

Și străinul a întâlnit-o acolo în fiecare seară și i-a sorbit primele sărutări sălbatice și i-a simțit primele bătăi ale inimii care se trezea. Într-un rând, îi spuse rugător: „Vino la mine, Anițo, rămâi cu mine, dacă-ți sunt drag!“ Ea dădu din cap și se aruncă în brațele lui.

Tânărul o duse într-un palat, în odăi ai căror pereți erau acoperiți de tapete și pe ale căror podele se întindeau covoare persane. Și ce fel de oglinzi! Rămase încremenită în loc, speriată de-a binelea – apoi privi din nou și râse. Ce copilă veselă de țigan, sălbatică și încântătoare, stătea în fața ei, se vedea din cap până la piciorușele desculțe! Se învârtea, se întorcea, sărea, juca și nu se mai sătura să se uite la imaginea ei din oglindă și să râdă. Apoi veni o femeie și-i făcu toaleta. Ce ciudat era! Ea, micuța, sălbatica, oacheșa Anița să fie slujită de o cucoană atât de frumoasă și de aleasă! Fu dusă apoi la o masă încărcată de mâncăruri și băuturi, de tacâmuri prețioase. Lipsea, ce-i drept, felul ei preferat, *mămăliga*; totuși bucatele îi plăcură. Și apoi fu îmbrăcată cu haine ca acelea pe care le poartă cucoanele mari. Ce mult îi plăceau! Râsul nu mai contenea și chiotele se întețeau când, mergând, călca pe rochia lungă sau când canaturile ușilor se deschideau ca să poată trece cu veșmintele-i ample, depărtate de trup. Așa trecu prima și a doua zi. A treia zi deveni mai tăcută. În hainele țepene nu putea juca; între tapete, covoare și perdele, cântecul ei suna cu totul altfel decât afară. „Ce-ți lipsește, Anița mea?“ o întreba adesea cu duioșie tânărul apusean; dar ea tăcea, privind ciudat în gol cu ochii ei negri. Îi lipsea ceva – dar nici ea nu știa ce. Nu avea oare tot ceea ce îi pofteau toanele copilărești? Nu ale ei erau splendorile a căror existență nici n-ar fi bănuit-o înainte? Trecu astfel o săptămână. Într-o seară, o umbră delicată, subțire alunecă ușor și fără zgomot peste gardul grădinii de la noua locuință a Aniței și trecu zburând ca un vis de-a lungul ulițelor întunecate, pe Lipscani în jos. Era Anița. Purta o cămășuță de batist, împodobită cu dantelele prețioase, dar peste ea nimic decât, de la brâu în jos, fustița zdrențuită pe care o păstrase din vremea de altădată. Podoabele, veșmintele, toate acele nimicuri strălucitoare cu care se jucase atât de bucuroasă în primele zile le lăsase la palat; doar o pereche de pantofi poartă în piciorușele goale. Prea erau frumoși; Anița nu-i putuse lăsa acolo. Cum sclipeau pe catifeaua roșie broderia în aur, boabele de mărgean și mărgăritarele! Pantofiori mai frumoși, mai mici și mai strălucitori

nu putea să aibă nici o prințesă, dar nici piciorușe mai frumoase, mai mici, mai fermecătoare. Cum zboară într-acolo! Acum se oprește în fața unei guri care dă spre pivnița unei case dărăpănate. Împinge cu grijă în lături o piatră, se apleacă, a dispărut! Dar dinăuntru răsună râsete, sporovăială și chiote; Anița este în bârlogul alor săi.

Ziua următoare juca iarăși râzând și cântând pe cărările boltite cu verdeață din grădina Cișmigiu. Iar când iubitul s-a ivit – știa că avea să vină – i-a înconjurat atât de vijelios grumazul, l-a sărutat cu atâta patimă amețitoare, încât acestuia i-a pierit mustrarea de pe buze. Cămășuța ei prețioasă era sfâșiată, pantofiorii brodați cu aur se murdăriseră, boabele de mărgean și mărgăritarele erau în parte deja risipite pe jos; dar ochii ei păreau să scânteieze și mai șugubăț decât înainte, piciorușele se arătau și mai mlădioase. Îmi trebuie oare mărgeanul și mărgăritarele ca să mă împodobesc? părea să întrebe gura ei neastâmpărată, arătându-și văpaia buzelor și dinții mici, orbitor de albi. Sau îmi trebuie ca să-mi poarte noroc? Și drept răspuns râsul ei proaspăt răsuna voios ca un cântec de ciocârlie.

BUREAUX D'ESPRIT

Saloanele din capitala valahă amintesc uneori de acelea din Paris. Femeile nu sunt lipsite de spirit, care ar trebui doar dezvoltat, ceea ce nu se întâmplă prea adesea.

O casă, ale cărei *jours fixes* aveau o anumită faimă, era în acest sens remarcabilă. Denumirea de „*bureaux d'esprit*" pentru astfel de întâlniri pare, firește, exagerată, dacă ne gândim la fondatoarele lor; amintirile legate de nume ca Tencin[1], Espinasse[2], Staël[3] aparțin și în Franța trecutului.

Cine iubește spiritul nu trebuie, desigur, să uite că el nimerește la țintă.

O foarte tânără doamnă, căsătorită de puțină vreme cu un moșneag, care se remarca mai mult prin bogăție decât prin spirit îmbelșugat, se angajase într-un joc, propus într-una din acele sindrofii, în care ea trebuia să se gândească la ceva, cei de față să scrie numele unui obiect pe o bucățică de hârtie, acestea să se amestece și să se împartă, iar ea să spună la ce s-a

---

1. Claude-Alexandrine Guérin de Tencin (1685–1749) a ținut în epocă un salon renumit. Ca urmare a unei legături cu cavalerul Destouches, a născut un copil pe care l-a abandonat și pe care nu l-a recunoscut niciodată. Acesta avea să devină celebrul d'Alembert.

2. Julie-Jeanne-Éléonore de Lespinasse (1732–1776), fiica naturală a contesei d'Albon. Salonul ei parizian era frecventat de Turgot, Marmontel, d'Alembert. A rămas de la ea un volum de corespondență adresat contelui Guibert.

3. Anne-Louise-Germaine Necker, baroană de Staël-Holstein (1766–1817), scriitoare franceză, cunoscută sub numele de Madame de Staël, celebră propagatoare în Franța a marelui romantism german (*De l'Allemagne*, 1810).

gândit. Fiecare primitor al unui petic de hârtie trebuia să arate ce asemănare este între una și alta.

„M-am gândit la bărbatul meu“, lămuri ea. Apoi deschise hârtia pe care i-o înmânase vecinului ei, un tânăr străin. Pe ea scria „un măgar“.

„Ei, domnul meu, ce asemănare credeți că este între bărbatul meu și un măgar?“

O tăcere nerăbdătoare urmă întrebării delicate.

Tânărul se gândi o clipă și răspunse: „Biblia pune unori în legătură acest patruped cu Sfânta Fecioară“.

Soția moșneagului își mușcă buzele și se întoarse către următoarea persoană.

A doua zi acest răspuns era cunoscut în toate saloanele.

Jocurile de societate din toate țările europene seamănă între ele. A venit la rând și acela în care din răspunsurile la trei întrebări: „Cum, unde și de ce vă place?“, cineva trebuia să ghicească cuvântul ales de societate.

Întreba o doamnă.

Ajungând în cele din urmă la o prietenă care, potrivit unui *on dit*[1], se interesa de un tânăr cu deosebire anost, aceasta a răspuns: *„Je l'aime en trois lettres“*[2]. Făcând o aluzie la cunoscuta frază franțuzească, ea voise să-i ușureze prietenei sale ghicitul.

„Vous l'aimez… Sot!“[3]

Cuvintele au fost pronunțate atât de nevinovat și de candid, încât nici măcar cea vizată n-a părut să bage de seamă.

Mai multe doamne se distingeau prin iscusința de a mânui condeiul, în așa fel încât o dată s-a propus ca fiecare domn să compună pe o temă dată o poezie în stil grav, iar vecina lui să-i ofere acesteia o ilustrare umoristică. Eu ședeam lângă o tânără valahă a cărei înzestrare pentru muzică și pictură o admirasem adesea. Mi-a dat ca temă „sabia“, pe care am tratat-o în următoarele versuri:

---

1. Fr., „se spune“.
2. Fr., „Îl iubesc în trei litere“.
3. Fr., „Îl iubiți… nerod“.

A MON SABRE[1]

Sabre, tu te rouilles? – Damas de Chorassan
Roi des sabres, ta lame noire à deux tranchants
Demande en vain une bataille!

Ton regard dit: „m'as-tu ravi de l'Orient,
Où l'on voyait briller mon fer trempé de sang
Pour que j'y serve de ferraille?“

Tais-toi! moi-même suis un glaive se perdant
Par la rouille de la paix – mon désir brûlant
Demande en vain l'air des batailles!

Când vecina mea mi-a înapoiat foaia, am văzut că era împodobită cu două viniete încântătoare. În partea de sus era desenată o cameră de studiu; în fața unei mese acoperite de cărți și scrieri se afla un fotoliu, sprijinită de acesta, o sabie turcească mare între doi pantofi. În mijlocul odăii se vedea un bărbat tânăr care își punea halatul, un braț era deja băgat pe mâneca lungă, celălalt ridicat ca într-o declarație patetică spre cer. Cea de-a doua imagine înfățișa aceeași încăpere cu același locatar, de astă dată ca moșneag în halat, scufă și papuci. În vreme ce taie filele unei cărți cu vârful rupt al unei săbii, un băiețel călărește prin odaie pe restul rămas din arma turcească. Ideea nu era deosebit de spirituală, dar realizarea atât de încântător umoristică, încât am păstrat foaia în albumul meu.

Un mod obișnuit de distracție era și jocul literelor. Se aleg bucățele de hârtie cu litere aparținând unui cuvânt sau unei propoziții, se amestecă și apoi se dezleagă îmbinarea lor. Un joc atât de simplu, atât de copilăresc! Și totuși este răspândit și iubit în saloanele celor mai multe capitale. Cine îl cunoaște știe și de ce. El poate sluji de dialog și pretinde cu atât mai

1. Fr., „*Sabiei mele*: Sabie, tu ruginești? Damasc de Khorassan / Al săbiilor rege, lama-ți neagră cu două tăișuri / Cere o bătălie în van! // Privirea ta-mi spune: «m-ai răpit din Orient / Unde fieru-mi muiat în sânge se vedea strălucind / Ca să slujesc aici de veche fierărie?» // Taci! Eu însumi sunt o spadă ce se pierde / În rugina păcii. Dorința-mi arzătoare / Cere-n van aer de bătălii!“

mult spirit cu cât numărul cuvintelor avute la dispoziție e mai mic; poate fi folosit și ca un divertisment care sub forma jocului exprimă ceea ce până atunci doar ochii trădaseră, iar buzele trecuseră sub tăcere. Câte crâmpeie de lămuriri, câte crâmpeie de mărturisiri nu ascunde el sub un veșmânt nevinovat! Cât de cutezătoare este înaintarea pe care o îngăduie, ba chiar o stârnește! Căci prin linia de retragere pe care o lasă întotdeauna deschisă el apără de primejdia unei înfrângeri.

Muzica și cântecul nu au lipsit în nici o seară; bărbații și femeile din Valahia sunt uneori adevărați maeștri, se pot asculta adesea compoziții proprii, poate chiar improvizații. Dar ceea ce n-am găsit la teatru mi-a lipsit și în saloane: muzica germană. Una dintre doamne o studiase, o dată a și cântat o piesă[1], dar așa ceva se întâmpla rar; prefera muzica italiană. Mi s-a povestit că o tânără doamnă valahă – era una din cele mai remarcabile apariții din saloanele bucureștene – avea o netă preferință pentru muzica germană. Se spunea că o interpreta magistral, dar numai când era singură; de asemenea, că făcea compoziții. Într-o seară, după ce am ascultat mai multe arii italienești, m-am adresat tinerei doamne cu rugămintea de a interpreta o piesă de muzică germană. „Nu pot să cânt în societate“, mi-a răspuns. „Și totuși muzica este un limbaj, iar limbajul a fost inventat din nevoia de a ne face înțeleși.“ „Există și un limbaj care se adresează doar lui Dumnezeu“, a răspuns încet, cu o nuanță de tristețe.

Am tăcut și am privit-o dus pe gânduri. Primise de la soartă toate cele după care tânjesc milioane: un nume ilustru, bogăție, frumusețe. Splendidă îi era înfățișarea strălucitoare în deplinătatea tinereții ei, nobilă expresia feței, acest chip de o albeață orbitoare, cu ochi mari, scânteietori, a căror întunecime o concura pe aceea a părului bogat. Dar poseda chiar bunuri și mai mari: noblețe de caracter și o inimă generoasă; grației maiestuoase a apariției exterioare îi corespundea adâncul sufletului ei.

Când frecventa această societate strălucitoare, această ramă de aur în care era inevitabil prinsă viața ei înfloritoare, glumea

1. În original, „pieçe“.

și vorbea despre evenimentele zilei, despre un nou dans sau o nouă piesă de teatru. Iar atunci când inima, când sufletul i se deschideau, atunci se întorcea spre Dumnezeu.

Un *bon mot*[1], stârnind o veselie generală, mă smulse și pe mine din starea de spirit în care mă aflam. Există repezentări care nu se potrivesc cu un *bureau d'esprit*.

1. Fr., „vorbă de duh".

O ÎNMORMÂNTARE

Un ofițer superior al armatei valahe murise, și chiar în ziua decesului s-au trimis invitații la înmormântare, tipărite pe sferturi de coală, cu chenar negru, împodobite de jur împrejur cu figuri alegorice. Prea multă măiestrie de altfel nu e cazul să așteptăm din partea litografilor – cei mai mulți austrieci – care s-au stabilit în Valahia; se puteau recunoaște deslușit doar diferite feluri de facle răsturnate.

Casa îndoliată era în ziua înmormântării drapată pe dinăuntru și pe dinafară cu pânze negre și împodobită în fel și chip cu blazonul celui decedat. Cadavrul era întins într-o cameră pe care o umpleau vaietele continue ale bocitoarelor tocmite. Îndatorirea lor era să înșire în improvizații, parte cântate, parte rostite, calitățile și virtuțile mortului, dar erau silite să se întrerupă frecvent din cauza hohotelor de plâns. Când moare o fată sau o femeie, frumusețea ei e lăudată în toate amănuntele. La oamenii săraci, această practică le revine rudelor, în cazul de față însă bocitoarele chiar se schimbau din când în când, pentru ca jelania, care cu timpul istovește, să nu fie întreruptă. Faptul că cheltuielile legate de înmormântare au costat 1 500 de ducați nu a fost trecut sub tăcere.

Când, în fine, cortegiul s-a pus în mișcare, toate ferestrele și acoperișurile erau ocupate de curioși, iar străzile înțesate de lume. Oamenii care mânau caii carului mortuar purtau făclii aprinse. Pe car era întins mortul pe un soi de năsălie de gală, cu fața neacoperită, așa cum o cere obiceiul. Deși trecuseră câteva zile de la încetarea sa din viață, trăsăturile nu păreau să i se fi schimbat mult și nu făceau o impresie neplăcută.

Deasupra năsăliei se ridica un baldachin brodat ale cărui vergele erau sprijinite de patru ofițeri tineri care stăteau pe car. Se țineau cu greutate de ele, ca să nu cadă în timpul mersului pe caldarâmul cu hârtoape, întorceau cu vizibilă silă capul de la cadavru și-și duceau nu fără ostentație necontenit batistele la nas.

Obiceiul de a folosi un car mortuar nu este de altfel foarte vechi. Mai demult se obișnuia ca mortul să fie dus la biserică într-un sicriu deschis, purtat de persoane de același rang cu el.

Din cortegiu făceau parte *hospodarul* și alaiul său, corpul diplomatic, toată oastea, toată preoțimea și toți boierii mari. Un grup de cavaleriști mergea în față și croia totodată drum prin puzderia de oameni; îi urma un regiment de infanterie, apoi preoțimea pe jos, prinții, marii boieri și boierimea de rang mai înalt, toți de asemenea pe jos. După carul mortuar venea trăsura *hospodarului*, apoi echipajele corpului diplomatic, iar restul oștirii închidea cortegiul. Acceptarea trăsurilor era desigur o concesie făcută străinilor; după un obicei vechi al pământului, cu trăsura putând merge la înmormântări doar doamnele. La casa îndoliată a primit fiecare, chiar și simplul soldat, o lumânare de ceară, care însă s-a aprins abia în biserică. Acest obicei se respectă și la înmormântările celor săraci; consumul de lumânări e de aceea foarte mare, după cum orice străin care se plimbă prin *mahalaua* Lipscanilor[1] și pe *Ulița Franțuzească*[2] poate observa după numărul mare de prăvălii.

În măsura îngăduită de îmbulzeală, cortegiul se mișca destul de repede. Uneori se auzea răpăitul întunecat, surd al tobelor, de cele mai multe ori însă se cântau piese muzicale ce puteau fi interpretate tot atât de bine în oricare loc de divertisment. Tinerii ofițeri de cavalerie din cortegiu și-au pus caii să se ridice în două picioare și au executat tot felul de acrobații. Evident, ele n-au lăsat o impresie de solemnitate nici asupra executanților, nici asupra spectatorilor. O ținută foarte demnă a păstrat clerul înalt, în fruntea căruia mergea mitropolitul, bătrânul

---

1. În original, „Mahalas der Lipskanie".
2. Transliterat sub forma „Ulitza Franzusetzka". Actualmente Strada Franceză, fostă Carol.

Neofit[1], impunând respect, urmat de episcopii de Râmnic, Buzău și Argeș[2]. Impresia lăsată de demnitarii Bisericii valahe s-a șters la vederea popilor care veneau în șir lung. Atâtea figuri stupide, necioplite și viclene anevoie s-ar putea strânge laolaltă în Occident. Mai favorabil s-au înfățișat militarii, care sunt în cea mai mare parte îmbrăcați după modelul uniformei prusace. Prilejul l-a oferit prințul Albert al Prusiei, care, după o vizită făcută aici (în anul 1846), i-a trimis *hospodarului* în dar, drept mulțumită pentru ospitalitatea ce-i fusese acordată, modele de uniforme aparținând tuturor regimentelor prusace. Ele se mai păstrează și astăzi. După ele s-au făcut uniformele infanteriștilor și ulanilor. Afară de asta mai sunt aici și *dorobanți*[3], asemenea lăncierilor, care îndeplinesc serviciul la jandarmerie – un număr oarecare este repartizat și *ispravnicilor* – și care au o mare asemănare cu cazacii. Mai există și artilerie, dar nu are tunuri.[4] O glumă pe care și-a îngăduit-o în această privință un străin față de un ofițer artilerist a prilejuit acum câțiva ani un duel în care amândoi au fost grav răniți. Militarii sunt de altfel bine antrenați, execută toate mișcările rapid, uniform și precis. Ținuta și pasul sunt libere și ușoare, exercițiile de gimnastică, făcute cu zel și îndemânare. În ce privește marșul de paradă, ei se află în orice caz în urma trupelor altor state, în schimb, în privința ținutei îi amintesc pe militarii francezi. Deși pedeapsa cu bătaia nu s-a desființat încă, ei lasă impresia că fac serviciul de bună voie și că nu și-au pierdut din această pricină voioșia. Numărul lor comportă în total cam 5 000 de oameni (în jur de doi la mia de locuitori), repartizați în trei regimente de infanterie și două escadroane de cavalerie. Toate trupele fiind de față la această înmormântare, fie și numai ele singure ar fi constituit un cortegiu impunător.

---

1. Neofit II (1778–1850) a fost mitropolit al Ungrovlahiei între 1840 și 1849; i-a urmat Nifon II (1849–1865). Autorul fie face o confuzie de nume, fie, mai degrabă, povestește după o relatare scrisă mai veche.

2. Toponimele sunt notate: „Rimnik“, „Buseo“, „Argisch“.

3. Cuvântul e notat cu desinența de plural germană: „Dorubanzen“.

4. Bateriile celor două principate fuseseră luate de ruși în retragerea din 1854, în timpul Războiului Crimeii.

Când s-a ajuns în fața bisericii, sicriul deschis în care era întins mortul a fost ridicat din car și dus în lăcașul sfânt. Cei de față și-au aprins lumânările, și slujba religioasă, constând mai cu seamă din cântări, a început. După ce s-a isprăvit, rudele și prietenii celui decedat s-au apropiat și au sărutat o icoană reprezentând-o pe Sfânta Fecioară, pe care între timp preoții o așezaseră pe pieptul mortului. Ceremonia odată încheiată, persoanele îndoliate au părăsit biserica, sicriul s-a închis și s-a coborât în mormântul care îi era destinat acolo, nu înainte de a mai fi fost stropit, după cum mi s-a spus, cu vin și rachiu.

Sfârșitul ceremonialului l-a constituit praznicul. Potrivit unui obicei mai vechi, dacă mortul aparține păturilor de jos, i se pun în mormânt ață și ac – n-am putut afla semnificația acestei datini[1] –, altminteri, desigur, și un ban, precum primeau și vechii romani pentru a-i plăti lui Caron traversarea spre Câmpiile Elizee. O asemănare cu obiceiurile romane, adesea forțată, văd valahii, mândri de originea lor, și în ritualul de după înmormântare. În ziua a treia, a șasea și a noua, precum și la un an de la deces se face *pomana*, milostenia publică, prilej cu care nu doar se împart de fiecare dată o prăjitură din grâu fiert, o lumânare și un pahar de vin săracilor și celorlalte persoane de față, ci se trimit și la biserica în care decedatul a fost îngropat. Concordanța dintre *pomana* valahă și acea *visceratio*, când oricine asista la înmormântarea unui roman de vază primea o porție de carne crudă, apoi dintre *pomană* și *silicernium*, ospățul care se oferea în astfel de situații populației romane, nu este prea mare.

Dacă decedatul a fost boier, după *pomană* se citește pentru sufletul său, de către un preot de rang mai înalt, de obicei un episcop, sau chiar de către mitropolit, o slujbă religioasă timp de patruzeci de zile la rând. Această pomenire se numește *sărindar*[2] (de la grecescul *zaranta*, patruzeci). În acest răstimp

1. Nu doar ață și ac se puneau și se mai pun uneori în coșciug, ci și, în funcție de zonă, tot felul de obiecte, ca pieptene, oglindă, bani, colaci, ouă etc., destinate, potrivit unor străvechi superstiții, să fie de folos mortului pe lumea cealaltă, să-l ferească de a se face moroi sau să-l însoțească fiindcă i-au fost dragi aici pe pământ.

2. În original, „Serendar“.

persoanele apropiate mortului se îmbracă la început numai în negru, apoi în culori închise, și aprind lumânări și candele la mormântul celui dus. În plus, oamenii de la țară umblă cu capul descoperit, chiar pe vreme rea, cu excepția femeilor, cărora datina le oprește să-și arate părul. Acest din urmă obicei, la care păturile superioare au renunțat cu totul, este observat de către clasele de jos doar în măsura în care femeile căsătorite poartă o basma colorată pe cap; ca să nu le alunece când merg, obișnuiesc să țină un colț între buze.

BASME VALAHE

Aerul, pământul și apa sunt populate de credințele tradiționale ale valahilor cu ființe supranaturale. Când se naște un copil, *ursitoarele*[1] îi hotărăsc însușirile și soarta de care urmează să aibă parte. *Miazănoapte*[2] este o nălucă ce rătăcește, sub felurite chipuri, de la apusul soarelui până la miezul nopții și îi necăjește pe călătorii întârziați. Prin văzduh plutesc *frumoasele*[3], zâne încântătoare, care la vederea unor flăcăi frumoși se aprind de dragoste pământească; în adâncurile apei sălășluiesc *dracii*[4] cei răi.

Oricât de mult ar conta valahul pe ajutorul Cerului și al sfinților săi, el nu uită să-și atragă de partea sa și puterile necurate. Prima jertfă o aduce patronului său, ca să fie ajutat; cea de-a doua, diavolului, ca să nu-i facă rău.

În această direcție merge și preferința valahilor pentru basme. Nu e nevoie să mă justific dacă ofer mai jos două din

---

1. Cuvântul e notat sub forma „Urbitelle", preluat întocmai după ediția germană a *Descrierii Moldovei* lui Dimitrie Cantemir (vezi „Prefața" la traducerea de față).

2. Cuvântul este transcris „Miasa Noptie". Personajul are caracter în legende și credințe, spre deosebire de basme, unde evoluează ca personificare benignă a timpului sau chiar ca protagonist.

3. Formă coruptă: „Fruomaseln". E vorba de iele, numite – cu intenții apotropaice și de captare a bunăvoinței, căci aparțin categoriei făpturilor primejdioase – și Frumoasele, Milostivele, Sfintele, Măiestrele etc. Se întâlnesc în credințe și legende. Au în comun frumusețea înfățișării, natura aeriană, propensiunea către cântec și joc. Zânele care apar în basme, asemănătoare întru câtva cu ielele, au alte rosturi și întrețin alte relații cu muritorii.

4. Autorul folosește singularul românesc al substantivului, respectiv „Drakul", precedat de pluralul articolului german.

acestea, din câte știu încă de nimeni publicate. Ceea ce povestește mama copilului, ceea ce își istorisesc fetele la roata de tors și sătenii seara, după încetarea lucrului, ceea ce se transmite din generație în generație și e la îndemână în orice colibă ne oferă cheia către ființa lăuntrică a unui popor în chip mai sigur decât versurile măiestre ale acelora care își trag hrana din sute de izvoare.

FATA DIN GRĂDINA DE AUR

Un împărat puternic avea o fată care încă de mică era atât de frumoasă, încât veneau oameni de aproape și de departe ca s-o vadă. Și cine avea dureri scăpa de ele, și cine era bolnav se însănătoșea privind la fata de împărat. Crescând, i-au sporit farmecul și drăgălășenia, iar faima i s-a răspândit în toate țările. Atunci împăratul se gândi în trufia lui: fata e prea bună ca să ajungă nevasta unui om obișnuit, de aceea nu o va lua nimeni, și e prea frumoasă pentru ochii altor oameni, de aceea nu trebuie s-o vadă nimeni; am să-i dăruiesc însă un palat și o grădină, mai frumoase decât toate celelalte palate și grădini, ca să locuiască acolo.

În împărăția sa se afla Valea Galbenă, despărțită de restul țării prin munți înalți, și nimeni afară de împărat nu știa drumul până acolo. Și împăratul duse acolo lucrători și îi puse să zidească un palat cu totul și cu totul de marmură, cu acoperiș de argint. Lângă palat porunci să se facă o grădină mare, în ea toți pomii erau de aur și toate florile din nestemate, roșii, verzi și albastre. Dădu poruncă să se ridice de jur împrejurul grădinii un zid, numai din oțel și mai înalt decât un turn. Trei ani munciră lucrătorii aici, apoi totul se isprăvi și împăratul își aduse fata, împreună cu slujitoarele ei, ca să rămână în palat până la sfârșitul vieții. Iar fata văzu palatul frumos și grădina de aur și florile colorate din nestemate și-și îmbrățișă tatăl, mulțumindu-i că i-a dat o locuință atât de frumoasă cum nu avea nici un alt om. Împăratul însă porunci slujitoarelor să-i împlinească orice dorință prințesei, numai fereastra să n-o des-

chidă niciodată, altminteri avea să le omoare. Și înainte de a pleca, încuie ușa cu șapte chei, ca nimeni să nu o poată deschide, iar la intrarea în vale puse un balaur, care nu trebuia să lase pe nimeni să treacă.

Se întâmplă atunci că un fiu de rege auzi vorbindu-se atât de mult despre frumusețea prințesei, încât nu mai voi să trăiască fără ea. Tatăl său puse să se aducă cele mai frumoase fete din regatul lui, să-și aleagă una de nevastă; dar prințul zise că nu vrea să se însoare decât cu fata de împărat și, dacă nu o poate avea, mai bine să moară. Atunci bătrânul rege se mâhni și-i spuse feciorului său: „Ia-ți din vistieria mea cât aur și câte pietre prețioase poftești și ia-ți toți slujitorii mei ca s-o aduci". Prințul se înveseli din nou, puse să se încarce toate comorile și să se înarmeze toți slujitori și le porunci să-l urmeze. Dar el nu știa drumul care ducea la Valea Galbenă, și nimeni din regat nu știa. Atunci prințul cu întregul său alai se duse la Sfânta Miercuri și-i spuse: „O iubesc pe fata de împărat și, dacă nu o capăt, trebuie să mor. De aceea am plecat s-o aduc, dar nu știu drumul care duce la Valea Galbenă". Iar Sfânta Miercuri fu mișcată de dragostea lui și-i spuse: „Trimite-ți înapoi toți călăreții și toate comorile și încalecă pe acest cal; el zboară ca vântul, ca fulgerul și ca gândul, și știe drumul către Valea Galbenă. Dar mai înainte ai să ajungi la Valea Amintirii; acolo să nu cobori și să nu te oprești, căci mai apoi o să-ți pară rău". Bucuros, fiul regelui își trimise toți călăreții și toate comorile înapoi. Îi mulțumi apoi Sfintei Miercuri și porni la drum. Trecu călare prin păduri și peste munți și străbătu înot mări întinse, și inima îi era plină de frumoasa fată de împărat. Ajunse astfel într-o vale mândră care semăna cu grădina tatălui său, încât i se păru că e din nou acasă. Își aminti de bătrânul său tată, cât de trist fusese la despărțire și cu câtă îngrijorare se va fi gândind acum la el. Și cu cât privea mai mult valea, cu atât prințul se mâhnea mai tare și coborî de pe cal și se întinse sub un copac. Auzi atunci cum frunzele copacului vorbeau între ele și povesteau că bătrânul rege se îmbolnăvise de supărare și că era pe moarte. Speriat rău, prințul încălecă și porni grabnic spre casă. Ajungând în regatul tatălui său i se spuse că

bătrânul rege e sănătos și așteaptă cu nădejde și încredere întoarcerea fericită a feciorului său. Și atunci prințul se gândi din nou la frumoasa fată de împărat și îl cuprinse o adâncă supărare pentru că ascultase de vorbele frunzelor. Și porni călare spre Sfânta Vineri, să-i ceară ajutor. Aceasta îl mustră că zăbovise în Valea Amintirii, deși fusese oprit s-o facă; la sfârșit însă îi dete o floare și-i spuse: „Când ai să vezi o fereastră deschisă la palat, dă-i drumul florii să zboare; dar înainte de-a ajunge acolo trebuie să treci prin Valea Deznădejdii; păzește-te să nu zăbovești acolo, altminteri o să-ți pară rău“. Prințul îi mulțumi, se sui pe cal și plecă înainte bucuros. Ajungând la Valea Amintirii, dădu pinteni calului și închise ochii până ce trecu de ea. Apoi se bucură că biruise atât de lesne primejdia și tot ce mai avea de făcut i se păru ușor față de această încercare. Merse astfel călare până către seară. Și când se întunecă ajunse iarăși la o vale. Acolo copacii erau atât de deși, încât nici soarele, nici luna nu puteau să lumineze printre ei, iar crengile închideau adesea drumul calului. Odată ajuns în vale, prințul se întristă deodată, se gândi la toate piedicile pe care trebuia să le mai învingă. Chiar dacă ar fi izbutit în lupta cu balaurul, cum ar fi putut deschide ușa încuiată cu șapte chei, sau cum ar fi putut să se cațăre pe zidul durat din oțel alunecos și înalt cât un turn? Și dacă n-ar fi putut și ar fi fost silit să se întoarcă de la palatul minunat cu treaba neisprăvită, nu ar fi ajuns de râsul lumii în regatul tatălui său? Atunci se opri, descălecă și se întinse sub un copac. Pe crengile copacului ședea însă un corb care glăsui: „Nici un om n-a trecut vreodată prin ziduri de oțel, iar dacă te duci la palatul minunat și apoi te întorci fără prințesă, ai să ajungi de râsul tuturor“. Prințul se rușină, încălecă pe cal și porni din nou grabnic spre casă. Dar de cum ajunse în regatul său, orice grijă îl părăsi și îl cuprinse o mare părere de rău că se lăsase înșelat de corb. Se duse la Sfânta Duminică și-i povesti ce se întâmplase și o rugă să-l ajute. Sfânta Duminică îl mustră însă că se oprise în Valea Deznădejdii în loc să dea pinteni calului, așa cum i se poruncise. Îi dărui o pasăre, spunându-i: „Când ai să vezi că frumoasa fată de împărat varsă o lacrimă, să-i dai drumul păsării să zboare“.

Pe prinț îl cuprinse din nou voioșia, încălecă pe cal și porni a treia oară spre Valea Galbenă. Zărind Valea Amintirii, trecu mai repede prin ea, ținându-și ochi strâns închiși, în așa fel încât să nu mai vadă imaginea încântătoare care îi amintea de grădina, lăsată în urmă, a tatălui său. Și înainte de a ajunge în Valea Deznădejdii, rupse câteva frunze și-și astupă urechile ca să nu mai poată auzi glasul corbului. Dădu pinteni calului și trecu și pe-aici cu bine. Prinse atunci curaj și, față de isprăvile săvârșite, tot ce mai avea de îndeplinit i se părea ușor. Și merse de dimineață până seara și de seara până dimineața și ajunse la intrarea în Valea Galbenă, unde se afla balaurul. Mătăhala avea însă, afară de coadă, o carapace tare ca oțelul, și nici o armă nu trecea prin ea. Văzându-l pe fiul de rege, se pregăti să-l înghită; dar prințul, pe calul său iute, îi scăpă și-i împlântă sabia pân-n plăsele în coadă, țintuindu-l tare de stânci. Și înainte ca balaurul să scape, prințul aduse pietre și le îngrămădi peste el, înăbușindu-l. Apoi, plin de voie bună, merse călare până la Valea Galbenă, unde văzu, așternându-se în fața lui, palatul cu acoperișul strălucitor de argint și zidul de oțel.

În primii ani, frumoasa fată de împărat fusese foarte voioasă în noul ei locaș și se desfătase cu priveliștea încăperilor pline de lucruri prețioase, a copacilor de aur și a florilor din nestemate colorate. Dar după un an căzu la întristare, stătea în odaia ei și nu voia să mai iasă în grădina minunată. Când slujitoarele o întrebară ce-i lipsește și de ce e așa de tristă, ea răspunse: „Sunt de un an în acest palat și când am venit afară era primăvară, și acum trebuie să fie iar primăvară; eu însă nu mai pot să văd pădurea verde și pajiștile înflorite fiindcă voi ați închis toate ferestrele, și de aceea o să mor". Atunci slujitoarele fură cuprinse de spaimă, căci se temeau de mânia împăratului de nu i-ar fi ascultat poruncile, dar se temeau și mai tare de mânia lui dacă frumoasa prințesă ar fi murit. O rugară stăruitor să fie iarăși voioasă. Dar fata împăratului nu le dădu ascultare, nu se mai atinse de mâncare și băutură și se lăsă cuprinsă de atâta obidă, încât frumusețea i se ofili. Atunci slujitoarele se speriară și deschiseră fereastra din odaia prințesei, și dintr-odată se auziră păsările cântând și se văzură cerul albastru și

pajiștile verzi, și valuri primăvăratece de aer proaspăt intrară în încăpere. Frumoasa fată de împărat se bucură și alergă la fereastră și, simțind aerul proaspăt de primăvară, se însănătoși și se făcu iar frumoasă ca mai înainte.

Odată, pe când stătea la fereastră și se uita în jos, spre Valea Galbenă, trecu pe-acolo *zmeul*[1], un duh puternic care sălășluiește în văgăunile munților și poate lua orice înfățișare. *Zmeul* trecu în chip de vânt și, atingând cu adierea sa obrajii și umerii fetei de împărat, se aprinse de dragoste puternică pentru ea și jură să fie a lui. Iar seara următoare se prefăcu într-un astru și se aruncă în odaia fecioarei. Acolo se făcu însă un tânăr mândru și strălucitor care îi vorbi astfel: „Ești cea mai frumoasă dintre femei și nici un bărbat nu este vrednic să-ți desfacă cingătoarea veșmântului; dar eu sunt mai puternic decât toți muritorii și împărăția mea nu are margini. Urmează-mă și fii a mea, te voi duce acolo unde este pururea zi, sus deasupra norilor, în apropierea soarelui“. Frumoasa fată de împărat îi răspunse: „Ochii mă dor când te privesc și nu-ți pot răbda strălucirea; dacă te-aș urma, aș orbi, iar vecinătatea soarelui m-ar pârjoli“. Atunci *zmeul* cel puternic fu cuprins de mâhnire, se prefăcu iarăși într-un astru și se aruncă la loc pe cer. Rămase acolo toată noaptea, privind în jos, în cămara frumoasei prințese; razele îi erau palide și lâncede ca și cum jalea le-ar fi întunecat.

Iar în seara următoare *zmeul* cel puternic se prefăcu într-o ploaie care căzu în odaia fetei de împărat. Dar acolo luă înfățișarea unui tânăr frumos ai cărui ochi erau albaștri ca adâncul mării și al cărui păr lucea stins în lumina lunii ca solzii de pește. Și îi spuse: „Urmează-mă și fii a mea, te voi duce acolo unde nu pătrunde rază de soare, adânc sub fundul mării; acolo îți voi dărui palate de roșu mărgean și alb mărgăritar“. Atunci frumoasa fată de împărat grăi: „Mi-e frig în preajma ta, iar dacă te-aș urma în palatele tale de mărgean și alb mărgăritar, acolo unde nu pătrunde rază de soare, aș pieri de frig“. *Zmeul* cel puternic se mâhni și spuse: „Ce să fac ca să mă iubești? Cere-mi ce vrei, numai fii a mea“. Atunci frumoasa fată se gândi

1. Transcris „Smau“.

să-i pună la încercare puterea dragostei, să vadă dacă pentru el nici o jertfă n-ar fi prea mare spre a o dobândi pe ea, și-i spuse: „Dacă vrei să te urmez și să fiu a ta, atunci leapădă-te de toată puterea și nemurirea ta, și fă-te om ca toți oamenii, ca să te pot strânge-n brațe fără să-mi fie frică de tine“. Atunci duhul cel puternic o privi pe frumoasa fată și nici o jertfă nu i se păru prea mare pentru dragostea lui, așa că-i spuse: „Fie precum voiești! Mâine voi zbura la tronul lui Dumnezeu și-i voi înapoia nemurirea și puterea pe care mi le-a dăruit și-l voi ruga să mă prefacă într-un om slab, muritor, ca să fii a mea“. După ce rosti aceste vorbe se preschimbă într-un curcubeu, se urcă la cer și rămase acolo toată noaptea, deasupra palatului fetei de împărat.

Dimineața însă apăru fiul de rege în fața palatului, dădu ocol călare zidului, dar nu putu să intre pe nicăieri. Văzu atunci o fereastră deschisă, dar atât de sus, încât nici o săgeată n-ar fi ajuns la ea. Prințul își aminti de floarea pe care i-o dăruise Sfânta Vineri și îi dădu drumul să zboare. Floarea zbură prin fereastra deschisă și zbură până acolo unde ședea fata de împărat și-i căzu în poală. Prințesa tocmai împletea o cunună de flori, florile erau din nestemate colorate, albastre, verzi și roșii, iar frunzele și codițele din aur, căci frumoasa fată le-adusese din grădină. Văzând însă floarea care-i căzuse în poală, scoase un țipăt de bucurie și le-aruncă pe toate celelalte, căci i se părură urâte față de aceasta. Și totuși nu era decât o floare umilă, așa cum văzuse zilnic nenumărate altele pe vremea când hoinărea slobod. Sărută floarea și-i sorbi mireasma și nu se mai sătura să-i privească frunzulițele cu vinișoare subțiri. Apoi se duse grabnic la fereastra prin care zburase floarea înăuntru, nădăjduind că vântul o să-i aducă și alte flori. Când ajunse la fereastră, îl văzu pe mândrul fiu de rege, care îi spuse că trecuse prin Valea Amintirii și prin Valea Deznădejdii și omorâse balaurul puternic ca să poată pătrunde până la ea, să o ia de soție. Vederea florii trezise în fata de împărat dorul de viața ei slobodă de mai înainte, așa că ar fi părăsit bucuroasă palatul și grădina de aur. De asemenea, cu cât se gândea mai mult la primejdiile prin care trecuse prințul din dragoste pentru

ea, cu atât îl plăcea mai mult. Și chipeșul prinț o rugă tot mai stăruitor să-l urmeze ca soție în regatul tatălui său, și îi arătă cât de mare îi era puterea și o încredință că avea mai multe nestemate decât aurul tatălui ei, împăratul, și mai mult aur decât argintul tatălui ei, împăratul. Atunci prințesa nu se mai împotrivi rugăminților sale și dragostea pentru fiul de rege i se aprinse puternic în suflet. Dar gândindu-se că nu avea cum să plece din palat, căci toate ușile erau închise cu șapte chei, începu să plângă. Prințul văzu cum se rostogoleau lacrimile frumoasei fete de împărat și-și aminti de pasărea pe care i-o dăruise Sfânta Duminică, și-i dădu drumul să zboare. Iar pasărea se-nălță mai sus și mai sus, și se făcu mai mare și mai mare. De îndată ce ajunse la prințesă, îi zise: „Așază-te pe spatele meu, să te duc jos". Și, cum ea șovăia, pasărea îi vorbi din nou: „Fii pe pace și nu te teme de nimic; zburând peste prăpăstii și mări și ziduri din cele mai înalte, am adus mai mulți iubiți laolaltă decât are primăvara flori". Atunci, frumoasa fată de împărat prinse curaj și se avântă pe spatele păsării și se lăsă dusă jos la tânărul prinț, care o sărută duios, o așeză pe cal și porni cu ea la drum.

În același timp însă, la palatul cu grădina de aur sosi împăratul să-și viziteze fata. Văzând că nu mai era acolo, se mânie amarnic și puse să fie omorâte slujitoarele și porni cu toți călăreții săi după fugari. Văzându-i pe urmăritori, prințul o întrebă pe frumoasa fată de împărat: „Cât de repede trebuie să merg ca să scăpăm de slujitorii tatălui tău?" Ea îi răspunse: „Mergi ca vântul!" Atunci călăreții împăratului nu-i mai putură prinde din urmă; împăratul avea însă un cal, pe care i-l dăruise un vrăjitor, cu care se apropie tot mai mult de fugari. Și din nou fiul regelui o întrebă pe prințesă: „Cât de repede trebuie să merg ca să scap de tatăl tău?" Iar ea îi răspunse: „Mergi ca fulgerul!" Dar împăratul, apropiindu-se tot mai mult, încordă arcul și îl ținti pe prinț. Atunci acesta îi zise calului său: „Zboară ca gândul!", și, înainte de a-și fi isprăvit vorba, erau atât de departe, încât în spatele lor se afla ceva care aducea cu un nor întunecat și care cu o clipă mai înainte fusese în fața lor.

În vreme ce prințul fugea cu frumoasa fată de împărat, *zmeul* cel puternic zbura spre tronul lui Dumnezeu: „Doamne, îți aduc înapoi toată puterea și nemurirea pe care mi le-ai dăruit. Iubesc o copilă pământeană, de aceea te rog, o, Doamne, fă-mă slab și pieritor ca ea!“ Domnul însă îi spuse: „Nu știi ce ceri! Pământenii sunt ca spuma mării, o boare de vânt îi zămislește, o adiere de vânt îi nimicește. Iar dragostea lor e ca steaua căzătoare, vine din cer, mersul îi e luminos, dar se stinge de cum atinge pământul, iar viața ei dăinuie cât gândul“. *Zmeul* își repetă rugămintea. Atunci Domnul îi zise: „Privește în jos!“ Și *zmeul* văzu că frumoasa fată de împărat, care-i ceruse să-și jertfească puterea nepământeană și nemurirea, zbura acum în brațele unui pământean. Făptura nepământeană vărsă o lacrimă, prima de la începutul veșniciei, iar lacrima căzu pe fundul mării și se prefăcu într-un mărgăritar minunat. Și *zmeul* plutea deasupra fugarilor, oricât de fulgerător îi purta pe aceștia calul. El nu voia să-i lase să moară împreună, îmbrățișați, căci tot o mai iubea pe prințesă. Luă atunci o brățară, ale cărei pietre străluceau ca tot atâtea stele, și o aruncă pe crengile unui copac. Și oricât de repede zburau, frumoasa fată de împărat văzu brățara scânteind și-i spuse prințului: „Hai să ne oprim să mă uit la podoaba minunată!“ Prințul se opri, o dădu jos de pe cal și se urcă în copac, să ia brățara. Când frumoasa fată de împărat rămase acolo singură, zmeul luă o stană de piatră, mare cât un palat întreg și grea cât tot fierul ascuns în măruntaiele pământului, și-o prăvăli peste locul unde se afla prințesa. Fiul de rege rămase însă neatins. Dar văzând sfârșitul frumoasei fete de împărat, se prăbuși pe stânca ce-o strivise și zăcu acolo trei zile. Apoi se sculă, încălecă pe cal și o luă încet spre casă. Dar când ajunse în Valea Amintirii, nu putu să meargă mai departe și se-ntinse sub un copac. Pe crengi, păsările viersuiau cântece în care lăudau frumusețea minunată a fetei de împărat. Iar el ascultă aceste cântece până ce ce se stinse.

FECIOARA FĂRĂ TRUP

Unui cioban sărac nevasta îi născu un băiat; se bucurară mult, căci acest copil era primul pe care li-l dăruia cerul, cu toate că ei erau de zece ani căsătoriți. Și în vreme ce părinții se uitau plini de bucurie la prunc, se deschise deodată zidul și două fecioare mândre intrară în cămară. Ciobanul și femeia lui se uitară cu sfială cuviincioasă la fecioare, știind că ele erau *ursitoarele*[1] care apar la nașterea fiecărui copil și îi dăruie, după cum le e voia, însușiri ale minții și ale trupului și îi hotărăsc de la bun început norocul și nenorocul pe care urmează să le aibă. Și atunci femeia își luă inima în dinți și vorbi astfel ființelor nepământene: „Suntem oameni sărmani și norocul s-a ținut mereu departe de coliba noastră; dar o să vă fim toată viața recunoscători dacă o să dați feciorului nostru toate lucrurile frumoase de care noi n-am avut parte“. Atunci ursitoarele zâmbiră și una dintre ele îi spuse băiatului: „Să fii tare ca leul și frumos ca primăvara și deștept ca aerul care le știe pe toate!“ Și cealaltă zise: „Toți oamenii să te iubească, puterea și bogăția să fie partea ta!“ Și, după ce rostiră aceste vorbe, se întoarseră să plece. Atunci mama le spuse: „Ah, voi, ființe nepământene, nu puteți să-i dați mai mult băiatului meu, ca să se deosebească și mai mult de ceilalți oameni?“ Ursitoarele tăcură o clipă, apoi una dintre ele zise către nou-născut: „Să dorești mereu doar ce-i mai înalt!“ Cealaltă spuse și ea: „Să te lupți pentru ceea ce dorești!“ Cu aceste vorbe se făcură nevăzute, iar inimile părinților se umplură de bucurie.

Băiatul creștea și se făcea tare ca leul și frumos ca primăvara și deștept ca aerul care pătrunde peste tot și le știe pe toate. Toți care îl vedeau îl iubeau și-i pizmuiau pe părinți pentru norocul lor. Și după ce se făcu mare, stând o dată în fața colibei, văzu un om trecând pe-acolo călare și strigând întruna:

---

1. După cum se știe, în credințele și narațiunile populare, și nu doar la noi, ursitoarele sunt invariabil în număr impar, de cele mai multe ori trei. În basmul de față, ursirea de pe urmă, care, aparent favorabilă, se dovedește mai apoi fatală, este de obicei de resortul celei de-a treia ursitoare, absența acesteia fiind aici o lacună involuntară. A lui Kunisch? A informatorului său prezumtiv?

„Stăpânul, regele nostru, făgăduiește mâna fetei sale și jumătate din regat aceluia care este mai tare, mai deștept și mai frumos decât toți ceilalți, iar cine vrea să vie la întrecere este poftit la palatul regelui!“ Auzind aceste vorbe, flăcăul se duse la părinții săi și le zise: „Îngăduiți-mi să mă duc la palatul regelui, să mă iau la întrecere cu ceilalți bărbați ai țării“. Părinții îl binecuvântară și-l lăsară să plece.

Când ajunse la rege, acolo se și strânsese o mulțime de oameni; cu toții fură ospătați trei zile cu mâncare și băutură. A patra zi însă se adunară într-un loc mare, în fața palatului. Și peste puțină vreme apăru regele cu mai-marii regatului său, și iarăși peste puțină vreme se ivi și prințesa, urmată de toate slujitoarele sale. Erau atât de frumoase, încât mulți bărbați și-ar fi primejduit desigur viața ca să le aibă, dar alături de stăpâna lor nu le vedeai, așa cum nu vezi ziua stelele. Iar prințesa ținea în mână o oglindă fermecată, care avea însușirea să arate de fiecare dată chipul celui mai frumos dintre oameni. Și în vreme ce se uita în oglindă și trecea printre șirurile de bărbați, prințesa vedea în oglindă doar propriul ei chip; dar când ajunse la feciorul ciobanului, chipul ei dispăru și se ivi acela al flăcăului. Atunci se întoarse și zărindu-l, spuse: „Acesta-i cel mai frumos!“

Iar regele se ridică și grăi: „Am avut un codru mare care se întindea până la marginea regatului meu și am avut o mină în care se găsea destul fier pentru toți supușii mei. Într-o noapte însă un *moroi* cumplit, care în viață fusese slujitorul meu, a făcut din tot codrul un singur copac și din tot fierul o singură bardă, iar tronul meu nu va fi trainic până nu se va găsi un om să doboare acest copac cu această bardă“. Și se perindară cei de-acolo, unul după altul, prin fața bardei, dar nimeni nu putu s-o clintească din loc. Când veni rândul feciorului ciobanului, acesta apucă barda și dintr-o singură lovitură doborî copacul. Și, după ce-l doborî, tăie din el un par atât de gros, încât doi bărbați nu-l puteau cuprinde, și înalt cât catargul unei corăbii. Și se duse cu parul la locul unde era îngropat slujitorul, care bântuia ca *moroi* cumplit, și înfipse parul atât de adânc, încât nu se mai văzu. Arunci regele strigă: „Ăsta-i cel mai tare!“

Și ieși din rând cel mai bătrân dregător al regelui și grăi: „Care dintre voi poate să spună la ce se gândește acum prințesa, fiica stăpânului și regelui nostru?“ Toți tăceau și nu știau ce să răspundă; feciorul de cioban veni în față, se închină și vorbi: „Prințesa se gândește acum la mine!“ Cum auzi aceste vorbe, fata regelui veni în față și zise: „Ai ghicit, și pentru că ești cel mai tare, cel mai frumos și cel mai deștept vreau să te iau de bărbat“. Și în aceeași zi făcură nunta, iar regele îi dărui ginerelui său jumătate din regat.

Acum voinicul avea putere și bogăție și o nevastă frumoasă și dulce ca prima zi de primăvară. Dar feciorul ciobanului nu lua seamă la puterea și bogăția sa, iar frumusețea soției sale nu-l fermeca, fiindcă își dorea să stăpânească ce-i mai minunat pe lume. Dar nu știa ce putea fi aceea, și-i întreba pe toți călătorii care treceau prin țară care ar fi lucrul cel mai minunat despre care vor fi auzit în drumurile lor. Odată sosi un om bătrân, care zise: „Nimic pe lume nu e mai presus de Fecioara fără trup care sălășluiește în muntele de diamant. Dar cine vrea s-o vadă trebuie să meargă în noaptea de Anul Nou la lacul de smaragd, unde ea se scaldă la miezul nopții“. Voinicul se hotărî să pornească într-acolo pentru a o cuceri pe Fecioara fără trup. Zadarnic îl rugară bătrânii săi părinți și regele și regina să renunțe la gândul său și să rămână acasă, zadarnic se jeluia tânăra lui soție. Dar, oricât de minunată și de ademenitoare era înfățișarea acesteia, trupuri dulci de femei sunt multe pe pământ, voinicul nu voia decât să-și părăsească soția și să se ducă la Fecioara fără trup despre care îi vorbise călătorul. Așteptă până ce veni toamna și când începură să cadă frunzele din copaci porni la drum spre lacul de smaragd, merse nouăzeci de zile și ajunse la el. După ce ajunse, își clădi o colibă pe malul lacului și se puse să aștepte noaptea de Anul Nou, când Fecioara fără trup venea să se scalde.

Era o noapte frumoasă cu lună, feciorul ciobanului stătea ascuns după niște copaci, la marginea lacului, și inima-i bătea tare, căci azi avea să vadă tot ce era mai minunat pe lume. Noaptea era rece, dar el nu lua seamă la asta. Deodată, zări ivindu-se în depărtare o fată strălucitoare, într-un veșmânt de

aur care scânteia de diamante și mărgăritare. Dar, cu toate că luna lumina puternic, el nu văzu nici o umbră pe zăpada albă, iar fata trecea prin copaci, fără ca el să poată pricepe cum. Și, după ce ajunse la malul lacului, își scoase veșmântul de deasupra și pe cel de dedesubt, și feciorul ciobanului rămase uimit și fermecat de minunea formelor ei, mai albe ca zăpada și mai frumoase decât toate celelalte forme pământești. Apoi se cufundă în apa lacului, care nici iarna nu îngheța, fiindcă era o apă fermecată. Dar suprafața lacului rămase neclintită, cu toate că feciorul ciobanului vedea limpede că fata înota în el. Nu-și dezlipea ochii de la ea și nu-și mișca nici un mădular de teamă să nu-l descopere și să fugă. Ea rămase vreme de un ceas în lac, dar nu se udă, își îmbrăcă veșmintele de dedesubt și pe cele de deasupra și plecă așa cum venise.

Dar feciorul ciobanului, după ce o văzuse pe frumoasa fată, simți că nu mai putea trăi fără ea. Zadarnic însă chibzuia cum ar face s-o cucerească. Cugeta ziua și noaptea și nu mai avea astâmpăr. Dragostea pentru Fecioara fără trup îl mistuia din ce în ce mai tare și hotărî să moară. Se întâmplă atunci să treacă pe-acolo o femeie bătrână, milostivă, care îl întrebă ce-i lipsește. Atunci el i se jelui și-i spuse că avea să moară pentru că nu putea s-ajungă la frumoasa fecioară de pe muntele de diamant. Bătrâna era însă una din acele mume ale pădurii care îi ajută pe oameni când sunt în nevoie. Și ea îi zise tânărului: „Poți prea bine să răzbești la muntele de diamant; ia-o numai într-acolo pe unde a dispărut Fecioara fără trup și mergi tot înainte, și nu te gândi la drum, ci doar la ea, și-atunci ai s-ajungi. Odată ajuns acolo, poți lesne s-o cucerești, căci ea trebuie să facă întotdeauna ceea ce gândește cel a cărui inimă e plină de iubire pentru ea“. Voinicul se bucură și-o porni neîntârziat la drum și nu se gândi la nimic decât la Fecioara fără trup, în așa fel încât nu vedea drumul pe care umbla și nu știa dacă e zi ori noapte. Și-ajunse pe neobservate la muntele de diamant și se pomeni, în cele din urmă, în fața ei. Și văzându-l, fata voi să se facă nevăzută, dar el fu cuprins de mâhnire și se gândi: „Ah, de-ar rămâne totuși!“ Atunci ea rămase și-l așteptă liniștită să vină. Și el spuse: „Am părăsit un regat și bogății

nemăsurate și o soție frumoasă ca să te caut. Părinții mei au rămas acasă plini de grijă și deznădejde, iar soția mea varsă lacrimi dimineața și seara și noaptea în vis, căci mă visează. Eu însă nu mă gândesc la regatul și la bogățiile mele, nici la părinții mei și nici la soția mea, căci inima mi-e plină de dragoste pentru tine!“ Minunata fecioară însă tăcea și ochii ei îl priveau rece pe străin. Iar feciorul de cioban se întristă și se gândi: „Ah, dacă mi-ar spune bun venit!“ Atunci fecioara zâmbi și zise: „Fii bine-venit și-ți mulțumesc pentru dragostea ta credincioasă; acum însă vino cu mine în palat ca să te pot cinsti și primi ca pe oaspetele meu drag“. Și tânărul o urmă în palatul mândru, făcut dintr-un singur diamant, și se așeză alături de ea la o masă pe care se aflau bucate și vinuri alese. Cu toate că-i atinse veșmântul de două ori cu mâna, nu simți nimic și i se păru că atinge aer. Și mâncă și bău și se lăsă fermecat de frumusețea minunatei fete. Ea îi vorbi prietenos și-l sluji ca pe un oaspete binevenit. Cu cât o privea mai mult, cu atât dragostea i se făcea mai arzătoare; ea însă rămânea la fel de liniștită ca mai înainte. Atunci el se gândi: „La ce-mi slujește că am venit pe muntele de diamant și că stau lângă cea mai mândră fecioară de pe lume, dacă ea nu-mi împărtășește dragostea! Ah, dacă ar fi totuși a mea!“ Atunci ochii fecioarei se aprinseră de patimă, pieptul ei fremătă atât de năvalnic, încât veșmântul strâmt i se rupse. Și îl îmbrățișă pe tânăr și îl strânse la piept și-și apăsă buzele de gura lui și se lăsă cu el pe pat. Când văzu minunata fecioară în toată frumusețea ei stând alături de el, feciorul de cioban se simți dogorind și-i înconjură cu brațele grumazul și-și apăsă buzele de gura ei roșie. Dar brațul care-i căuta grumazul alb apuca doar aer și buzele lui fierbinți nu simțeau nimic, deși vedea că gura ei se odihnea pe a lui. Patima lui creștea tot mai aprig, o vedea beată de iubire alături de el, dar nu simțea nici un trup străin lângă al său. Își aminti atunci de sfatul mumei pădurii și se gândi: „Ah, dacă ar avea un trup ca celelalte femei!“ Ea se întristă și zise: „Dorește-ți orice, numai această dorință nu ți-o pot nicicând împlini; iată, sunt tot ce e mai minunat pe-astă lume, nici o femeie pământeană nu mi se poate asemui, sunt pururi tânără, pururi frumoasă, dragos-

tea mea n-are sfârșit și nu cunoaște istovire – trup însă nu am!“ Și tânărul privea mândrețea strălucitoare a chipului și a trupului ei și era plin de un dor fierbinte; dar de câte ori încerca să-și încolăcească brațele în jurul ei, nu prindea decât aer.

Și rămase astfel un an întreg în palatul de diamant; de câte ori voia să plece, frumusețea minunată, fără pereche a fecioarei îl ținea pe loc; iar cât timp era la ea, îl mistuia un dor neîmplinit. În cele din urmă, nu mai răbdă să rămână. Se gândi la tânăra și înfloritoarea lui soție, la strângerea ei de mână, la sărutul ei, la îmbrățișarea ei, și îl cuprinse dorul de femeia părăsită. Hotărât, își luă rămas-bun de la Fecioara fără trup și părăsi muntele de diamant și merse fără să se oprească până ce ajunse în regatul socrului său. Aici rudele sale îl întâmpinară cu mare bucurie și se făcură petreceri strălucite, iar tânăra lui soție îl copleși cu dezmierdări care îl încântară. Dar după câteva zile deveni tăcut și trist. Privi toate lucrurile care îl înconjurau și i se părură sărăcăcioase față de strălucirea palatului de diamant pe care îl părăsise. Se uită la soția lui, dar, oricât de caldă îi era strângerea de mână, de dulce sărutul, de aprinsă îmbrățișarea, după ce văzuse frumusețea minunată a fecioarei fără trup, prințesa îi păru urâtă. Și deveni tot mai tăcut și mai trist, și nimic din ce avea nu-l mai putea fermeca; dar nici să se întoarcă înapoi nu mai era cu putință, căci se gândea la dorul neîmplinit pe care îl simțise alături de frumoasa fecioară. Atunci își dorea adesea ca înfloritoarea lui soție să fie tot atât de frumoasă ca locuitoarea palatului de diamant, sau ca cea mai minunată dintre toate câte sunt pe lume să aibă un trup. Dar asta își dorea zadarnic. Și trăi astfel, tăcut și trist, până ce muri.

NUNȚI VALAHE

Biserica greco-valahă, ca și cea romană, numără căsătoria printre taine.

La nobilimea țării, obiceiurile de căsătorie sunt astăzi puțin specifice; doar la stările de jos s-au păstrat în parte vechile tradiții.

În vremurile vechi se obișnuia ca joia, după ce învoiala asupra *zestrei*[1] (averea dată la căsătorie) avusese loc, să înceapă să sosească oaspeții, atât la casa mirelui, cât și la aceea a miresei. Cheltuială prea mare nu era, căci oaspeții trebuiau să aducă de mâncare, și își făceau un prilej de fală din a veni cât mai încărcați cu putință. Trei zile durau astfel de petreceri pregătitoare în ambele familii, care în acest răstimp nu se întâlneau. Abia sâmbătă, cea mai apropiată rudă a mirelui, însoțită de nelipsita muzică, apărea în casa miresei spre a aduce acesteia daruri, printre care trebuia să fie neapărat un pantalon frumos de damă, împodobit cu mărgăritare la cei înstăriți. Curând după aceea mirele se ducea, de asemenea însoțit de un taraf de muzicanți, la persoana care avea să-l asiste și căreia îi oferea un covor și două blănuri. Cei doi aducători de daruri erau ospătați din belșug până ce se întorceau, la lăsarea nopții, în casa părintească a mirelui. A doua zi, în curtea locuinței mirelui, apăreau prietenele miresei, îmbrăcate de sărbătoare, și jucau tradiționalul joc în lanț: alcătuiau un cerc, făcând câțiva pași, când la dreapta, când la stânga, se lăsau în jos și apoi se ridicau, se adunau repede una în spatele celeilalte, tropăiau

1. Transcris „Sestre“.

și, sărind scurt, băteau din călcâie. Sălbatic și deșucheat acest joc nu e nicidecum, el poate fi și astăzi pretutindeni văzut; cu prilejul nunții însă el era executat cu deosebită cuviință. Odată isprăvit jocul, mirele își părăsea locuința și se ducea după *naș*[1] (persoana care îl asistă). Împreună cu acesta și cu alți prieteni, însoțiți de muzicanți și de *seimeni*[2] (soldați îmbrăcați în roșu), el mergea călare la casa miresei, unde, fără să descalece, aștepta în curte sosirea nașei. Aceasta avea drept sarcină să o aducă pe mireasă, care stătea în tot acest timp acoperită de văl. De îndată ce apărea cu ea în curte, se vărsa un vas cu apă (simbol de fertilitate) la picioarele calului pe care ședea mirele, după care acesta descăleca și pornea cu mireasa, însoțiți de nași, spre sala împodobită sărbătorește unde, în genunchi, spuneau, repetând după preot, o rugăciune de nuntă. Apoi mireasa își lua rămas-bun de la părinți și cortegiul nupțial se îndrepta spre biserică, în față mergea cea mai aleasă martoră de cununie a miresei, care vărsa un pahar cu vin și arunca pe stradă, la stânga și la dreapta, jumătățile unui covrig, urmau mireasa și mirele, nașii, cu toții, dacă starea lor le-o îngăduia, în trăsuri trase de șase cai. Același cortegiu se întorcea, după cununie, în casa miresei, unde era întinsă masa de nuntă. La aceasta însă nu apăreau nici mirele, nici mireasa; ei trebuiau să mănânce în odăi separate, căci tânărul însurățel n-avea încă voie să-și vadă soția neacoperită de văluri. Datina însă nu era observată cu strictețe; încă de la începutul acestui secol, s-a împământenit obiceiul printre boieri ca în această zi socrii și tinerii căsătoriți să mănânce laolaltă într-o cameră specială; în timpul acestei mese, i se dădeau ginerelui, în sunetele unei muzici sărbătorești, toate lucrurile de gospodărie din zestrea femeii, prilej cu care conta mai puțin însemnătatea lor, cât numărul slujitorilor care le aduceau. Opt zile durau ospețele, care se încheiau abia în a doua joie printr-o petrecere în casa părintească a tinerei căsătorite. Dacă socrii erau înstăriți, fata primea în dar o trăsură

1. Transcris „Naschul".

2. Transcris sub forma hibridă „Seimenieren". Seimenii erau, de fapt, mercenari de origine sârbo-croată aflați în armata Țărilor Române în sec. XVII–XVIII. Portul lor a variat de-a lungul timpului.

de gală cu șase cai, iar ginerele un cal de călărie, după care ei se duceau la noua lor locuință.

Abateri de la cele înfățișate se puteau observa uneori, mai ales la locuitorii din zonele de munte. La aceștia mai există și azi obiceiul ca pe drumul spre biserică, înaintea perechii de însurăței, să se ducă o piramidă înfășurată într-o pânză albă. În dreptul ușii de la intrarea în curtea bisericii se află un vas mare cu apă; în el, mirele, înainte de a intra în curte, trebuie să arunce o monedă. Astfel cortegiul ajunge la biserică. Dar ușa acesteia e închisă, și preotului, care bate la ea, i se deschide de către confrații săi aflați înăuntru doar după ce anunță dorința mirilor de a se cununa în această biserică și făgăduiește în numele lor un dar. Tot așa, la întoarcere, perechea de însurăței găsește încuiată intrarea la casa lor și li se dă drumul abia după ce li se pune pe cap, cu urări de fericire și binecuvântări, o pâine, o bucată de brânză și un ulcior cu bere, și după ce o femeie bătrână varsă acest ulcior peste cei de față.*

Puținele particularități care mai apar la nunțile nobililor valahi am avut prilejul să le cunosc la nunta unei rude a *hospodarului* care domnește acum.

Cu o seară înainte avusese loc așa-numitul bal din ajunul cununiei, dar fără cortegii și mascarade. Spre miezul nopții s-a întrerupt dansul și a sosit *la corbeille*[1], care a fost expusă într-o sală.

În vreme ce partea feminină a oaspeților privea cercetător și admirativ briliantele, surorile și verișoarele miresei prindeau de umăr tuturor doamnelor și domnilor necăsătoriți trese din fire de aur, lungi de un cot, fixate de rozete din mătase azurie și pembé. Localnicii se pricep mai bine decât noi să drapeze cu această podoabă toaletele, care capătă astfel o nuanță strălucitoare și fantastică.

---

* Mai poetice și asemănătoare cu datinile din Moldova sunt obiceiurile nupțiale din unele districte, așa cum le-am mai descris într-o nuvelă publicată în limba franceză (*La belle Florica*).

1. De fapt, *corbeille de mariage* (fr.), ansamblul darurilor oferite de mire miresei. Prin extensie, darurile primite la nuntă de tinerii căsătoriți.

Ziua următoare a avut loc nunta. După ora opt, un ceas mai târziu decât pentru un bal obișnuit, s-au adunat oaspeții în palatul *hospodarului*. Într-una din cele mai mari săli era ridicat un altar, o masă pe care se aflau cărțile sfinte ale Bisericii alături de lumânări aprinse. Mitropolitul a oficiat cununia, mai mulți clerici l-au asistat. Mirii s-au apropiat de altar, avându-i pe nași de-o parte și de alta a lor. O podoabă specială mi s-a părut a fi voalul miresei, o trenă din fire de aur, lăsată pe spate și atârnând de la cap până aproape de genunchi, desfășurată în așa fel încât arăta ca un adevărat voal. De admirat era forța miresei, care trebuia să stea mai mult de o oră sub tripla greutate a bijuteriilor ei foarte bogate din briliante, a voalului de aur și a coroanei de mireasă, înalte de un picior. De fapt, aceasta din urmă trebuie făcută din fier, iar atunci ar avea desigur o mărime mai modestă; garniturile în formă de coroană cu care au fost împodobiți mirii la începutul ceremoniei păreau confecționate din sârmă, îmbrăcată în frunze verzi și flori. În ciuda tuturor încercărilor de a da acestor coroane o înfățișare grațioasă, garnitura nemăsurat de mare nu făcea totuși o impresie plăcută. Au început cântările și rugăciunile, s-a citit Evanghelia despre nunta de la Cana, care nu trebuie să lipsească niciodată, apoi a avut loc primul schimb de inele, care s-a repetat după cântări repetate. Apoi mirii și-au prins mâinile și mai-marele Bisericii i-a binecuvântat, făcând semnul crucii deasupra lor cu o legătură de lumânări aprinse. Pentru a treia oară s-au schimbat inelele, mitropolitul a pus tânăra pereche să bea vin dintr-un pahar și să mănânce o bucățică dintr-un aluat copt, a făcut iarăși semnul crucii cu legătura de lumânări deasupra capetelor lor, preoții au intonat cântarea de la sfârșit, iar mirii, împreună cu nașii, s-au rânduit pentru dansul cu torțe care încheie orice cununie. Acest dans este astfel executat, încât toți participanții se prind de mâinile în care țin lumânările aprinse și merg încet, de mai multe ori, în cerc închis, întorși în afară, de jur împrejurul mesei care închipuie altarul.

De îndată ce s-a săvârșit acest act, masa cu accesoriile sacre a fost repede îndepărtată și o mulțime pripită de slujitori a

prezentat fiecăruia din cei de față un pahar de șampanie, ca să-l golească în cinstea noilor căsătoriți.

Altminteri există și obiceiul de a arunca bani printre spectatori, iar la mirii săraci, nuci sau castane; s-ar fi zis că aici șampania trebuia să simbolizeze acele daruri.

După ce s-au golit paharele a dispărut orice urmă de sărbătoare religioasă, și în locul acesteia, chiar acolo unde tocmai se executase, lent și grav, dansul cu torțe s-au adunat perechile pentru polcă, în sunetele fremătătoare ale muzicii militare.

DÂMBOVIȚĂ, APĂ DULCE

„Dâmboviță, apă dulce, cin' te bea nu se mai duce!" Un vechi cântec valah glăsuiește astfel – de ce nu-mi iese din minte acest vers? –, departe, nesfârșit de departe se întinde în jur câmpia, umbre uriașe, întunecate, gonesc peste ea. Sunt oare duhurile nefericiților al căror sânge a îngrășat aceste bărăganuri? Așteaptă ele oare zorile? Dimineața e departe, în jur, beznă. Semiluna strălucește, furtuna vuiește, alungând norii negri, uriași, ale căror umbre zboară ca niște năluci amenințătoare peste câmpiile sterpe. „Dâmboviță, apă dulce, cin' te bea"… mai departe! mai departe! Bicele pocnesc, surugiii strigă, în larma sălbatică se stinge departe, tot mai departe, vechiul cântec al despărțirii, salutul de bun rămas adresat „Țării dragostei". Ciori speriate croncăne și se ridică fâlfâind, se rotesc în cerc larg deasupra capului meu și apoi, istovite, se lasă iarăși în jos pentru odihnă. Înainte! Înainte! Trebuie să fiu la Giurgiu până a nu se crăpa de ziuă, și cinci poște lungi, opt mile nesfârșit de lungi, se întind între București și ținta acestei călătorii. Drumul e bun, adică nu a plouat și se poate merge fără primejdia vreunei scufundări prin bărăganul desfundat. Indicatoare de drum sunt stelele; după stațiile de oprire recunoaștem că nu am greșit direcția. Pentru asemenea călătorie sunt potriviți vizitiii și caii valahi. Ce fantomatic arată acești căluți mici, slabi, moțați, care, sub lumina lunii, gonesc întins peste câmpie! „Mâine o să vă odihniți toată ziua și o să vi să dea nutreț, atâta nutreț, bun, frumos, cât n-o să-l puteți dovedi!" Bietele animale se străduiesc de parcă ar mai da o dată crezare făgăduielilor dulci, amăgitoare. Cum se ridică vârtejurile de praf! Prin norii deși, abia se mai zărește lumina

tremurătoare a lunii. Gonim pe lângă ridicături de pământ; seamănă cu movile uriașe de cârtițe. Sunt sălașe de țigani. Somn ușor, muzicanți sălbatici, somn ușor, fete svelte și oacheșe! Fie ca zeul viselor să vă dăruie ceea ce ziua vă refuză: vin care să nu sece niciodată, pâine și carne care să nu se mai isprăvească, o țară atât de întinsă precum pofta voastră de a cutreiera – și fără funcționari de ordine publică în ea! Ceea ce mai trebuie ca să fiți fericiți aveți voi înșivă: mintea plină de cântece, sufletul plin de voioșie, inima plină de văpaie. Acolo arde focul, chipurile întunecate se odihnesc în jur, câinii se ridică lătrând și-și trezesc tovarășii, care le răspund, urlând de la mari depărtări. Liniște! Nu vă tulburați prietenii oacheși, la al căror foc ați găsit hrană și odihnă! Lăsați-i să ațipească, doar noaptea încă nu a trecut! La răsărit cerul s-a și aprins, zările devin tot mai luminoase, iar acolo, în roșeața zorilor, se văd licărind casele albe din Giurgiu.

Ajunsesem prea devreme, vaporul care urma să mă ducă la Galați încă nu sosise. Trebuia să mai petrec câteva ore la Giurgiu, ceea ce mă bucura. Erau doar ultimele ceasuri pe pământ valah. Am pus să mi se întindă un cort la mal, ca să mă apăr de razele soarelui care se urca din ce în ce mai sus, și mi-am lăsat privirea să cutreiere ținutul. Acesta are prea puțin farmec; în față Dunărea largă, la dreapta începe orașul, la stânga urme de întărituri, terasamente cu copaci rari, în jurul meu ziduri surpate, pietre sfărâmate. Doar farmecul despărțirii poate aureola un asemenea ținut. Nu altfel este și cazul apei dulci a Dâmboviței. În ce mă privește, nu m-am putut hotărî niciodată să mă scald în valurile tulburi ale acestui râuleț, iar de băut nu cred s-o fi făcut-o vreodată cineva. Și, totuși, în țara pe care o străbate Dâmbovița au trăit cu siguranță puțini oameni cărora, la despărțire, inima să nu li se fi acordat cu vorbele vechiului cântec. Acolo, iată, se apropie deja vaporul vuind – rămâi cu bine! Cu măreția sălbatică a munților tăi, cu câmpiile tale binecuvântate de grâne, cu poporul tău cald și bun, și chiar cu țiganii, copiii tăi oacheși, rămâi cu bine, Românie!

Să nu uit de o trăsătură care exprimă caracterul poporului. Autorul cărții *O călătorie de vacanță a unui jurist prusac*[1]

1. Julius Hermann von Kirchmann, *Nach Constantinopel und Brussa: Ferienreise eines preußischen Juristen*, 1855.

povestește cum, la despărțirea de pământul turcesc, și-a scos pălăria în fața ultimului dreptcredincios care i-a dus ciubucul cu tutun, în semn de cinstire a întregii națiuni. Tipărit și comentat, acest lucru este pentru cititorul european oricum mai de înțeles decât va fi fost pentru turc, lăsând la o parte faptul că descoperirea capului este pentru musulman o acțiune interzisă, nicidecum o dovadă de politețe. El salută înclinându-se și făcând cu mâna o mișcare în direcția pieptului și a capului, dar și acestui salut musulmanul îi preferă un substanțial *bacșiș* („bani de băutură“). Deoarece oamenii sărmani din toate țările obișnuiesc să aibă aceleași păreri în această privință, am considerat potrivit să le dau drumul valahilor mei cu plăceri mai palpabile decât vederea capului meu descoperit. Am poruncit de aceea hangiului de la hotelul la care trăsesem să le ofere *dorobanților* (jandarmilor) mei vin și carne și tot ce și-ar mai fi putut dori. Vrând la plecare să achit nota de plată, mă izbește valoarea ei redusă. Îl întreb pe hangiu, care îmi povestește că *dorobanții* nu mâncaseră decât puțină pâine uscată, cu toate că el le pusese în față vin și friptură. „De ce nu vreți să mâncați?“ „Azi e zi de post, carnea și vinul nu sunt îngăduite, și chiar de pâine n-avem voie să ne săturăm decât pe jumătate“, răspunseră liniștiți, ca și cum această abstinență ar fi fost un lucru absolut firesc. Știau că, probabil, aveau să mai treacă luni de zile până să primească un pahar de vin și o bucățică de friptură, și totuși mâncau din pâinea uscată atât cât să se sature pe jumătate, în vreme ce în fața lor se afla un prânz lucullic[1] în comparație cu posibilitățile lor, iar din această abstinență nu scoteau nici un avantaj, de vreme ce doar întâmplător am aflat de cele petrecute și i-am putut răsplăti printr-un bacșiș dublu. Acești oameni mai au multe de învățat până să se civilizeze complet.[2]

---

1. Abundent. Aluzie la Lucius Lucinus Lucullus, general roman, ins cultivat, iubitor de arte și mare mâncău. Lăcomia i-a rămas proverbială.

2. Scena descrisă și judecata autorului care o încheie neașteptat și inexorabil ar merita din plin un comentariu pe tema opozițiilor „culturale“ și valorice pe care o implică (natură/civilizație, interior/exterior, periferie/centru, străin/autohton, tradiție/modernitate, bun/rău, folositor/păgubitor, câștig/pierdere etc.).

Niciodată nu m-am suit pe vapor fără să am o anume stare de tensiune; o astfel de casă plutitoare este pentru câteva zile sau săptămâni lumea călătorului; dacă se va simți ca acasă aici, dacă va socoti cândva acest răstimp ca o pierdere sau ca un câștig atârnă de alcătuirea societății în care este împins fără putință de alegere. Firește, ai cabina ta în care te poți retrage, dar ea este atât de mică, încât nu poți decât să șezi, să stai sau să te întinzi în ea. Dacă însă o părăsești, contactul cu ceilalți pasageri e inevitabil, mai ales în timpul meselor, care se iau în comun, deoarece pentru fiecare clasă nu există decât un singur slujitor. A sta mut zile la rând în mijlocul unei societăți care face conversație nu este, în cele din urmă, mai penibil decât a fi silit să vorbești cu persoane antipatice. Intrând în salonul micului vapor, l-am găsit destul de plin. M-am așezat într-un colț și am încercat să mă orientez. La dreapta mea se afla un grup de fete și femei dichisite care vorbeau tare și râdeau. Flecăreau despre capitală și lumea bună de aici, au fost pomenite nume aparținând celor mai mari familii ale țării, s-au povestit câteva anecdote picante. Păreau să fie cameriste care încercau să strălucească în călătorie prin cele mai bune giuvaieruri pe care le aveau și prin indiscreția lor. În stânga, la o masă lungă, jucau cărți câțiva bărbați. Printre toate figurile bărboase și nebărboase, nici una care ar fi putut să trezească un interes oarecare. În cealaltă parte a salonului, o apariție herculeană, înveșmântată într-o haină de călărie și care, în picioare, îi depășește pe toți ceilalți cu un cap. Și ce fel de cap! Trăsăturile, dure și reci ca o stâncă, dar în ochii adânciți în orbite arde neliniștitor o viață posomorâtă; mândrie și îndârjire și dispreț pentru moarte se aștern dominator peste fruntea pleșuvă, iar în jurul buzelor tresare ceva ca o batjocură tăioasă care vrea s-ascundă o durere și mai tăioasă. N-am aflat niciodată cine era bărbatul. Vorbea numai franțuzește, dar franceza nu era limba lui maternă; căpitanul îl avusese deseori ca pasager pe vapor, dar sub diferite nume. „Știți cine e acest om?" l-am întrebat pe un cunoscut rus, care sosise în ultima clipă înainte de plecarea vaporului. Privi cu atenție chipul brăzdat de furtuni, apoi zise: „Asemenea trăsături nu se uită ușor; cred

că m-am aflat față-n față cu acest om, pe câmpul de bătaie, într-o expediție împotriva cerchezilor, desfășurată cu ani de zile în urmă. Dar s-ar putea, totuși, să mă înșel, deoarece cerchezii nu iau străini în rândurile lor".

Oricine ar fi fost acest Ahasver, care venea de la Londra și mergea spre Stambul, căruia Petersburgul și Parisul, stepele Nordului și deșerturile Arabiei îi erau atât de familiare ca și cum ar fi fost pretutindeni acasă, un lucru reieșea limpede din înfățișarea sa: cauza căreia își consacrase viața era pierdută și dureri mai arzătoare decât aceea care îi produsese cândva cicatricea de un roșu întunecat ardeau în sufletul său. Cu cât îl priveam mai mult, cu atât mai neguros era efectul produs asupra mea de chipul lui, și chiar mai apoi, când am vorbit cu el și mi-a dat câteva informații interesante despre Orient, n-am putut să scap de acel simțământ. Mi-am întors privirea ca să cercetez și restul societății. Într-un colț ședea, cu totul izolată, o doamnă mai în vârstă, împreună cu una mai tânără, pe care mi-o acoperea pe jumătate; câțiva tineri boieri se plimbau prin salon, făcând politică. Deoarece societatea nu mă atrăgea, m-am dus pe covertă ca să privesc dealurile pustii, prăpăstiile și stâncile prin fața cărora treceam. Departe, tot mai departe rămân malurile în urmă; mâine dimineață vom fi la Galați, apoi va urma călătoria cu alt vapor peste Marea Neagră. Iar apoi… sprijinit de bord, m-am cufundat în visuri despre cândva și apoi, până ce glasul unei doamne foarte aproape de mine m-a trezit. „Nu stăpânesc limba țării, domnul meu, ați avea bunătatea să-mi traduceți câteva cuvinte?" Întrebarea fusese pusă în franceză căpitanului, care, cu un *„non capisco"* (nu înțeleg) jenat, s-a îndepărtat. Întorcându-mă să-mi ofer ajutorul, am văzut-o pe acea doamnă mai în vârstă care, împreună cu tânăra ei însoțitoare, stătuse izolată într-un colț al salonului. „Văd acolo, pe coverta din mijloc câțiva muzicanți", spuse doamna vârstnică, „și tare aș vrea să-i pun să cânte o melodie valahă de joc." I-am transmis cererea, și muzicanții, evrei, și-au acordat instrumentele. „O să faceți astfel o mare bucurie valahilor; ca fii adevărați ai țării lor, ei sunt totdeauna gata de joc." „Dar aici nu-i loc de-așa ceva." „Acolo unde poate să facă

un pas la dreapta și unul la stânga, valahul găsește loc destul ca să joace; vă veți încredința de îndată." Și așa a și fost. Abia răsunară primele sunete ale *horei* (un joc național foarte popular), că doi pasageri valahi de pe punte săriră în picioare, se prinseră de mâini și începură acel dans în cerc, în vreme ce ceilalți îi priveau. Dar nu pentru mult timp; curând intră un al treilea în cerc, urmat de un al patrulea, de un al cincilea, și de fiecare dată cercul bărbaților se deschidea să-l primească pe următorul, fără ca dansatorii să se oprească vreo clipă. Cele două doamne care erau la originea acestei distracții stăteau la oarecare distanță, privind cu băgare de seamă. Păreau să fie mamă și fiică, și totuși cu greu s-ar fi putut găsi o asemănare între ele. Urmele frumuseții de odinioară nu pieriseră de pe chipul celei vârstnice, dar resemnarea și suferința desenaseă pe el linii vizibile. Vor fi trecut mulți ani de când nu mai privise cu atâta nădejde și încredere precum o făcea astăzi fiica ei, o fată frumoasă, în jur de șaisprezece ani, ai cărei ochi scăpărători înghițeau fiecare mișcare a dansatorilor. M-am apropiat de ea. „Există multă monotonie în această deplasare la dreapta și la stânga, urmată de oprirea pe loc", spuse mama; „chiar când se apleacă și se ridică și bat ritmic pământul cu picioarele, o fac fără vioiciune propriu-zisă; dacă fețele lor nu ar exprima atâta mulțumire copilărească, acest joc ar lăsa o impresie melancolică." „Bărbații joacă întotdeauna doar între ei?" întrebă fata. „Nu întotdeauna; dacă sunt femei de față, participă și ele, dar nu este obligatoriu. Galanterie franțuzească nu trebuie să căutați în Orient", adăugai zâmbind. Un aer ciudat, pe care n-am putut să mi-l lămuresc atunci, învălui pentru o clipă fața celor două femei. „Nu suntem încă în Orient." „Dar suntem la marginea lui; dacă ați sta mai mult aici, v-ați încredința de asta." Muzicanții tăcură, dansatorii se împrăștiară. „*Y esta es mi patria*" (și asta e patria mea), murmură fata, lipindu-se de mama ei. Enigma care mă preocupase până acum era în parte dezlegată. Figuri frumoase de femei există pretutindeni, dar acest tip mândru îl exprimă doar figura spanioloaicei, și doar ochii spanioli pot să adune într-o singură privire atâta blândețe și atâta semeție, atâta dulce tânjire și atâta patimă înflăcărată.

Și totuși amândouă vorbeau franceza cu acel accent care e caracteristic doar doamnelor din înalta societate pariziană – și totuși numiseră această țară patria lor! Când ne-am cunoscut mai bine, le-am aflat povestea. Fiică a unui spaniol care se însurase în exil cu o franțuzoaică, fata se născuse, după reîntoarcerea lui, pe pământ spaniol. Exilat mai târziu din nou, tatăl murise, iar ea fusese crescută la Paris. Acolo cunoscuse un moldovean, care fusese o vreme angajat în armata franceză, se căsătorise cu el și, acesta trebuind să se întoarcă imediat după nuntă acasă, îl urmase în țara lui. „Vom locui la Galați, ați fost pe-acolo?“ Am negat. Mi-a făcut niște descrieri ale locului față de care cele șapte ceruri ale lui Mahomed trebuiau să pălească. „Ah, țara care o să-mi înlocuiască patria trebuie să fie, și ea, frumoasă!“ exclamă tânăra cu acel accent nostalgic pe care sunetele limbii spaniole de care ne foloseam îl vor fi sporit. Biata copilă! Nu ostenea să mă întrebe; a trebuit să-i povestesc până ce s-a lăsat seara despre istoria țării, despre basmele și legendele sale, despre poeții și eroii săi. „Vedeți cât de adânc și clar e cerul, ce stele aurii, ce aer molatec! Ah, astea sunt nopțile Spaniei mele!“ exclamă ea cu emoție pătimașă. Să dormi bine, fiică a Castiliei, visează la fericire, până când zorile te vor trezi!

Am ajuns devreme și am coborât pe uscat. De jur împrejur, deșert, pustietăți dezolante cât cuprinde ochiul, în fața noastră mulțimea de colibe și case ale orașului. Am trecut prin curtea agenției și m-am pomenit în strada principală pe un drum larg, nepavat. Barăci mizerabile pe ambele părți ale lui, greci și armeni murdari, evrei și moldoveni murdari stau sporovăind, tocmindu-se, lărmuind în fața tuturor porților. Cuvinte stricate românești și italienești, grecești și turcești răsună din toate părțile într-un talmeș-balmeș bezmetic. Strada e plină de care, de turme de vite și de haite de câini, nori de praf îngreunează respirația. Comand o trăsură, și în fața mea se oprește unul din acele care, o cotigă mică, scundă, asemănătoare cu căruța valahă. O pătură murdară, întinsă pe paiele risipite înăuntru, constituie locul pe care se stă, un flăcău zdrențuros, învăluit în abur de usturoi, mână de funii un căluț pricăjit. „Dar cu o asemenea căruță nu se poate merge!“ „Aici nu se găsesc altele,

afară de câteva, care sunt proprietate personală“, se scuză funcționarul. Am preferat murdăria și praful drumului acestui vehicul respingător și am plecat pe jos. Fizionomia orașului n-a câștigat cu nimic. Unde străzile erau pavate, ți-ai fi dorit să nu fie, unde nu erau, te scufundai probabil pe ploaie, iar pe vreme uscată, era atâta praf, încât acoperea totul în câteva minute cu un strat cenușiu. Piețe părăginite, apoi din nou ulițe strâmte, colibe de lemn, ici-colo câte o clădire masivă; acum casele se opresc, crezi că ești în câmp, dar te afli totuși în mijlocul orașului, dacă această aglomerare haotică de bărăgane, de smârcuri, de sate și clădiri orășenești e vrednică de un asemenea nume. Cărei națiuni îi aparține majoritatea locuitorilor e greu de spus; greci și evrei, italieni, armeni și moldoveni par în egală măsură reprezentați. Nicicând un oraș nu mi-a făcut vreodată o impresie atât de respingătoare, și m-am bucurat la gândul că în curând aveam să-l părăsesc. Pe când reflectam la asta, trece prin fața mea una din acele cotigi, iar în ea se aflau tovarășele mele de călătorie alături de un bărbat destul de tânăr. Era frumușel și robust, dar un aer de brutalitate îi plutea în jurul frunții late și a gurii cărnoase. N-am să uit niciodată expresia cu care frumoasa copilă a Castiliei privea fix în fața ei. Cortina viitorului tău se ridică încet – ce-ți va arăta când se va ridica de tot? Oare presimte deja? Întoarce capul – s-a dus! S-a dus!

FURTUNĂ

Furtună! Cât de nepăsător rostesc cuvântul toți aceia care cunosc vântul vijelios însoțit de ploaie doar ca pe un flăcău vioi, poznaș, în fața căruia se înclină copiii pipernciți ai pădurii și care pe cei puternici îi frânge, care smulge câte-o floare în îmbrățișare sălbatică și-o aruncă apoi trufaș la pământ. Fără spaimă privește omul la frământarea acestui Don Juan al creației, în fața căruia ce e înalt se-apleacă și ce e gingaș tremură, căruia îi cad jertfă nemăsurat de multe flori, în vreme ce el suflă cu turbare mai departe, veșnic singur, nezăbovind nicăieri. Doar omul privește zâmbind la acest sălbatic, zâmbind până în clipa în care ajunge să-l cunoască. Ce e vântul vijelios nu aflăm nicicând pe uscat, peste care el trece nepăsător. Cândva, va fi iubit Terra, cea tinerească, arzătoare; dar asta s-a întâmplat demult. Farmecele i-au dispărut în îmbrățișările lui; a zămislit florile și păsările și oamenii, dar pieptul i s-a prefăcut în piatră, vinele în metal, și chiar dacă în adînc, în măruntaiele ei, arde văpaia lavei, în afară ea este încremenită. Atunci el s-a reîntors către mare, sora mai vârstnică a Terrei, mireasa lui dintâi, al cărei piept înspumat se îndreaptă veșnic freamătând spre el. Când vine – îl simte –, tremură, se înfioară, iată-l, se apropie, cum i se ridică pieptul – acolo încep să se ivească și nori întunecați care vor împiedeca soarele să le vadă îmbrățișarea sălbatică –, încă mai zâmbești, neam de pitici, în luntrea care ți se clatină? Se întunecă, se întunecă tot mai tare – ce tremură și freamătă și spumegă marea! –, acum e aici, mirele sălbatic, șuierând și vuind se năpustește la pieptul de valuri

al iubitei – vălul de nori se strânge –, vai de voi, copii ai Terrei, care pândiți iubirea miresei vântului vijelios!

Acei nori întunecați se și adunau, marea presimțea vizita sublimului iubit, în clipa în care m-am suit pe vaporul care trebuia să mă ducă de la Galați la Constantinopol. Nu mai trăisem niciodată o furtună pe mare, acum mă aștepta un asemenea spectacol. Pe Marea Neagră nu este rar. Multe nave zac pe fundul ei, multe vieți au dat acolo o ultimă luptă, căci dintre toate mările Europei Marea Neagră este cea mai furtunoasă, cea mai bogată în stânci și cea mai periculoasă (18 vase s-au scufundat numai în noiembrie 1857); după ea vine golful Biscaya, iar următoarea serie e controversată de către marinari.

Se lăsase noaptea când am pornit. „În trei zile am putea ajunge la destinație“, zise căpitanul, „dar o să cam fim opriți în loc.“ Vaporul dansa deja. Eu știam că prin exercițiu puteai, chiar și în cazul unui tangaj puternic, să te preumbli, și am făcut în curând primii pași în acest sens. După un ceas simțeam primele accese de indispoziție; după încă un alt ceas, timp în care îmi continuasem plimbarea, m-a cuprins amețeala și m-am prăbușit. Când mi-am revenit, mă aflam în cabină și aveam rău de mare, o stare în care am zăcut patru zile. De atunci încoace am avut destul de des apă sub picioare și m-am familiarizat cu acest element. Am ajuns atât de departe, încât am fost în stare, pe o vreme cu briză foarte rece, să mă plimb pe covertă ca un marinar, să mănânc cu mare poftă, în timp ce eram silit să-mi țin farfuria ca să nu cadă. La Corfu, pe vreme rea, am scris versuri lirice, iar la Capul Matapan, în timpul unei furtuni, am dormit. Oricine poate să se călească astfel prin efort de voință și, mai mult, prin obișnuință, a cărei forță este îndeobște prea puțin luată în seamă. Starea mea de spirit din timpul acelei prime furtuni și răul fizic de-atunci îmi sunt încă pe deplin prezente, dar îmi apar ca trăirile unui străin, în care anevoie mă regăsesc. Zi și noapte zăceam culcat în cabina mea, nu puteam să mănânc nimic, aveam tot timpul acea senzație de rău de mare, senzație care la început nu pare așa de rea cum ne-o închipuim, dar treptat atinge marginile suportabilității. La somn nu te puteai gândi. Chiar și pe vreme bună trebuie

mai întâi să te obișnuiești cu zgomotul pe care îl fac trosniturile vaporului, ale tachelajului, bătaia valurilor, huruitul motorului ș.a.; ideea de a dormi pe furtună însă, în mijlocul acestor trosnituri, pocnituri, vuieli și bubuituri, îi pare novicelui tot atât de ridicolă precum somnul în mijlocul unui foc de artilerie. Afară de asta, vapoarele companiei Lloyd au faima că, pe lângă o sumă de însușiri bune, prezintă dezavantajul unui tangaj și a unui zgomot puternic. De curând s-a încercat evitarea acestuia din urmă prin construirea pereților interiori din lemn moale, iar prin proiectarea liber înclinată a cabinei s-a urmărit să i se confere acesteia autonomie nu doar față de tangaj, ci și față de alte fatalități legate de vapor. Dar nava cu care am călătorit pentru prima dată pe Marea Neagră nu avea habar de asemenea îmbunătățiri și, după ce patru zile și patru nopți am zăcut nedormit și nemâncat în pat, ținându-mă de barele acestuia ca să nu fiu azvârlit pe jos, după ce am suferit patru zile și patru nopți de rău de mare, eram fizic și psihic atât de indispus, încât nu mai aveam decât o singură dorință, aceea ca vaporul să se scufunde împreună cu noi toți. Dacă tovarășii mei de călătorie îmi împărtășeau atunci dorința nu știu; ușile cabinelor lor erau închise, dar camerierul care alerga de la unul la altul ca să le dea ajutor m-a asigurat că nimeni nu o ducea mult mai bine. Mi-am deschis ușa, în așa fel încât să pot avea o privire de ansamblu asupra salonului comun; prea multe de văzut nu erau acolo, căci la masă n-au apărut decât ofițerii vasului, altminteri, camerierul era singurul care se învârtea pe-acolo, făcând o echilibristică iscusită. Deodată se deschide o ușă – era în dimineața celei de-a cincea zi. Societatea cu care călătoream era compusă din trei persoane, un turc, un rus, care venise de altfel cu mine până la Galați, și acel străin enigmatic pe care slujitorii săi și ofițerii echipajului îl numeau general. Silueta atletică a generalului a fost aceea care a ieșit. Nu fără mari dificultăți, cu toate că părea exersat, încerca să se ridice și să umble. „Ați părăsit patul?“ i-am strigat uimit. „Mi-e foarte foame și aș vrea să-mi iau gustarea“, răspunse atât de liniștit ca și cum ar fi fost de la sine înțeles, se așeză la masă și comandă o farfurie cu mâncare rece – pentru camerier o sarcină

dificilă. Treaba m-a indispus. Acest bărbat se plimba, își lua masa, se fălea cu apetitul său, în vreme ce eu zăceam în cea mai mahmură stare de spirit. Eram încredințat că încercarea de a mânca avea să aibă consecințe teribile, dar mândria nu m-a lăsat să mai zăbovesc în starea în care mă aflam. Am coborât din pat, m-am sprijinit de toate spetezele și suporturile și am navigat în voltă până la masă. „Cameriere, aduceți-mi și mie de mâncare!“ Totul se învârtea înăuntrul și în afara mea. Camerierul îmi aduce o farfurie plină; disprețuind moartea, închid ochii și mănânc – și mi-e mai bine! De altfel, operația nu era ușoară. Masa și banca erau puternic ancorate; cu o mână trebuia să ții farfuria (dacă o puneai jos, ar fi căzut imediat), cu alta să te ții de masă ca să nu fii azvârlit. După cum vaporul se ridica în spate și se lăsa în față, îți desprindeai mâna de masa care te împiedica să cazi în față, iar mâna, odată eliberată, apuca furculița spre a duce cât mai repede o îmbucătură la gură, după care te prindeai iarăși repede, căci balansurile de la dreapta la stânga (pentru noi, care stăteam într-o parte, din față în spate) se succedau la interval de trei până la patru secunde. Cu cât mâncam, cu atât mă simțeam mai bine; am băut și câteva pahare de madeira, iar urmarea a fost că am putut rămâne toată ziua în salon și pe covertă și că am putut repeta la prânz, în condițiile unui balans și mai puternic, acrobația cu mâncarea, în vreme ce ceilalți doi pasageri ai clasei întâi, prințul X și Y pașa, au fost văzuți abia spre seară. „Mâine, dacă nu se întâmplă nici o nenorocire, ajungem la Constantinopol“, ne consola căpitanul; era și timpul, călătoria noastră dura deja de cinci zile. Pentru prima oară de când mă îmbolnăvisem, m-am dus pe covertă. Furtuna se mai potolise, dar vârfurile înspumate ale valurilor continuau să arunce stropi peste bord. Se aflau, cu toate astea, sus, în afară de pasagerii săraci de pe punte, câțiva dintre locatarii clasei a doua. Strâns înfășurați în burnuzul arab sau în tartan, cu fesul sau pălăria cu boruri late, trase adânc peste fața din care nu li se vede decât o mică parte, stau acolo patru-cinci oameni, își fumează țigările și privesc în tăcere marea puternic frământată, ale cărei valuri se rostogolesc violent, ca și cum ar vrea să îngroape vaporul.

Dar vasul svelt se ridică mult în sus și trece nevătămat, dansând peste spinarea uriașului. Tăifăsuind, câțiva bulgari se sprijină de bord, cu capul și picioarele înfășurate în piele, îmbrăcați în haine grosolane, pantaloni scurți, grosolani, pe deasupra o blană protectoare. Râd când valurile mării le biciuiesc fața, căreia vremuiala nu-i mai poate face de mult nici un rău. Dar cine e acea femeie solitară de-acolo, de lângă bompres? Înfășurată în veșminte subțiri, ale cărei falduri flutură în furtună, neclintită ca acel chip feminin care împodobește prora vasului nostru, ea caută departe, în direcția spre care călătorim. Nădăjduiește oare să vadă deja uscatul? Nu se teme de priveliștea înspăimântător sublimă a vajnicului element, care acum freamătă mai molcom, parcă vlăguit, pentru ca în curând să se ridice poate cu îndoită forță? Nu se teme de furtuna care biciuiește talazurile până la ea? M-am apropiat. Nu era o turistă călită, și nici o femeie din popor, rezistentă la vreme rea. Silueta îi era subțire și gingașă, chipul supt; vara vieții îi îndepărtase smalțul tinereții, dar anii nu-i putuseră șterge urmele frumuseții, nici suflul de sirocco al pasiunii care îi brăzda toate trăsăturile. Ochii ei priveau fix în depărtare, cu o expresie neliniștitoare – ce caută oare? Sau e o nebună? Nu se clintește, nici un mușchi al feței nu i se mișcă. L-am căutat pe căpitan: „Cine e femeia?“ A rostit un nume italienesc. „A mai făcut acest drum cu câteva zile în urmă, pe vasul «Ferdinand», care s-a scufundat, a fost salvată și dusă la Galați. Trebuie să aibă foarte mult curaj ca după o asemenea aventură să se mai încumete încă o dată pe Marea Neagră.“ „E oare singură?“ „Da; după câte am auzit, bărbatul ei a fugit cu o franțuzoaică și ar fi la Constantinopol; biata ființă vrea să se ducă după el.“ Teribilă tragedie de viață cuprinsă în aceste câteva cuvinte! Subiectul e vechi ca inima omenească. M-am reîntors la ea și am privit-o îndelung, căci mă observase tot atât de puțin ca pe orice altceva care s-ar fi petrecut în jurul ei. Biata femeie! Cum îți va fi încântat inima cândva cu jurămintele iubiriri lui îmbătate, cum va fi făcut cândva, cu sărutarea înfocată a patimii sale, să înflorească și să se umple de miresme strălucirea primăvăratică a sufletului tău – acum primăvara îți sălășluiește în

suflet, dar ți-a dispărut din obraji, iar el te lasă singură. De ce nu mai ești frumoasă? Vei muri, căci ești italiancă – mori oricum, căci nimeni nu te mai iubește.

Încă o noapte, ultima. Am pus să fiu sculat la ora patru, ca să profit de priveliștea sosirii. Cerul era clar și albastru, marea netedă ca oglinda. Vaporul alunecă lin, toți pasagerii sunt pe covertă. Cu ce să asemuiesc priveliștea acestor țărmuri, unde pe un pitoresc teren colinar se întind, ore întregi de mers, palate delicate, albe ca zăpada, cu coloane svelte și acoperișuri scânteietoare? Există o gravură cunoscută, reprezentând Valea Fericirii, în care Mahomed înfățișează alor săi locul făgăduit. Dacă artistul a cărui fantezie a plăsmuit această operă a fi vrut să viseze un oraș și să ni-l întruchipeze în acel rai, atunci imaginea rezultată s-ar asemăna cu Constantinopolul. Nicăieri domnia necesității nemiloase, a nevoii, pretutindeni expresia frumuseții armonioase care așează palate într-un ținut paradisiac nu pentru a folosi terenul, ci pentru a întregi frumusețea peisajului. Am ajuns; nu izolat, ci în masă se așterne în fața noastră, la stânga și la dreapta, o lume de palate; minarete subțiri se înalță pe cerul albastru, imaginea semilunei sclipește pretutindeni, în lumina soarelui. Veniți încoace, voi, luntre legănătoare, duceți-mă dincolo, spre acel oraș care se desfășoară ca un basm strălucitor în fața privirilor noastre îmbătate, dincolo, spre Stambul!

PERA ȘI ODALISCA*

Ancorele au fost aruncate, și curând în jurul vaporului încep să mișune puzderie de caicuri. Comisionarii diferitelor hoteluri se năpustesc, lacomi de pradă, asupra covertei și cercetează dezamăgiți numărul mic de pasageri. E încă prea devreme, călătoriile cu vaporul abia au început, vremea furtunilor primejdioase încă nu a trecut: cu atât mai mare este însă zelul agenților, în majoritate evrei, de a lua în stăpânire pe cei câțiva oaspeți. Am norocul să pun mâna pe o mică ambarcație, și ne îndepărtăm. Uitate au fost toate neplăcerile, uitată furtuna, care, în loc de emoții poetice, i-a adus novicelui doar rău de mare; imaginile întunecate au pălit, iar pe fundalul posomorât strălucea cu atât mai luminos tabloul celui mai frumos și mai misterios oraș, care în zorii zilei se întindea acolo, în fața mea. Am acostat. S-a deschis încet grilajul de fier, s-a lăsat scara în jos. Faptul că pașaportul meu nu era scris și în turcește mi-a creat complicații, căci era firesc ca nici unul din acei funcționari mărunți să nu poată citi în franceză sau germană. Altminteri, oamenii erau politicoși și modești, nu au cerut bacșiș și nu și-au schimbat atitudinea după ce nu l-au primit, eu neavând la mine decât bani mai mari. Între timp au apărut și hamalii, așa încât nimic nu ne mai împiedica să intrăm în oraș. Deoarece pe drumul

---

* Odaliscă este, de fapt, o denumire greșită; cea corectă sună *odalik*. Am păstrat totuși expresia împământenită, tot așa cum în privința ortografiei am folosit uneori forme incorecte, atunci când ele s-au dovedit a fi de largă circulație. De amintit și faptul că vocalele limbilor orientale, precum și ale românei, nu pot fi redate decât parțial prin alfabetul nostru.

pe care îl aveam de parcurs vehiculele erau inutilizabile, iar o rană la picior îmi îngreuna mersul, am pus să mi se aducă un cal de călărie, un veritabil cal turcesc, cu gâtul slab și corpul lung, caracterizat nu de frumusețe, ci, cum avea să se dovedească în curând, de iscusință și prudență. Ultimele însușiri erau chiar imperios necesare, căci drumul era abominabil. Calul trebuia când să se cațăre pe grohotișuri și grămezi de dărâmături, când să parcurgă străzi pline de hârtoape; apoi, iarăși, ulițe înguste, abrupte, care urcau și coborau, iar pe deasupra erau atât de pline de hamali, călăreți și turme de măgari, încât abia puteai să-ți croiești drum. În fine, iată-ne în Pera, ținta marșului nostru; străzi mai arătoase, circulație mai puțină, întâlnire frecventă cu europeni eleganți anunțau partea de oraș în care locuia populația creștină aleasă. O priveliște ca aceea oferită de intrarea mea în Constantinopol nu va fi părut aici ieșită din comun; pe mine însă, cu noțiunile mele încă europene, mă încânta la culme. În față mergeau doi dreptcredincioși cu turbane, ducându-mi cuferele, în spatele lor agentul evreu care îmi transporta, nu fără demnitate, cizmele pe care le găsise în cabina mea cu puțin înainte de a fi părăsit vaporul. Apoi veneam eu însumi pe mârțoaga turcească, cu piciorul sănătos în scară, cu celălalt, liber, încălțat în papuc; după mine încă o jumătate de duzină de băieți de turci, dintre care unul ducea o cutie de pălării, un altul o geantă de piele, câte unul doar un baston sau un caiet de însemnări; își împărțiseră între ei pe cât posibil bagajul meu, iar când am ajuns la hotel mi-au predat cu mare conștiinciozitate fiecare fleac. Le-ar fi fost foarte ușor să fugă pe drum sau să pună câte ceva de-o parte, și pe un *gamin*[1] din Paris, Londra și chiar Berlin nu m-aș fi încumetat să-l duc astfel în ispită; la Constantinopol însă, străinul sosit poate să nu aibă în această privință nici o grijă.

Câteva ceasuri mai târziu, după ce mi-am făcut toaleta și mi-am luat gustarea de dimineață, am părăsit hotelul și-am pornit să hoinăresc pe străzi. În Pera, câteva dintre acestea au

1. Fr., „ștrengar“, „puști“.

primit, de pe vremea războiului[1], nume date de francezi, iar indicația „Grand-rue de Péra“ m-a făcut să înțeleg că mă aflam pe strada principală. E rău pavată și îngustă; două trăsuri care s-ar întâlni i-ar umple cu siguranță întreaga lărgime. Casele de pe ambele laturi sunt doar în parte masive, unele prevăzute sus cu o construcție în consolă, în așa fel încât de-acolo s-ar putea atinge cu ciubucul fereastra de vizavi. Aici se află cele mai multe palate ocupate de ambasade, unele, precum cea rusă și franceză, având curți exterioare spațioase, altele, ca ambasada spaniolă, cu fațada direct la stradă. Aici se află apoi hotelurile de prim rang (Missiri, L'Europe, Faubert ș.a.), cele mai elegante cafenele și cofetării. Aici, în fine – și asta conferă nu o dată străzii principalul ei farmec –, se află magazinele strălucitoare ale negustorilor francezi și englezi, acele depozite de mărfuri la modă care nu exercită asupra frumuseților voalate din Stambul o forță de atracție mai mică decât asupra compatrioatelor noastre din Europa. Printre aceste prăvălii elegante și case impunătoare se văd de asemenea, firește, și clădiri prăpădite din lemn, prăvălii de mărunțișuri, măcelării și tutungerii ale căror localuri amintesc de dughenele noastre de la iarmaroace. Și mai variată este priveliștea celor care trec pe stradă. Sunt reprezentate toate națiunile, toate stările și sexele. Aici se plimbă la brațul soțului ei o doamnă din Apus[2], îmbrăcați amândoi după moda europeană, alături merge cu pas semeț un cerșetor dreptcredincios, în pantalon larg, anteriu zdrențuit și *papuci* galbeni (pai – picior; *puș* –acoperământ). Dincolo – un călugăr din San Benedetto[3], în rasa neagră a ordinului său,

1. E vorba despre Războiul Crimeii (1853–1856), când Franța, alături de Anglia și Regatul Sardiniei, s-au aflat de partea Imperiului Otoman împotriva Rusiei.

2. Din motive de nepotrivire stilistică în context, am evitat corespondentul rom. arhaizant *frânc* pentru germ. *fränkisch*, respectiv *Franke*, întrebuințat de autor cu sensul nu de aparținător la seminția vest-germană a francilor, ci de creștin apusean, mai cu seamă de gintă latină. L-am echivalat, după caz, fie cu *apusean*, fie cu *străin*.

3. E vorba de mănăstirea San Benedetto din Constantinopol, aparținând ordinului benedictin, întemeiat de San Benedetto din Norcia (sec. VI).

dincoace – un negru într-o tunică încheiată, de culoare închisă, cu fes roșu pe cap și sabie la șold. *„Muhalibidși! Muhalibidși! bidși!“* Un armean este acela care, cu strigăte stridente, își oferă prăjitura. Pe o tavă mare de tinichea, pe care o duce cu destulă iscusință prin îmbulzeală, stau bucățile plate, de formă pătrată. *Muhalibidși* se prepară din făină de orez, apă de trandafiri, miere și esență de migdale. E foarte gustoasă, dar, dacă faci parte din societatea înaltă, să nu o încerci aici. Căci până și intrarea în aceste cafenele elegante e socotită necuviincioasă, numai la Vallori, elvețianul, îți este îngăduit să bei, dar fără să stai jos, un pahar din faimosul său lichior. Eticheta este severă în Pera, iar de clevetit se clevetește aproape tot atât de mult ca într-un orășel de provincie german. Dar dă-te la o parte, iată, se apropie, înaintând pe stradă, o ciurdă de măgari încărcați. Ce lipsită de gust e îmbrăcămintea acelei fete! Este o soră evlavioasă din mănăstirea lazaristelor[1], în fustă de culoare cenușiu-albastră, pe cap cu un acoperământ mare, alb, cu colțurile laterale depărtate ca niște aripi. Pitoresc e, în schimb, portul acestei turcoaice și al fetiței ei. E îmbrăcată, ca toate femeile dreptcredincioase, în *feregea*, o îmbrăcăminte în falduri, lungă până la gleznă, cu mâneci largi și lungi, sub care aproape dispar până și degetele de la picioare, iar pe deasupra, atârnând până la genunchi, gulerul hainei.

Feregeaua se face din stofă de lână moale, dar și din mătase albastră, galbenă, violetă, maro, liliachie sau cărămizie, întotdeauna de o singură culoare, adesea cu marginile într-o nuanță închisă. Capul și fața sunt acoperite de *iașmac*, un văl alcătuit din două bucăți de muselină; una e trasă oblic peste față, așa încât să acopere gâtul, bărbia, gura și nasul, și e fixată de partea din spate a capului; cealaltă acoperă sprâncenele și întreg capul, se leagă după urechi și cade pe spate, pe sub *feregea*. Liberi sunt doar ochii și rădăcina nasului. Picioarele sunt de cele mai multe ori încălțate în ciuboțele galbene, largi, peste care se

---

1. De fapt, e vorba de congregația „Filles de la Charité“, întemeiată, alături de ordinul misionar „Prêtres de la Mission“, aceștia din urmă numiți și lazariști, de către preotul catolic Vincent de Paul (1581–1660).

poartă papuci, de obicei tot galbeni; adesea însă papucii rămân singura încălțăminte și, deoarece ei acoperă doar vârful piciorului și cad aproape la fiecare pas, forma picioarelor e pe de-a-ntregul vizibilă pe sub ciorap. S-a scris destul despre ea, iar că turcoaicele ar avea picioare urâte e considerat un fapt cunoscut, și totuși nu e așa. Turistul grăbit uită că el vede pe stradă doar femei din popor, care nici la noi nu se remarcă prin frumusețea elegantă a extremităților; papucul brodat cu aur al câte unei turcoaice de rang înalt nu ar fi prea mare nici pentru o pariziancă. Desigur însă că mersul lor nu este grațios; ținându-și în față haina, abia ridicându-și piciorul pentru a nu-și pierde papucii, aceste frumoase voalate oferă, atunci când merg, o imagine întru câtva asemănătoare cu aceea a unei rațe legănate. Copiii de sex feminin sunt îmbrăcați tot așa; începând cu ce vârstă nu știu, dar am văzut fetițe voalate care abia dacă păreau să aibă zece ani. La văl se ține cu rigurozitate; se spune că unele turcoaice își pun iașmacul chiar și în curtea locuinței lor atunci când dau de mâncare la găini, iar printre acestea se nimerește să fie și un cocoș. Armencele se îmbracă la fel, dar poartă adesea în loc de ciuboțele galbene pantofi negri, iar iașmacul le lasă nasul liber până la vârf. Dar faceți loc! Strigând, se apropie hamali în trap, spetindu-se cu drugi lungi de fier, așezați oblu pe spinarea încovoiată. Poverile nu sunt cu mult mai înguste decât strada. Acum se apropie câțiva derviși, pășind grav, cu bonetele lor de pâslă, ascuțite și înalte, cu șiragul de mătănii în mână, care arareori lipsește unui moslim. Privesc fix în fața lor, boabele le alunecă printre degete într-un joc neatent. Ce expresie de – iute, la o parte! Gâfâind, se grăbesc pe lângă noi niște purtători de palanchin, în spatele ferestrelor, vizibilă din toate părțile ca un animal rar în cușca sa, stă o apuseană grasă și bătrână, în haine de mătase, acoperită cu lanțuri de aur și giuvaieruri ca vitrina ambulantă a unui bijutier. Gust prea rafinat nu au burghezele creștine din Pera. Acolo, urcă un pașă călare, urmat de slujitori, de asemenea călări. Calul lui e superb, trădând faimoasa prăsilă de Annecy și Palmyra, cioltar somptuos, harnașament bogat, la care însă nu se

potrivește scărița de alamă. El însuși poartă o manta de croială militară, asemănătoare cu mantaua militară prusacă, fes și sabie. Poate vom zări și vreo nobilă turcoaică; este ora la care ele vin în această parte de oraș. Mai înainte vreme coborau din trăsuri și intrau în prăvălii, și nu puține aventuri galante se înfiripau sau se continuau acolo. Musulmanii n-au recunoscut, firește, niciodată așa ceva, căci în cea de a douăzeci și patra sură a Coranului Mahomed îi amenință cu toate pedepsele iadului pe toți aceia care ponegresc femeile. A vrut el oare să prefacă lumea în rai pentru aceste biete flori ale creației care nu-și găsesc locul în raiul său? Din păcate a făcut-o numai din motive politice. Favorita sa Aieșa îi fusese necredincioasă, și toată lumea vorbea despre asta. Spre a scăpa de ocară, n-a omorât-o, ci s-a retras o vreme, apoi a reapărut cu acea *sura* ale cărei prime cuvinte sunt „am dat această învățătură“ și în care Aieșa e declarată imaculată, iar toți clevetitorii de femei sunt condamnați la chinurile iadului. Adepții Profetului procedează altminteri; Bosforul știe să povestească multe în această privință. Pentru a nu mai lăsa frumoaselor dreptcredincioase nici un prilej de a păcătui, Abdul-Medjid[1] le-a oprit să mai intre în vreo prăvălie creștină. Pe stradă, chiar dacă merg pe jos, nu e nici o primejdie. Astfel, oricât de aprins privesc ochii negri, frumoși, ai turcoaicei care se apropie, oricât de cochet își arată vârfurile degetelor colorate cu henna în cireșiu, ea n-o să se oprească dacă ai să-i vorbești și, cu atât mai puțin, să-și întoarcă după tine capul de îndată ce va fi trecut. Ea știe că nu doar acei flăcăi de la colțul străzii, sărăcăcios îmbrăcați, încinși cu sabie, ci toți musulmanii sunt polițiști atunci când e vorba de încălcarea unei legi a Coranului. Prin urmare, nu te uita după ea. Iată, aici vine un vânzător de înghețată; în găleți de lemn umplute cu zăpadă sunt cuprinse vasele de plumb cu marfa lui. Îi urmează un vânzător de apă (*sudșiș*) care strigă din răs-

1. Abdul-Medjid I sultan (1839–1861), persoană cultivată, iubitoare de muzică și literatură clasică, promotor al unor importante reforme politice, economice și administrative de nuanță liberală (Tanzimat), care au deschis calea modernizării Imperiului Otoman.

puteri „*suguk su!*“ (apă rece) sau „*buz gibi*“ (ca gheața). Nu lipsește larma. Și ce babilonie de limbi! Turcă, neogreacă, italiană, franceză, și mai ales *lingua franca*, alcătuită din toate acestea la un loc, un grai barbar, foarte familiar păturilor de jos din Orient; între ele, rusă, armeană, slavonă[1], română, spaniolă, uneori chiar germană sau engleză. Cine nu prea are cunoștințe de limbi străine să nu vină aici, sau, dacă o va face, va avea puțin de profitat de pe urma șederii la Constantinopol.

Stăteam astfel la intersecția dintre Grand-rue de Péra și Rue du Quartier général, lăsând să mi se perinde prin fața ochilor toate acele imagini colorate, primele impresii culese din viața de pe străzile Constantinopolului. Deodată aud un huruit ca mersul încet al unui echipaj. Mă uit în josul străzii – nu e o iluzie. Bogată și ciudată e priveliștea acestui vehicul. Mare, greoaie, prevăzută cu ferestre largi și înalte, vopsită pestriț, strălucind de aurării, caleașca nu satisface totuși prima cerință: nu se sprijină pe arcuri. La ea sunt înhămați doi cai arabi de rasă; statura lor nobilă îngăduie să se recunoască vestita prăsilă de Annecy și Palmyra, harnașamentul sclipește de aur și argint. Negrii, cu sabia încovoiată la cingătoare, galopează în fața și în urma echipajului, au fes și tunică neagră, europeană, asemenea vizitiului și a celorlalți slujitori care stau în picioare la spate. Acum caleașca se oprește; o parte din sclavi sar jos și se așază de-o parte și de alta a ei, împiedicând privirea să pătrundă înăuntru – un nor negru care întunecă soarele, căci pe pernele de mătase ale caleștii șade o odaliscă. A pus să oprească în fața unui magazin franțuzesc de modă; vânzătoarea se repede la caleașcă, ale cărei ferestre sunt lăsate în jos, și întinde cu zel stofe peste stofe. Din serai! Ce vrajă tainică zace în acest cuvânt. Mii de oameni și-au riscat viața pentru această vrajă, iar mie, în prima zi de ședere în Pera, mi se arată, în plină zi, una din acele hurii din raiul stăpânitorului credincioșilor. Curios este că toți bărbații trec grăbiți fără a arunca măcar o singură privire înăuntru. Să fie o priveliște obișnuită? Dar

1. Probabil referire, improprie, la idiomurile sud-slave.

doamnele de-acolo se apropie îmbulzindu-se, aproape că-și vâră capetele printre sclavii negri, care le îngăduie, indiferenți. Sau poate frica îi reține pe bărbați? Dar Pera este creștină, ne aflăm pe strada principală, plină de animație, suntem în plină zi. Mă apropii și, deoarece sunt mai înalt decât negrii și mă aflu ceva mai sus decât ei, pot vedea peste capetele lor. Pe locul din față stă o femeie frumoasă; veșminte largi de brocart aurit și mătase trandafirie îi acoperă trupul, voalul alb îi cuprinde capul și fața, până și mâinile mici care cercetează materialele sunt acoperite de mănuși pariziene impecabil de moi. Dar voalul este, ca la toate, dintr-un material străveziu, opac doar acolo unde e de mai multe ori împăturit, iar mișcările buzelor despică faldurile în dreptul gurii și al bărbiei, în așa fel încât formele se pot recunoaște deslușit. Și deschiderea voalului în dreptul ochilor se lărgește. Frumoasă e această perlă a seraiului, frumoasă fără cusur, ca un vis întrupat de artist. Își ridică ochii, ochi negri, mari, migdalați – presimțirea arzătoare a celor o mie și una de nopți pâlpâie în această privire. Biată roză frumoasă din Circasia! Toate comorile din lume îți sunt oferite ca jucărie, parfumurile din Șiraz te învăluie, aurul îți acoperă membrele, piciorul tău calcă pe aur, doar un singur lucru ți s-a refuzat, dragostea, iar tu ai fost creată pentru dragoste. La ce-ți slujește frumusețea? Te ofilești în serai, visezi poate la presimțirile inimii tale și te trezești spre a te înfrupta din cofeturi și a bate din palme, a fuma din ciubuc și a cânta la tamburină, fiecare zi asemenea celeilalte. Tânjești după bătaia fierbinte a unei inimi și ți se oferă diamante dure, reci. Ce amenințător mă privesc acei sclavi negri! La rândul lor, soldații poliției turce de la colț, în bluzoanele lor grosolane, pe care-i recunoști doar după săbii, se neliniștesc, se apropie, dar încet și nu fără sfială. Ei știu, cu siguranță, din experiență că există viziri ai necredincioșilor rezidenți în Pera și că insulta adusă unui *ghiaur* este uneori scump plătită de credincios. Frumoasa odaliscă alege mai departe din materialele strălucitoare, vorbește însuflețit cu vânzătoarea, își apropie capul de fereastra deschisă a caleștii. Rotindu-și ochii, un negru duce mâna la mânerul sabiei – dar

din pricina unui sclav nu renunți la vederea unei asemenea frumuseți. Acum zâmbește modistei; deodată sunt prins de haină și tras cu forța pe ușa unei case în fața căreia mă aflam. „Domnul meu“, îmi spune francezul în prăvălia căruia mă pomenesc în chip neașteptat, „iertați-mă pentru ce-am făcut, dar v-am scăpat viața. Sabia acelui flăcău era deja scoasă pe jumătate din teacă – doar câteva secunde, și ați fi împărtășit soarta acelui consul englez care acum o săptămână a fost măcelărit aici.“

SULTANUL

Pera și Galata alăturată sunt cartierele creștine de la marginea Constantinopolului; aici domnește tot timpul o viață animată.[1] Mai liniștită e Topana, periferia turcă, dintre Galata și Fundükli, care se întinde spre mare. Apusenii o vizitează rar. Interesantă e aici o turnătorie de tunuri, de la care cartierul și-a tras și numele; frumoasă e moscheea sultanului Mahmud, cu minaretul svelt și cupola ei aurită, singura care are clopote, dar acestea nu au voie să bată, pentru a nu stârni amărăciunea „bătrânilor turci“[2]. Dar în Constantinopol sunt multe lucruri interesante și frumoase, iar străini relativ puțini.

Am fost în Topana să-l văd pe sultan ducându-se la moschee. Deoarece merge de fiecare dată la alta, puțini știau că de astă dată Abdul-Medjid avea să treacă pe aici; numărul celor care se nimeriseră să fie de față era mic. Faptul că îi spun numele în această formă prescurtată e o dovadă tocmai de lipsă de considerație, atât occidentală, cât și jurnalistică; titlul său propriu-zis, cu care își începe toate poruncile, sună: „Noi Rege al tuturor regilor, Soare strălucitor, Împărțitor al tuturor coroanelor, Umbră a lui Dumnezeu, Poartă a fericirii, Stăpânitor peste Apus și peste Răsărit și peste toate mările; Noi Sultanul,

---

1. Pera și Galata se află pe celălalt mal al Cornului de Aur față de Constantinopolul propriu-zis; acesta din urmă este desemnat mai jos, ca și în alte texte sau hărți din epocă, cu numele „Stambul/Istanbul“.

2. Denumire care desemnează diversele facțiuni conservatoare din societatea otomană în epoca Tanzimatului și ulterior. Prin opoziție, partidul constituționalist care va realiza revoluția din 1908 (abolirea absolutismului monarhic) se va numi „Junii Turci“.

fiu de sultan, Hanul, fiu de han, Sultanul Abdul-Medjid, Hanul, fiul sultanului biruitor Mahmut Han, prin nesfârșitul har al ziditorului lumii și al ființei veșnice și prin mijlocirea și marile minuni ale lui Mohamed Mustafa, ale celui mai nobil dintre profeți, binecuvântarea lui Dumnezeu așterne-se peste el, Slujitorul si Stăpânul orașelor Mecca, Medina, Küdüs (Ierusalim), către care își întoarce fața toată suflarea când se roagă, Padișahul celor trei mari orașe Istanbul (Constantinopol), Edirne (Adrianopol) și Brusa, la care se uită cu pizmă toți prinții, ca și al orașelor Șam[1] și Mysr[2], precum și al întregului Arabistan, Magreb, Barka, Cairo, Haleb, Irak ș.a.m.d." Trec peste înșiruirea plictisitoare a posesiunilor sale, care conferă titlului o lungime solemnă. Mai interesantă ar fi pentru mulți descrierea înfățișării lui. Sultan! Nu plutește oare o strălucire miraculoasă în jurul acestui cuvânt? Cel puțin asupra femeilor el își exercită farmecul, căci nici una nu părăsește Constantinopolul fără a-l fi văzut pe sultan și nici una nu aude că cineva a fost acolo fără să-l întrebe cum arată acesta. Bărbați există destui, și nu poți nicăieri scăpa de privirea lor: dar sultanul e unul singur, învăluit în toată poezia Răsăritului, visul de aur din *O mie și una de nopți*.

Două mari caicuri, unul cu patru și celălalt cu douăzeci de vâslași, și patru mai mici cu câte paisprezece vâslași l-au adus împreună cu suita. Bărcile imperiale sunt bogat împodobite cu sculpturi și poleite cu aur; în partea din față se află o ramură de palmier, în spate un șoim, ambele figuri, bogat aurite. Și vâslașii, așezați câte doi, tăind atât de ritmic valurile, oferă în hainele lor strălucitoare o priveliște pitorească. Cortegiul a trecut atât de aproape de mal, încât chipul sultanului s-a putut vedea deslușit. Cum arată acest fericit, la picioarele căruia stau în praf milioane de bărbați și, ceea ce poate e mai ispititor, cete de fete frumoase? Suflă oare peste chipul său presimțirea melancolică a destinului? Intuiește el profetic prăbușirea alor săi? Sau mocnește în ochiul posomorât blestemul plăcerii,

1. Damasc.
2. Cairo.

chinul închipuirii care tânjește în chiar miezul îndestulării? Nimic din toate astea. El nu e profet, nu e Faust, e turc. Multe se ascund în acest cuvânt. Stambulul se va prăbuși – căci, dacă pieirea lui e o chestiune de politică pe care abia viitorul o va dezlega, prăbușirea vechiului Stambul, cu Islamul și haremurile sale, cu șnururile de mătase și sclavii săi negri, va urma tot atât de sigur pe cât de sigur este că există căi ferate și telegrafe, vapoare și conferințe europene. Stambulul va dispărea, va veni o vreme în care pe malurile Bosforului vor avea loc curse de *steeplechase*[1], iar în palatele sultanului se va valsa. „Allah e mare!“ exclamă turcul liniștit și, odată cu norii de fum pe care-i suflă din narghilea, își alungă orice gând privind viitorul. Aceeași liniște e așternută pe trăsăturile lui Abdul-Medjid. Dar numai aparent, numai pentru privirea grăbită. Observatorul mai ager descoperă în curând că acest aer flegmatic nu e decât urmarea destinderii, a bolii care îi mistuie puterile cu încetul.[2] Mai observasem cândva cu interes aceste trăsături. Azi încă îi văd chipul palid, stins, privind atât de nepăsător în gol. Ținuta lui e fără vlagă; când dă audiențe în picioare, anevoie își poate ascunde un tremur al membrelor. A gustat de timpuriu din toate plăcerile vieții, și-a pierdut poate cheful, dar s-a deprins cu ele. Printre obiceiurile sale se numără unele care nu-i sunt prielnice sănătății, iar cei din jurul său nu fac nimic ca să-l împiedice. Unii afirmă că va muri înainte de vreme, alții pretind că pot să-i prezică aproximativ data morții. Va fi oare mai bine după dispariția sa? Cineva, care, mulțumită poziției sale, avusese prilejul să-l cunoască bine de-a lungul multor ani, mi-a spus: „Sultanul e bun ca un copil, un adevărat înger, are o minte sănătoasă, precum și o judecată corectă, dar nefericirea lui e că pune prea mare preț pe ceilalți, presupunând întotdeauna că toată lumea are mai multă minte și o judecată mai corectă decât el“. De altfel, puterile intelectuale i-au slăbit și ele; preocupările sale de căpetenie sunt să se joace cu femei

---

1. Engl., „alergare călare cu obstacole“.

2. Sultanul era bolnav de tuberculoză, boală care îl va răpune prematur.

frumoase și să pună să i se arate giuvaieruri, haine noi, palate noi. Și totuși câtă neliniște înfrigurată în această petrecere a timpului! Zilnic trebuie confecționate pentru el veșminte noi, încontinuu trebuie trimise de la Paris podoabe noi, Abdul-Medjid le aruncă o privire grăbită, uneori nici nu le poartă, sau le poartă cel mult o singură dată. Pune să i se ridice palate, dar înainte ca acestea să fie gata își pierde orice interes pentru ele și se gândește la altceva. Cu doi ani în urmă, Mahmud bey, care după moartea lui Reșid pașa[1] devenise ministru de externe, pusese să i se construiască lângă Scutari[2] un palat somptuos. Corespunzătoare exteriorului era și decorarea interioară; nelimitată de nici o problemă financiară, fantezia ariștilor apuseni plăsmuise o operă fabuloasă. Abdul-Medjid a văzut palatul și a poftit să-l aibă. Dar, deoarece e bun ca un copil, nu i l-a luat proprietarului, ci i l-a cumpărat pentru 20 de milioane de piaștri (8 000 000 de taleri), de altfel, un preț moderat, după cum ne încredințează toți cei care l-au văzut pe dinăuntru. După ce s-au demontat amenajările și ornamentele (doar Împărțitorul tuturor coroanelor nu putea să locuiască în odăile care slujiseră unuia dintre sclavii săi), palatul a fost aranjat și mai strălucitor decât înainte. Dacă, sub noua sa podoabă, palatul mulțumește gustul sultanului nu se știe; sublimul stăpânitor încă nu a intrat în el, se spune că, sub povara numeroaselor griji ale cârmuirii, ar fi uitat cu desăvârșire de existența palatului. Poate că îl reține și vreo temere oarecare, căci Abdul-Medjid, asemenea tuturor turcilor, nu e pe deplin liber de superstiții. De curând a vizitat, pentru prima oară, un palat recent ridicat; când să treacă pragul, țipă pe acoperiș o pasăre

1. Mustafa Reșid pașa (1800–1858), om de stat otoman, ambasador la Paris și Londra; între 1845 și 1857, mare vizir în mai multe rânduri. Spirit luminat și deschis, a fost unul dintre principalii artizani ai reformelor Tanzimatului. Împreună cu lordul Stratford Canning de Redcliffe (ambasador britanic la Constantinopol de repetate ori între 1825 și 1858), a fost artizanul alianței dintre Anglia și Imperiul Otoman, îndreptată în acea perioadă, între altele, și împotriva politicii expansioniste a Rusiei.

2. Este vorba nu de orașul albanez Shkodër, care se afla din 1478 sub ocupație otomană, ci de o localitate cu nume asemănător, tc. Üsküdar.

al cărei strigăt e socotit în Orient o piază rea. Sultanul își retrase piciorul, se sui în caicul său și puse să se închidă palatul. Același lucru s-a întâmplat cu un vas pe care i-l dăruise viceregele Egiptului. Darul era prețios, vrednic de donator, ca și de primitor. Treptele scării erau din argint masiv, balustradele ei, din cristal venețian. Sultanul vizitează vasul și pierde pe scară un papuc – „semn rău!" murmură dervișii care îl însoțesc, iar el se îndepărtează pe loc și dăruiește vasul, care, despuiat de obiectele sale prețioase, deservește acum publicul. L-a dăruit soțului fiicei sale preferate, frumoasa Fatmé, fiului lui Reșid pașa care a murit atât de subit cu vreo trei sferturi de an în urmă. Soțul lui Fatmé, Ali Ghalib pașa, a murit, și el, în urma unei întîmplări nefericite și stranii: caicul său, altminteri în ciuda iscusinței vâslașilor turci, a fost găurit la chilă de un vapor.

Cu privire la anume lucruri care s-au petrecut sub cârmuirea lui Abdul-Medjid, unii vor găsi expresia „bun ca un copil" cam îndoielnică, dar pe nedrept. Orientalii nu trebuie judecați după legile apusene. Nu strivește oare copilul fără remușcări câte un vierme sau cărăbuș? Și ce reprezintă un sclav față de „Umbra lui Dumnezeu?"

L-am văzut deci când a venit la moschee, ca în fiecare vineri în perioada Ramazanului. Deși încă în floarea vârstei, se observă la prima privire că nu se mai află defel în floarea puterilor sale. Arăta foarte istovit, foarte sastisit, aproape somnoros. Trebuie să fie într-adevăr greu să găsești distracții pentru el; cel mai mult îi place teatrul, de altfel pune acum să se construiască unul pentru sine și pentru haremul său.

Copil fiind, Abdul-Medjid îndreptățise speranțe frumoase; se arăta plin de talente și nu fără semnele unei anumite fermități, avea un suflet sensibil și se interesa de multe lucruri. Sufletul său avea o delicatețe aproape feminină și era capabil de sentimente adânci. Ca să nu se amestece în alte treburi i s-a adus – avea pe atunci cam șaisprezece ani – o tânără circaziană. Ea trebuia să-i ocupe simțurile, dar în scurt timp i-a răpit inima. Un an mai târziu i-a născut un fiu, care, potrivit legii, era sortit morții, căci moștenitorul tronului nu are voie să aibă urmași de sex masculin atâta timp cât cârmuitorul este

încă în viață. Dar frumoasa circaziană s-a aruncat plângând la picioarele prințului și Abdul a jurat să apere cu sabia viața băiatului. Aparent i s-a cedat. Însă peste câteva săptămâni a fost convins să ia parte la o mare vânătoare; când s-a întors, n-a mai găsit nici iubita, nici copilul. De atunci s-a produs o revoluție în el. La început s-a închis și s-a lăsat în voia tuturor izbucnirilor de durere, se pare că viața însăși i-a fost în primejdie. Treptat au izbutit să-l scoată din această însingurare, dar imaginea iubitei sale nu l-a mai părăsit. A căutat distracții, s-a aruncat în vârtejul unei vieți de plăceri, iar din anumite direcții i s-au înlesnit înclinații care i-au adus distracție, i-au adus desigur și uitare, dar acestea îl vor abstrage mai târziu, desigur, de la treburile cârmuirii.

SAMARITEANCA

Odaia era relativ mare, pereții albi, asemenea tavanului boltit, podeaua acoperită de rogojini indiene. Pe fundalul unei pânze verzi întinse, care îmbrăca cea mai mare parte a unui perete, atârna o minunată colecție de arme și ustensile: o scoică uriașă, cândva cornul de război al unor triburi indiene; sabia încovoiată de Damasc și floreta lungă de Toledo, săgeți și sulițe, pistoale cercheze, bogat împodobite, lulele chinezești și turcești, un tomahawk, o ghioagă, pumnale indiene și mătănii prețioase de la Mecca, totul orânduit pitoresc. La peretele de vizavi se afla un divan, o măsuță joasă și două fotolii erau așezate în fața căminului mare, familiar, care făgăduia să slujească la iarnă cu credință; acum, pe consola lui se aflau statui informe de zei și vase japoneze de flori. În fotolii ședeau doi bărbați tineri, în mână cu țeava de chihlimbar a narghilelor; prin fereastra deschisă pătrundea în odaie boarea aromată, împrăștiată de lumea vegetală luxuriantă a sudului, care se amesteca cu norii de fum ai *tumbeki*[1]-ului persan și cu mireasma de trandafiri ce urca din pocalele de cristal. „Sunteți deja de o săptămână aici, cum vă place la noi, în Pera?“ „E greu de spus; am văzut multe lucruri noi și frumoase, am cunoscut câteva personalități interesante; am fost zilnic în societate și am tăifăsuit în intimitate câteva ceasuri bune în aceste odăi sau la N., și totuși…“ Gazda mea zâmbea cu bunătate. „Nerecunoscător, nemulțumit! Și chiar nu vă place?“ „Îmi lipsește ceva, dar nu

1. Tc., varietate de tutun de narghilea.

știu ce. Îmi spun zadarnic că un cer mai frumos, peisaje mai pitorești, societate mai plăcută anevoie s-ar putea găsi; văd soarele și oamenii, marea și florile și copacii ca printr-un văl cenușiu. Simt că n-aș putea să respir multă vreme în acest aer." „Am să vă dezleg enigma; când ați vorbit ultima dată cu o doamnă?" „Cu excepția unui sfert de oră, de atunci de când m-am suit pe vaporul care m-a adus la Constantinopol." „Și nu bănuiți ce vă lipsește? Plângeți-ne pe noi, care trebuie să rezistăm aici ani de zile." „Aveți dreptate; dacă din viața noastră dispare compania femeilor este ca și cum i s-ar lua naturii culoarea și i-ar rămâne doar forma. Dar de ce această lipsă a societății feminine? Pera e doar locuită de creștini." „Și totuși unii caută dincolo, în Stambul, riscând desigur, ceea ce nu pot găsi aici. Motivele sunt felurite. Populația din Pera este pestriță, în ea se amestecă la nimereală oameni aparținând tuturor națiilor; aventurieri, fugari, vântură-lume adunați aici în număr mare. Primejdia de a cunoaște persoane echivoce îndeamnă la prudență, căci titlurile și numele pompoase nu sunt o garanție; orice vagabond și le adaugă aici. Afară de asta, varietatea limbilor îngreunează relațiile sociale; oamenii se grupează pe nații, dar și după opinii politice. În fine, seara este vremea sociabilității, iar seara nu e bine să traversezi străzile din Pera, cu atât mai puțin să o facă doamnele. Trăsurile nu pot circula pe cele mai multe străzi fiindcă sunt prea abrupte; folosirea frecventă a palanchinelor ar fi prea costisitoare, iar pentru pietoni, aceste ulițe înguste, întunecate, de neumblat sunt nesigure. În ce privește însă societatea de prim rang, ea este alcătuită aici doar din cercurile de diplomați, în care, cu excepția marilor baluri oficiale și a dineurilor, nu există prea multe contacte, mai cu seamă în momentul de față. La asta se adaugă faptul că noi, aproape toți, nu suntem căsătoriți, iar dintre cei puțini care au soții și fete unii și-au lăsat doamnele în Europa." „Dar cum trăiți fără societate feminină?" „Fiecare zi e precum cea de azi: ziua muncă, o plimbare călare, o oră siesta; la ora șapte cina, apoi ne așezăm în vreo odăiță comodă la taifas, fumăm, sporovăim și jucăm cărți. Plăcut este doar vara, căci atunci, când

încep zilele fierbinți, toată lumea pleacă la Terapia[1] sau Büyükdere; acolo plăcerile vieții de țară sunt probabil o răsplată pentru multe alte neajunsuri." „Poimâine vreau să încerc să mă duc la Stambul și să-mi caut prietenii turci." „În acest caz, crutați-vă până atunci piciorul bolnav, căci drumul până acolo e groaznic." „Nu poate fi mai rău decât ulița care duce încoace. În primele zile ale șederii mele aici, am blestemat nu o dată acest drum chinuitor; aș mai face-o și acum dacă n-aș datora acestui caldarâm, în legătură cu piciorul meu scrântit, un sfert de oră care mi-a lăsat o amintire dragă." „E vorba de acel sfert de oră pe care l-ați amintit mai înainte, când v-ați plâns de lipsa societății doamnelor?" „Nu râdeți, altminteri nu vă mai povestesc nimic! Oricum, am fost într-una din acele fortărețe în spatele zidurilor și grilajelor cărora se închide aici viața de familie; dar nu o aventură frivolă m-a dus acolo, iar față de umbrele dese care conturează, s-ar zice, din belșug imaginea populației din Pera întâmplarea mea poate să aducă o rază de lumină. Azi-dimineață umblasem mult, și străzile, care în majoritate nu sunt mai late decât cele mai înguste ulițe ale unui orășel și abrupte ca niște cărări de munte, îmi obosiseră foarte mult piciorul încă beteag. Uitându-mă la acest caldarâm îmi vine să cred că s-au răsturnat peste tot numai pietre și s-a lăsat bătătorirea lor în grija pietonilor și a călăreților. Când am ajuns, în cele din urmă, pe Grand-rue de Péra și am vrut s-o iau pe drumul care coboară spre dumneavoastră, am șovăit o clipă. Grand-rue de Péra este totuși netedă, în așa fel încât poate fi străbătută cu un mijloc de locomoție, și atât de lată, încât ar putea primi două vehicule venind din sens contrar, într-un cuvânt, este un Eldorado pentru flaneurii din Pera. Dar ulița din fața mea! De sus nu puteam, firește, să văd decât o parte din ea, dar o știam din experiență. Faptul că un astfel de drum e singurul care duce la clădirile a trei ambasade, la două biserici foarte căutate și la poștă ar trece în Apus drept

1. Orășel din împrejurimile Constantinopolului, pe malul Bosforului, cu palate și vile somptuoase, unde grecii bogați din Fanar aveau reședințe de vară. Aici se afla și ambasada Franței, de pildă.

basmul cu cocoșul roșu. Dar toate blestemele la adresa poliției turce de circulație n-au folosit la nimic; am strâns din dinți și am început să cobor, sau mai degrabă să cobor șchiopătând. La început a mers binișor, pentru că mă puteam sprijini de parapetul așezat pe ambele laturi ale zidurilor, dar după câteva sute de pași, și tocmai în locul cel mai abrupt, în spatele ambasadei grecești, el se oprește. Piciorul mă durea tot mai tare și m-am spijinit în baston; în ciuda lamei sabiei dinăuntrul lui, acesta s-a încovoiat ca o trestie. Am ajuns astfel cu greu în acel loc povârnit din fața bisericii, unde pietrele sunt atât de alunecoase și de mari, încât bastonul meu nu găsea nici pe ele și nici între ele vreun punct de sprijin. Aici mă vedeam silit să calc pe piciorul în suferință, a cărui stare, din pricina efortului, ajunsese de neîndurat. Înainte de a o face, m-am odihnit o clipă, sprijinindu-mă în baston. „Pot să vă ajut să coborâți această uliță, domnul meu?“ M-am uitat uimit în jur și am văzut chiar lângă mine o doamnă cu două adolescente, toate trei în mare doliu. Pusese întrebarea în italiana cea mai curată, și limba muzicală a lui Petrarca părea pe buzele ei să câștige în armonie. Prima mea senzație involuntară a fost de mare neplăcere; pentru un bărbat e insuportabil să stârnească mila unei femei, și mai insuportabil când această femeie e tânără și frumoasă. Dar să auzi că ți se mai și oferă un asemenea ajutor! Am făcut câțiva pași înainte și am călcat cu piciorul bolnav atât de puternic ca și cum nu s-ar fi aflat niciodată sub tratament medical. „Vă mulțumesc de mii de ori, *Signora*!“ am răspuns, salutând pripit și atât de rece, încât nici astăzi nu-mi pot ierta tonul acelor cuvinte. „Drumul este anevoios chiar pentru oameni sănătoși, iar dumneavoastră sunteți suferind; îngăduiți-mi cel puțin să vă conduc pe porțiunea cea mai abruptă!“ La repetarea acestei oferte m-am oprit fără să vreau și am privit cu mai multă luare aminte la cea care vorbise. A oferi unui bătrân sau unui cerșetor un astfel de ajutor nu ar fi fost ceva nemaipomenit; unele dintre compatrioatele mele își urmează poate în asemenea împrejurări doar glasul inimii și al iubirii de aproapele. Dar unui bărbat tânăr, în cizme de lac și mănuși galbene,

unui asemenea ins, o fată bine-crescută, învățată să-l considere precum mielul pe lup, îi întinde mâna doar la contradans sau la logodnă. M-am uitat cu băgare de seamă la *signora*. Era tânără, avea cel mult douăzeci de ani. Că era italiancă mi-o spunea nu doar limba ei clasică, pură; întregul tip al feței trimitea fără putință de tăgadă la obârșia ei. Era frumoasă, dar nu avea acea frumusețe care strălucește orbitor ca lumina soarelui. Obrajii îi erau palizi, ochii negri fără foc, dar cu o strălucire atât de blândă cum numai transfigurarea durerii o poate da. Am avut nevoie doar de o singură privire ca să-mi dau seama că un sentiment de o puritate îngerească, mai presus de toate pietrele de hotar ale unor moravuri strâmbe, a îndemnat-o să-mi ofere ajutor. Pentru ea nu eram nici tânăr, nici bătrân, nici cerșetor, nici gentleman: eram un om căruia putea să-i aducă alinare, eram *aproapele* ei. „*Signora*“, i-am răspuns, „vă mulțumesc din toată inima, dar în ciuda piciorului meu suferind am parcurs de mai multe ori acest drum.“ „Odihniți-vă cel puțin câteva minute, o să vă fie apoi mai ușor Am ajuns tocmai în fața casei în care locuim. Intrați, domnul meu, am să vă aduc un scaun în curte.“ Nu mi-am putut călca pe inimă să refuz și această ofertă. A deschis poarta – casele par în Pera tot atât de bine închise ca și dincolo, în Stambul – și ne-am pomenit într-o curte nu mai mare decât o cameră încăpătoare, pe care o împodobeau cu atâta gust florile, încât semăna cu o încântătoare grădiniță. Un zid înalt o despărțea de uliță. Câteva trepte de piatră duceau la căsuța mică, a cărei fațadă către uliță avea, după cum observasem la intrare, ferestre cu gratii puternice, o măsură de siguranță pe care o întâlnisem de multe ori aici, în Pera. Ferestrele care dădeau în curte erau, ce-i drept, tot atât de mici, dar fără gratii și împodobite cu ghivece de flori. Lângă ușa de la intrare era o nișă în care atârna o icoană a Sfintei Fecioare. „Așteptați aici o clipă“, spuse călăuza mea, „treptele sunt în pantă și ați face un efort prea mare, am să vă aduc jos un scaun.“ A intrat în casă și m-a lăsat singur cu cele două adolescente care se țineau sfioase la oarecare distanță. Curând veni o slujitoare care aduse scaune, apoi un copil curios care mă

cercetă fără sfială cu ochi scăpărători, în fine o bătrână matroană, de asemenea în doliu. Cu gravitate binevoitoare, aceasta îmi ură bun venit și mă întrebă dacă poate să-mi aducă o băutură răcoritoare. Era o doamnă bătrână, foarte respectabilă, cu trăsături regulate, dar severe; a stat câteva clipe, apoi a plecat, iar cele două fete au urmat-o, doar micuța a rămas, un copil de șapte-opt ani care promitea să ajungă o adevărată frumusețe. „Cum te cheamă?“ „Giuseppa, dar bunica îmi zice Carina“ (o expresie intraductibilă de tandrețe). „Și cum se numește doamna înaltă, îmbrăcată cu totul în negru?“ „Este tanti.“ „Stați de mult în Constantinopol?“ „Am fost dintotdeauna aici, dar tanti și unchiul au venit abia acum un an.“ „Și unde este unchiul?“ „Este în Cer, la Dumnezeu și la Sfânta Fecioară, acolo se roagă pentru noi. Și eu vreau să ajung în Cer“, adăugă mititica. „Cum o cheamă pe mătușa ta?“ „Tanti Regina.“ În această clipă ieși chiar ea din casă; probabil că-mi auzise întrebările indiscrete, de două ori de neiertat, de vreme ce-mi deschisese cu ospitalitate casa ei, fără să știe despre mine altceva decât că eram suferind. Dar nimic pe chipul ei nu trăda că s-ar fi supărat. Aducea un pahar cu șerbet și se scuză că mă lăsase singur. „Nepoatele mele și-au scos mantilele, iar tanti este foarte sfioasă; să nu-i luați în nume de rău, trăiește atât de retrasă, încât nu vine aproape niciodată în contact cu străinii.“ „Tanti, domnul este un străin?“ Frumoasa fată zâmbi. „L-ai cunoscut mai înainte, Giuseppa?“ „Dar nu este neamț?“ întrebă micuța, privindu-mă zburdalnic și neîncrezător, și depărtându-se cu un pas de mine. Regina o mustră pentru întrebare, în vreme ce o roșeață ușoară îi coloră trăsăturile fine. Eu am preluat jumătatea cuvenită din mustrare și am spus, ținând seama de uzul lingvistic al italienilor care prin nemți înțeleg austrieci: „Nu, Carina, nu sunt neamț, sunt prusac.“ „Și în țara ta e tot atât de urât ca aici?“ „Dacă micuța vorbește numai de străzi, ea are desigur dreptate; dar natura e aici destul de frumoasă, *signora*, încât să vă facă să uitați cerul splendid al țării dumneavoastră.“ „Italia!“ Am tresărit la tonul cu care a rostit acest cuvânt. Ură și iubire, dor și durere vibrau în sunetul metalic

al glasului ei. Întreaga-i făptură se schimbase ca sub atingerea unei baghete magice, capul ridicat semeț, trăsăturile îmbujorate, ochii negri strălucind și scăpărând; îngerul blând al milei dispăruse și în fața mea se afla o italiancă suberb de pătimașă. Dar a durat doar o clipă. Își lăsă capul în piept, își făcu semnul crucii și murmură o rugăciune. După o pauză lungă zise, potolit și blând: „Poți oare să-ți uiți patria?“ Am tăcut. „Ești un străin“, spuse micuța, „dar așa-i că nu ești un eretic?“ „Mulți compatrioți de-ai mei sunt catolici“, am răspuns zâmbind, „dar eu sunt un eretic.“ Copila, care se lipise de mine încrezătoare, se trase deodată înapoi ca mușcată de un șarpe otrăvitor. „Tanti, tanti“, strigă ea, „el e un eretic!“ „Giuseppa“, îi răspunse grav și sever fata, „ce trebuie să faci pentru eretici?“ „Să mă rog pentru ei, să se facă și ei creștini și să ajungă în Cer“, zise micuța intimidată. Apoi se refugie lângă mătușa ei și spuse încet: „Deci nici el nu ajunge în Cer la tata și la unchiul? Bietul de el!“ Iar din ochii ei întunecați îmi aruncă o privire plină de milă duioasă. Veni apoi în fața mea, mă privi rugător și zise: „Fă-te și tu un creștin evlavios, ca să ajungi în Cer! Acolo e atât de frumos, și Dumnezeu și Sfânta Fecioară sunt acolo“. Ochii Reginei păreau să vorbească aceeași limbă, dar buzele ei tăceau. Am mai stat poate încă vreun sfert de ceas, dar a trecut ca o clipă. La plecare, am ridicat-o în brațe pe copila frumoasă, am sărutat-o, apoi m-am întors către tânăra mea gazdă. La butonieră avem un boboc de trandafir pe care îl rupsesem din grădina familiei N. L-am scos și l-am așezat în fața imaginii Madonei. „Sfânta Fecioară să vă binecuvinteze, *signora*, și să vă facă fericită!“

„Era cu siguranță fiica unui exilat“, zise tânărul după ce am isprăvit de povestit. „Și o nefericită; există o aureolă a transfigurării pe care numai durerea nemăsurată o poate da, și această aureolă plutea în jurul capului ei.“ „Doar este italiancă! Nu cred că fiica vreunei alte națiuni ar fi în stare să simtă acea plăcere supremă și acea durere adâncă ce umplu întreg sufletul. Poeții spun asta, ce-i drept, despre femeile germane.“ „Inima femeii germane este o harfă, ale cărei corzi freamătă la cea mai ușoară adiere. Dar acordurile bucuriei, ca și ale durerii, se sting, și corzile rămân neatinse, ceva mai vlăguite poate… Împărăția

în care femeia germană își caută menirea și-și află domnia este aceea a vieții domestice, lumea italiencei este poezia și iubirea."

Când mi-am luat rămas-bun, era târziu și se înnoptase. Am urcat ulița pustie; aici e casa ei! Desigur, seamănă cu toate celelalte: îngustă, înaltă, întunecată, cu ferestre mici acoperite de gratii, dar totuși am recunoscut-o. Iar aici, vizavi, e biserica. Totul era cufundat în liniște și întuneric. Nici pe uliță nu trecea nimeni. Somn ușor, Regina! Să-ți ajute Cerul așa cum tu îți ajuți aproapele! Visează-ți tatăl, visează Italia!

Și pe Grand-rue de Péra era pustiu și întuneric. S-ar fi zis că în case toți dorm. Ici-colo se vedea câte un pieton întârziat în fața căruia un slujitor ducea un felinar din hârtie colorată, muiată în ulei. Viața din casă și din afara ei se oprește la Pera mai devreme decât în oricare alt loc. Contribuie poate mult la asta și faptul că fiecare familie se limitează, în principal, la propriul ei cerc. Căci a umbla pe străzi la lăsarea nopții e primejdios. „Iertați-mă, domnul meu, nu v-am recunoscut!" a strigat ucigașul celui care zăcea la pământ, atunci când, la lumina unei lămpițe, a recunoscut trăsăturile muribundului. Această confuzie picantă care ar fi avut loc cu câteva săptămâni în urmă pe Grand-rue de Péra caracterizează, chiar dacă tocmai zvonurile o vor fi împodobit astfel, stările de fapt de aici. Asemenea anecdote pot fi născocite doar la Constantinopol, unde o lovitură de pumnal e mai ieftină decât în Spania sau Italia. Dar cele mai multe crime s-ar părea că sunt de natură politică și, din pricina numeroșilor italieni care trăiesc în aceste locuri, se spune că mai cu seamă pentru austrieci[1] este periculos să întârzie pe străzile din Pera.

---

1. Aluzie la adversitățile istorice dintre italieni și austrieci, acutizate în perioada risorgimentală, când mișcarea carbonarilor, Revoluția de la 1848, războaiele italo–austriece din anii 1850 și 1860 au avut un caracter politic și național vehement antihabsburgic.

DOUĂ LOCURI DE REFUGIU

Dacă mergi de-a lungul „străzii mari din Pera“ vezi la început, pe partea dreaptă și pe cea stângă, clădiri impunătoare, palatele ambasadelor, hoteluri europene (firește, numai din lemn), cafenele și cofetării, între ele barăci sărăcăcioase, iar alături magazine în care se etalează luxul Apusului, tutungeria modestă și dugheana micului zaraf. Cu cât te depărtezi însă de *passage oriental*, cu atât mai murdară și mai posomorâtă ți se înfățișează priveliștea străzii. Clădirile impunătoare dispar, iar locul lor este luat de tejgheaua măcelarului și de tarabele negustorilor de fructe și legume. Ceea ce se strică sub soarele fierbinte al Stambulului e aruncat în stradă; rămâne acolo până ce e mâncat de câini. Cafenelele se înmulțesc, dar au un alt caracter, care nu mai amintește de capitalele Apusului. Sute de străini vin și pleacă, mii trăiesc ani de zile în Pera fără a arunca o privire în aceste spații. Și, totuși, în ele pulsează o viață însuflețită; căci aceste cafenele de la capătul străzii mari din Pera aparțin culiselelor istoriei.

E seară, timpul în care străzile devin pustii, iar acele locuri, și mai însuflețite. Să le vizităm! S-a lăsat întunericul, cine se arată în afara caselor duce cu sine o lanternă din hârtie colorată, muiată în ulei, dacă vrea să se conformeze unei dispoziții a poliției și să se îngrijească de siguranța proprie. Lampa nu apără de lovitura de pumnal a unui dușman sau tâlhar, dar face posibilă parcurgerea în sus și-n jos a acestor drumuri întunecate și abrupte. Din timp în timp răsună pasul unei patrule turcești, dar ea rămâne pe strada mare. Din când în când trece

câte un om fără felinar; își cunoaște drumul și respectarea legilor nu e treaba lui. Am ajuns acum în fața uneia dintre acele cafenele, acolo unde un drum lateral cotește din strada mare spre „cimitirul mic“. Afară, nimic nu-i semnalează prezența; cine vine aici cunoaște locul. Intrăm într-un coridor îngust, apoi într-o sală mare, pe dreapta. Masă lângă masă, banchetă lângă banchetă, și totul ocupat. Conversație tare, zumzăitoare, în toate limbile Europei, fum gros, insuportabil, de tutun. Aici în față stau unguri; cine, dacă l-a văzut o dată, nu recunoaște tipul maghiar? Staturi înalte, robuste, cu barbă de culoare închisă și trăsături dârze. „*Eljen* Kossuth!“[1] strigă unii, „*Eljen* Klapka!“[2], alții. Alături răsună toate dialectele Italiei, de la dulcele grai venețian până jos, la *patois*-ul[3] napolitan corupt. De fapt, nici nu e nevoie să-i auzi vorbind; recunoști fiii frumoasei țări după trăsăturile pronunțate, mobile, după barba neagră și ochii strălucitori. La masa de colo stau nemți, la cea de-aici polonezi; apoi greci, francezi – fiecare stat din Europa își are aici contingentul. Această casă e o țară a expulzaților. O societate pestriță; fanatici ai libertății și criminali, războinici și pungași stau laolaltă, printre ei spionul și agentul care pune în mișcare aceste mase ori de câte ori vreunul din puternicii zilei are nevoie de ele. Căci atunci când una din cele două partide care se luptă pe viață și pe moarte în Constantinopol vrea să dezlănțuie revolta spre a-și intimida adversari, a face să cadă un ministru sau a obține de la sultan un *hat* (o ordonanță), ea pregătește toate acestea la fel de bine în Galata ca și dincolo, în Istanbul. Că e vorba de cauza partidei reformiste sau a partidei „bătrânilor turci“, oamenii aceștia de-aici nu lipsesc când se dă semnalul. Unii acționează conștient, căci primesc bani și așteaptă prilejuri de hoție și jaf; ceilalți sunt marionetele pe care o mână iscusită le face să joace. Nu li se dau bani, dar li

1. Magh., „Trăiască Kossuth!“ După înfrângerea revoluției maghiare de la 1848, Kossuth s-a refugiat o vreme în Imperiul Otoman.

2. Magh., „Trăiască Klapka!“ György Klapka (1820–1892), general maghiar cu merite deosebite în Revoluția de la 1848.

3. Fr., „dialect“, „jargon“.

se dovedește că lucrează indirect pentru propriile lor planuri în situația în care cade câte un ministru sau când Poarta ia o hotărâre ori alta.

Să ne așezăm pentru câteva clipe la una din aceste mese. Trebuie să păzim tot ce avem asupra noastră, să nu ne expunem lucrurile prețioase, dacă nu vrem ca la întoarcerea acasă să facem cunoștință apropiată cu oțelul englezesc de bună calitate. Căci alături de exilatul politic aici șade pezevenghiul căruia țara sa i-a oferit prea mulți jandarmi și prea puține străzi pustii; falsificatorul de bani care s-a prăbușit din cauza bancnotelor englezești, dar care continuă să fie îndeajuns de priceput pentru *kaymé*-aua[1] turcească; ucigașul căruia spaima de spânzurătoare nu-i dă pace acasă. Zarurile se rostogolesc, cărțile zboară, vinul curge fără întrerupere, fețele ard toate cu o patimă posomorâtă.

Ce studii pentru pictor! În fața noastră, un polonez, cu trăsăturile crestate de cicatrice, brăzdate de intemperii; a luptat cu siguranță nu doar într-o campanie militară, a văzut cu siguranță nu doar o dată prăbușindu-i-se speranțele, dar continuă să spere. Visul despre vulturul alb al monarhiei polone e doar atât de frumos; moșneagul care nu mai are nimic altceva pe pământ decât acest vis visează mai departe.[2] Întreaga lui convingere religioasă, întreaga lui încredere nestrămutată și le revarsă, în vorbe entuziaste, asupra vecinilor săi. Dar ei îl bagă prea puțin în seamă. Bărbatul de-acolo – după vorbă, un fiu al Italiei de mijloc – își sprijină cu mânie îndârjită capul în pumni și privește sălbatic, cu ochi scăpărători, în gol. Sfios, se uită în sus, spre el, băiețandrul care stă alături; această mână albă, delicată n-a tras cu siguranță încă sabia, degete mai fine nu

1. Bancnotă în valoare de 20 de piaștri, vezi mai jos nota autorului la cap. „Târgul de sclavi“.

2. Pasajul face aluzie la revoltele eșuate din prima jumătate a sec. XIX – una dintre cele mai sângeros reprimate a fost cea din 1831, soldată cu un puternic val de emigrări – vizând refacerea statului național polon, unitar și independent, desființat practic odată cu împărțirile teritoriale ale țării între Prusia, Austria și Rusia, începând cu 1772. Aluzii totodată la prestigiul de odinioară al monarhiei polone.

are nici o *signorina*. Puful încă nu-i împodobește gura frumoasă ale cărei buze trandafirii povestesc, în dogoarea și freamătul lor, despre dulci iubiri, dar ale cărei colțuri pronunțate spun și despre suferințe trăite. Vizavi de această pereche stă un grec care se uită cu ochi viclean când la bărbatul căruia îi plătește sticlă după sticlă, când la băiețandrul al cărui piept tresaltă pe sub vesta strâmtă și ai cărui ochi negri ard sub sprâncenele avântat desenate, dar nu în ură sălbatică precum aceia ai compatriotului său. Acest tânăr fiu al Italiei este de o minunată frumusețe. Cum va fi ajuns aici printre surghiuniți și proscriși? Să-și găsească deja locul, sub fruntea orbitor de pură, de copil, sistemele politice? Să fi văzut deja acești ochi, cu privirea galeșă de iubire, câmpuri de bătaie și străzi presărate cu leșuri, precum ochii celorlalți din Paris și Neapole, din Varșovia și Viena? El nu ascultă profețiile bătrânului polonez, nici povestirile sălbatice ale honvezilor, nici blestemele luptătorilor din iunie[1] – se uită doar la chipul posomorât al tovarășului său, care nu-l bagă în seamă, și ochii lui licăresc de o strălucire umedă.

Aceste cafenele sunt culisele istoriei universale. Aici sunt sute din cei care au jucat cândva în drame sângeroase, stau aici aprinși de ură, setoși de răzbunare, clocind noi planuri, căutând narcoză și uitare în vinul înflăcărat și în jocul care încinge. Nici o rază de împăcare, nici o adiere de pace nu se rătăcește pe chipurile acestor nefericiți.

Ziua următoare drumul m-a dus din nou prin aceleași părți, dar către altă țintă. Un preot mă însoțea. În ulița îngustă am cotit la stânga, apoi la dreapta, și ne-am oprit în fața unui zid înalt și lung. Nu curiozitatea lipsită de rost ne-a adus încoace, încăperile din spatele acestor porți nu ofereau nimic special privirii. Am intrat înăuntru. Un coridor lung, la capătul său o casă joasă, alături o capelă, într-o parte o grădină plăcută. Ce liniște de jur împrejur! Nici un zgomot de-afară nu pătrunde până aici, doar păsările cântă pe crengile copacilor. Prin ferestre năvălește mireasma florilor și se amestecă cu aceea de tămâie,

---

1. Referință la insurecția din iunie 1848 de la Paris, reprimată de generalul Cavaignac.

care trece sub formă de nori nevăzuți prin toate încăperile. Pe pereți atârnă tablouri cu chipuri de bărbați și femei, inundate de nimbul transfigurării și al păcii.

Portăreasa ne conduce în casă, unde ne primește superioara acestui loc, o persoană înaltă, cu ținută nobilă, blândă în vorbă și mișcare, și totuși plină de acea demnitate care impune respect. O cunosc bine. Cândva strălucea în saloanele pariziene, iar prin fața ochilor ei s-au perindat toate imaginile radioase ale plăcerii pământești. A cunoscut fericirea și durerea pământească și a fugit de amândouă într-un azil sfânt, în singurul loc de refugiu al tuturor acelora care suferă și tânjesc după pace. Cândva își învăluia umerii în șaluri de cașmir, și briliantele scânteiau în valurile întunecate ale părului ei; acum poartă o rochie simplă dintr-un material cenușiu grosolan și o pălărie albă, cu colțurile foarte depărtate, îi acoperă capul a cărui splendoare cârlionțată a fost jertfită în fața altarului. Odinioară purta un nume pe care istoria Franței îl făcuse nemuritor; acum i se spune venerabila maică și, în ciuda tinereții, este maică pentru toate tovarășele ei.

Am vizitat casa. Chilie după chilie, simplu, plăcut, intim. Peste tot, pe fiecare chip, liniște și pace și împăcare. Ne-am dus la capelă. Acolo este agățată o copie după Madonna di San Sisto[1], încununată de trandafiri. Pereții sunt împodobiți cu flori, printre ele, icoane și strălucirea lumânărilor care aruncă o lumină blândă peste toate. Ca o grădină înmiresmată arată această bisericuță, de o desăvârșită armonie în stil și ornamentație. Le-am văzut pe doamnele mândre ale creștinătății din sud și din nord, din răsărit și din apus, dar nicăieri inima mea n-a cunoscut o emoție mai dulce ca la vederea acestei mici capele de mănăstire. „Aici e pacea!“ părea să spună un glas din fiecare stâlp, din fiecare nișă, din fiecare potir de floare. Dacă afară e Stambul sau Paris, Roma sau Viena, aici înăuntru nu-i altceva decât un templu al acelei mari comunități, aceeași în toate părțile lumii. Câțiva pași mai încolo își țin adunările

1. E vorba de *Madona sixtină*, a lui Rafael, din 1512, pictură în ulei, destinată ca piesă de altar pentru biserica mănăstirii San Sisto din Piacenza.

ființele neliniștite, surghiuniții, ale căror patimi ard vâlvătaie în incediul care-i mistuie sălbatic. Iar ceva mai departe, dincolo de Cornul de Aur, se leagănă pe mii de divane voluptatea neînfrânată, golind iarăși și iarăși pocalul înspumat, ale cărui ape, asemenea suflării otrăvite a simunului, ucide toate florile sufletului și aduce pe buzele tânjinde, în locul răcorii, doar văpaia fierbințelii. O mică distanță desparte acest loc de Pera și Stambul, și totuși între ele un abis cosmic!

Era târziu când ne-am luat rămas-bun și am plecat spre casă, trecând pe aleea de chiparoși și printre stâlpii albi de marmură din *campo*. Luna răsărise în toată splendoarea și-și revărsa lumina peste valurile albastre și peste lumea de palate și moschei de pe celălalt mal. Ne-am așezat să ne bucurăm de priveliștea minunată. Turci și străini se plimbau primprejur sau stăteau ca și noi pe iarbă sau pe pietrele de marmură. În jurul nostru se auzeau printre chiparoși șoapte în toate limbile. Oare n-am mai auzit aceste glasuri? Da, ei sunt, italianul posomorât și grecul care ieri stătea lângă el. Lipsește băiețandrul. Trec pe lângă noi, adânciți într-o convorbire înflăcărată. „Ea vă este doar o povară“, spune neguțătorul din Moreea, „și, gândiți-vă, două sute de ducați!“ Își va da consimțământul? Biată copilă, floare înmiresmată a Italiei, pe care vârtejul patimii te-a smuls din trunchiul ocrotitor, sfârși-vei oare ca steaua aceea care se prăbușește acum din cer în apele întunecate?

UN PRÂNZ ÎN TOPANA

Topana este singurul cartier mărginaș care are o piață deschisă, foarte aproape de apă, cu cafenele și grădini. Acolo vezi uneori povestitori de basme, în jurul cărora se strânge un cerc de dreptcredincioși; judecând după trăsăturile lor nemișcate, abia poți să-ți dai seama dacă îl bagă în seamă pe povestitor, și totuși această distracție le place mai mult decât oricărui alt popor din Europa. Uneori apar și saltimbanci sau se reprezintă spectacole de teatru de umbre, în majoritate cinice și pe gustul păturilor de jos. Și mai des se aud orchestrele militarilor turci; ei exersează zilnic în această piață, iar interpretarea lor amintește de maeștrii vestiți de la care au învățat.

Într-o după-amiază fierbinte m-am dus din nou în Topana. După ce am trecut cu succes de străzile proaste, abrupte, care duc de la Pera la Galata și de-acolo, pe lângă mănăstirea San Benedetto, spre periferia turcă, am făcut și eu la fel ca aproape toți turcii care se găseau în piață: am intrat în prima cafenea și m-am așezat pe un divan cu picioarele încrucișate. La gândul și la vederea narghilelor nefolosite, înșirate la perete, m-a cuprins un simțământ foarte plăcut că nu sunt musulman. Căci eram în perioada Ramazanului, a acelei luni în care, de la răsăritul și până la apusul soarelui, nu se mănâncă, nu se bea, nu se fumează, în genere e oprit să te dedai plăcerii simțurilor. În vreme ce, îndatoritor, un băiat turc îmi umezea tabacul persan, închis la culoare, și îl îndesa în capul lulelei, turna apă și apă de trandafiri în vas, iar apoi așeza tăciunele pe tutun, câte un dreptcredincios arunca o privire lacomă spre unealta interzisă, dar „*Allah il Allah*!“ (Dumnezeu e mare), și-și fixa iarăși, într-o

liniște visătoare, privirea în gol, răsucindu-și boabele de santal ale șiragului de mătănii de la Mecca.

Există o dulce tihnă în această visare orientală, poate cu atât mai dulce cu cât ai cunoscut în prealabil forfota Apusului, pulsând febril în zbaturile vaporului sau în scânteia electrică, gonind înainte, neobosit tot mai înainte. Lupte de idei, emoții afective, patimi și interese războindu-se între ele, toate se retrag, rămân în urmă, mult în urmă, iar în fața imaginilor ce dispar se ridică, parfumat, doar fumul albăstriu al narghilelei, liniștitor, amețitor, adormitor. Este o mare deosebire între această moțăială orientală, care se transfigurează în opium și hașiș, și siesta din Italia și Spania.

Când au bubuit tunurile, anunțând apusul soarelui și deci sfârșitul Ramazanului, am descoperit cu uimire ce progrese făcusem în arta orientală a tihnei visătoare, poate din pricina predispoziției mele speciale. Dar m-am gândit și că eram invitat de un turc la masă și trebuia să mă schimb (la Constantinopol se cinează de obicei la șapte sau la opt, în Franța și Anglia între șase și șapte). În timp ce mă îndreptam agale spre casă, am trecut pe lângă un șir de cafenele care alcătuiau un careu în piața din Topana și în fața cărora nenumărate persoane fumau, beau și mâncau. În fața unei astfel de uși m-am oprit și am aruncat o privire înăuntru. Între șase și opt turci stăteau ghemuiți în jurul unei măsuțe pe care se afla o farfurie și se pregăteau să ia masa. Zărindu-mă, cel mai bătrân dintre ei, un bărbat venerabil, cu o barbă lungă, cenușie, m-a invitat prietenos să mă așez lângă ei și să împart cu ei masa. Propunerea mi s-a părut destul de picantă și, socotind încăperea a cărei ușă dădea în piață și era deschisă, drept un birt, am intrat fără nazuri și m-am așezat, cu picioarele încrucișate, lângă nepoții Profetului. În farfurie era un terci constând mai cu seamă din ouă moi; de jur împrejur, pe măsuță, se afla pâine din aceea care se rupe în fâșii. Toți așteptau respectuoși ca eu să încep a mânca. Mi-am rupt câteva fâșii de pâine și am mâncat cu terciul. Mai înainte trebuie să spun că în păturile de jos, toată lumea, iar în cele de sus doar ortodocșii, mănâncă cu degetele, întingând fâșiile de carne friptă sau de pâine în bucatele mai lichide. Deși se

crede contrariul, acest mod de a mânca nu e deloc respingător pentru sensibilitatea europeană, de vreme ce fâșia uscată de carne sau pâine se introduce doar o dată, iar degetele se feresc cu grijă de orice atingere cu bucatele lichide. Deci mâncam și eu cu mâna, dar nu aveam destul exercițiu ca să nu duc în gură mai mult pâine și mai puțin ou. După ce m-am săturat – soții mei continuau să mănânce –, am pus să mi se mai aducă o ceaș-că de cafea, apoi o narghilea. Cu politețe respectuoasă mi-au fost amândouă aduse. În fine, m-am sculat și am scos un ban din buzunar: „Aici nu e birt, ați fost oaspetele meu“, spuse turcul politicos, dar cu demnitate. Orice insistență a rămas zadarnică, deși evident era sărac. La despărțire m-a invitat să revin în fiecare zi.

„Excelență“, am spus, când am ajuns cam târziu la cină, „am mâncat tocmai la unul din compatrioții dumneavoastră și sunt încântat de ospitalitatea orientală.“ Mi-am povestit aventura și am fost încredințat la unison că așa este pretutindeni obiceiul, și dacă aveam să mă duc din nou la acel turc aveam să fiu primit la fel.

STAMBUL ȘI BAZARUL

Mă aflu în *campo*-ul mic. În stânga drumului larg, unde în serile de vară se plimbă frumoasele străine și ghiaurii eleganți din Pera, se înșiruie case lângă case; ici-colo, ușa deschisă a câte unei cafenele, dar clienți sunt puțini înăuntru. Ferestrele mici au toate jaluzelele trase, în locuințe e liniște, iar aici, afară, pustiu. Din când în când gonește câte un călăreț, pe cap cu fesul comod în locul pălăriei franțuzești; sau câte o turcoaică, acoperită cu grijă de *feregea*, trece, târâindu-și pașii în papucii ei galbeni. „Dormiți la amiază, căci Satana nu doarme la amiază", spune profetul, iar credincioșii și necredincioșii îi ascultă porunca sub soarele arzător al Stambulului.

Și la dreapta mea, acolo unde dumbrava întunecată de chiparoși coboară în frumusețea ei pitorească spre apă, nenumărați sunt aceia care dorm, dar la trezire nici un slujitor nu le va întinde ceșcuța de mocca în zarful de argint sau nu le va așeza tăciunele pe *tumbeki*-ul parfumat al narghilelei; nici o sclavă nu-i va saluta zâmbind și nu le va fermeca simțurile dansând ispititor în sunet de tamburină și de *darbuka*. Pretutindeni, printre chiparoșii întunecați, lucesc pietrele funerare ale acelora care acum sunt la Allah și la Profetul său. Pitoreasca dumbravă coboară mult în jos, până la apele albastre ale Cornului de Aur, iar vizavi, dincolo de apă, se înalță o lume strălucitoare de palate sclipitoare, de cupole și minarete. În jurul, deasupra și dedesubtul meu strălucește și scânteiază, în frumusețea primăverii, splendoarea deplină a Orientului; fiecare suflare soarbe poezia Răsăritului, acea poezie care nu rimează „dor" cu „mor" și nici

„iubire“ cu „peste fire!“[1] – dar care, în loc de versuri, face din viața însăși o poezie. O poezie care, firește, pentru Nordul rațional va rămâne tot atât de neînțeleasă ca și versurile lui Firdusi și Hafis. „Dar Hafis se află doar pe masa mea de toaletă…“ Știu; ce-i drept, puțin prăfuit, dar totuși acolo; a fost o bună bucată de vreme la modă, firește, într-o traducere care l-a croit pe potriva patriei gândirii speculative. Totuși pentru nordul Occidentului, poezia scrisă a Orientului va rămâne în veci tot atât de searbădă ca și poezia sa vie. „Coboară-te spre mine, o palmierule, pentru ca, stând întins pe pământ, să-ți pot gusta roada, văd că ea crește în sus.“ Este oare asta poezie? Pun întrebarea tuturor jurnalelor erudite, tuturor criticilor înțelepți ai Apusului. Și totuși sunt versuri nepieritoare, după tradiție, primele care s-au scris în limba arabă, tot atât de populare în acea țară de basm precum la noi „Credință și cinste de-a pururi să ai pân' la groapa cea rece“[2] sau „Mormântul i-adânc, tăcută și groaznică e marginea lui“[3]. Pentru scepticii erudiți – în cazul în care vreo figură cu ochelari și-ar coborî întâmplător privirile asupra acestor pălăvrăgeli ale unui nevinovat flaneur – invoc autoritatea cărturarului arab Nasif Maluf[4], care mi-a scris la Smirna, în albumul meu, originalul versurilor pe care le-am tradus cuvânt cu cuvânt mai sus.

Credeam mai înainte că am habar de Orient fiindcă citisem câteva sute de cărți despre el. A fost o greșeală. Acum, după ce am stat multă vreme aici, îmi dau seama că pe atunci doar îl

---

1. În germ. *Schmerz* (durere) / *Herz* (inimă); *Liebe* (iubire) / *wenn sie bliebe* (de-ar rămâne ea). Nu doar tipul de rimă – masculină, respectiv „înduioșătoare“ (*rührender Reim*) –, considerat precar în poezia germană, este incriminat aici, ci și platitudinea romanțioasă care derivă din relația de sens a cuvintelor puse în prezență.

2. Germ., „Üb immer Treu und Redlichkeit bis an Dein kühles Grab“, vers din poezia *Der alte Landmann an seinen Sohn* (*Bătrânul plugar către fiul său*), de Ludwig Heinrich Christoph Hölty (1748–1776).

3. Germ., „Das Grab ist tief und stille und schauerlich sein Rand“, vers din poezia *Das Grab ist tief und stille*, de Salis-Seewis (Johann von Gaudenz, 1762–1834).

4. Nasif al-Maluf, 1823–1865, aparținător de o străveche familie libaneză care a dat numeroși oameni de litere.

intuisem. Splendoarea naturii lui se desfășoară la vedere, dar viața lăuntrică îi este acoperită de voaluri ca frumusețea femeilor sale, iar turiștii care au scris despre Orient n-au văzut de cele mai multe ori decât vălul. Unii au ridicat disprețuitor din umeri, alții au plăsmuit un Orient după felul în care și-l reprezintă europenii, deoarece nu l-au găsit pe nicăieri. Câte nu s-au scris despre Stambul, aproape fiecare copil cunoaște orașul! Să le pretind cititorilor mei să mă însoțească la Bazar, la Bazarul care le-a fost cu siguranță de-atâtea ori descris? În ce mă privește, eu mă preumblu pe-acolo între orele trei și patru, atunci când, în caretele lor greoaie, strălucind de aur și culori, locuitoarele haremului fac *corso* prin Bazar, dar adesea și seara, când o mare de lumini își aruncă sclipirile pe mărfurile expuse. Să mergem acum, într-un moment în care nici scânteierea lămpilor, nici strălucirea orbitoare a frumuseții nu atrage ochiul. Drumul este desigur anevoios, iar a coborî și a urca vreme de un ceas pe străzi hurducate, în văpaia amiezii, nu e o plăcere deosebită. Dar aici te obișnuiești cu asta, și forfota vioaie din jur te face să uiți arșița și oboseala. Cotesc pe strada principală din Pera, unde viața animată continuă fără întrerupere și la amiază. Aici se plimbă un călugăr în rasă neagră, alături un negustor în haine europene, un derviș, ale cărui degete învârt mecanic șiragul de mătănii, în vreme ce ochii lui privesc absent în gol, un băiețandru grec care strigă să-și vândă niște prăjituri de formă rotundă ridicate pe un băț, o turcoaică săracă, o negresă dichisită, o franțuzoaică îmbrăcată după ultima modă pariziană. Faceți loc! Un nobil turc, urmat de negri, se apropie, urcând călare ulița îngustă. Acum a trecut – dar trebuie să ne dăm iar la o parte, o ciurdă de măgari încărcați ocupă întreg spațiul străzii, iar de-acolo se apropie hamali armeni, încovoiați sub poveri grele, tropăind grăbit și strigând tare ca lumea să se ferească din calea lor. Și tot așa fără întrerupere. Acum am isprăvit traversarea cartierului Pera, am ajuns în ulița lungă, îngustă, care duce abrupt în jos, prin orașul grecesc Galata, până la turnul și la podul cu același nume. Forfota mulțimii crește, dar imaginile sunt altele. Alături de prăvăliile sărmane stau mămulari cu căutătură vicleană; figuri dârze,

sălbatice, murdare, cu bonete roșii înalte, umblă de colo-colo, ducând poveri sau hoinărind fără nici o treabă. Încoace nu se încumetă să vină nici o locuitoare elegantă din Pera, iar seara rareori vreun bărbat. Ulița aceea oblică, întunecată, lungă, întortocheată, abruptă bea prea adesea sânge, vărsat de cuțite grecești. Acești mămulari și flăcăi sălbăticiți sunt urmașii elenilor, iar strădușa sinistră este rău famata uliță a maltezilor. Printre fiii lui Leonida se plimbă grav turcul cu țeava lungă a lulelei sale, dincolo negustorul creștin, aici un negru în surtuc de pânză neagră și fes, privind semeț, căci se află în slujba unui prea-puternic. Femeia cu văl de-acolo este o armeancă, putând fi recunoscută după pantofii de lac pe care-i poartă în locul papucilor galbeni și după vălul străveziu de pe cap. Clerici de mir și călugări întâlnești la tot pasul; nu lipsesc mănăstirile aparținând tuturor națiilor; la stânga, poți vedea mănăstirea italienească San Benedetto. Ulița devine tot mai abruptă, ține-te de parapetul care coboară pe o parte, de-a lungul caselor. Și totuși de-acolo vin călăreți – dar sunt cai turcești, obișnuiți să se cațăre. În fața noastră e purtat un palanchin, o cutie înaltă de sticlă în care șade o străină din Apus. Uită-te la ea – ba, nu! gata, că altminteri ajungem prea târziu la Bazar. Se vede deja turnul Galata acolo; îl lăsăm la dreapta, plătim vamă pe pod o jumătate de piastru, la ieșire, plătim din nou – acum am ajuns în Stambul. Ți-o dovedește prima privire pe care o arunci în jur. Rasele călugărilor și pălăriile franțuzești au dispărut, peste tot surtucul de pânză și fesul turcilor reformați[1] sau portul național, care vine bine. Aici, un persan în veșmânt lung, albastru, pe cap cu o căciulă înaltă din blană neagră de astrahan; dincolo, un grec în fustanelă albă, cu falduri, cu haină brodată de ale cărei mâneci atârnă ciucuri lungi; mai departe, un georgian în tunica lui scurtă, închisă de o cingătoare metalică, pe cap cu bucata de piele lăcuită de forma unei farfurii. Printre ei se văd licărind *iașmacurile* albe ale turcoaicelor și *feregelele* unduitoa-

1. În contextul Tanzimatului, inițiat de sultanul Mahmud II (1808–1839, tatăl sultanului Abdul-Medjid I), acesta, după ce a renunțat în 1826 la straiele orientale, a impus funcționarilor publici un costum de inspirație occidentală, precum și fesul în locul turbanului.

re, galbene, albastre, roșii, maronii și trandafirii. Poate că uneori se aprinde câte o privire, poate că uneori iese câte o mână din văluri și-și arată unghiile vopsite cu henna – de jur împrejur amenință turbane cu greutate, de jur împrejur se plimbă musulmani tăcuți cărora nu le scapă nimic. Derviși, cerșetori și câini hoinăresc în cete, printre ei vânzătorul de limonadă și cel care-și strigă foarte căutata prăjitură din mălai, în formă de inel. Și totuși nicăieri oamenii nu se împing și nu se îmbulzesc ca în orașele europene. Se dau liniștiți la o parte, nimeni nu pare să se grăbească. De unde vine asta? Am pus o dată întrebarea unui prieten care trăiește de ani de zile aici: „Pentru că aici nimeni n-are nimic de făcut!“ mi-a răspuns râzând. Dar iată-ne ajunși la Bazar; să intrăm! Prea strălucit nu arată. Șiruri de dughene sau, de fapt, tejghele continue pe care stau vânzătorii, de ambele părți, printre mărfurile lor. Ceea ce nu vezi pe masă e atârnat de perete. Aici sunt vase mari de tablă, umplute cu tutunul aromat al țării, alături grămezi mari din acele vetre mici de lulea făcute din argilă roșie, țevi lungi de ciubuce, dar mai ales din cele obișnuite, rareori vezi țevile flexibile din iasomie. Mai departe găsești bine-cunoscuții papuci galbeni, dar și papuci cu ceva broderie în aur, apoi grămezi de fesuri roșii, covoare ordinare, fețe de masă din pânză, brodate colorat cu monograma sultanului. Aici nu e nimic care să prindă ochiul; să cotim pe altă uliță. Toate felurile de vase de bucătărie sunt puse la dreapta unul peste altul; la stânga stau negustorii de arme, dar cât de butucănoase sunt aceste pistoale, cât de grosolan lucrate aceste săbii și iatagane! Nici măcar o singură sabie de Damasc, nici o singură teacă argintată! În spate sunt negutătorii cu obiecte de garderobă feminină; voaluri albe pentru cap, mici batiste albe, cu versete din Coran, brodate cu mătase colorată sau aur, apoi materiale din lână și mătase pentru pantaloni și *feregele*, fesuri roșii, scunde, pentru femei, cu ceva broderie în aur, săculețe din fire de aur, de atârnat. Evantaie din pene sau lemn de santal, mătănii din santal sau trandafir, basmale colorate, grosolane. Acesta nu poate fi Bazarul, cel mult lăudat. Ori poate ulița aceea de-acolo să scoată la iveală lumea fabuloasă? Aici sunt unelte de scris din alamă și

lemn, așa cum poartă turcul la brâu, cuțite de masă cu și fără teacă, porțelan prost și faianță, narghilele cu ornamente de alamă și vârf de lemn; apoi negustori de cofeturi, grămezi înalte de fructe, alimente de tot felul – să fie acesta bazarul din Constantinopol? Dar toate descrierile… Răbdare! Ele n-au exagerat, dar au făcut imaginea mai plastică. Aici în aceste ganguri se găsesc doar obiecte de uz curent, și cea mai strălucitoare iluminație nu le-ar putea conferi farmec unor astfel de dughene. Însă există unele spații boltite, închise, în care găsești lucruri frumoase și de preț. Însă lucrurile cele mai frumoase și mai de preț, comori de care tu, în Apus, nu ai habar, nu le găsești aici, sub aceste bolți. Ele sunt depozitate în *khan*-uri (depozite de mărfuri), acolo se duce cumpărătorul, care e suficient de bogat, și plătește prețuri nemaipomenite. Dar poți și aici să cheltuiești mii de ducați. Iată, bunăoară, bolta lui Ludovico; hai cu mine înăuntru! La mijloc, pe o masă, stă negustorul, bea cafea și fumează țigările făcute de el însuși. De jur împrejur, fără nici o rânduială, claie peste grămadă, un haos de mărfuri. Vrei chihlimbar? Aici sunt capete de lulele de mărimea unui pumn de copil, tăiate fără cusur, între 80 și 100 de ducați bucata. Dar găsești de toate mărimile, și mici de tot, cu 3 sau 4 ducați. Acolo sunt coronițe de trandafiri din chihlimbar, care se poartă ca brățări, cu boabe de mărimea unei cireșe, cu ornamente de aur la capete. Pentru 40 de ducați obții una splendidă. Ți se pare enorm de scumpă? Uită-te încoace; acest chihlimbar galben deschis, în care nu e nici măcar o pată de mărimea unei gămălii de ac, se vinde doar aici, fiindcă numai aici e atât de perfect tăiat și fiindcă numai aici poate fi plătit. Du-te la Plugian (acum Hirschel), la Berlin, pe Unter den Linden[1], în faimosul magazin de chihlimbare, n-ai să găsești nici o boabă care să n-aibă pată pentru ochiul cunoscătorului. În acele cutii de sticlă scânteiază giuvaieruri de aur, safire și smaragde și rubine și, în strălucirea

---

1. Faimosul bulevard central, loc de promenadă, cu patru rânduri de tei, de unde și numele său „Pe sub tei“, care unește Podul Castelului (*Schlossbrücke*) cu Poarta Brandenburg și pe care se află nenumărate instituții de cultură, ambasade, monumente importante, Opera, hoteluri, magazine, localuri luxoase. A fost tăiat în sec. al XVII-lea.

sa fără pereche, briliantul, regele împărăției mineralelor! Cum se înșiră piatră după piatră, alcătuind un întreg scânteietor! Acolo sunt arme, o selecție de preț: pumnalul indian, lat, cu mânerul său în formă de furculiță, tomahawkul și sulița indienilor cu vârful otrăvit, șașca cerchează cu teaca de diverse culori, împodobită cu argint, pistoale turcești bătute în aur, puști străvechi, prevăzute cu închizător cu fitil și închizător cu rotiță, săbii turcești de Stambulka, Damasc, Khorassan, sclipind de argint, aur și nestemate. Vezi acest semn de aur gravat pe sabia din khorassan negru, cel mai bun oțel din lume? A fost sabia unui calif, care poate cândva a fulgerat luminându-le ienicerilor drumul către izbândă. Acum o va cumpăra un englez bogat și-o va agăța ca pe o podoabă în biroul său. Covoarele în culori strălucitoare de-acolo au fost țesute în Persia, uleiul prețios din flacoanele de-aici a fost preparat din trandafiri de Șiraz. Materiale din brocart de aur, pantofi de catifea strălucind de aur și pietre prețioase, voaluri brodate cu aur, basmale brodate cu fir de aur – oprește-te! Iată, s-a și făcut vremea de *corso*, hai afară, să le vezi pe frumoasele fiice ale Orientului, iubitoare de lux!

HAGIA SOFIA

„Limba dumneavoastră e frumoasă și dulce; nutresc de mult dorința să fac o călătorie în Germania, și atunci mă pregătesc să învăț și limba. Deocamdată nu știu decât trei cuvinte." „Împărtășiți-ni-le și am să vă spun cum vă este pronunția." „Eu te iubesc." Glasul lui suna atât de dulce, de blând și de duios, încât fără să vreau am zâmbit. „Memoria dumneavoastră e fidelă; după cum se aude, niște buze frumoase v-au învățat aceste cuvinte." „Dar nu în Germania, ci la Milano." Ne-a povestit râzând o aventură pe care o trăise la douăzeci de ani, pe când se întorcea acasă din prima călătorie făcută la Paris. De atunci își dorise mereu să viziteze patria acestei frumoase; părea să creadă că în Germania toate femeile semănau cu acea Circe din Milano și că nu se putea să zăbovești acolo opt zile fără să faci o duzină de cuceriri, sau mai degrabă să te lași cucerit comod și fără nici o dificultate. Dacă ar afla compatrioatele mele asta, ce-ar mai râde de reprezentările acestui străin! Cu siguranță că nici el nu s-ar distra mai puțin dacă ar putea să vadă imaginile pe care mulți din țara mea și le fac despre Stambul. Un turc dreptcredincios nu este oare un om posomorât, cu caftan și turban, care nu vorbește nimic, își mângâie barba des și nu știe decât că Dumnezeu e mare și că Mahomed e profetul său? Acum uitați-vă la acest om tânăr, gazda noastră, care poartă cizme de lac la fel de fine ca acelea care ieșeau cândva din atelierele pariziene, și care vorbește despre politică și istorie, despre Rachel[1] și

1. Elisa Félix Rachel (1820–1858), celebră tragediană franceză, originară dintr-o familie de evrei alsacieni.

Alboni[1] într-o franceză la fel de picantă ca cel mai blazat *habitué*[2] al localului *Trois frères provençaux* – după ce anume l-ați recunoaște că este turc și moslim? Firește, poartă micul fes roșu și o tunică croită militar, dar suntem la Constantinopol, unde acest costum este adoptat și de creștini.

Ne-am fumat ciubucele, în ciuda Ramazanului, am băut cafea și șerbet, am mâncat din acele cofeturi care nicăieri în lume nu sunt atât de gustoase; de atâta vreme de când îl cunoșteam pe tânărul turc, gazda mea, nu era prima oară când aproape uitam că era un dreptcredincios. După ce am vorbit mult despre Franța și Italia, după ce adeptul Islamului a povestit câteva istorii care încălcau porunca celei de a douăzeci și patra *sure* a Coranului în care Mahomed îi osândește pe bârfitorii de femei, francezul care se mai afla de față în afară de mine, s-a întors deodată către prietenul nostru turc cu rugămintea de a-l lămuri ce este cu *selam*-ul Orientului. „Vreți să vă încercați astfel norocul?“ răspunse râzând tânărul bărbat; „*selam*-ul ține de nenumăratele particularități ale Orientului, pe care poeții din Apus le cunosc mai bine decât noi, locuitorii din Stambul. Mai înainte se puteau desigur folosi florile ca mod de comunicare, astăzi însă se preferă corespondența, și de la Reșid pașa încoace scrisoarea se pune într-un plic și se sigilează, exact ca la Paris și Londra.“ Avea dreptate. În vreme ce odinioară scrisorile se înfășurau, ca oricare alt dar, în năframe brodate, ceea ce a dus desigur la legenda despre aruncarea năframei, obiceiul a fost reformat, și el, de Reșid, care își trimitea cărțile de vizită la membrii corpului diplomatic rezidenți în Stambul cu mențiunea „Monsieur et Madame Rechid Pacha“. Acum a murit; Allah să se milostivească de el! Dar în ce privește *selam*-ul, gazda noastră nu avea întru totul dreptate. „Pot să vă lămuresc eu în privința asta; fiecare floare sau fiecare obiect folosit ca *manea* (scrisoare de dragoste)[3] semnifică un vers cu care numele său rimează. E vorba fie de versuri unanim cunoscute, fie de unele care rezultă

1. Marietta Alboni (1826–1894), cântăreață italiană de succes în epocă.
2. Fr., „obișnuit“, „de-al casei“.
3. La origine, cântec oriental de dragoste (tc. *mani*).

din rimă. De pildă rima *misk* (mosc) / *fisk* (pată) e la îndemână, de unde versul *bulunmaz sende fisk* (tu ești fără pată).“ „S-ar zice că știți mai mult decât mine în această privință“, spuse în glumă, dar nu fără oarecare stânjeneală, gazda mea; „dar ne-ați rămas dator“, se adresă el oaspetelui său curios, „cu istoria aventurii care vă face să vă găsiți scăparea la *manea*.“ Era ceva în tonul vorbitorului care nu mi-a plăcut, iar privirea lui mai înainte atât de deschisă mi s-a părut acum la pândă. Dacă ar fi fost cu putință, i-aș fi făcut un semn tovarășului meu francez să fie mai prevăzător. Dar el nu s-a uitat la mine, privea doar norii albăștrii de *latakiah*[1] și povestea cu naivitate cum făcuse cunoștință cu o femeie frumoasă. Firește, numai de la distanță. O întâlnise când se dusese la Bazar, apoi din nou în Pera; aflase, în fine, la ce băi merge și la ce oră, când iese ș.a.m.d. În felul ăsta o vedea aproape zilnic, și acum și ea îl cunoștea și îi aruncase uneori priviri promițătoare. Spre a comunica mai departe voia să se slujească de *selam*. „Vă doresc să aveți noroc“, spuse cu o veselie cam silită turcul, „dar vă îndemn să fiți prevăzător; acesta e un punct în care aici nu se glumește. Când urmează să o vedeți din nou pe frumoasa dumneavoastră?“ „Astăzi la trei și jumătate la Bazar; ce rău îmi pare că acum, sub Abdul-Medjid, femeile n-au voie să intre în nici o prăvălie!“

În curând și-a luat rămas-bun, și eu l-am însoțit. „Nu vă duceți astăzi la Bazar; n-am încredere în prietenul nostru dreptcredincios. Cu un moslim, oricât ar părea de luminat și de liber cugetător, nu e de glumit nici în chestiuni de harem, și nici de religie, iar în ciuda educației sale pariziene, *** bey continuă să fie un turc.“ „Sunteți prea bănuitor“, îmi răspunse fără grijă însoțitorul meu; „sclava preferată a Profetului nu i-a fost acestuia credincioasă, iar adepții lui știu că nici lor nu le merge mai bine.“ „Uitați că Mahomed i-ar fi ucis pe Aieșa și pe iubitul ei, dacă rațiuni politice nu l-ar fi îndemnat s-o declare nevinovată și să scrie acea *sura* în care spune: «Am dat această învățătură, pentru ca defăimătorii femeilor să fie osândiți în viața

1. *Latakia*, varietate de tutun oriental care și-a luat numele de la portul sirian omonim, foarte căutată și în Europa în epocă.

de-aici și în cea de dincolo».“ „*Eh bien*, n-are decât Mahomed să ne închidă raiul său“, glumi celălalt, „mă duc acum să-mi fac rost de un *selam*.“

Îmi propusesem să vizitez moscheea Sofia. Momentul ales pentru această vizită avea un caracter particular, căci era vineri, era Ramazan și era vremea în care credincioșii își făceau în mod special rugăciunile. De asemenea, nu-mi procurasem firman. Cavasul meu s-a uitat la mine foarte îngândurat, dar a contrazice nu stă în natura jandarmului turc. I-am lăsat lui sarcina de a-mi mijloci intrarea, i-am dat punga cu bani spre a dispune după voie de bacșiș, și în curând un caic grațios ne-a transportat, alunecând pe sub o culme pe care se afla seraiul, într-un loc de unde până la moscheea Hagia Sofia mai aveam doar câteva sute de metri. Apoi mi-am trimis înainte cavasul spre a duce tratativele. De altfel, pentru a nu stârni scandal îmi pusesem un fes; nu voiam să le ofer adepților Islamului, atunci când se rugau, priveliștea unui străin care, chiar în mijlocul sanctuarului lor, își etalează disprețul trufaș pentru religia la care ei se închină. Acei englezi despre care povestește compatriotul lor White, și despre a căror aventură mi se istorisise, chiar dacă puțin diferit în Pera, gândiseră altfel în această problemă. Ca urmare a unei prinsori făcute încă de la Londra își propuseseră să golească o sticlă de porter, băutura lor națională, în Hagia Sofia. Nelegiuirea era cu atât mai mare cu cât porterul este una din băuturile oprite de Coran. De altminteri, fiii Albionului și-au pus în aplicare planul; în mijlocul unei mulțimi dreptcredincioase, care îi examina pe ghiauri murmurând și privea înspăimântată la profanarea sanctuarului lor, au destupat sticla și au golit pahar după pahar. Ar fi fost pierduți dacă, uzând de o fericită viclenie, nu i-ar fi scăpat conducătorul lor grec. „Sunt nebuni!“ a șoptit el moslemilor îndârjiți, punându-i astfel pe străini sub protecția Coranului, „sunt nebuni și doctorii lor le-au prescris să-și ia doctoria aici în acest sanctuar. Căci băutura e doctorie, gustați-o, să vedeți ce gust rău are!“ La asta, turcii, blajini, s-au liniștit.

Între timp s-a întors cavasul meu; dificultățile fuseseră fericit înlăturate cu acel *passe-partout* de aur, dar din motive de

siguranță trebuia să intru neobservat pe o ușă laterală; pe o intrare expusă privirilor, m-ar fi trădat ca necredincios neîndeplinirea obișnuitelor acte ceremoniale. Altminteri, cu fesul, papucii galbeni și haina închisă până sus puteam foarte bine să trec drept un moslim.

Vederea exterioară a Hagiei Sofia, situată pe o colină, nu este atât de liberă încât să se ofere privitorului în toată întinderea ei și nu m-a impresionat nicidecum. Am intrat în prima curte, *atrium*, pe ale cărei resturi de ziduri și coloane au fost clădite locuințele joase ale imamilor; de-acolo am ajuns într-o sală închisă, dar rău conservată, din care cinci uși dau într-alta, mai spațioasă și mai înaltă, întinsă pe toată lățimea bisericii, nartexul, căptușită cu plăci de marmură colorată pe pereți și împodobită cu mozaicuri pe boltă. Prin nouă uși se intră apoi în interiorul bisericii.

Acesta e prin urmare templul la a cărui zidire au ajutat îngerii, și la a cărui sfințire Iustinian ar fi rostit cuvintele semețe: „Te-am biruit, Solomoane!“ Acesta este templul în ale cărui săli s-au jucat acte atât de zguduitoare ale istoriei universale! Imensitatea sublimă a fost primul simțământ la vederea uriașului și splendidului templu.

Ce desfășurare în spațiu! Privirea zboară peste nava întinsă și se ridică apoi, urcând din arc în arc, până la bolta cutezătoare, care nu-și află perechea pe lume. S-a asemuit adesea bazilica Sfântul Petru cu Hagia Sofia; dar comparația ar fi în defavoarea celei dintâi. În vreme ce bazilica Sfântul Petru nu îi pare vizitatorului la început deosebit de mare, și abia treptat, pe măsură ce înaintează în ea și o compară cu alte edificii, i se dezvăluie imensa ei întindere, Hagia Sofia se arată de la prima privire, care poate străbate nestânjenită spațiul, în toată colosala ei măreție. La Sfântul Petru suprafețele de sprijin comportă jumătate din spațiul liber, la Hagia Sofia doar o zecime; acolo efectul întregului este micșorat de detaliul colosal, aici este sporit prin detaliu moderat. Mai ales podoabele somptuos strălucitoare din interior sunt de efect; toți pereții sunt placați cu diferite feluri prețioase de marmură colorată, iar bolta este îmbrăcată în mozaicuri bogate de sticlă, în culori strălucitoare, și în foițe

sclipitoare de aur. Splendide sunt cele 107 coloane ale moscheii, din porfir, serpentină, marmură verde de Thessalia – multe, asemănătoare acelora din templul Dianei din Efes, luate probabil din belșugul de coloane al templelor părăsite. Versete din Coran, scrise cu litere de aur uriașe pe fond negru, atârnă de jur împrejur pe panouri rotunde, putând fi citite cu ușurință încă de la intrare. Mii de persoane sunt probabil deja adunate aici, și alte grupuri de credincioși continuă să sosească – dar cum dispare grămada mică de furnici în lumea nemărginită! Am urcat o scară – moscheea Sofia are două etaje – ca să îmbrățișez nava cu privirea de sus în jos. O priveliște specială, fără pereche în bisericile noastre. Acolo stau nemișcați credincioși cu fruntea la pământ, alături un grup ghemuit, cu picioarele încrucișate; alții fac mișcările regulamentare de rugăciune (în treacăt fie spus, foarte greu de învățat, dar un excelent exercițiu gimnastic pentru sănătate), alții, iarăși, în papucii lor mari și în pantalonii largi, umblă agale, nepăsători și flegmatici prin sălile sfinte, ca și cum s-ar plimba, fumându-și ciubucul, prin piața din Topana. Erau și mulți băieți prin mulțimea care în genere nu lăsa deloc impresia de evlavie, ci mai mult de îndeplinire mașinală a datoriei.

Abia peste câteva ore m-am putut despărți de templul minunat, care oferă în toate detaliile sale atâta frumusețe și ciudățenie, încât la prima vizită trebuie să-ți limitezi observațiile. După ce am părăsit moscheea, am luat un caic și m-am plimbat pe apă o jumătate de oră. După impresia lăsată de Hagia Sofia, doar priveliștea mării părea să ofere o trecere potrivită la viața obișnuită.

Apoi am coborât din nou la mal și m-am dus la Bazar. Sosise vremea în care doamnele turcoaice obișnuiesc să iasă acolo la *corso*, și tot acolo se afla și prietenul nostru *** bey, care, însoțit de câțiva slujitori, a trecut călare pe lângă mine, dar fără să mă vadă. În curând, mi-am întâlnit și prietenul francez; ținea în mână o ramură de chiparos și o cireașă, „te ador“ și „acordă-mi o întâlnire!“. Ne-am plimbat în sus și-n jos, iar în cele din urmă am luat-o pe strada pe care obișnuia să vină doamna lui. Aici ne vedeau mai puțini ochi decât în Bazar. „Iat-o că

vine!“ îmi șopti prietenul meu. Câțiva călăreți mergeau în față; din faptul că purtau săbii se putea deduce că doamna era una din cele 350 de locuitoare ale haremului imperial. Mergeam încet de tot. De îndată ce ne-a zărit, ea și-a ridicat *iașmacul* în așa fel încât și-a descoperit jumătate din față. Se vedea deslușit culoarea orbitor de clară și curată a pielii, curbura moale, grațioasă a tâmplei, linia îndrăzneață a sprâncenelor pronunțat trasate, de sub care doi ochi mari, negri vorbeau despre nostalgii visătoare și dorințe aprinse. Cu o expresie ce nu putea fi tăgăduită își fixă privirea asupra interlocutorului meu; acesta tremura. Cel în ai căror ochi nu a izbucnit niciodată o astfel de văpaie frenetică, plină de încântare, amețitoare, cum numai ochii răsăriteni pot stârni în inimile aprinse ale Orientului, acela nu cunoaște asemenea tremur. În Apus, o singură femeie a putut să dea acest fior, și ea era o fiică a Orientului – Rachel. Peste opt zile mi-am vizitat prietenul. Arăta bolnav și sumbru. „Nu am mai revăzut-o“; cuvintele sale spuneau totul.

Ce se întîmplase cu ea? Fusese trădată de paznici sau de prietenul nostru turc? *Allah biller!* Dumnezeu știe!

TÂRGUL DE SCLAVI

Împărtășisem unui prieten turc dorința de a vizita un târg de sclavi. Într-o seară am primit de la el un bilet, în care mă anunța că avea să vină să mă ia a doua zi.

Târg de sclavi! Cine nu se gândește în această ordine de idei la *Coliba unchiului Tom*, la ostatici și torturi, la negrii urmăriți de copoi, la fete folosite de stăpânele lor ca pernă de ace! Un târg de sclavi! O vizită într-un astfel de loc nu ne stârnește dinainte un tremur în toate fibrele ființei?

Prietenul meu a apărut la ora hotărâtă. După ce m-a salutat cu mișcarea obișnuită a mâinii la cap și la piept, s-a așezat cu picioarele încrucișate lângă mine pe divan. S-au adus cafeaua și ciubucele și, în vreme ce norii aromați de fum pluteau ca niște siluete de vis în jurul nostru, mi-a povestit că, de fapt, el nu intenționează să cumpere vreo sclavă, dar că negustorul care îl cunoaște bine o să ne arate tot ce are. Faptul că mă lua cu el era un mare serviciu prietenesc și, totodată, dovada concepțiilor sale foarte liberale. Vizitarea bazarului care aprovizionează haremurile cu frumuseți este interzisă neturcilor sub pedeapsa cu moartea, iar cine introduce prin contrabandă un necredincios se expune unei răspunderi grave.

„Mai înainte am să vă arăt târgul mai puțin interesant în care sunt scoși la vânzare sclavi și sclave pentru muncă."

Și acest loc, bazarul Iessir, poate fi vizitat doar de către dreptcredincioși; dar cu un bacșiș se poate intra.

După ce, spre a putea trece drept un adept al profetului, am îmbrăcat costumul turcilor reformați, fes și costum negru de croială militară, am pornit la drum și am ajuns cu bine la destinație.

Bazarul Iessir, situat nu departe de Marele Bazar, este un loc întins, destul de neregulat, închis de ziduri. Sclavii și sclavele se găsesc în nenumărate încăperi mici, construite, în majoritate, lângă zidurile înconjurătoare; negustorii stau în galerii întunecoase, fumând în tăcere. Unuia dintre aceștia i s-a adresat prietenul meu și a pus să ni se aducă la colonade câțiva negri din încăperile cu gratii. Au ieșit la iveală mărfuri de tot felul: băiețandri, tineri, bărbați, femei bătrâne, toți negri; și câțiva albi, dar numai bărbați, căci bazarul Iesser oferă doar sclavi pentru muncă. Destinația „pentru muncă“ nu trebuie luată în sens prea exact; în Orient este obiceiul ca în casele celor bogați un slujitor să fie întrebuințat doar la anumite servicii. Unul ține luleaua aprinsă, altul trebuie s-aducă ceștile de cafea, un al treilea să poarte ciubucul stăpânului când acesta iese în oraș. În ciuda specializării riguroase a slujbelor, datorită căreia toți slujitorii lenevesc, ești foarte bine servit. Înfățișarea acestor oameni nu este de aceea foarte nenorocită; ei știu că viitorul lor stăpân le va da puțin de lucru, că vor primi hrană îndestulătoare și haine frumoase, deci tot ce le trebuie ca să le meargă bine aici pe pământ; din când în când nu vor lipsi câteva lovituri, dar nimic nu e perfect pe lume și nimeni nu poate scăpa de *kîsmet*-ul (destinul) său. Prețurile sunt foarte diferite și se orientează după utilitatea sclavilor, motiv pentru care cei care au fost deja la stăpân sunt mai scumpi decât cei care sunt vânduți pentru prima oară. De altfel, vânzarea se încheie după probă, adică sclavul trebuie, înainte de achitarea prețului său, să stea o vreme la cumpărător pentru ca acesta să se poată încredința că noul slujitor posedă într-adevăr toate însușirile ce i-au fost atribuite. De îndată ce începe negocierea, înfățișarea exterioară a sclavilor e cercetată cu grijă, ceea ce face asupra privitorului o impresie respingătoare. Persoana dornică să cumpere examinează toate membrele mărfii, îi deschide gura ca să se încredințeze de calitatea dinților, pune sclavul sau sclava – căci pentru cumpărător obiectul negociat are sex doar în măsura în care acesta determină forța de muncă – să facă un număr de pași, să se aplece, să ridice o greutate și să treacă alte probe; toate acestea amintesc bine de felul în care se pro-

cedează la târgurile de cai. În schimb, sclavii și sclavele par, atât cât poate judeca privitorul, nepăsători la acest tratament. Sau poate doar teama de pedeapsă îi oprește să-și manifeste neplăcerea?

Prețurile sunt foarte diferite; un negru a cărui forță și îndemânare e dovedită poate fi cumpărat cu 4 000 sau 5 000 de piaștri* sau chiar mai mult; un sclav vândut pentru prima oară este ceva mai ieftin, prețul cel mai mic îl au femeile bătrâne; am văzut una care, după cum ne încredința negustorul, era vândută cu 500 de piaștri. Era o etiopiancă de o urâțenie îngrozitoare, slabă ca un schelet. La simpla ei vedere, o europeancă delicată ar fi făcut un atac de nervi. Când ne-am uitat la ea, a scrâșnit prietenos din puținii dinți pe care-i mai avea; sărmana, băgase de seamă că despre ea se vorbea și arăta tot ce avea mai bun spre a ne ademeni s-o cumpărăm. Fie ca să găsească în curând un stăpân bun! Această dorință era singurul lucru pe care îl puteam face pentru ea, căci libertatea i-ar fi fost un dar nedorit. La ce i-ar fi folosit? Doar la a se vinde din nou. I-am dăruit provizia mea de tutun și hârtie de țigări și am adăugat ceva mărunțiș, dar nu mi-am putut înăbuși un ușor fior în clipa în care, rânjind, și-a dezvelit pe de-a-ntregul

---

* În Constantinopol apar toate felurile de bani, în comerțul mic ca și în cel mare. Vrei, de pildă, să cumperi un fes, dai un napoleon de aur și ți se dau rest câteva monede de douăzeci de crăițari, câțiva șilingi și un icosar turcesc. Calculul obișnuit se face însă în piaștri, o monedă de aramă, oarecum de valoarea unui gulden. Pentru un ducat este de obicei valabil cursul de 68 până la 72 de piaștri, pentru 20 de crăițari, 5 piaștri, pentru 1 franc, 6 piaștri, pentru 1 șiling, 8 piaștri. Cele mai curente monede turcești sunt lirele și jumătățile de liră (șase și trei taleri), mai rar sferturile de liră și lirele duble; icosarul de argint (ceva mai mult de 1 taler); în afară de piastrul întreg, de jumătate și de sfert de piastru, există și paraua, o monedă imaginară în care se fac uneori calculele (de pildă, 20 de parale reprezintă prețul unui pahar de limonadă, al unei cești de cafea, al unei portocale, al unei narghilele, cele mai ieftine articole la Constantinopol). În ce privește bancnotele, nu există decât de un singur fel, *kayme*, reprezentând 20 de piaștri. Acestea sunt atât de simple, încât pot fi imitate fără dificultate; cu toate că se știe că există un număr mare de astfel de bancnote false în circulație, sunt primite peste tot fără a fi cercetate. Astăzi banii sunt în întregime din metal nobil; mai înainte nu aveau decât jumătate din valoarea lor nominală.

șirurile de dinți din gura îngrozitor de mare și mi-a atins mănușa cu degetele negre și osoase.

Am mai stat puțin aici și apoi am plecat la Topana.

„De fapt, frumoasele pe care o să le vedem ne vor fi înfățișate pe rând", spuse însoțitorul meu, „dar am să-l rog pe prietenul meu Iussuf, cu care sunt în relații destul de bune, să ne îngăduie o privire de ansamblu asupra splendorilor sale. Desigur, mărfurile cele mai prețioase nu ni le va arăta, vederea lor e rezervată vizitatorilor mai cu vază."

După ce am intrat într-o clădire destul de dosnică, a fost nevoie de multă forță de convingere până ce unul din negustori, Iussuf, s-a hotărât să ne ducă în sala care, în timpul zilei, slujea frumoaselor sale de salon comun. Când am intrat, am zărit peste o duzină de fete de diferitele vârste și nații. Purtau în continuare costumele țărilor lor, ceea ce oferea o priveliște pe cât de bogată, pe atât de atrăgătoare. „Allah e mare", spuse Iussuf, mângâindu-și barba; gândul miilor de piaștri pe care îi reprezentau aceste fete înfloritoare părea să-i facă plăcere. Le-am surprins pe frumoase în cele mai felurite atitudini și preocupări. Câteva se grupau acolo în jurul unei fete care părea să povestească o întâmplare, altele se ghemuiau aici pe jos și trăgeau din furtunurile narghilelor fumul parfumat al *tumbeki*-ului persan; o copilă sveltă de pe malul Gangelui, în veșminte albe de muselină, stătea singură într-un colț – se gândea oare la patria ei pierdută, la surorile ei florile de lotus și la freamătul fluviului sfânt ale cărui unde nu avea să le mai vadă vreodată? Sau vrea să viseze netulburată la pașa pe care îl vor încânta farmecele ei gingașe? Cele mai multe se adunaseră în grupuri și sporovăiau cu râvnă. Când am intrat, conversațiile s-au oprit, toate privirile s-au îndreptat curioase către noi. Doi cumpărători! Pe cine vor alege? O maură tânără și sveltă se ridică încet și se sprijină de o coloană. Câtă noblețe firească în fiece mișcare, ce atitudine clasică! Ștrengărița negroidă știe mai bine decât noi; știe ce splendid îi este trupul, știe că schimbarea de poziție face să i se ghicească acestuia toate farmecele. Vecina ei zâmbește și apar două șiruri de mărgăritare; ridică nepăsătoare mâna – păcat că roșul închis îi desfigurează pal-

mele și vârfurile degetelor și sparge impresia pe care o fac formele ei gingașe. Circaziana de-acolo nu se mișcă, aruncă doar o privire din ochii mari, migdalați – știe oare că puterea acestei priviri nu poate fi concurată nici de noblețea formelor rotunde ale negresei, nici de zâmbetul vecinei ei?

Negustorul s-a apropiat de câteva fete, atrăgând luarea-aminte asupra însușirii și frumuseții lor și aducându-le laude ca un iubit înflăcărat. Ele zâmbeau, dând de înțeles, cu o cochetărie nu lipsită, la cele mai multe, de acea grație cu care natura însoțește tinerețea și frumusețea, că se pricep să farmece simțurile și inima unui bărbat. Toate păreau voioase, multe erau pline de o plăcere neastâmpărată și-și înăbușeau anevoie exuberanța ghidușă. Nu este oare ispititoare soarta care le așteaptă? Desigur, *iașmacul* și *feregeaua* le va ascunde de ochii mulțimii, pereții haremului le vor închide – dar le vor împodobi pietrele sclipitoare, le va învălui mireasma uleiului de trandafiri, a moscului și a ambrei, vor dansa și vor cânta în sunet de tamburină și țimbal, evantaie din lemn de santal le vor adia răcoare, mâncăruri scumpe, veșminte pline de strălucire, plăcere fremătătoare, fiecare zi la fel cu celelalte – ce-și mai pot dori? Și oare nu are iașmacul o deschidere prin care să treacă privirea ispititoare a ochilor lor? Și n-are *haremlic*-ul[1] o poartă care să se deschidă cu ajutorul aurului, vicleșugului și disprețului de moarte?

Prețurile erau foarte diferite; dacă era doar frumușică, fata costa nu mai puțin de 10 000 de piaștri (400-500 de taleri), pentru una mai frumoasă se cereau între 20 000 și 60 000 de piaștri. Nu trebuie uitat în cazul acestor sume că scumpetea unei odalisce trebuie căutată mai puțin în prețul de cumpărare cât în întreținerea ei. În vreme ce negustorul încerca să ne convingă să cumpărăm și ne ducea de la un grup la altul, însoțitorul meu îmi șopti: „A cumpărat de curând o frumusețe rară, dar se pare că nu vrea s-o arate“. Apoi spuse cu glas tare: „Hussein a vândut de curând o fată foarte frumoasă lui *** pașa; Hussein susține că are cele mai splendide femei din Orient“. Ochii

1. Tc., „partea de locuință rezervată femeilor“.

negustorului sclipiră și-și mângâie barba. „Hussein este fiul unui evreu și al unei cățele!“ strigă el mânios; „scuip pe mormântul lui și pe mormintele părinților lui!“ (o înjurătură foarte curentă în Orient); „veniți cu mine, domnilor, și-am să vă arăt o femeie pe lângă care frumusețile lui Hussein nu sunt decât niște vaci“. L-am urmat; ne-a condus într-o încăpere complet separată, ne-a lăsat singuri și s-a întors apoi cu o femeie învăluită în *iașmac* și *feregea*. S-a așezat pe un divan vizavi de noi și și-a scos încet voalul și haina. Purta îmbrăcămintea turcoaicelor bogate; o cămașă din mătase de culoare deschisă, cu decolteu adânc și mâneci largi, lungi până la încheietura mâinii, o pânză subțire de voal în jurul pieptului, o tunică albastră, cusută cu aur, în jurul coapselor *kușak*-ul* colorat care susține *șalvarii*** de mătase, piciorușele delicate, acoperite doar pe jumătate de papucii de mătase, cu broderii bogate. Un fes mic, roșu, cu canaf de mătase albastră, era înfășurat într-o basma de muselină, ale cărei capete încrucișate, brodate cu aur, atârnau peste tunică; pe dedesubt se revărsa bogăția părului negru, în ale cărui cozi erau împletite șiraguri de mărgăritare.

O tăcere adâncă s-a așternut timp de câteva minute.

„Allah e mare!“ spuse fără să vrea însoțitorul meu.

Frumoasa fiică a Orientului părea că nu ne bagă în seamă, privirile i se îndreptau în jos.

„Gura ei este o roză, grumazul un buchet de iasomie“, șopti bătrânul Iussuf.

„Pe cele șapte ceruri ale lui Mahomed și pe cele patru raiuri pământene“⁂, spuse încet însoțitorul meu, fermecat, „nu mai există o femeie ca asta!“

Acum își întoarse încet spre noi ochii umbriți de gene lungi.

Erau îngeri ai luminii sau ai întunericului care sălășluiau în acești ochi arzând întunecat? Îngerii priveau din adâncurile lor – dar nu spuneau nimic.

---

* Cingătoare.

** Pantaloni largi, colorați, care se îngustează și se strâng mai jos de genunchi.

⁂ Elghule lângă Damasc, Șib din Bavan, Ubule din Basra și Soghd din Samarkand.

Gura ei semăna cu un boboc de trandafir, dar unde este raza de soare care să-l deschidă cu un sărut?

Când Dumnezeu a făcut lumea, a purces de la nedesăvârșire la desăvârșire, de la piatră la plantă, de la plantă la animal, de la animal la om, iar ca încoronare a creației a plăsmuit femeia și apoi s-a odihnit.

S-a acoperit încet cu *iașmacul* și *feregeaua*, s-a ridicat și a ieșit. Iar noi am părăsit în tăcere odaia și casa.

Fața însoțitorului meu ardea. „*Mașalallah*[1], pe această femeie n-o poate plăti decât sultanul!“

O fată frumoasă din nord mi-a spus cândva: „Mulți ascultă ceea ce povestesc pădurea și păsările, dar încă nimeni n-a încercat să înțeleagă limba uraganului, și cu siguranță că el știe să cânte cântece mai bogate“. Desigur, el știe să cânte melodii mai frumoase, mai copleșitoare decât copacii și păsările: melodii despre toate florile care s-au smuls ca să-l urmeze, dar și melodia despre roza din Răsărit pe care a răpit-o țării ei și cântecelor privighetorii ei ca s-o arunce la târgul de sclavi din Stambul.

Care-i va fi soarta? *Bilmem* – nu știu.

1. Tc., „voia lui Allah“.

UN RENDEZ-VOUS

„S-ar zice că vă place la Constantinopol.“ „Fiindcă stau aici de patru săptămâni? După opt zile am isprăvit cu orașul și cu împrejurimile sale, și șederea aici mi se pare oribilă. Doar biftecurile de la Hôtel Missiri sunt bunicele. Singurul lucru care poate fi consumat acolo. Și nici un singur compatriot! Până și L. Str. a plecat.“ „Mă mir cum vă descurcați aici cu limba dumneavoastră maternă pe care, în afară de chelnerii hotelului Missiri, nu o vorbește nimeni.“ „Foarte bine; nu vorbesc deloc. Credeți că S. H. B. va mai veni încoace?“ „Se spune că da. Vreți să-l așteptați?“ „Imposibil. Mă plictisesc aici.“ „Și totuși rămâneți?“ „Comisionarul meu e de vină. Îl plătesc pe ticălos o grămadă de bani, iar el mă slujește grecește, adică îmi fură nu doar guineele, ci și timpul.“ Ascultam foarte serios această plângere pe seama timpului pierdut, căci știam cât de prețios era timpul pentru prietenul meu. Se gândea de mult dacă să-și folosească lunile de vară pentru o călătorie în Palestina sau la Sevilla. Pentru Palestina pleda împrejurarea că în colecția lui de mostre de apă din toate fluviile și mările faimoase lipsea aceea din Iordan și Marea Moartă. Pentru Sevilla, faptul nu mai puțin important că voia să vadă tabloul care-l reprezenta pe Don Juan Tenorio, pe adevăratul, pe primordialul Don Juan[1],

1. Un posibil prototip real al acestuia va fi fost Miguel de Mañara (1626–1679), cavaler spaniol care, convertindu-se, după o viață de luxură, a construit la Sevilla în semn de penitență așezământul pentru bătrâni Hospital de la Caridad. Aici se află tabloul care îl reprezintă și la care face referire Kunisch.

despre care. Malefille[1] susținea că se află într-o mănăstire de-acolo. În ce privește toamna, știam că voia să și-o petreacă pescuind pe coasta norvegiană. „Îmi pare foarte rău, în ce vă privește, pentru această pierdere de timp; dar cum poate să vă rețină aici comisionarul dumneavoastră?“ „Încă de acum trei săptămâni l-am însărcinat pe individ să mă ducă într-un harem, și de trei săptămâni aștept degeaba. În rest, tot ce e de văzut aici am văzut în câteva zile.“ „Iresponsabil! Și care e scuza ticălosului?“ Prietenul meu ridică din umeri. „Pretexte stupide, amânări de pe o zi pe alta. I-am spus: eu plătesc prompt, dar vreau să fiu servit la fel de prompt; dacă mâine nu sunt dus într-un harem, poimâine îmi angajez alt comisionar.“

Bietul tânăr avea dreptate să se plângă de pierderea timpului său prețios, dar nici comisionarul nu era mai puțină justificat atunci când susținea că e mai greu să fii introdus într-un harem decât să ajungi în Insulele Prinților[2] sau în Terapia. În vremurile noastre aventurile de dragoste sunt legate de piedici, în Occident ca și în Orient. Strămoșii noștri au dus-o mai bine în această privință. Dacă cineva vedea o fată frumoasă, cumpăra o chitară cu o panglică de mătase roz, se așeza noaptea sub fereastra ei și, adresându-se în bas sau bariton stelei alese, se jeluia de suferințele dese și de chinurile inimii neînțelese. După care se deschidea fereastra și se arunca jos un trandafir. A doua zi dimineață cumpăra o scară gingașă din frânghii de mătase – eroul unei aventuri romantice nu are voie sub nici un motiv să fie corpolent – și un pumnal și mai delicat. După cum se vede, fără cheltuială nu mergea, dar chitara, scara din frânghii și pumnalul aveau să-i slujească și în alte împrejurări, în așa fel încât pe aventură nu revenea mult. Către seară luna se ascundea în spatele norilor, tânărul amorez se strecura sub balconul pe care orice iubită respectabilă trebuie să-l aibă, arunca scara sus, se cățăra pe ea și se pomenea fără dificultate lângă

---

1. Jean-Pierre-Félicien Mallefille (1813–1868), dramaturg și romancier francez.

2. Arhipelag la estul Mării Marmara. Era încă de pe vremea Imperiului Bizantin loc de petreceri estivale ale proptipendadei, dar și loc de deportare și decapitare a prinților incomozi.

Dulcineea lui, a cărei cameră de primire se afla noaptea întotdeauna pe balcon. Dacă întâmplător era neîndemânatic, eroul nostru se cățăra cu atâta zgomot, încât larma lui era auzită de ceilalți. Atunci era surprins, dar mai înainte apuca să-și vâre în buzunar scufa de noapte a adoratei sale, după care îi punea pe piept pumnalul mic și se lăsa prins pentru furt prin efracție și amenințare gravă, spre a trăi apoi o vreme doar cu leguminoase și a nu fi câștigat nimic. Sfârșitul nu prea era edificator; dacă însă tânărul era cât de cât îndemânatic, nu se ajungea la așa ceva, iar aventura se încheia cu o ceartă drăgăstoasă despre diferența dintre cântecul privighetorii și cel al ciocârliei. Astăzi vremurile sunt mai rele. Având în vedere paznicii de noapte, iluminarea cu gaz, secția de poliție și lipsa de balcoane, scara din frânghii de mătase a ieșit în asemenea măsură din uz, încât nici în depozite nu se mai găsește, nemaivorbind de faptul că chitara este disprețuită și nu se potrivește cu lungimea la modă a unghiilor de la degetele mâinilor. Se adaugă chiria scumpă a locuințelor. Este revoltător, dar este un fapt că multe fete vrednice de a li se adresa stihuri și de a li se cânta la țiteră pentru părul lor de aur, buzele de coral și ochii de safir locuiesc în spatele curții la al treilea cat! Iubiții sunt, firește, păziți de o divinitate specială, dar până la catul al treilea nu se cațără nimeni atât de lesne pe zid, fie și atunci când nu există nici un câine de curte. Chiar atât de grijuliu fetițele nu sunt încuiate în Apus, dar, oricum, vremurile bune de altădată au trecut și la ei. Dacă se întâlnește în taină o dată sau de două ori cu adoratorul ei, a treia oară fata îi spune: „Ah, știi cât s-ar bucura tati și mami! Să nu le mărturisim?“ Și căsătoria… legea divorțurilor… de asta nu prea se vorbește cu plăcere. Azi tocmai căsătoria e ca moartea, un lucru pe care nu-l faci decât o dată și nu-l mai repeți, unii nu-l fac deloc, în ciuda raiului pe pământ care îl așteaptă pe cel fericit după nuntă. În Turcia toate astea sunt mai puțin problematice. Un turc poate să-și facă rost de patru femei prin *nikiah*, un mod respectabil de căsătorie prin care bărbatul încheie cu tatăl miresei, în fața cadiului, un contract în care, invers decât la noi, mirele îi asigură viitoarei sale soții o zestre care îi este însă plătită acesteia abia la moartea lui, sau în caz

de divorț. O dată semnat contractul, rudele aduc mireasa, cu multe ceremonii, în casa mirelui, care îi ridică vălul. Mai înainte nu poate s-o vadă fără *makremma*[1] (vălul modestiei, așa se numea înainte vreme *iașmacul*, acea piesă vestimentară care acoperă capul și fața). Un astfel de *nikiah* este, firește, delicat; bărbatul trebuie să se încreadă în ceea ce îi spun mijlocitoarea sau rudele fetei despre frumusețea acesteia. De aceea mai există și alt mod de căsătorie, *kapin*, de asemenea încheiat de cadiu, dar pe timp limitat, și în care legea *mahrem* îi îngăduie explicit bărbatului să-și vadă viitoarea tovarășă fără văl și să se înțeleagă cu ea. Femeii i se stabilește, și în acest caz, o sumă de bani care i se varsă la sfârșitul perioadei de căsătorie. Prin *kapin*, care este de altfel numai pentru fetele din păturile de jos, un turc poate se se însoare cu atâtea femei cu câte voiește. Divorțul, atât în cazul *nikiah*-ului, cât și al *kapin*-ului, este foarte ușor de obținut; dacă îl cere bărbatul, atunci el o vestește de trei ori pe femeie că o alungă, prin cuvintele: „*Benden utșa talak boșe ol*“ (să fii despărțită de mine prin izgonire). Femeia trebuie atunci să-și părăsească bărbatul, cere zestrea care i-a fost garantată și-i restituie cadiului contractul ei. Dacă însă femeia cere divorțul, atunci ea nu trebuie decât să renunțe în fața cadiului la zestre, rostind cuvintele: „*Nikiahlum khalal, bașem asad*“ (renunțat la zestre, capul mi-e liber).

Pe cât de lesne se face și se desface o căsătorie în Turcia, pe atât de greu se înnoadă o intrigă amoroasă, ceea ce nu vrea să însemne că aceasta se desfășoară aici altminteri decât în Apus. Femeia orientală este atât de disponibilă în această direcție, încât pentru bărbat problema este de a se întâlni cu ea într-un loc ferit de priviri. Zidurile și paznicii locuinței sunt singura rezistență pe care el o are de biruit. Dar din pricina acestei rezistențe au eșuat până acum mii de bărbați care au vrut să întreprindă primejdioasa aventură, iar o privire asupra condițiilor de locuit în Stambul e suficientă pentru a înțelege dificultatea. Străinul locuiește, după cum am amintit, în cartierul

1. Cuvântul, cu sensul de împletitură de dantelă, a dat în franceză *macramé*, de unde l-am preluat și noi sub forma *macrameu*.

creștin Pera, turcii însă, în principal, în Stambul, Constantinopolul propriu-zis, separat printr-un canal[1] de Galata, de Pera și de zonele mărginașe din vecinătatea acestora. Câteva puncte din Stambul, Bazarul, moscheea Sofia, Atmeidanul[2] ș.a. sunt regulat vizitate de călători; cu excepția drumurilor care duc într-acolo, nu se vede nici un străin pe străzile Stambulului. Turcul însuși nu se plimbă deloc, bate drumurile doar pentru afaceri urgente și preferă să stea să fumeze ore întregi acasă sau la cafenea. Pe străzi și ulițe e de aceea destul de pustiu, și cine trece pe-acolo e cunoscut de toți pentru motivul că locuiește în apropiere sau că treburile îl duc regulat pe-acolo. El este cunoscut miilor de ochi care pândesc curioși prin jaluzelele lăsate – căci fiecare casă din Stambul și-a păstrat astfel ferestrele care dau spre exterior –,este cunoscut și nenumăraților câini care zac peste tot în haite ori umblă flămânzi încoace și-ncolo, fără a-și părăsi însă zona. De îndată însă ce apare un străin, ei încep să latre; dacă acesta înaintează, urletele devin tot mai puternice, mai insuportabile, câinii se adună în mase, întreg cartierul e în picioare. În spatele fiecărei jaluzele pândesc priviri curioase, care însoțesc cu uimire fiecare pas al străinului, supunându-l unei cercetări mai severe decât aceea la care în Occident este supus vagabondul suspect de către orice funcționar de poliție. N-are decât să se îmbrace turcește, n-are decât să stăpânească turca la fel de bine ca un *efendi*, degeaba – după conformația feței, după sute de amănunte îl vor recunoaște pe ghiaur, pe străin, și privirile lor îl vor urmări cu atât mai bănuitoare. Și chiar dacă n-ar fi recunoscut – la ce i-ar sluji plimbarea? La ferestre sunt trase jaluzele, pe nici o ușă nu poate intra. N-are decât să hoinărească zile întregi, nu va face decât să trezească o înmiită suspiciune, își joacă viața cu fiece pas, iar turcoaicele îi rămân la fel de inaccesibile ca mai înainte. Noaptea e și mai abitir, căci atunci urletul furios al câinilor îi trezește din somn pe toți locuitorii; el ajunge, mai rău decât

1. Canalul respectiv este Cornul de Aur, faimosul port natural al Constantinopolului.

2. Hipodromul antic, folosit în epoca otomană pentru procesiunile și ceremoniile publice.

ziua, centrul atenției tuturor, și chiar dacă respinge haitele de câini, mai cutezători și mai agresivi pe timp de noapte, adunați în număr imens, tot mai rămân în jur destule primejdii nevăzute, de care poate scăpa doar printr-un noroc rar întâlnit. Străzile sunt înguste, pustii și cufundate într-o beznă de smoală; el nu va vedea dacă sabia neagră de Khorassan atârnă deasupra capului său, iar ucigașul se va ști la adăpost de eventualitatea de a fi descoperit și pedepsit.

În vreme ce tânărul deplângea pierderea ireversibilă a timpului său și faptul că de când își părăsise țara nu mai găsise un rostbif comestibil, am ajuns la Hôtel Missiri. În hol aștepta un ins care purta deslușit semnele unei secături viclene. „Excelență“, spuse el cu o privire în care strălucea triumful, „am găsit!“ Prietenul meu îl duse cu sine sus, în cameră. Îmi luam încă micul dejun, când fericitul veni să mă caute. „Cred că individul este un nemernic perfid“, zise el; „susține că mi-ar fi cumpărat cu aurul meu intrarea la una din sclavele preferate ale lui *** pașa. Ea ar locui într-o casă la țară, și momentul ar fi favorabil, deoarece stăpânul ei ar fi într-adevăr plecat. În această privință informațiile individului sunt corecte. Ceea ce mă face însă bănuitor e planul său de acțiune. Eu ar urma să anunț la Hôtel că voi face o excursie în Asia Mică, apoi, lăsându-mi aici slujitorii, să plec mâine-dimineață la Scutari, de unde el m-ar aduce seara cu un caic. În plus, m-a sfătuit cu insistență să-mi pun briliantele, fiindcă asta ar fi pe placul orientalelor, și să iau cu mine o pungă plină, pentru că slujitoarea așteaptă un bacșiș bogat.“ Am râs. „Dacă individul nu folosește acest prilej ca să vă facă să dispăreți, atunci e vrednic să fie spânzurat pentru nerozie.“ „Asta cred și eu. M-am gândit să vă rog, dacă ați vrea, să mă însoțiți. Ați vedea unde mă duce și aș avea siguranța că cel puțin ticălosul, împreună cu ajutoarelor sale, își va pierde capul dacă nu mă întorc.“ „Unui gentleman nu i se poate refuza asistența la o aventură galantă sau la un duel; dispuneți de mine.“ A fost chemat comisionarul și, după multe împotriviri, a trebuit să se supună ca să fie invitată o a treia persoană.

Seara următoare ne aflam, bine înarmați, la locul de acostare din Scutari. Peste ape se întindea un întuneric de

nepătruns; nu s-ar fi putut alege o zi mai potrivită. La unsprezece punct, a oprit un caic și din el a sărit comisionarul, îmbrăcat în negru ca și noi. „Putem porni“, zise el; „luntrașii sunt de încredere; deoarece turcii nu pot fi folosiți în astfel de împrejurări, am luat oameni dintre compatrioții mei.“ O informație consolatoare. Ne-am urcat. Vâslele erau înfășurate în pânză de vele, mica noastră ambarcație zbura fără zgomot peste valuri. Grecul ne rugase să nu spunem nici o vorbă de îndată ce aveam să ajungem în preajma malului. După o lungă călătorie, am acostat, în fine; întunericul nu ne îngăduia să ne orientăm; ținând seama de direcția pe care o apucaserăm, trebuie că ne aflam undeva dincolo de Topana. Am coborât fără zgomot și am înaintat strecurându-ne. După câțiva pași ne-am pomenit în fața unui zid înalt. Cu mare naturalețe, grecul imită sunetul unei păsări. La scurtă vreme se deschise o portiță și în ea apăru o siluetă feminină în întregime acoperită de văluri. „Urmați-o!“, șopti grecul. Îi întinse mâna tânărului și îl trase înăuntru. Portița se închise după ei și totul rămase cufundat într-o tăcere mormântală. Comisionarul se întoarse la caic și intră înăuntru; eu mi-am întins burnuzul pe pământ și m-am lungit în fața porții, pândind atent orice zgomot. A trecut o oră – liniște mormântală. Se va întoarce oare? Mi-am scos *khandșar*[1]-ul și-am scrijelit un semn în poartă. Încă o oră. Nu se mișca nimic. Deodată se deschide o ușă și prietenul meu apare, cu o legătură la ochi. Însoțitoarea voalată i-o scoate și dispare. Ne-am suit în caic și am pornit în tăcere spre casă, nu înainte de a-mi fi întipărit în minte forma unui copac de pe malul apei.

A doua zi prietenul meu a plecat. Înainte de asta mi-a arătat caietul său de însemnări; în el stătea scris: „Pe 13 am fost la Fatmé, sclava favorită a lui *** pașa. A costat: 18 guinee comisionarului, 2 guinee slujitoarei, pierdut un nasture de briliant de 3 guinee, în total 23 guinee.“

Am închiriat în aceeași zi un caic ca să caut casa. Am izbutit cu ajutorul semnelor. Acolo nu locuiește nici un turc, ci un negustor armean, a cărui fiică, după cum m-a încredințat luntrașul, poate fi văzută de oricine pentru doi-trei ducați.

---

1. Tc., *hanger* (*hançar*), pumnal bogat ornamentat, cu lama curbată.

SPRE SCUTARI

Pasagerii sunt de mult la bord, cărbunii s-au încărcat. Pasarela se ridică – opriți! încă un pasager! Vecinul meu, deja nemulțumit de așteptare, murmură ceva printre dinți; precis nu e o binecuvântare. Nou-venitul pare să se fi urcat deja, căci sună semnalul de plecare. Motorul își începe gâfâitul ritmic, apa spumegă în jurul zbaturilor; vaporul spațios se pune întâi mai încet, apoi din ce în ce mai repede în mișcare.

Soarele e sus, raza lui arde, dar o copertină protectoare a fost întinsă deasupra noastră. Nu se simte nici o adiere. Îmi sprijin capul de bara copertinei și închid ochii, nu ca să dorm, ci ca să visez; doar în romane și în reprezentările străinilor basmele, visul și germanitatea continuă să fie înrudite. În realitate, germanul modern stă, la fel ca englezul și americanul, pe creasta timpului, și se străduiește după puteri să țină pasul cu modelele practice. Aici însă nu există progres, nimic în acord cu spiritul vremii, în afară de vaporul care ne transportă; aici mai ai voie să visezi netulburat, să spui și să asculți povești. Cum se înalță în jurul meu aceste basme colorate, aprinse, la fel cum odinioară, în *O mie și una de nopți*, Șeherazada le desfășura în fața califului, ce le asculta vrăjit! Aduc cu ele un salut din vremea copilăriei, când le citeam și învățam să citesc pe ele. De-atunci a trecut aproape un sfert de veac, și bărbatul de acum se află pe pământul pe care, copil fiind, a călătorit în vis! În Orient! În țara fermecată a copilăriei, care se joacă fără grijă cu cele mai bogate daruri ale vieții și gustă, fără a-și bate capul, fericirea pe care piatra filozofală n-o află niciodată.

„Ah, bonjour, Monsieur!“ Deschid ochii, un tânăr în haine europene stă în fața mea. Unde am mai văzut acest chip fin, blazat, această siluetă înaltă, elegantă? „Nu mă recunoașteți?“ adăugă el în aceeași limbă; „Cu un an în urmă am fost tovarăși de călătorie pe Dunăre.“ Exact, tânărul francez e acela care călătorea din plictiseală la Stambul, spre a se îndrăgosti acolo de o odaliscă a sultanului, și care din nebăgare de seamă debutase cu primele sale declarații de dragoste în turcește în fața unei zgripțuroaice bătrâne. Da, aceste văluri au fost nu o dată pricina unor încurcături de comedie: parizianul care precizează de la cincizeci de pași vârsta unei franțuzoaice, oricât de mascate, rămâne neajutorat în fața veșmintelor și năframelor unei orientale – până ce privirea îi devine și aici mai ageră. Ajunsese oare tovarășul meu de călătorie atât de departe? Mi-am reprimat întrebarea și i-am făcut loc lângă mine. „Ați rămas în Orient mai mult decât ați plănuit!“ „Vin din Egipt“, răspunse el, „am văzut piramidele și puțin din deșert, am luat parte la vânătoarea de aligatori și am tras de câteva ori asupra leilor. Aceste vânători au fost foarte picante; dar piramidele, fie vorba între noi, dacă s-ar afla nu în Egipt, ci în Franța, nu le-ar vizita nimeni.“ „Da, dar s-ar amenaja restaurante înăuntru.“ „De sperat că nu și cu bucătari egipteni. Cu bucătăria proastă și cu un pic de murdărie te obișnuiești în Orient, dar Egiptul depășește în ambele direcții până și Turcia. Acum vreau să mai stau câteva zile la Scutari, apoi mă întorc la Paris.“ Foșnetul unei haine care ne-a atins în treacăt ne-a întrerupt conversația. O turcoaică a trecut pe lângă noi, s-a reîntors și s-a oprit la intrarea în încăperea destinată femeilor. Încă de la urcare se respectă riguros regula ca mai întâi să se îmbarce toate pasagerele; și abia apoi, după ce acestea se instalează în sectorul destinat lor, au voie să urce și bărbații. Un perete despărțitor de lemn separă femeile de noi, dar ușa e deschisă și din locul nostru le putem vedea pe toate. O priveliște bogată și colorată. Invariabilă la toate, fie ele nobile sau de rând, este croiala de mantou a veșmântului în falduri, dar atât de pitorească, încât nu ți-ai dori varietate. Culoarea și materialul sunt diferite, lână sau mătase, azurie, maronie, roșie, verde, galbenă, dar întotdeauna

într-o singură nuanță, în afară de tivul îngust și închis. Invariabil la toate este și voalul care acoperă capul și fața, cu excepția ochilor; dacă femeia astfel mascată e nobilă sau de rând, bogată sau cerșetoare, anevoie se poate recunoaște, dacă nu cumva iese la iveală o mână, semnul infailibil al aristocrației la toate națiunile, sau dacă se deschide veșmântul, lăsând să se vadă hainele de dedesubt. Din când în când câte una din ele se scoală și se apropie de ușă; dar exemplul vecinei noastre, care a făcut câțiva pași pe coverta bărbaților, iar acum stă încă dincoace de poarta care duce spre huriile pământești, nu pare să trezească dorința de a fi imitat. În apropiere se aflau puțini pasageri, cei mai mulți erau departe, la capătul celălalt al vaporului; am îndrăznit de aceea să adresez câteva cuvinte tinerei turcoaice. Că era tânără se vedea din fiecare mișcare a ei, iar *feregeaua* îi era îndeajuns de larg legată încât să se poată admira sub ochi tenul proaspăt al feței. Nu vreau să reproduc observațiile pline de duh pe care le-am schimbat în privința arșiței, a lungimii călătoriei și a vântului liniștit; adepta Islamului se arăta vorbăreață, iar francezul, pe care un an petrecut în Orient îl ajutase să dobândească o oarecare abundență în materie de vocabular, a cutezat să întrebe dacă n-ar putea să vadă descoperită gura care sporovăia atât de dulce? Asta era prea de tot; a aruncat o privire temătoare în jur, să vadă dacă nu cumva auzise cineva îndrăzneala necredinciosului, și s-a retras grabnic în sanctuarul din spatele peretelui de lemn. „Ați speriat-o", i-am spus râzând; „rugămintea de a încălca o lege a Profetului și a sultanului a fost o introducere tare." A ridicat din umeri. „Dacă nu s-ar fi temut că ne aud acei flăcăi bătrâni de la intrarea în cabine, care par să-și fumeze atât de nepăsători lulelele, ar fi rămas cu siguranță. Dar, iată, dincolo e o recompensă bogată; priviți cum zecile de capete înfășurate în văluri, în ciuda sporovăielii și a râsului, sunt încontinuu îndreptate spre noi." Avea dreptate; doi creștini tineri sunt în ochii orientalelor doi iubiți, și deoarece nici o femeie nu este cu totul nepăsătoare în fața vreunuia din adoratorii ei, orice mahomedană cochetează de îndată ce este examinată manifest de către necredincioși și nu este văzută de către dreptcredincioși. Ne așezaserăm

foarte aproape de ușă, acolo unde nici un turc nu s-ar fi așezat, și o puteam observa pe fiecare locatară. Francezul le examina pe toate. „Ce tablou frumos! Uitați-vă acolo în colț!“ M-am uitat într-acolo. O femeie îmbrăcată într-un veșmânt de mătase azurie stătea într-o poziție grațioasă, pe jumătate lungită; o parte a hainei îi alunecase într-o parte, lăsând să se vadă un pantalon din mătase albă, bogat brodat cu aur, pe care se sprijinea o mână mică neagră, fină și elegantă, puțin prea plină, dar având liniile moi și delicate. Vălul de pe față îi alunecase atât de jos, încât sub ochi rămăsese descoperită o dungă lată. „E frumoasă, e tânără și frumoasă, fac prinsoare.“ Putea să aibă dreptate; există o anumită grație a ținutei pe care o conferă doar conștiința tinereții și a frumuseții. Acum și-a schimbat poziția. „Ce grație încântătoare!“ exclamă fermecat parizianul, care nu-și luase ochii de la tânăra negresă. Ea își întoarse capul spre slujitoarea cu evantaiul de lângă ea, o clipă i se desfăcu haina de deasupra, lăsând să i se ghicească frumusețea bogată a făpturii, apoi își strânse poalele veșmântului și ochii ei, în care ardeau sălbăticia deșertului și văpaia soarelui african, întâlniră privirile tânărului francez.

Locul de la ușă, aproape de noi, fusese între timp ocupat de o a doua turcoaică, care nu părea să știe de pățania celei dintâi sau nu îi era teamă. Ea a încercat să se facă în fel și chip observată, dar francezul nu avea ochi decât pentru frumoasa negresă. „Ah, dacă ar putea să intre cineva aici!“ Privirea lui căutătoare a căzut pe turcoaică; găsise un mijloc de informare. A înnodat o conversație, de care ea nu s-a ferit. „Privirea ochilor tăi e mai fierbinte decât raza soarelui“, îi șopti el. Ea își întoarse repede capul, apoi și-l îndreptă din nou spre el, ochii negri îi străluceau de plăcere. Începu să sporovăiască mai vioi și să-și dea la iveală mâinile, cu care gesticula plină de cochetărie. Avea vârfurile degetelor și suprafața interioară a palmei colorate în cireșiu, o modă a turcoaicelor cochete, pe care europenii o găsesc urâtă. Era de altfel săracă, iar pantalonul din stambă colorată arăta obârșia cea mai de jos. „Vălul pizmaș e un nor prin care luminează strălucirea frumuseții tale!“ O mișcare iute a buzelor trase pentru o clipă vălul alb în jos, până la vârful

nasului; o față drăguță, dar obișnuită și senzuală, ieși la vedere. Francezul se uită la ea, lăsă cu grijă să cadă la picioarele ei o monedă de aur și-i șopti: „Am o rugăminte la tine". „Te ascult." „Cine e negresa aceea în haină azurie?" Turcoaica tăcu, mânia îi fulgera din priviri. Însoțitorul meu mai lăsă să cadă un ban de aur. Ea îl ridică și-i răspunse rece: „E sclava unui *beylerbeyi*"[1]. Răspunsul trebuia doar să sperie; o femeie din haremul unui *beylerbeyi* n-ar călători la Scutari pe un vapor închiriat și neînsoțită de eunuc. „Îți dăruiesc o rochie de mătase brodată dacă mă ajuți. Unde locuiește?" „Într-o casă de țară, la un ceas depărtare de Scutari." „Poți să-i spui că o iubesc?" Șovăia: „Dă-mi o *manea*" (scrisoare simbolică; femeile în Orient nu știu nici să scrie, nici să citească). Ne-am uitat în jurul nostru, prea mare alegere n-aveam, dar pentru o *manea* e întotdeauna destul material pretutindeni. Am luat un pai („lasă-mă să fiu sclavul tău") și l-am legat cu un fir de ață de mătase („te iubesc mult"). Mesagera s-a reîntors în sanctuarul femeilor, a umblat încolo și-ncoace și a ajuns în cele din urmă în preajma negresei grațioase. După un sfert de oră s-a întors și-adus înapoi drept răspuns firul de mătase. M-am ridicat în picioare, pentru ca tânăra mahomedană să nu fie deranjată în opera ei mediatoare.

Ne-apropiem de Scutari! Am trecut deja de turnul înalt, care se înalță ca o insulă din mijlocul apelor; în fața noastră se recunosc deja lămurit șirurile lungi de case albe cu acoperișurile lor plate și ferestrele închise tainic. Pe mal mișună oameni, hamali, cerșetori, gură-cască. Acum acostăm. Mai întâi coboară femeile, iar eu îmi reiau locul de dinainte, ca să le pot cerceta. Printre ele, și unele bătrâne, unele apariții grase, lipsite de grație, dar și altele care poartă nedezmințit pecetea frumuseții. Acum se apropie negresa, urmată de slujitoarele ei. Mersul îi e greoi, ca al tuturor orientalelor, din pricina papucilor; dar ținuta e elastică și plină de noblețe. Își ține iarăși la vedere mâna mică, delicată, iar vălul îi este atât de ingenios deplasat, încât o privire ageră recunoaște toate trăsăturile, gura plină, cărnoasă, și totuși armonios arcuită, bărbia delicată, nasul mic,

1. Tc., „guvernatorul unei provincii".

cârn. Mișcările ei arătau o făptură de o frumusețe seducătoare, cum se întâlnește adesea la negrese.

Femeile coborâseră de pe vapor. Acum era rândul nostru. „Mă întorc diseară cu dumneavoastră înapoi!“ spuse francezul, îndepărtându-se. „Mult noroc!“

Scutari sau Uskudar, cum numesc turcii acest oraș, este așezat pe un promontoriu care intră adânc în mare. Malurile coboară sub forma unor pereți abrupți de stâncă. O îmbulzeală zorită îi primește pe călători. La fiecare jumătate de oră acostează aici un vapor din Stambul spre a se reîntoarce de îndată ce se umple iarăși de pasageri.

În piața debarcaderului se înalță, în spatele unui portic sprijinit pe coloane de marmură, frumoasa moschee a sultanei Mirmah. Cupola aurită susține, între două minarete subțiri, o semilună uriașă de lămpi, care în nopțile vrăjite ale Ramazanului își revarsă strălucirea până departe pe mare.

„În ceasul amar, Allah oferă desfătare prin băutura înviorătoare“ sclipește în litere de aur pe fond verde pe cele patru laturi ale fântânii gracile care strălucește în piață, cu streașina ei colorată, ieșită mult în afară.

Tot atât de colorată e și căsuța santinelelor care sclipește alături printre platani și pini. Uși albastre, pereți galbeni, plăcuțe indicatoare roșii și albe, apoi soldații turci cu puștile lor cu cremene, cu fesul roșu, împodobit de ciucurele albastru, prins de un nasture galben de alamă, în tunică albastră și curele albe de piele – toate culorile sunt reprezentate și trebuie, pe cât e cu putință, să se rabde unele pe altele.

Ajung în oraș trecând peste moloz și dărâmături, printre trăsuri în culori vii, printre turme de cămile îngrămădite la mal. Încotro mă uit, văd tablouri pitorești. Aici stă un nubian, de un negru strălucitor, învăluit în haina albă din păr de cămilă, dincolo se plimbă un persan în caftan de mătase albastră, pe cap cu căciula țuguiată din blană neagră de oaie astrahan, în cealaltă parte stau pe jos turci, cu capul înfășurat în turbanul credincioșilor ortodocși, jucându-se distrat cu mărgelele șiragului de mătănii, care le-alunecă printre degete, și ațipesc; aici umblă grav și tăcut, cu mâinile și picioarele brune, acoperite

de burnuzul alb ca zăpada, un beduin, mai departe stau pălăvrăgind doi georgieni în tunică scurtă, cu brâu de metal, pe cap un acoperământ din piele lăcuită de mărimea unei farfurii – pe lângă ei trece un fiu al patriarhilor, face o impresie respectabilă cu barba lui albă ca zăpada, cu caftanul de culoare închisă fluturând în vânt, cu ochii aprinși care ard ca fulgerele de pe Sinai pe chipul împietrit.

Poezia iudaismului înveți s-o cunoști doar în Orient.

Sau nu este poezie ceea ce trezește în sufletul tău vederea acelei fiice a lui Abraham? Doar pe jumătate învăluită, zâmbind, ea oferă sărutării calde a soarelui frumusețea palpitând de viață a membrelor ei. „Ea e subțire ca cedrii din Liban, gâtul ei ca un stâlp de fildeș; gura ei e asemenea florii roșii de rodiu iar buzele sunt mai dulci ca mierea.“[1] Poezia *Cântării Cântărilor* respiră în jurul trupului ei dulce.

Tot mai pustii, mai nebătute, mai liniștite devin străzile. Un labirint în care te poți pierde. Pe aici se iese din oraș. Taberele de soldați așezate pe întinderea largă din fața mea îmi spun unde mă aflu. Păduricea pitorească de platani de-acolo, de lângă golf, este grădina lui Haider pașa, iar pe această întindere se adună în fiecare an credincioșii care se alătură caravanei sfinte în drum spre Mecca.

Mă reîntorc spre interiorul orașului. Soarele arde fierbinte – e soarele Asiei. Plimbarea lungă pe ulițele abrupte – Scutari este construit, ca și Constantinopolul, pe dealuri – trezește dorința de odihnă. Frumos orașul nu este, doar oamenii îi conferă strălucirea vie. Case joase, din lemn, pe amândouă laturile străzii, la parter, prăvălie de prăvălie, în majoritate negustori de fructe sudice, printre care cafenele, cofetării, vânzători de carne, brutari și birtași. Toate încăperile boltite erau deschise spre stradă, iar mărfurile, dichisite cu flori și rânduite frumos, arătau mai ispititor decât la noi acasă. Mi se făcuse foame, și m-am decis să mănânc ca un musulman. Iată acolo un restaurant! Firește, nu după cum ne reprezentăm noi. Arată ca o tejghea de măcelar; pe mesele întinse în stradă ale prăvăliei

---

1. Pasajul este parafrazat după versete din *Cântarea Cântărilor*.

se află șiruri de farfurii aburinde, în spatele lor, bucătarul, cam murdar. Intru înăuntru: covorul seamănă cu bucătarul, dar azi vreau să-l uit pe european, tot așa cum am schimbat pălăria supărătoare cu fesul comod. Aleg o farfurie cu pilaf, mă așez jos cu picioare încrucișate și încep să mănânc. Pilaful e pregătit simplu: orez fiert în apă cu ceva carne de oaie și ceva ceapă. Al doilea fel a fost o mâncare cu carne: găluște mici, tot din carne de oaie, într-un sos cu foarte multă ceapă. Eram singurul mușteriu și mâncam în public, precum odinioară regii francezi. Orice trecător se putea uita la mine, dar orice oriental are prea bune maniere ca să o facă. După ce am terminat masa, m-am dus într-o cofetărie; desertul trebuie să ți-l iei acolo. O cofetărie seamănă cu o dugheană de iarmaroc, al cărei perete din spate dă în încăperile în care se prepară dulciurile. În față, pe masa dughenei, se află o ofertă bogată de cofeturi, dulcețuri din fructe și petale de flori, băuturi răcoritoare ș.a. În toate aceste lucruri, orientalul nu-și găsește perechea în Europa. Modurile sale de preparare sunt secrete. Cel mai mult îi place să aleagă flori și fructe, pe care mai apoi arta lui le preface în cofeturi aromate; găsești astfel adesea petale de trandafir care și-au păstrat culoarea și mireasma și care au devenit totuși o substanță dulce și gustoasă. Pe masă se aflau păhărele mici, pline cu un sirop de zahăr solidificat, de culoare trandafirie. Cu un astfel de păhărel s-a dus negustorul în camera alăturată și s-a întors cu un pahar mare în care era dizolvat în apă conținutul primului. Pe arșiță, șerbetul este cea mai răcoritoare băutură; are gust de suc de portocale, zahăr, apă de trandafiri, dar se poate prepara și în alte feluri. Am mai mâncat și dulceață de fistic, în care fructele își păstraseră frăgezimea și moliciunea, și m-am minunat de suma mică de bani care mi s-a cerut. Nici masa de prânz nu costase mai mult de câțiva piaștri (groși). Restul zilei l-am petrecut, într-o atmosferă cu adevărat orientală, visând la soare, cu o ceașcă de cafea și o pipă alături. Am așteptat întoarcerea francezului, dar n-a venit. L-am așteptat până la ultima cursă a vaporului – zadarnic. A trebuit să mă întorc singur la Stambul.

ÎN PALATUL SULTANULUI

Trecuseră câteva săptămâni de la acea primă excursie la Scutari, fără ca să mai fi auzit ceva despre tânărul francez.

Într-o dimineață – stăteam lungit pe divan, citind, visând și fumând – și-a făcut deodată apariția în camera mea. Era și mai prost dispus, și mai plictisit ca de obicei, ocăra Orientul și-mi declară că nu mai rezistă la Constantinopol.

Mi-am dat seama că ultima lui aventură nu fusese o aventură.

După ce a vorbit despre sute de lucruri neînsemnate, a pus mâna pe cartea pe care încă o mai aveam în față. Erau *Cântecele celui trezit*[1].

„De ce nemții nu-și tipăresc cel puțin versurile în alfabet latin?“ întrebă el supărat; „destulă trudă e să le înveți limba, darmite literele! Am auzit deseori vorbindu-se despre cântecele astea, dar n-am putut să citesc nici unul.“

„Oricum nu le-ați pricepe, căci sunteți francez!“

„Ah, înțeleg, acest… da, oare cine-ar putea pronunța un nume așa dificil! N-a murit el de boala voastră germană, n-a murit de inimă rea? Parcă am auzit așa ceva. Dar de fapt, venisem la dumneavoastră cu o întrebare și cu o rugăminte.“

„*Eh bien*, dați-i drumul!“

„Întrebarea: mai există în momentul de față în Germania femei…“

---

1. *Lieder eines Erwachenden* (1842) de Moritz von Strachwitz (1822–1847), poet german cunoscut mai ales ca autor de balade. Schumann, Brahms, Carl Loewen au compus lieduri pe versurile sale.

„Am ghicit: care să fie Laura sau Beatrice a vreunuia din poeții noștri?“

„Nu tocmai, Petrarca și Dante au făcut versuri foarte drăguțe, dar iubirea nu le-a pricinuit nopți fără somn. Eu mă întreb dacă în momentul de față există în Germania femei care să fie iubite de unul din poeții dumneavoastră în manieră germană, cu moarte, inimă zdrobită, nebunie?“

„Cred că sunt mai multe“, am răspuns zâmbind.

„Cunoașteți vreuna?“

M-am gândit o clipă. „Chiar două.“

„Interesant!“

„Una a fost idealul unui poet pe care dragostea ce i-a purtat-o l-a distrus; cealaltă a fost adorată de doi poeți, dintre care primul a murit în floarea vârstei, iar celălalt zace, după cât se spune, de boala pe care o numiți germană.“

„Mai picant decât dacă s-ar fi căsătorit. Și ce s-a întâmplat cu ele, cu femeile?“

„S-au logodit cu alții“, am răspuns râzând, „e un vechi obicei în Germania. Poeții au fost doar aceia care au primit în schimb un loc în cer, tocmai pentru că au ajuns prea târziu la împărțirea pământului.“

„Acum rugămintea mea: puteți să-mi dați cumva adresele acelor idealuri ale poeților germani, care vă sunt cunoscute, și poate mijlocul de a fi primit de ele?“

A trebuit să râd fără să vreau. După odalisca sultanului nu-i mai rămăsese decât madona unui poet german.

„Gata, ați isprăvit deja în țara dumneavoastră?“

„La noi așa ceva nu se cunoaște; se fac versuri în cinstea unei doamne sau a alteia, dar se spune, odată cu poetul nostru: «*Aimer est le grand point, qu'importe la maîtresse?*»[1] La dumneavoastră e altfel, dragostea e concepută ca destin, n-o mai stăpânești, te stăpânește ea pe tine. Mărturisesc că asta mă pasionează, aceste emoții tragice «*c'est mon faible.*»[2]“

„*C'est votre faible*, știu.“

---

1. Fr., „Iubirea este țelul, iubita ce contează?“ (Alfred de Musset, *La coupe et les lèvres – Cupa și buzele*)

2. Fr., „e slăbiciunea mea“.

A înțeles sensul dublu și a zâmbit. „N-aveți decât să glumiți cât vreți, dar îndepliniți-mi dorința. Dorința de a vedea pe una din acele femei al căror cap este încununat de cântecele unei inimi zdrobite de poet nu-mi mai dă pace. Peste opt zile plec în Germania."

Își răsuci o nouă țigară, după care spuse: „Aproape că uitasem să vă întreb dacă nu vreți să vizitați unul din palatele sultanului? Prin intermediul lui X, pe care îl cunoașteți și dumneavoastră, grădinarul curții padișahului s-a arătat dispus să ne arate palatul de vară din Cîragan, în timpul absenței sultanului. Mâine vin să vă iau."

Am acceptat, mulțumindu-i.

Constantinopolul nu duce lipsă de palate. Oricum, nu princiare, căci fiii de sultan care nu ajungeau la cârmuire erau în timpurile vechi nu o dată uciși sau, în cel mai bun caz, închiși până la sfârșitul vieții în harem. Și azi mai sunt ținuți într-un fel de închisoare și păziți cu mare suspiciune. Faptul că un ambasador străin a intrat în legătură cu unul din frații lui Abdul-Medjid, întâmplare reală sau fictivă, a prilejuit neînțelegeri diplomatice care au prejudiciat considerabil influența unei puteri europene asupra Porții.

Acestă lipsă de castele princiare este din belșug compensată de palatele mai-marilor, ale turcoaicelor, ale sultaninelor, dar mai cu seamă de nenumăratele palate pe care le posedă sultanul.

Mai cunoscute apuseanului sunt chioșcurile amintite în toate povestirile din Orient. Ele sunt mai accesibile privirii străinului, dar tocmai de aceea nu joacă nici un rol în viața turcilor. Chioșcurile sunt pavilioane mici, asemenea căsuțelor noastre de grădină, cu acoperișuri în culori vii și formă particulară. Altminteri, ele nu oferă nimic original sau vrednic de a fi văzut: către exterior, ferestre mari cu jaluzele, înăuntru un divan de-a lungul pereților și un covor care acoperă podeaua. Aceste chioșcuri, multe la număr, sunt întotdeauna ridicate în acele puncte din oraș sau din împrejurimi care oferă o perspectivă frumoasă sau care se află în apropierea locurilor unde se desfășoară de obicei serbări publice. Singura lor menire este aceea de a înlesni comod posesorilor lor vederea unui lucru sau a altuia.

În ce privește palatele, deși construite adesea din lemn, ele arată falnic și strălucitor, dar interiorul lor îl dezamăgește îndeobște foarte mult pe vizitatorul european.

Această dezamăgire este caracteristică pentru relația dintre Orient și Occident. O să revin mai încolo asupra acestui subiect.

Reședința de iarnă obișnuită a sultanului, seraiul, e așezată între port și Marea Marmara, în vârful extrem al Constantinopolului. Înconjurat de jur împrejur de un zid înalt și mare cât un orășel, seraiul cuprinde palate, grădini, chioșcuri, cazărmi, arsenale, moschei. Prin *Baba humayun*, Înalta Poartă, poate oricine intra, celelalte unsprezece, în schimb, nu se deschid nici unui străin. Prin poarta principală mai sus pomenită se intră într-o curte mare, a cărei singură podoabă este o fântână înconjurată de platani umbroși. Monetăria, arsenalul (în care se păstrează armele purtate de sultan, ca și cheile de aur de la porțile Constantinopolului), grajdurile și locuințele slujitorimii sultanului se află în această curte lungă de câteva sute de metri. Intrarea spre a doua curte este împodobită de o piuă uriașă care, se zice, era folosită pe vremuri la uciderea, prin strivire, a *ulemas*-ilor (interpreții legilor) eretici. Din curtea a doua se intră mai întâi într-o galerie acoperită, decorată cu arme. Cândva aici se executau condamnările la moarte ale funcționarilor de stat; capetele lor, rostogolite pe caldarâm, erau călcate în picioare de caii călăreților care intrau. Astăzi s-a renunțat la acest obicei, în primul rând pentru că actualul sultan, asemenea predecesorului său, nu este deloc crud și însetat de sânge; apoi pentru că se consideră că scandalul, publicitatea în jurul unor astfel de evenimente, nu mai este nici în Orient oportună.

Ambasadorii nu trec mai departe de cea de-a doua incintă, unde, în afară de numeroase clădiri ale curții, se află și sala divanului. Poarta care li se ridică în fața ochilor rămâne pentru ei închisă. Ea se numește Poarta Fericirii, căci duce în curtea interioară, către încăperile în care locuiește sultanul, către moscheile, băile, vistieriile, haremul lui. Aici sunt adunate toate lucrurile menite să-l încânte pe stăpânitorul Răsăritului, pe Regele Regilor, pe urmașul Profetului, pe cel care este Umbra

lui Dumnezeu. Și foarte aproape de acele palate strălucitoare, în care puterea lumească a încercat să facă o copie pământească după ceea ce îl așteaptă dincolo pe credincios, după ceea ce a văzut Mahomed când l-a purtat îngerul prin cele șapte ceruri – foarte aproape de sălile strălucitoare, de cămările umplute cu aur și de chioșcurile intime pe ale căror divane opulente cele mai frumoase fiice ale Răsăritului așteaptă privirea binevoitoare a stăpânitorului, se ridică colivia prinților, locuința-temniță a acelor prinți care n-au ajuns la cârmuire. Pe vremuri erau uciși.

Câte priviri arzătoare nu se vor fi îndreptat către această Poartă a Fericirii![1]

Turcul se uită nepăsător la zidurile, întinse până departe, ale seraiului care ascunde atâtea taine. „Allah e mare!“ murmură el și pufăie din ciubucul său rotocoale de fum, care se risipesc în aer. Fie viața lui cât de plină de spini, cât de plină de griji – *Mașallah!* cum vrea Dumnezeu! –, el se supune în tăcere *kîsmet*-ului său. După moarte, Dumnezeu și Profetul îl vor judeca în ziua Judecății de Apoi, în ziua în care bate ceasul. „Ce este ceasul care bate? Și cine ne dă de știre despre ceasul care bate? Este ziua Judecății, în care oamenii sunt risipiți de vânt ca lăcustele, iar munții sunt asemenea bumbacului sfâșiat. Și cel al cărui taler va coborî, aceluia îi va fi bine în viața veșnică, iar cel al cărui taler se va ridica, acela se va cufunda în furia flăcărilor. Știi tu ce este furia flăcărilor? Este văpaia arzătoare a iadului.“ Când citești cea de-a 101 sura din Coran, din care versurile de mai sus au fost traduse cuvânt cu cuvânt[2], atunci regreți că Profetul, care putea să descrie printr-o poezie

---

1. Pasajele de mai sus descriu palatul Topkapî, reședința principală a sultanilor otomani între 1465 și 1856.

2. Versiunea în românește a acestei sure, în traducerea „Ligii Islamice și Culturale din România“, Editura Islam, ed. a V-a, 2006, p. 701, sună diferit: „Ziua aceea care lovește! Ce este Ziua aceea care lovește? Și de unde să știi tu ce este Ziua aceea care lovește? În ziua aceea, oamenii vor fi ca fluturii risipiți. Iar munții vor fi ca lâna scărmănată. Cât despre cel ale cărui balanțe vor fi grele, El va avea parte de o viață plăcută. Iar cât despre cel ale cărui balanțe vor fi ușoare, Locul lui de veci va fi un abis. Și de unde să știi tu ce este el? El este un Foc fierbinte!“

atât de grandioasă cum „zăcea noapte peste noapte în noapte“, nu ne-a lăsat și o descriere a celui de-al șaptelea cer, unde va fi stăpânit „zi peste zi în zi“.

Sau a lăsat această descriere moștenire tradiției orale?

A existat o sectă – e cunoscută tuturor iubitorilor de operă[1] – caracterizată de disprețul față de moarte cu care aducea la îndeplinire toate poruncile stăpânitorului său. „Iubirea de moarte“ ar fi o expresie potrivită; ei văzuseră cerul și tânjeau după el. La scurtă vreme după naștere, copiii erau duși într-un loc neospitalier, unde erau crescuți în izolare severă, fără habar de plăcerile vieții. Deveniți adulți, li se dădea o băutură adormitoare și erau transportați într-o grădină special amenajată în acest scop. Acolo se trezeau, înconjurați de toate farmecele naturii; acolo învățau să cunoască pentru prima oară, și la vârsta la care un dor nelămurit accelerează bătăile inimii, mireasma trandafirilor și cântecul privighetorilor. Și în vreme ce priveau în jur cu simțurile îmbătate, se iveau femei dulce ispititoare, primele pe care le vedeau, cele mai frumoase, alese dintre mii; ele îi turnau tânărului vin în pocale de aur, îi șopteau la ureche vorbe drăgăstoase, buzele sale ardeau sub prima sărutare a unor buze de fată. Iar când în inima lui se aprindea dragostea, sărutat fiind de raza frumuseții ca bobocul trandafirului de lumina soarelui, atunci aleasa lui îi turna vin în pocalul sclipitor – și el adormea. Se trezea în sălbăticie, printre tovarășii săi, iar din visul de aur nu mai rămânea decât un dor fierbinte. Și el povestea bătrânilor ce i se întîmplase. „Allah te-a miluit să vezi ceea ce a văzut demult marele Profet. Ești unul dintre aleși, al tău este raiul din a cărei splendoare ai gustat“, așa îi vorbeau bătrânii, iar tânărul striga cu obrajii în flăcări: „Trimiteți-mă la luptă și la moarte pentru învățătura Profetului, căci vreau să mă întorc în raiul meu!“ Astfel și-a format Islamul cea mai temerară sectă a militanților săi.

Nouă însă, care după moarte nu vom fi primiți de hurii strălucitoare, să ne fie iertat dacă privim cu mai mult interes decât moslimul locul în care înfloresc și se ofilesc *peri*-ele.[2]

---

1. Referință probabilă la Mozart, *Răpirea din Serai.*
2. Tc., „zânele“.

Punct la ora convenită am fost la X, unde era locul de întâlnire. Și o austriacă folosise prilejul rar oferit de a vizita interiorul unui palat al sultanului. Se afla abia de câteva zile aici și condițiile în care avusese loc călătoria ei în Orient mi-au inspirat interes.* Suferise de o boală gravă și făcuse legământul – era o catolică fervență – ca de îndată ce se va însănătoși să facă o călătorie la Ierusalim. Când își revenise într-atât încât să pornească la drum, începuse perioada celor mai teribile furtuni. Din toate părțile s-au ridicat glasuri care au implorat-o să mai aștepte câteva săptămâni, spre a nu-și pune inutil sănătatea și viața în pericol. Era temătoare ca toate femeile, nu călătorise niciodată la vreme neprielnică pe mare, nu auzise niciodată fără să tremure de vreo furtună pe ape. Dar nici rugămințile alor ei, nici frica de moarte n-au putut-o împiedica să-și țină cuvântul dat. În prima zi în care medicul i-a spus că-și poate părăsi camera a plecat la Trieste, de unde s-a îmbarcat pe primul vapor spre Alexandria – vaporul a mers mai mult pe sub valuri decât pe deasupra lor –, iar de aici, pe uscat, până la Ierusalim. Au însoțit-o doar preotul castelului și camerista ei. Cine știe ce înseamnă o asemenea călătorie pe un astfel de timp poate aprecia de câtă tărie de caracter e nevoie pentru a o înfăptui. Și cea care hotărâse și realizase această întreprindere nu era o persoană bărbătoasă, arătând ca o amazoană; delicată, aproape firavă, dar înflăcărată de acel foc al fervoarei întâlnit mai adesea în cărți decât în viața adevărată, temerara femeie, care sfidase spaima grandioasă de moarte insuflată de mare avea în înfățișarea ei mai multă feminitate decât poate să aibă vreuna din acele doamne care, întinse pe sofaua lor moale, își doresc emoții, dar nu sunt în stare să simtă și să sufere decât emoții de masă cu bibelouri.

Un caic încăpător ne-a îmbarcat atunci când societatea a fost completă. Am alunecat pe apele netede ca oglinda – acum iată-l în fața noastră, sclipitoarea reședință de vară, cu minaretele și

* În cazul în care ar fi să-i cadă sub ochi contesei D. portretul pe care i l-am inclus în această colecție de portrete, o rog să-l privească ca pe expresia interesului și a respectului pe care mi le impun întotdeauna o personalitate neobișnuită.

cupolele, cu chioșcurile și grădinile sale! Viu strălucesc semilunile de aur, dulce și ispititor miroase iasomia. Chiparoși întunecați, coloane strălucitoare de marmură, zăbrele de aur. Am suit în tăcere treptele albe care urcă de pe fundul albastru al mării, am pășit în tăcere pe sub portic. Din marmură este podeaua mozaicată, din marmură sunt coloanele corintice care se înalță de jur împrejur. Porți împodobite cu coloane se deschid în fața noastră; străbatem săli și încăperi strălucitoare a căror vedere este greu accesibilă chiar și atunci când stăpânitorul credincioșilor lipsește. Călăuza noastră, care nu fără primejdie pentru sine ne-a îngăduit intrarea în acest sanctuar, nu ne-a arătat decât câteva încăperi. Peste tot marmură albă sclipitoare, aur strălucitor, cristale scânteietoare. Piciorul pășește imperceptibil peste covoarele moi care acoperă podeaua. Toate încăperile erau aproape la fel amenajate: divane late la perete, măsuțe joase, totul acoperit de materiale prețioase. Am ajuns într-o sală nu prea mare, ai cărei pereți străluceau din pricina oglinzilor de cristal, printre care șerpuiau, pe fond de marmură albă, bogate arabescuri de aur. Divanele, mesele și podeaua erau acoperite de materiale albe brodate cu aur, iar cupola din sticlă colorată revărsa peste toată sala o lumină trandafirie, ca și cum de pretutindeni, din pereți și tavan, s-ar fi deschis boboci de trandafir. Călăuza noastră arătă spre o draperie: „Această ușă duce în sala în care sultanul obișnuiește seara să strângă în jurul său doamnele din harem“. Dar nu ne-a dus acolo, ci a deschis o poartă cu coloane spre un portic care dădea în grădină. Nu mă puteam hotărî să mă despart atât de repede de aceste încăperi prin care păreau să plutească, pe valuri înmiresmate de iasomie, poveștile Șeherazadei. Nu s-a băgat de seamă că rămăsesem în urmă. Eram singur, singur în camera padișahului, și, foarte aproape de mine, draperia brodată cu aur părea să fluture ca pusă în mișcare de o viață misterioasă. De jur împrejur, strălucire trandafirie și mireasmă de iasomie, de jur împrejur sclipiri de cristal din care fac semne siluete înfășurate în văluri. Cine a ridicat draperia de aur? A fost mâna mea, sau a fost o *peri* pe care nu o văd, dar a cărei apropiere o simt? Un pas, și mă pomenesc în sala în care Umbra lui Dumnezeu se

bucură de strălucirea pământului. Dar sala e simplă. Covoare în culori bogate, țesute în îndepărtata Persie, acoperă podeaua, de jur împrejur divane joase, pline și moi, iar pe pereți draperii misterioase care foșnesc doar atunci când urmașul Profetului vrea să vadă dacă stelele pământului luminează mai intens decât stelele cerului îndepărtat.[1]

Mă așez pe divan și-mi sprijin capul de pernele moi.

Ce liniște și ce zăduf! Însoțitorii mei sunt deja departe, se plimbă prin dumbrăvi de terebint și iasomie, prin păduri de chiparoși, pe lângă fântâni susurătoare și chioșcuri de aur.

Ce fierbinte e aerul care mi se alipește în tăcere de frunte și obraji! Vrea oare să-mi spună când a mai sorbit atâta mireasmă amețitoare, atâta văpaie amețitoare?

Uitat e felul în care am venit aici, uitată e clipa în care voi pleca, precum și locul unde mă voi duce. O liniște dulce mă leagănă într-un și mai dulce vis.

Ascultă! E iluzie, sau foșnește cu adevărat ceva acolo în spatele acelei draperii? Se apropie pași pe covorul moale, nu-i aud, dar îi simt. O clipă de tensiune mută – draperia foșnește într-o parte, nu e iluzie, o hurie se ivește.

Nu e o apariție din raiul Profetului, ci doar o „fiică a colbului".

Dar miraculos de frumoase sunt aceste copile ale colbului!

Ochii ei strălucesc ca și cum o rază de soare s-ar fi pierdut în ei și n-ar mai putea părăsi temnița frumoasă. Pe lângă acest foc negru, cât de palidă e strălucirea smaragdelor și a safirelor care se leagănă în urechile delicate, care prind degetele subțiri, care înconjoară cu un cerc de aur glezna dezvelită. În jurul coapselor rotunde, elastice, se mulează un șal de purpură moale, mătase moale, colorată, curge în valuri, ascunzând și trădând membrele a căror frumusețe întunecată a înflorit sub soarele Arabiei.

Ea înaintează fără să mă vadă, se-așază pe covor cu o nepăsare grațioasă și-și sprijină capul de mâna mică, brună.

---

1. Paragraful descrie palatul Dolmabahçe, reședința principală a sultanilor în perioadele 1856–1887 și 1909–1922; a fost construit de Abdul-Medjid I pe Bosfor, la nord de Cornul de Aur, în stil european eclectic, cu decorațiuni somptuoase.

Atunci foșnește o a doua draperie. Ca țintuit de o vrajă, rămân pe loc, în colțul întunecat al sălii. S-aducă oare moartea vederea tainelor padișahului – dar cine să se gândească la moarte când privește frumusețea în ochi?

Frumoasă este și ea, cea care, în costumul ei pitoresc, intră acum în pas vioi și elastic. Papuci galbeni în piciorușe, pantalon larg din mătase colorată, iar pe deasupra, de la gât până peste genunchi – o cămașă diafană din muselină albă, brodată policrom, strânsă cu un șal în felurite culori, ale cărui capete strălucitoare de aur cad în față. Prin țesătura fină se vede licărul vestei pe care o umflă preaplinul vieții. Un șir de mici monede de aur se împletesc în părul bogat care, de sub scufița delicată, se revarsă în bucle peste haina scurtă, ale cărei mâneci despicate îngăduie să se admire, pe sub muselină, brațele rotunde, de la încheietura mâinii până la subsuoară.

Dar ea, cine este ea, cea care se apropie acum șovăitor?

Maiestuos unduiește într-o coadă lungă veșmântul de deasupra, deschis în față, ținut doar în jurul coapselor de un nasture. Dedesubt strălucește jacheta scurtă, brodată cu aur, care nu se încheie peste vălul delicat ce i se odihnește pe piept ca un nor vaporos. Un turban colorat i se leagănă visător pe cap, părul negru, strâns în cozile împletite cu mărgăritare, se lasă pe ceafă. Pulpele și picioarele sunt goale, papucii mici din catifea brodată cu aur, sclipind de pietre colorate, îi acoperă doar degetele de la picioare. Înaintează, apoi rămâne pe loc și-și încrucișează mâinile pe piept. Ochiul îi înoată în foc, pieptul îi freamătă, buzele i se întredeschid ca într-un vis fericit.

Și din nou foșnește o draperie și o femeie falnică intră în cerc. Înaltă și dreaptă e silueta sveltă, mersul hotărât, ochiul strălucind de conștiința biruinței frumuseții. Înaltă și liberă se boltește fruntea fiicei Circaziei, ea își poartă capul ca și cum n-ar putea să uite că deasupra lui plutește coroana cârmuirii. Un caftan acoperit cu fireturi de aur, încheiat cu agrafe sclipitoare, pe dedesubt pantalonul strălucind de fireturi, veșmântul colorat de dedesubt, cămașa scânteietoare de mătase în dungi.

Cu toată evlavia în zori și în noapte

Citește splendoarea din Alcoran![1]

Privește aici, această tânără femeie este o filă din acel Coran care a inspirat fervoarea extaziată a lui Hafis! Șaluri colorate îi învăluie capul, în jurul obrajilor îi adie vălul brodat, un caftan întrețesut cu modele florale acoperă până la genunchi pantalonul larg de atlas. Trandafirul de Șiraz îi înmiresmează părul, dar trandafirul din Șiraz nu strălucește mai splendid decât această strălucitoare siluetă de fată. În ochi îi licărește un paradis al plăcerilor de dragoste, uitare fericită de lume respiră buzele ei.[2]

Și altele vin plutind, făptură după făptură. Cu picioarele artificial deformate înaintează în pas mărunt fiica Imperiului de Mijloc. Părul ei ridicat într-o coafură înaltă, măiestrită, delicat împletită cu fir de aur, e netezit peste cap. Cu degete albe ca zăpada ține un evantai din frunze de palmier, sub fruntea înaltă, ochii ei bridați ard de preaplinul dorinței. Cu flori și păsări colorate îi este brodat veșmântul în falduri, mânecile lui largi cad până la subsuoară atunci când își ridică brațul gingaș. Se uită uimită, într-o parte, la prietena ei vioaie ce saltă pe lângă ea, sunând din clopoței. Agrafe de aur cu clopoței de aur îi împodobesc gleznele și încheieturile mâinilor, dar gazela sveltă, grațioasă care, în plină tinerețe înfloritoare, dansează cu farmec dulce pe covorul sălii nu se sinchisește de cătușele melodioase.

Toate popoarele Răsăritului sunt reprezentate în această împărăție a frumuseților.

Cum fulgeră de jur împrejur giuvaierurile colorate și privirile în flăcări! Ce mireasmă împrăștie zulufii unduitori și vălurile fluturânde!

Tu însă cine ești, tu, care te sprijini acolo de un pilastru, cufundată în visare, cu privirea alunecând nepăsătoare peste grupurile pestrițe?

---

1. Arab., „Coran“.

2. Întreg pasajul cu referiri la Șiraz, la trandafir, la părul înmiresmat, la Coran cuprinde aluzii la universul poetic al lui Hafis (1320–1389), despre care se spune că știa pe dinafară cartea sfântă a musulmanilor și ale cărui teme predilecte, dragostea și vinul, au fost interpretate ca expresie a extazului sufit.

Nici mătasea foșnitoare, nici catifeaua colorată nu-ți împodobește membrele. Nici un *kușak*[1] prețios de cașmir nu-ți cuprinde coapsele, nici un giuvaier colorat nu se leagănă pe grumazul tău gingaș.

Oare câte veri ai văzut deja strălucind în splendoare? Încă nici una; doar treisprezece primăveri au trecut pe lângă tine. Pe primele douăsprezece le-ai salutat în jocuri voioase și dansuri, căci ți-au adus numai flori pline de prospețime. În cea de a treisprezecea ai devenit gravă și tăcută, căci ea ți-a adus dulci presimțiri al căror înțeles nu te-ai priceput să-l dezlegi.

Stai acolo liniștită și tăcută, o dulce taină pentru tine însăți și pentru celelalte. Veșminte de muselină, albe ca zăpada, ți se unduiesc virginal în jurul mădularelor gingașe, ca și cum o tufă de iasomie și-ar fi scuturat peste tine, de sus până jos, norii de flori, în vreme ce tu ai fi roșit, visând în umbra ei. Dar două raze de soare s-au strecurat printre crengi și, atingându-ți gleznele delicate, s-au înfășurat strâns dezmierdător în jurul încheieturilor gingașe, unde scapără asemenea unor brățări de aur.

Ochiul îți strălucește umed, copilă pământeană, precum apa fluviului sfânt când cerul cu stelele sale se odihnește noaptea pe ea. Dar buzele tale ard și tânjesc ca floarea de lotus din Gange atunci când astrul selenar își coboară razele în caliciul ei.

De când gura-ți dulce s-a arcuit atât de plin? De atunci de când adierea serii a atins-o cu o petală parfumată de trandafir, primul vis despre primul sărut virginal.

Petala de trandafir a zburat și-a căzut în valuri, dar visul dulce a rămas și s-a scufundat în inima ta.

Cum unduiește și freamătă totul de forme luminoase! Pretutindeni frumusețe îmbelșugată, splendoare strălucită!

Deodată imaginile pălesc – oare se lasă, învăluindu-le, un nor peste ele?

Iar din nor se ivește o femeie tânără, subțire.

Ești și tu o fiică a Orientului?

---

1. Tc., „eșarfă“, „centură“.

Desigur, strălucești și tu ca steaua lui Hafis, desigur ești și tu la fel de dulce ispititoare precum copila castă de pe malurile Gangelui în veșmintele ei de muselină albă – dar o fiică a Răsăritului nu ești.

Să râdă atât de drăgălaș, să privească atât de cald, să lase să se ridice pe buze din străfundul cel mai adânc al sufletului și al inimii sunete și cuvinte, iată ce nu poate face decât o nemțoaică.

Dar atâta galeșă măreție, atâta blândă văpaie nu poate revărsa decât ochiul unei spanioloaice, frumoasa roză din Alhambra!

Câtă noblețe mândră în neclintire ca și în mișcare!

În jurul buzelor tale tresare, cu fină grație, copilul preferat al spiritului. Se împacă acest acord al saloanelor pariziene cu ființa ta proaspătă și duios germană?

Făptura-ti strălucește superb ca tăiată din marmură de Carrara. Mai există altundeva, în afară de albele fiice ale Albionului, o statură de un asemenea farmec al frumuseții?

Fiecare țară a trebuit să-și dea splendorile ca să te împodobească pe tine. Fiecare vârstă ți-a împrumutat farmecele pentru ca ele să se îmbine în tine: petală îmbobocită, efloresceță strălucitoare, roadă plină din pomul raiului!

Ochiul tău privește ager și adânc ca și cum ar fi văzut multe. Fruntea ți se boltește înaltă și clară, un dom al gândirii, în care lampa sfântă arde zi și noapte. Zâmbetul ștrengăresc al copilului zace în gropița obrajilor tăi și-ți joacă poznaș în colțurile gurii; dar buzele tale, arcuite mândru ca și cum nici un cuvânt nedemn n-ar putea trece de ele, vorbesc încă de pe acum, cuprinse de o dulce văpaie, despre farmecul sărutării pe care dragostea o dă și dragostea o primește.

Zâmbești, îmi vorbești – abia percep cuvintele, dar sunetul argintiu al glasului tău trece ca o muzică de orgă prin inima mea, sfințind, limpezind, transfigurând, și alungând tot ceea ce nu ești tu, în așa fel încât inima mea să fie vrednică să te iubească, să te adore, *madonna mia*!

Dar unde mă aflu? Fost-a vis? Unde a dispărut oare?

Fața mi se odihnește pe pernele divanului, scăldată de mireasma amețitoare a Orientului, care se ridică din ele. Boare dulce de roză de Șiraz și iasomie, de ambră și santal!

Dar pe cap mi s-a lăsat o roză de Alhambra, adusă pe fereastră de adierea vântului.

Unde au dispărut făpturile aeriene? Și unde ești tu, *madonna mia*, a cărei imagine l-a ferit pe cântărețul tău de toate ispitele plăcerii pământești?

Ajung oare până la tine versurile mele, cântecele, rugăciunile pe care le înalț în fața altarului frumuseții tale? Să dau vântului filele mele, ca el să zboare în căutarea ta?

Unde ești? Cum să te numesc?

Inima mea îți spune *Désirée*!

Que vous êtes belle! Une image
Est dans le sein de chaque fleur:
Le ciel même est dans votre cœur,
Et vos yeux parlent son langage.

Dans votre bouche demi-close
Se cache le dieu de l'amour;
Il sourit dans son beau séjour,
Ce sein énivrant d'une rose!

Vous, dont la bouche est la maîtresse
De tous les cœurs: riez, parlez,
Pour remplir les âmes charmées
De soleil, de bonheur, d'ivresse![1]

Și filă după filă se umple de cântece, iar ceata albă a solilor mei zboară fâlfâind și se leagănă în vânt printre cactuși și caprifolii, printre oleandri și chiparoși. Cine la va arăta drumul până la tine? Nu erau cântecele mai aproape de tine atunci când mai dormeau încă în pieptul meu?

---

1. Fr., „Cât ești de frumoasă! O icoană / E-n sânul fiecărei flori: / Chiar ceru-n inimă îți zace / Iar ochii îți vorbesc limbajul său. // În gura ta întredeschisă / Se-ascunde al iubirii zeu; / Surâde în lăcașul său frumos / Sânul de roză îmbătător. // Tu a cărei gură e stăpână / Peste inimile tuturor: râzi, vorbești / Spre a umple sufletele fermecate / De soare, fericire și-mbătare“.

Printre pinii grădinii se întrezăresc siluetele însoțitorilor mei. Râmâi cu bine, madonă a viselor mele, rămâi cu bine, Désirée!

„Ați tras un pui de somn în sanctuarul padișahului?“

„Dormiți la amiază, căci Satana nu doarme la amiază, glăsuiește Profetul“, am răspuns zâmbind.

„Dar v-ați lipsit astfel de mari plăceri; soarele Orientului nu luminează o grădină mai frumoasă ca asta.“

O NOAPTE DE RAMAZAN

Am fost la moscheea lui Soliman Magnificul[1]. Este o imitație după Hagia Sofia, chiar dacă nu lipsită de originalitate. De asemenea, ea nu prezintă urme de biserică creștină, în vreme ce la Hagia Sofia o privire ageră poate descoperi câte o imagine pictată a Sfintei Fecioare.

Süleymaniye, cea mai mare moschee din Constantinopol, este ridicată pe un plan pătrat și acoperită de cinci cupole, una înaltă în mijloc, patru mai mici în colțuri. Altele și mai mici, urcând în terase spre cea din mijloc, umplu toate spațiile intermediare.

Printr-un portal, ale cărui bolți sunt susținute de coloane de porfir, se ajunge în curtea exterioară, pardosită cu marmură, iar de-aici în interiorul moscheii.

Dar, înainte de a intra, să aruncăm o privire în lături. Acolo, sub piatra funerară monumentală, tăiată din marmură colorată, doarme acel bărbat puternic, a cărui cârmuire a reprezentat punctul culminant al puterii turcești. Cum s-a prăbușit împărăția după dispariția lui!

Dar în jurul pietrei mici de-acolo nu adie ceva ca o dojană mută a milioane de buze nevăzute?

Cine doarme sub ea?

Liniște, nu-i tulburați somnul! Istoria i-a condamnat mormântul și amintirea. Nu puneți și bucata voastră de lemn pe marele rug.

---

1. Tc. Süleyman (1494–1566), unul din cei mai străluciți stăpânitori din istoria Imperiului Otoman, atât ca militar, cât și ca promotor al literelor și artelor. Domnia lui reprezintă apogeul expansiunii teritoriale otomane.

Pe când trăia era soarele care revărsa raza de fericire în inima marelui calif. Istoriografii au numit-o însă Roxelana, după patria ei, Rusia.[1]

Să intrăm în interiorul moscheii.

Ce lipsită de podoabă și culoare e!

Aceste frumoase coloane delicate nu par să se potrivească cu pereții albi, goi. Cum au ajuns oare aici? Marele Soliman le-a răpit din Calcedonia, din biserica Sfintei Eufemia, pentru ca ele să viseze aici, într-un mediu lipsit de frumusețe, la splendoarea reședinței lor de odinioară.

Am părăsit Süleymanye și m-am oprit pentru o clipă în fața unui șir de dughene din lemn, așezate vizavi de intrarea principală a moscheii. Numeroși străini trec desigur fără să le bage în seamă, neștiind cât de multă poezie orientală se visează aici. Aceste dughene din lemn sunt *teriakhane*[2], locuri de întâlnire ale *teriaki*-lor, mâncătorii de opium. Dacă nu ar fi fost în timpul Ramazanului și înainte de apusul soarelui, galeria de lemn care se întinde în fața dughenelor ar fi fost plină de adepții Profetului, care cer să guste, visând, din fericirea raiului făgăduit.

I-am văzut adesea pe acei oameni, pe care lumea obișnuiește să-i numească nenorociții *par excellence*. Slăbiți, adormiți și inerți, cu o expresie de nepăsare și stupiditate pe față, intră clătinându-se, se-așază pe jos, își înghit cu apă pastilele și privesc nemișcați în gol. După câtva timp, trăsăturile li se însuflețesc ca și cum peste ele ar aluneca o rază de soare, ochii le strălucesc și capătă o expresie aparte, ca aceea a oamenilor beți.

Efectele beției cu opium au fost descrise adesea. Ele se manifestă printr-o epuizare blândă și prin visarea moleșitoare de plăceri pământești. Doar consumul repetat și îndelungat de opium e dăunător sănătății. Primejdios este însă pentru că dă foarte ușor obișnuință. Doza care se ia trebuie să fie tot mai

---

1. Mausoleul Roxelanei, din curtea moscheii Süleymaniye, se află alături de cel al lui Soliman; este o clădire cu exterior sobru, dar cu pereții interiori bogat decorați.

2. Tc. *tiryaki* (tiriac) < gr. *theriaké* (substanță pe bază de opium, folosită în Evul Mediu în special ca antidot la otrăvuri) + tc. *hane* (casă).

puternică, iar efectul sporește din ce în ce moleșeala, erupțiile pielii și alte boli, aduce infirmitatea și moartea timpurie.

Cu mult mai ispititor, și nu mai puțin primejdios în cazuri de utilizare imprudentă, este hașișul, acel drog miraculos pe care doar în Orient poți să-l cunoști. El este extras din planta căreia învățații îi spun „cannabis sativa", iar oamenii de rând o știu sub un nume foarte comun.[1] Prepararea este variată, de obicei se extrage prin fierbere din seva anumitor părți ale plantei.* Apoi se obișnuiește să se amestece cu alte substanțe. Hașișul, așa cum este consumat curent, are aspectul bulgărilor de pământ, la fel de friabil, fără gust și miros. E foarte greu să se găsească măsura exactă a cantității de luat, căci ea depinde de constituția și temperamentul consumatorului. Dacă se ia prea puțin, se instalează doar o stare de rău, amețeală, amorțeală, dureri de cap; o doză prea mare produce crize de demență furioasă. Mâncătorii de hașiș obișnuiesc de aceea să-și procure această plăcere aproape numai în companie, pentru ca la nevoie să se ajute unii pe ceilalți. Odată găsită măsura corectă, ceea ce după câteva încercări se nimerește ușor, urmează mai întâi un disconfort trecător, iar apoi o stare specială, greu de descris, căci nu e cu nimic comparabilă. Te simți mai puternic, mai sănătos, mai binedispus. E ca și cum s-ar fi aprins în lăuntrul tău un soare care, cu razele sale aurii, ar lumina totul, fiecare gând, fiecare simțământ. Într-o stare euforică, devii conștient de fiecare mișcare a vieții spirituale și fizice, întreaga existență este ridicată la o potență mai înaltă.

Efectul se instalează cu viteze diferite, de obicei nu mai devreme de zece minute și nu mai târziu de două ore de la consumarea dozei. Și durata efectului variază. În cazul utilizării rare a drogului singura urmare este moleșeala de a doua zi.

---

1. Cânepă.

* Deoarece prepararea e foarte simplă, mă abțin să o descriu aici. De altfel, hașișul cu efect total poate fi preparat doar în țări orientale; planta pare să aibă acolo într-o măsură mai mare decât la noi o sumă de calități. De asemenea, hașișul nu rezistă la transport. Am luat cu mine în Germania o anumită cantitate, dar tăria i s-a diminuat, deși o păstrasem într-un vas închis ermetic.

Consumat frecvent, hașișul e mai dăunător decât opiumul, totuși oamenii își fac despre asta reprezentări exagerate. Am cunoscut pe cineva care timp de un an a luat săptămânal una sau două doze de hașiș, fără a lăsa să se vadă în afară efecte dăunătoare și fără a se îmbolnăvi după renunțarea la drog.*

Hane pentru mâncători de hașiș nu există la Constantinopol.

Trecând de locurile de întâlnire ale *teriaki*-lor și îndreptându-mă către moscheea Șah Zade (Fiul Șahului, deci, în germană, ar fi „Moscheea prințului X“), am auzit sunete cunoscute. În fața mea se aflau două doamne și doi domni care tocmai părăsiseră moscheea Șah Zade și înaintau pe sub arcele marelui viaduct[1]. Una din acele persoane era domnul de S. – dar ceilalți? Apropiindu-mă ca să-i depășesc, ne-am recunoscut reciproc. Desigur, fusesem împreună doar douăzeci și patru de ore pe vaporul care ne dusese de la Turnu Severin la Rusciuc; dar imaginea acelei seri mi se întipărise adânc în suflet. Plin de bucurie am salutat-o pe frumoasa grecoaică și pe soțul ei; cine este însă această tânără doamnă ale cărei trăsături îmi par atât de cunoscute? E posibil? Frosinca?

Ea era! Încântătoarea copilă grecoaică – o mai văd încă lângă mine, sprijinindu-se de bordul vaporului, cu burnuzul alb fluturând, cu buclele negre în vânt, mai aud și acum cântecul melodios, încărcat de presimțiri *„Poson glikis*“! – fermecătoarea copilă grecoaică devenise între timp o femeie fermecătoare.

Și totuși de-atunci nu trecuse decât un an.

În acest an Frosinca învățase puțină franceză, iar tânăra ei mamă luase parte la lecții. Faptul că tatăl stăpânea această limbă le ușurase învățarea ei.

„Și de-atunci m-am ocupat de frumoasa dumneavoastră limbă maternă, deși nu bănuiam că o s-o mai putem vorbi vreodată împreună.“

---

* Medicul francez Moreau s-a ocupat mult de cercetarea hașișului și a consecințelor sale, a și scris despre asta. Faptul că și-a permis să exagereze mult în legătură cu efectele drogului asupra facultăților fizice și intelectuale a fost probabil intenționat.

1. Este vorba, de fapt, despre apeductul lui Valens (364–378).

I-am amintit în glumă cât de nemiloasă fusese cu mine ori de câte ori îi rămâneam dator cu un răspuns, cum apoi mă rugase drăgălaș să înțeleg că limba ei era doar atât de ușoară.

„Suntem aici deja de opt zile“, spuse tatăl; „curând după sosirea noastră l-am întâlnit pe domnul de S. la ambasada *eză, care și-a amintit de noi și am aflat astfel că sunteți acum și dumneavoastră aici.“

Francezul nu-mi spusese nimic de această întâlnire. În societatea femeilor frumoase orice alt bărbat e de prisos, iar ce e de prisos strică.

Deoarece era în perioada Ramazanului, ne-am înțeles să facem o plimbare după masa de prânz.

La At-Bazar (piața de cai) ne-am despărțit. Familia de greci, împreună cu domnul de S., a luat-o la dreapta, ca să viziteze Atmeidanul, acea piață faimoasă prin povestitorii săi de basme și în care, pe vremuri, se afla marea cazarmă a ienicerilor. Aici li se distribuia acestor trupe carnea. În acest loc ienicerii se așezau la rând, cu căldările lor, iar sultanul îi urmărea cu încordare dacă își primesc în liniște porțiile. Altminteri, însemna că erau nemulțumiți și izbucnea o revoltă, dacă nu cumva putea să fie înăbușită încă din fașă în sângele conducătorilor ei.

Din marea cazarmă a acestori pretori ai califilor n-au mai rămas decât câteva ruine.

Obosit de lunga plimbare, mi-am luat rămas-bun pentru câteva ceasuri și am cotit spre dreapta, pe lângă moscheea lui Mahomed Cuceritorul, pe podul care duce peste Cornul de Aur, către Galata și Pera.

Apoi mi-am făcut siesta până la prânz.

Pe o masă se mai aflau deschise cărți grecești, poezii noi. Îmi transcrisesem pe o foaie de hârtie și două cântecele populare, precum și câteva distihuri. Dacă încerc să dau mostre în germană din această poezie o fac cu rugămintea de a considera textele originale incomparabil mai frumoase. Mie nu-mi plac deloc traducerile.

CUM POATE S-APARĂ IUBIREA

M-oi duce la un fiu al Arabiei, în depărtare
Alături să-i stau și să-ntreb iubirea cum apare.
În ochi apare, apoi spre gură se lasă,
Din gură-n inimă, o afli de-a pururi rămasă.

IUBIREA DESCOPERITĂ

„Când sărutări noi doi ne-am dat
Doar noapte era; cin' ne-a aflat?"
„Și noaptea, și luna ne-au ascultat
Și stelele, și zorile trandafirii.
Iar steaua ce marea a luminat
Cu raza ei ne-a trădat.
Marea vâslei i-a mărturisit
Vâsla luntrașului i-a dezvăluit,
Apoi luntrașul cu glas mare
A cântat-o la ușa dragei sale."

La Constantinopol se aude mult vorbindu-se neogrecește; mie întâlnirea cu familia Frosincăi îmi dăduse deja prilejul să-mi reîmprospătez această limbă atât de răspândită în Orient. Ca student mă ocupasem o vreme de ea.

Aveam acum o ocazie favorabilă să-mi perfecționez cunoștințele în această direcție, căci foștii mei tovarăși de călătorie voiau să petreacă mai multe luni la Constantinopol.

În amurg, m-am îndreptat spre *campo piccolo*, unde ne înțeleseserăm să ne întâlnim. Strada largă care se întinde între cimitirul pitoresc și șirul de case era plină. Pe ambele părți erau mese și scaune ocupate de o mulțime guralivă, pe care cafenelele din apropiere o aprovizionau cu băutura brună a Levantului, cu șerbet, cu limonadă și cu narghileaua pufăitoare. Printre mese se înghesuiau vânzătorii de *pogașa**, *halva***, *muhallebi*⁂ sau *rahatlokum*⁑⁑, care-și ofereau marfa. Turcii

* Pateuri grase, umplute cu ceapă, carne sau brânză.

** Prăjituri sub formă de pâini mari, preparate din făină de orez, miere, nuci și ulei de mac, de altfel foarte tari, putând fi chiar ușor primejdioase pentru dinți.

⁂ O prăjitură plată din făină de orez, apă de trandafiri și migdale dulci.

⁑⁑ Un dulce, preparat din făină de porumb, zahăr, apă de trandafiri, miere și zeamă de struguri. Este consumat și dizolvat în apă și e foarte

au o mare predilecție pentru tot ce e *șekerlame* (dulciuri), iar unul din aforismele lor spune așa: „Credincioșii sunt dulci, necredincioșii, amari". De obicei însă ghiaurului nu-i vine greu să se deprindă cu consumul de dulciuri, preparate excelent la Constantinopol.

Printre cei care stau jos, curge, pe mijlocul liber al străzii, șuvoiul persoanelor ieșite la plimbare. Aici m-am întâlnit cu familia de greci, cu domnul de S. și cu un prieten englez, N., care făcuse deja cunoștință cu frumoasele grecoaice încă din prima zi a sosirii lor la Constantinopol.

Lovitura de tun, anunțând sfârșitul perioadei de post, a și bubuit.

Cotim pe Grand-rue de Péra, coborâm în prelungirea străzii spre Galata, apoi la stânga, pe lângă mănăstirea San Benedetto, spre Topana.

Piața mare e plină de dreptcredincioși. Stau în fața tuturor cafenelelor, a tuturor caselor, mâncând, bând, fumând. Au practicat multă vreme abstinența, iar acum trebuie să recupereze. Slujitori cu mâncăruri, cu pahare, cești și lulele aleargă zoriți de colo-colo. Cărbuni încinși sunt transportați peste tot, așezați colo pe capul mic al unui ciubuc, aici pe o narghilea, oferiți dincolo unui străin spre a-și aprinde țigareta delicată de hârtie. În mijlocul atâtor fumători, Frosinca declară râzând că vrea să le urmeze pilda.

Aproape toate orientalele fumează, iar apusencele le vor imita în curând. Doamnele fumătoare nu reprezintă o raritate nici în sudul Europei, mai ales în Spania și Portugalia.

I-am oferit frumoasei fete săculețul nostru de tutun. Frosinca și-a distribuit diplomatic dovezile de favoare, luând de la unul hârtia de orez, de la celălalt parfumatul *latakiah*. După ce și-a înfășurat țigareta între degete și a răsucit-o cu o mișcare grațioasă a buzelor, i-a îngăduit celui de al treilea să-i țină cărbunele încins spre a și-o aprinde.

În timpul Ramazanului, cea mai frumoasă priveliște Constantinopolul o oferă dinspre apă. Ne-am suit de aceea într-un

---

căutat. De altminteri, cofetarii turci sunt superiori alor noștri, la fel și țesătorii, vopsitorii, tăietorii de chihlimbar, precum odinioară armurierii.

caic și am pornit spre Stambul de-a lungul portului și al Cornului de Aur.

Cerul strălucea de stele, pământul scânteia de lumini.

Minunată noapte fermecată, cine te-ar putea descrie?

Pale de aer ne adie frunțile, dar ele nu răcoresc, ci îmbată. Suflarea serii aduce, peste suprafața sclipitoare a apei, nori de miresme dinspre țărmul apropiat. Ce întunecat e cerul, ce aurii sunt stelele! Sunt doar paradisuri îndepărtate, strălucitoare.

Acolo se repede în jos o rază de foc – la ce ne-am gândit, văzând-o cum cade?

„Eu m-am gândit…“ șoptește francezul și-și îndoaie genunchiul, spre a ridica o batistă care alunecase din mâna Frosincăi. Timp de o secundă zăbovește în această poziție, timp de o secundă privirea-i aprinsă o întâlnește pe a ei; această secundă reprezintă încheierea frazei lui.

Roșind, frumoasa fată se întoarce spre englez.

„La ce v-ați gândit?“

„La un vers din *Manfred* al lui Byron.“

„Drept pedeapsă pentru că gândurile vi s-au îndepărtat de noi, sunteți condamnat să ne recitați versul.“

„*'Tis not so difficult to die*.“[1]

„Dacă mori însă ca această stea, după o existență luminoasă“, spuse visător și grav tânăra grecoaică.

El privi rece în față și se înveli mai bine în pled.

Trăsăturile îi erau nobile precum chipul unei statui de marmură, dar totodată reci și nemișcate ca marmura.

Stătea lângă cea mai frumoasă fată a Eladei, dar abia dacă-i arunca o privire.

Frosinca i se adresă din nou francezului. „Văpaia vieții luminează dinspre țărm, cântați-ne un cântec care să trimită înapoi, peste valuri, răspunsul nostru la această explozie de bucurie.“

Frosinca se sprijini pe spate și lăsă undele să-i alunece jucăuș peste degetele albe ca zăpada.

Pe ambele maluri freamătă și strălucește o mare de lumini. Seraiul pe lângă care trecem, Hagia Sofia, moscheele lui Ahmet,

1. Engl., „Nu e atât de greu să mori“.

a Irenei, a lui Soliman Magnificul scânteiază de podoaba flăcărilor. Semiluni uriașe formate din lămpi strălucesc pe cupole și minarete, versete uriașe din Coran ard în litere de aur, luminând până departe în noapte. Toate străzile și piețele și casele strălucesc ca lumina zilei, pretutindeni muzică îmbătătoare, plăcere exultantă.

Iar acolo, în spatele acelor mii de obloane închise care nu îngăduie nici unui necredincios să privească prin ele…

Și acolo în acele chioșcuri, ale căror acoperișuri, împodobite doar cu flăcările semilunei, depășesc zidurile grădinii…

Allah kerim![1] Dumnezeu e mare și lumea sa are o frumusețe de vrajă.

Aerul e atât de moale, atât de cald, atât de îmbălsămat! Adie dinspre țărm, a sărutat atâtea buze trandafirii, s-a jucat cu atâtea bucle desfăcute, a băut atâtea sunete dezmierdătoare de iubire. În suflarea lui tremură și arde dorul după cea mai dulce taină a creației, dorul de frumusețe.

„Enfant, si j'étais roi, je donnerais l'empire.“[2]

Niciodată cântecul tânărului francez n-a sunat mai frumos ca acum, pe undele scânteietoare ale Bosforului, sub cerul adânc, strălucitor auriu al Orientului, în noaptea pătrunsă de plăcere, sfințită de plăcere a Ramazanului.

Niciodată mai frumos ca acum, căci el privea la stelele întunecate din ochii Frosincăi.

„Pour un regard de toi!“[3]

O rază aprinsă țâșnește, dar nu din cerul îndepărtat, și se prăbușește în apa rece. Arde venind din sorii întunecați, care povestesc despre raiuri pământești, și arde aici jos, într-o inimă fierbinte, fremătătoare de om.

S-a auzit un sunet clar ca și cum s-ar fi spart ceva.

La marginea caicului fusese un ornament pe care se sprijinise mâna englezului. „Trebuie să fi fost foarte putred“, a spus el zâmbind. Dar când și-a ascuns mâna sub pled, am văzut picurând un strop întunecat.

---

1. Tc., „Allah e generos!“
2. Fr., „Copile, de-aș fi rege, imperiul eu l-aș da“.
3. Fr., „Pentru o privire a ta!“

Am rugat-o pe mama Frosincăi să ne cânte un cântec grecesc.

„O să vă cânte fata mea“, răspunse ea zâmbind.

Domnul de S. se alătură și el rugăminților mele. Doar englezul tăcea, privind liniștit și rece la undele pătrunse de strălucirea stelelor, care ne legănau caicul.

Era un adevărat fiu al Albionului, drept și semeț ca stâncile țărmului britanic, și la fel de neclintit, în pofida furtunilor și a brizanților.

Tot atât de rece, de semeț privise și atunci când aflase vestea că fratele său, unicul său frate, pe care îl iubea mai mult ca pe oricare alt om de pe pământ, își găsise în India o moarte chinuitoare și lipsită de glorie. Câteva luni mai târziu, am descoperit pe fața sa frumoasă, marmoreeană, o linie fină pe care până atunci nu o mai văzusem.

Frosinca a șovăit o clipă, apoi s-a întors spre apă și, sprijinindu-se de bordul caicului, a început să cânte.

La început foarte slab, foarte încet, abia auzit. Dar treptat sunetele se amplificară; argintii, pure, se rostogoleau peste apă, urcau ca trilul puternic al ciocârliei, ca plânsul privighetorii, jubilând, chiuind, fremătând de durere fericită.

M-a copleșit ca un vis. M-am revăzut pe coverta pustie, în noaptea tăcută, întunecată. Valurile îmi azvârleau mărgăritare de spumă în față. Iar lângă mine flutura un burnuz alb, fluturau bucle negre. Lângă mine, aplecată peste bordul vaporului, frumoasa fată greoaică cânta melodia pe care cu puțin timp în urmă, stăpânită de presimțiri, cu pieptul fremătând, o învățase de pe buzele mamei ei.

Dintr-o copilă încântătoare devenise o fecioară încântătoare. Ca și altădată privirea îi tremura plină de dor și presimțiri; dar din adâncurile ei țâșnea acum o rază înflăcărată care pe-atunci nu sălășluise în acești ochi.

„Poson glikis!“

Cum se legănau sunetele, cum se balansau în dulce plăcere!

Tânărul francez alunecase pe jumătate jos, așa încât stătea aproape pe covor, la picioarele cântăreței. Eșarfa ei atârnândă îi atingea părul, buzele lui îi atingeau faldurile hainei.

Continua să stea cu fața întoarsă spre valuri.

*„Sas agapo!“**

Și-a întors capul spre caic – iar ochiul ei era luminat și învăpăiat de ochiul tânărului care îi stătea la picioare.

O strălucire de vrajă se ridică de jur împrejur, de la cupolele și minaretele templului lui Allah, de la crenelurile palatelor, de la acoperișurile chioșcurilor. Strălucire de vrajă radiază ochiul omenesc atunci când prin el vorbește o inimă în care iubirea a scris cu litere de foc cântarea cântărilor ei.

„Sas agapo!“

Allah il Allah! Dumnezeu e mare și lumea lui e frumoasă!

---

* Te iubesc.

APELE DULCI

Bairamul încheie Ramazanul, Paștele turcilor, cu prilejul căruia oamenii se felicită, își fac daruri și se despăgubesc de lunga abstinență. Abstinența din zilele care au trecut; nopțile de Ramazan sunt perioada în care Șeherazada renaște și înaintează cu întregul ei alai întrupat peste pământul moslimilor care, învăluit în mireasmă și strălucire arzătoare, o salută pe regina Răsăritului.

Nopțile de Ramazan îmbată și vor să fie trăite în beție. Cine le ridică puțin vălul spre a fi văzute de cei treji greșește și față de unii, și față de alții.

Altfel stau lucrurile cu sărbătoarea de Bairam, care suportă foarte bine să fie descrisă.

Centrul acesteia este parada de Bairam. Între Serai[1] și moscheea lui Ahmet, trupele turcești se așază în șir, în măsura în care o îngăduie străzile foarte înguste în anumite locuri. Piețele sunt pline de curioși. Un sunet de trompetă și o bătaie de tobă anunță din „Înalta Poartă“ a Seraiului începutul procesiunii. Mai întâi apare un ceauș cu un baston ferecat în argint, cu lanțuri de argint. El face cunoscută porunca: nimeni să nu cuteze a-l privi pe sultan. Urmează alți ceauși și cavași înarmați. Apoi sunt aduși caii padișahului, al căror harnașament strălucește de aur și nestemate. O impresie de bogăție face și alaiul ofițerilor, ale căror haine, pantaloni și tunici albastre sunt brodate cu risipă de aur. Lor le urmează, de asemenea după rang, în linie ascendentă, înalți funcționari civili, în caftanele albe ca

1. Palatul Topkapî.

zăpada ale muftiilor, la urmă, marele vizir. Apoi se aduc din nou câțiva cai ai sultanului, patru din cei mai prețioși pe care acesta îi posedă. Pietrele nestemate care împodobesc un singur cal într-o asemenea zi sunt evaluate de la unul până la două milioane de piaștri (între patruzeci și optzeci de mii de taleri). În fine, sclavi ducând cădelnițe cu tămâie, urmați de gărzile de corp, purtând arme arhaice, anunță apropierea sultanului. Prin mărimea și mulțimea diamantelor sale, calul sultanului pune în umbră iepele care l-au precedat. Padișahul însuși poartă o tunică neagră, închisă până-n gât; fiecare nasture e un mare briliant a cărui valoare ar fi suficientă pentru a transforma un cerșetor într-un rentier. Presărată cu diamante este și mantaua de culoare închisă a sultanului; o pană înaltă de două picioare, alcătuită din aceleași pietre, prinsă de o agrafă mare cât palma, i se leagănă pe fes. Garda de corp, militari de linie și funcționari călare încheie alaiul solemn, cu care padișahul se duce la moscheea Ahmet. Tot la fel se și întoarce. La prânz parada se încheie, dar sărbătoarea continuă trei zile.

Cui îi place să privească briliante nu are un prilej mai bun decât acest cortegiu. Doar Orientul poate oferi priveliștea unor astfel de comori.

Printre privitori l-am remarcat pe domnul de S. Potrivit obiceiului său, el se interesa prea puțin de parada strălucitoare, în schimb căuta cu atât mai zelos să prindă privirea aruncată de ochii negri a vreunei frumuseți dreptcredincioase, care din harabaua[1] ei, staționată în piața din fața moscheii, urmărea cortegiul.

În ultima vreme fuseserăm adesea împreună și ne cunoscuserăm mai bine. De astă dată trecuseră însă câteva săptămâni fără să-l văd. Acum îmi aduce invitația prietenilor mei din Elada de a-i însoți într-o călătorie la Apele Dulci.

În apropierea castelului imperial Kiahatkhane, străbătută de râul Kiahatsu[2], se află o vale renumită, vizitată de numeroși străini și moslimi. Pictorii și poeții își găsesc în Valea Apelor Dulci o neistovită sursă de inspirație.

---

1. Trăsură fără arcuri.
2. Kiahathane Su, unul din cele două râuri care se varsă în extremitatea dinspre uscat a Cornului de Aur.

„Am să vă părăsc fermecătoarei noastre zeițe din Elada."

„De ce?"

„Din cauză de idolatrie. Gândiți-vă la parada de Bairam și la zâna în *feregeaua* albastră."

A început să râdă. „Să vă răspund prin cuvintele poetului meu preferat?

L'amour est tout, – l'amour, et la vie au soleil
Aimer est le grand point, qu'importe la maîtresse?
Qu'importe le flacon pourvu qu'on ait l'ivresse?[1]

Firește, iubești etern, dar obiectul se schimbă; femeia e o enigmă frumoasă, a cărei dezlegare îl preocupă pe orice bărbat – până ce o găsește, și uneori pentru nu prea multă vreme."

„Și căsătoria?"

„Căsătoria! Vreți să vă vedeți concepțiile romantice, medieval-trubadurești întrupate în căsătorie? Căsătorie! După cum spune lordul Byron, cel mult experimentat, ea se naște din iubire ca oțetul din vin; este o băutură liniștitoare, dar fadă și nu prea plăcută la gust, care cu timpul se acrește. Dacă Laura ar fi devenit soția lui Petrarca, acesta nu și-ar fi petrecut viața scriind sonete, iar Dante, după cum ne istorisește în *Vita nuova*, a schimbat toată viața doar câteva cuvinte indiferente cu Beatrice."

„Desigur, poeții, a căror profesie este de a ridica scara lui Iacob, ce unește cerul cu pământul, lasă pana din mână atunci când eroii lor se căsătoresc. Și totuși latura cea mai importantă a misiunii lor ar fi aceea de a transfigura căsătoria în conștiința contemporanilor lor. Cine să creadă în existența paradisului, către care tinde nostalgia iubirii, dacă poeții se îndoiesc de ea? Și paragrafele din crezul inimii se aseamănă cu boabele de mărgean dintr-un șirag de mătănii: dacă una singură se desprinde, toate îi urmează."

„Și oare, răzlețite, boabele de mărgean sunt mai puțin frumoase? Este iubirea mai puțin fermecătoare pentru că se

1. Fr., „Iubirea este totul, iubirea și huzurul / Iubirea este țelul, iubita ce contează? / Ce mai contează sticla atunci când ai beția?" (Alfred de Musset, *La coupe et les lèvres*).

schimbă ca lumina soarelui, ca florile care înfloresc și ca primăvara?“

„Sunteți un adevărat fiul al vremii noastre, în care te căsătorești cu o femeie, trăiești cu alta și te iubești doar pe tine.“

„Al vremii noastre! Aparțineți oare adepților unei epoci de aur trecute, care cred că tot ce ne supără astăzi pe-atunci nu exista? În Evul Mediu, la care se face atât de des referire, femeile au stabilit prin sentință judecătorească faptul că iubirea nu poate exista în căsătorie. Hotărârea memorabilă din acea vreme, în care se înființaseră tribunale pentru verdicte în chestiuni de iubire, sună astfel textual în acel *code d'amour* care ne-a păstrat-o: „Poate să existe adevărata iubire între soți? Noi răspundem și explicăm că iubirea nu-și poate extinde drepturile asupra soților. Dacă iubiții se împacă de la sine, nesiliți și fără vreo altă necesitate, soții, în schimb, sunt obligați să-și suporte reciproc voința și să nu-și refuze nimic. Acest verdict, pe care l-am dat cu cea mai mare discreție și după sfatul unui mare număr de femei, să fie pentru voi un adevăr permanent și de nestrămutat. S-a hotărât astfel în anul de grație 1174 [*sic*], în cea de a treia lună a calendelor lui mai. Contesa de Champagne“[1].

„Această hotărâre ar trebui s-o învețe pe dinafară fiecare discipol al lui Don Juan.“

„Don Juan!“ răspunse francezul cu o expresie de durere și amărăciune care contrasta viu cu tonul său de până atunci; „cine l-a înțeles pe Don Juan? Se aruncă anatema asupra lui și se crede că astfel problema e rezolvată. Dar nimeni nu vrea să se gândească că Don Juan a suferit mai mult decât milioane de alți oameni și că el este o altă față a lui Faust, un fiu al lui Ahasverus, asemenea acestuia. Dar Don Juan a murit de mult. El nu a fost mai nefericit decât noi, căci credea. Oare să nu fi găsit printre toate femeile pe care le-a întâlnit nici măcar una singură care să se asemene idealului său? Firește, toate se

1. Citat probabil din *De arte honeste amandi*, cel mai important tratat medieval despre iubirea curteană, datorat scriitorului de limbă latină Andreas Capellanus. Se presupune a fi fost scris între 1184 și 1186. Ed. rom. *Despre iubire*, Polirom, Iași, 2012, ediție bilingvă, trad. de Eugenia Cristea, studiu și note de Anca Crivăț.

asemănau idealului său, în fiecare trăia o rază din divinitatea pe care o căuta, după care tânjea cu toată puterea unei inimi doritoare de dragoste, în a cărei existență pe pământ credea. Toate se asemănau idealului, nici una nu era totuna cu el, și Don Juan pleca mai departe. După ceea ce tânjea el, fierbinte și adânc, tânjim și noi. În ceea ce el credea noi nu mai credem."

În timp ce vorbea, expresia feței i se schimbase complet. Glasul îi tremura imperceptibil.

„Iubiți, și veți crede și în iubită."

„Să cred! Dați-mi cei optsprezece ani înapoi, și am să cred!" strigă cu o patimă pe care nu o observasem mai înainte la el; „În ce să cred? Oare în adevărul cântecului popular german pe care mi l-ați tradus de curând? Oare nu știm de mult, încă de la optsprezece ani, și după nițică experiență în materie de inimi de femei, că iubirea femeii nu este o floare minunată care se deschide prin raza divină, ci o temă de concurs matematic, pentru a cărei rezolvare fericită e necesară multă rațiune rece și multă rutină, și nimic altceva? Cât de rar se întâmplă ca acela care iubește cu adevărat să câștige o inimă; numărul iubiților nefericiți este atât de mare, încât e trivial să vorbești despre asta. Spre a fi iubit trebuie să fii liniștit și rațional, neinfluențat de sentimente, operând cu legi bazate pe experiență, și atunci succesul rareori va întârzia. Există vreun vânător de fuste lipsit de inimă care să nu fi obținut astfel nenumărate triumfuri?"

I-am aruncat o privire al cărei înțeles l-a priceput.

„Vă înșelați. Nu a fost vanitate, plăcere sălbatică ceea ce m-a împins din floare în floare. Fiecare îi semăna, nici una nu era ea, și plecam mai departe."

„Și acum?"

„Și acum?" A tăcut o vreme, apoi a spus fără glas: „Iubesc".

„Grecoaica?"

„Grecoaica."

„Dar ce mai vreți? Doar Frosinca vă iubește!"

„Vă înșelați. O vreme am crezut și eu, dar m-am convins repede de eroarea mea. Era fermecătoare cu mine, dar farmecul trebuia să acționeze asupra englezului dumneavoastră. Despre

mine știa că o iubesc; îi arătasem cu fiecare privire, nu o mai atrăgea. Englezul părea nepăsător față de ea, iar asta o atrăgea, asta îi dădea lui un incalculabil avantaj față de mine. Imaginația nu-i va da pace până ce nu va vedea că acest bărbat, care acum stă lângă ea rece și semeț ca o statuie de marmură, se comportă ca un sclav umil, ca un iubit pătimaș. Dacă el va consimți la această metamorfoză, ea se va plictisi repede. Dar va dura mult. Văd scenele întregii drame desfășurându-se în fața mea și sunt silit să rămân un spectator pasiv. Dacă n-aș iubi-o pe grecoaică, aș contesta locul ocupat de masca englezului în imaginația Frosincăi cu o mască tot atât de puternică, spre pildă aceea a lui Don Juan, a heruvimului căzut, cu oarecare *odeur* de Lucifer; pentru un bărbat care a sfărâmat o sută de inimi, inima celei de-a o sută una bate înainte de a-l fi văzut. E atât de dulce să ridici un înger căzut, – și e atât de dulce să vezi la picioarele tale un bărbat pe care zadarnic o sută altele au încercat să-l înlănțuie. Dați unui bărbat toate avantajele sexului său, și cea mai puțin fermecătoare dintre fete îl va disprețui totuși de îndată ce va fi încredințată că nici o altă femeie nu-l va fi iubit."

„Sunteți amar și nedrept."

„Amar, dar nu nedrept. Iubesc, iubesc atât de nebunește, încât aș vrea să-mi râd de mine însumi din pricina acestei boli. Dar agerimea privirii mele spirituale nu a slăbit din această pricină. Știu prin ce mișcări de șah aș putea câștiga inima Frosincăi, dar cine vrea să joace șah nu trebuie să stea sub stăpânirea tiranică a propriei sale inimi, nu trebuie să iubească!"

A tăcut, privind în gol.

Avem o știință capabilă să descifreze pergamente vechi – oare arta de a înțelege scrierea misterelor vieții noastre să fie mai puțin vrednică de a fi cercetată?

Un incident a împiedicat atunci partida plănuită. A avut loc abia câteva săptămâni mai târziu.

Dis-de-dimineață, pentru a nu suferi de căldura soarelui, ne-am întâlnit la părinții Frosincăi. Dar domnul de S. n-a venit. Nu mai fusese văzut la ei de două zile.

Cele două doamne au mers cu trăsura, noi am mers călare pe lângă trăsură. Englezul se afla tot timpul în partea în care

ședea mama Frosincăi, și am observat că frumoasa fată arunca din când în când priviri nerăbdătoare spre el.

Excursia noastră înainta încet; drumul care duce la Valea Apelor Dulci este hurducăit și dificil.

La început, peisajul n-a fost prea atrăgător și variat; dar cu cât ne apropiam de ținta călătoriei noastre, cu atât mai încântătoare devenea priveliștea.

În sfârșit, am ajuns. Impresia făcută de vale era surprinzătoare.

Închisă din toate părțile, împodobită cu pădurici de platani uriași, cu dumbrăvi de chiparoși întunecați, traversată de Kiahatsu, ale cărui unde limpezi șerpuiesc ca o bandă argintie în jurul pășunilor de un verde luxuriant, înmiresmată de iasomie și portocali, boltită de cerul albastru închis și totuși atât de auriu al Constantinopolului, ea oferea o imagine care l-ar fi captivat pe orice pictor.

Dar peisaje pitorești pot fi zărite pretutindeni în jurul Constantinopolului.

Iată, acolo, sub copacii umbroși se înalță reședința de vară a marelui stăpân, în a cărui curte exterioară coloanele de apă ale fântânilor țâșnesc în văzduh spre a-și risipi apoi cu generozitate pe suprafața verde podoaba briliantelelor strălucind în soare. Aici în față, luminează, bogat aurit, un chioșc de marmură albă, între ale cărui coloane ferestre uriașe de cristal reflectă strălucirea dimineții însutit intensificată. La acel capăt de-acolo, pe jumătate năpădit de verdeață, ruinele de la Kara Agatși amintesc de vremea în care acest palat mai era încă una din reședințele favorite ale sultanului, ale acelui sultan a cărui sabie încovoiată, atunci când zbura din teacă, dădea legi națiunilor[1]. Acum zidurile sunt crăpate și năruite, fântânile arteziene secate; buruienile invadează podeaua acoperită cândva de covoarele moi, bogat colorate, din Persia. Prin spațiile pustii se aud șoaptele cântecului lui Uhland despre blestemul cântărețului[2].

---

1. Soliman Magnificul, supranumit „Kanuni" („Legiuitorul").

2. E vorba de balada lui Ludwig Uhland *Des Sängers Fluch* (*Blestemul cântărețului*), în care un tiran ucide fără motiv un tânăr muzicant

Valea Apelor Dulci este împodobită de palate tronând în ruină; dar Stambulul e bogat în palate de tot felul.

Frumusețea specială prin care această vale îl uimește mai întîi pe orice străin, apoi îl atrage și-l captivează se datorează oamenilor.

Varietate mai bogată, grupuri mai diverse, o viață mai vie cu greu ai putea găsi în altă parte. Valea Apelor Dulci este pentru Constantinopol și pentru locuitorii săi ceea ce Piața San Marco e seara pentru Veneția.

Acolo, pe un covor mare, întins pe iarbă, stau ghemuite turcoaice, cu fața acoperită de *iașmac*, învăluite în *feregele* largi. În fața lor, pe covor, sunt așezați în șir lung papucii galbeni pe care și i-au scos. Beau neîntrerupt cafea, se îndulcesc cu *rahatlocum* și *șekerleme*[1], sporovăiesc și râd. Uneori cade pe spate câte-o *feregea*, dezvăluind o statură opulent strălucitoare; distrată, frumoasa fiică a Orientului nici nu bagă de seamă.

Acea greoaie *araba*, care staționează în piață, nu a fost părăsită de locatarele ei. Îmbrăcate în văluri albe, în mătăsuri unduitoare, ele tronează pe locurile lor înalte care le îngăduie să-și trimită până departe privirile arzătoare – și să fie văzute până departe. Un tânăr apusean se apropie de ele și le privește cu obrăznicie în ochii întunecați. Cea mai apropiată îi varsă în față conținutul fierbinte al ceștii de cafea pe care o ține în mână, iar el se retrage în hohotele de râs ale turcoaicelor zglobii. Dacă nu ar fi fost atât de supravegheată, adepta Profetului l-ar fi lăsat bucuroasă pe ghiaur să-i vadă gura, de pe care, ca să poată sorbi băutura Levantului, a trebuit pentru o clipă să tragă vălul alb ca zăpada; să-i vadă gura frumoasă, poate chiar mai mult.

Iar acolo, unde sunt deschise *kavakhane*-ele, dughene de scânduri, cu pereți de sticlă și acoperiș de șindrilă, cu lavițe de-a lungul pereților, atât înăuntru, cât și afară, cu ligheanul mare plin de cărbuni pentru aprinderea pipei și fiertul cafelei

---

și în care blestemul proferat de însoțitorul celui ucis se împlinește: castelul și locurile din jur se prăbușesc în ruină și uitare. A fost scrisă în 1814.

1. Tc., „bomboană“.

– acolo stau ghemuiți, riguros despărțiți de femei, turci bărboși, ținând în mână țeava lungă de Ortaköy, din lemn de iasomie, împletită artistic cu paie de orez, sau muștiucul de chihlimbar de la furtunul narghilelei de lângă ei, strălucind de stele aurii și semilune. Tutunul îl poartă la ei, într-un săculeț din muselină de Lahore brodat cu aur, din mătase sau catifea colorată. Conținutul micului cap de pipă e repede fumat, și strigătul scurt *„ateș!"* (foc la pipă) se aude neîntrerupt, singurul sunet care le întrerupe tăcerea visătoare.

Celălalt grup de asemenea tace. Stau liniștiți, își învârtesc *tesbih*[1]-ul, ale cărui nouăzeci și nouă de mărgele din chihlimbar, sidef, lemn de trandafir, aloe sau santal sunt împărțite în trei secțiuni de trei mărgăritare alungite. Dar ei nu se roagă, spunând *teșehhüt*-ul (mărturisire de credință) a cărui recitare, împreună cu respectarea a cinci ore zilnice de rugăciune, pelerinajul la Mecca și milostenia constituie cele cinci taine ale religiei lor. Ci ascultă cuvintele unui povestitor de basme, în ai cărui ochi scânteiază imaginile pe care gura lui le descrie. Dar nici o trăsătură a feței lor nu lasă să se bănuiască încordarea naivă cu care urmăresc povestirea.

Aparent la fel de nepăsători stau și turcii de-acolo, ghemuiți în jurul scamatorului indian care, fără nici o pregătire și fără scule, înghite cărbuni aprinși sau lasă să-i alunece dintr-o mână într-alta bile de fier înroșite în foc. Acum ia un *cimitar**, își bagă vârful lui în gură și-l face încet să dispară. *„Allah kerim!"*, murmură un moslim bătrân, dar trăsăturile spectatorilor rămân nemișcate.

În apropierea platanilor întunecați sunt întinse corturi, în care se vând patiserii, cofeturi și șerbet. Băieți de greci, frumoși, obraznici, umblă de colo-colo prin fața corturilor și se plimbă uneori printre grupurile de moslimi.

„Muhalibidși!" „Buț dșibi!" răsună strigătul ascuțit al negustorului de cofeturi și înghețată. Între toate astea, scârțâitul viorii scripcarului care însoțește o piesă de teatru jucată de

1. Tc., „mătănii", „rozariu".
* Sabie mai lată jos, terminată cu un vârf ascuțit.

comedianți evrei. Podiumul este iarba verde, culisele, iasomia și tufa de trandafiri, sufitele sunt dăruite de cerul strălucitor, de un albastru închis. Dar iasomia și trandafirul se retrag feciorelnic pentru ca buzele impure ale măscăricilor să nu le atingă cu suflarea lor.

Allah kerim! Soarele său luminează atât peste lucrurile nobile, cât și peste cele de rând.

Alături se odihnește o societate din Pera, ușor de recunoscut după costumul apusean. În ceaun fierbe pilaful. Răstimpul până la masă e scurtat de un tânăr care, stând în mijlocul cercului, cântă în acompaniament de chitară o melodie populară din îndepărtata lui țară. „Cea care-mi place e Änchen din Tharau!“ Și privirea lui duioasă atinge în treacăt un chip trandafiriu și o pereche de ochi care se uită la el cu sfială.

Sunt germani! Cu ce farmec minunat mă mișcă sunetele, care mi-au lipsit atâta vreme, ale acestei limbi bogate și adânci!

Grup lângă grup, tablou lângă tablou.

Aici, acești bărbați cu trăsături expresive, energic desenate, aici, aceste fete și femei cu tenul ușor măsliniu – ce vie e mișcarea lor, ce pitorească scena, ce repede curge torentul lor de vorbe! Dar torentul e muzică, limba lor e limba lui Ariosto. Iată, acum se ridică una din ele, înaintează până la mijlocul covorului întins pe jos, își prinde castanietele de degetele mari, delicate, ale mâinilor. Apoi ridică grațios brațul stâng până la înălțimea capului, buzele îi surâd ștrengărește, lemnul de abanos răsună într-un joc neastâmpărat, fata înaintează, plutind, câțiva pași, rămâne pe loc, dansează ispititor, mișcându-se înapoi. Încă o dată înaintează, plutind, câțiva pași, se oprește, ascultă cu căpșorul aplecat – își ascultă oare bătăile trezite ale inimii? Castanietele sună într-un tempo tot mai rapid, pieptul îi freamătă, capul se ridică, ochiul aruncă flăcări – apoi se retrage, dansează alergând în cerc, cu capul pe jumătate întors, ca și cum i-ar fi imposibil să nu privească în urmă. Acum nu mai poate înainta, acum se oprește, trupul frumos se arcuiește pe spate ca și cum s-ar teme, mâinile întinse, pe jumătate apărându-se. Membrele îi tremură, în mâna ei castanieta tremură și freamătă. O sperie vreun dușman nevăzut? Pieptul îi tresaltă de emoție. Apoi

brațele i se lasă încet în jos, trupul i se îndreaptă, privirea își pierde expresia de spaimă. Castanietele sună încet, abia se aud, apoi mai puternic, tot mai puternic. Obrazul i se rumenește, buzele încep să zâmbească, un zâmbet de exaltare sacră. Se apleacă în față, ochiul îi aruncă flăcări, membrele îi tremură, mai repede, tot mai repede devine tempoul muzicii – își ridică brațele, fața îi strălucește, buzele ei șoptesc vorbe de neauzit, se lasă în genunchi cuprinsă de o vlăguire fericită.

„Brava, bravissima!“ Un bărbat tânăr se avântă, o ridică, o duce înapoi la locul ei și i se așază la picioare, pe iarbă. Ochiul lui privește aprins în sus, spre ea, fierbinte ca soarele la Neapole, buzele lui îi apasă vârfurile degetelor albe care tremură sub sărut.

Mai departe!

Un turc cu un turban uriaș și cu o barbă majestuoasă fluturând în vânt trece pe lângă noi. Își ferește cu grijă privirea spre a nu atinge fețele doamnelor noastre care, fiind fără văl, sunt pentru adeptul islamului o grozăvie. Oriunde îl poartă pașii, dă peste tot numai de necredincioși. De ce îi rabdă Allah în țara adepților săi? Va afla când Mahomed îl va scoate din mormânt, trăgându-l de moțul pe care din acest motiv foarfecele trebuie să i-l cruțe la tuns. Până atunci – *Mașallah*! Facă-se voia lui Dumnezeu!

Cine sunt acești oameni care la sunetul cimpoiului sar ca nebunii? Nu-i recunoști pe bulgari în cojoacele lor?

Dar sunetele care îmi ajung acum la ureche? Se adună oare toate amintirile aici, în această vale? Aceste sonorități, atât de catifelat jeluitoare, atât de dulce tânjitoare, apoi din nou puternice și chiuitoare, vuitoare și furtunoase, ei sunt, bărbații oacheși a căror vioară insuflă vise atât de dulci, o plăcere atât de îmbătătoare, un imbold atât de sălbatic de luptă! Ei sunt, țiganii! Iar acolo, acea copilă plină de o grație sălbatică, în splendoarea îmbobocită a formelor, soră a Aniței!

Mai departe, mai departe!

Frosinca se oprește însă și rămâne pe gânduri. „Mi se pare că parcă am mai auzit în visele mele astfel de sonorități. Traduceți-mi melodiile astea, ca să le pot cânta.“

Și-a îndreptat asupra mea ochii mari, întunecați.

Un burnuz arab, bogat în falduri, alb ca zăpada, îi cuprindea întreg trupul și îi acoperea capul, peste care trăsese gluga mantalei în așa fel încât îi rămăseseră descoperite doar fața și câteva șuvițe din părul ei bogat. Dacă i s-ar fi propus această toaletă unei parizience, ar fi socotit-o foarte îndrăzneață; dacă însă ar fi văzut formele impecabil de pure ale chipului Frosincăi, tenul de o claritate străvezie, a cărui nuanță închisă părea să câștige în frumusețe singulară prin montura orbitoare, în fine, impresia generală fermecătoare a imaginii, atunci ar fi socotit această toaletă inspirată de geniul feminin.

„La ce vă gândiți?“ mă întrebă Frosinca, într-o atitudine picturală, sprijinindu-se de o coloană de marmură surpată și privindu-mă cu zâmbetul ei fermecător.

Fermecător, dar farmecul trebuia să acționeze asupra englezului de lângă mine. Eu eram succesorul absentului domn de S.

„Mă gândesc plin de durere că poate vreți să vă reîntoarceți pe piedestalul pe care l-ați părăsit ca să umblați o vreme printre noi“, am răspuns, arătând piedestalul de marmură.

„O statuie de marmură!“ exclama ea, „dar eu urăsc statuile.“

„Ar trebui să le iubiți.“

„De ce?“

„Sub privirea dumneavoastră marmura s-ar însufleți atunci și n-ar mai exista statui.“

Frosinca a roșit și s-a întors să plece.

Prietenul meu mai rămase o clipă pe loc. Când se crezu neobservat, se aplecă repede și ridică de jos o tulpină de iasomie. Mâna Frosincăi se jucase cu ea înainte de a o lăsa să cadă. „Nu știți nici dumneavoastră nimic de S.?“ l-am întrebat când am rămas pentru o clipă singuri.

„E un nebun“, răspunse el rece, „și m-a jignit. Motivul nu-l știu nici azi. Când s-a petrecut incidentul, dumneavoastră erați în Asia Mică, altminteri v-aș fi chemat să mă asistați.“

„O partidă de plimbare cu barca! Cine dintre dumneavoastră vâslește mai bine?“ a strigat tânăra grecoaică, apropiindu-se de noi.

Fluviul era plin de bărci, aparținând tuturor națiilor. Caicuri mici de numai două persoane se aflau la mal, în imediata noastră apropiere. Tatăl Frosincăi găsise un cunoscut cu care se adâncise într-o conversație vie. I-am ajutat soției lui să se urce într-una din bărci, englezul s-a suit alături de Frosinca într-alta.

„O cursă de întrecere!“ exclamă Frosinca, însuflețită de o plăcere poznașă.

Caicurile zburau ca săgeata peste apa argintie a Kiahatsu-lui.

Ce-i asta? Un strigăt slab, caicul în care vâslește prietenul meu se răstoarnă. Mama Frosincăi pălește – dar, iată, deja Frosinca iese la suprafață, cu brațe puternice, englezul o ridică pe frumoasa fată, acum are pământ sub picioare, o duce încet la mal și o așază jos.

Nimeni nu observase incidentul. Caicul se răsturnase la un cot al fluviului, unde malul era acoperit de tufișuri dese.

Tânărul englez era membru al clubului de yaht din Londra. Nici un barcagiu nu vâslea mai bine ca el.

M-am gândit la acel grande spaniol care a invitat cândva la un bal perechea regală și și-a dat foc palatului spre a o putea salva pe regină din flăcări.

Frosinca devenise tăcută și visătoare. Expresia feței ei mi-a amintit de acel ceas în care asculta, stăpânită de presimțiri, cântecul mamei sale.

Prietenul meu vorbea puțin. Dar timbrul glasului său avea un sunet nou, care nu mi-a scăpat. Această coardă a sufletului său o auzeam acum pentru prima oară răsunând.

Începea o nouă filă în destinul unei vieți. Cum avea să se încheie? *Inșallah!* Domnul să fie milostiv cu el!

Veneau trăsuri după trăsuri, grup după grup umplea Valea Apelor Dulci.

„Muhalibidși! bidși! bidși!“ „Ateș!“ „Buț dșibi!“ „Soguk su!“ Între timp se aud sunete de cimpoi și vioară, de țambal și *darbuka*[1], un zgomot asurzitor.

Prin învălmășeala de trăsuri, cai și oameni abia poți să-ți faci loc.

---

1. Tc., „tumbec“, „tabla“.

În fine, am ajuns la trăsură și la caii noștri.

Am vrut în aceeași seară să-l caut pe de S., dar s-a ivit ceva care m-a împiedecat.

M-am dus ziua următoare. Era întins pe pat, foarte palid, dar aparent foarte calm.

„Așa se întîmplă“, spuse el cu un sarcasm glacial, „atunci când îți trădezi principiile. *Le ridicule ne tue plus*[1] – altminteri acum n-aș mai trăi. Am avut un fiasco jalnic cu debutul meu involuntar în dragoste à la Werther[2]. Iar fericitul meu adversar pleacă astăzi la Atena – firește, nu singur.“

„De unde știți?“

„Tocmai am auzit. Dar îl plâng. E prima lui experiență, și pe prima o simți vreme îndelungată. Probabil că s-a gândit la ea când ne-am aflat unul în fața celuilalt, căci a țintit foarte prost. Dacă aș fi fost în locul lui aș fi procedat mai bine.“

---

1. Fr., „ridicolul nu mai ucide“.

2. Aluzie la iubirea romantică, încheiată tragic, a personajului lui Goethe din romanul *Suferințele tânărului Werther* (1774).

CLEOPATRA STAMBULULUI

Femeile din Orient sunt sustrase privirilor prin ziduri misterioase, prin văluri de nepătruns, dar în nici o țară din lume puterea femeilor și influența lor asupra destinului popoarelor și asupra oamenilor nu este mai mare ca în Răsărit. Așa a fost în vremuri vechi, așa este și acum. Căderea șiiților, această primă mare sciziune în rîndul adepților lui Mahomed, de unde se trage? Aișa (numită și Aieșa), sclava preferată a Profetului, a jurat să se răzbune pe Ali, pentru că acesta se îndoia că în noaptea în care ea se pierduse îi rămăsese credincioasă vestitorului lui Dumnezeu. De când datează decăderea împărăției turcești? De când s-a urcat pe tronul califilor Selim, urmașul lui Soliman, după ce mai înainte urmașul de drept la cârmuire, Mustafa, fusese sugrumat sub ochii tatălui său și ca urmare a urzelilor sclavei preferate a acestuia, Churrem – numită Roxelana de istoriografii apuseni. Pretutindeni și până mai recent, în timpul campaniei din Crimeea, iar mai apoi până în zilele noastre, influența femeilor traversează istoria turcilor ca un fir roșu, roșu, căci muiat în sânge. Se ascunde ceva neliniștitor în această putere a misterioaselor locuitoare ale haremului; se vede efectul, dar niciodată cauza.

Dacă te plimbi pe străzile Stambulului, poți să întâlnești un echipaj pe care oricine îl cunoaște de la depărtare; de obicei îl împodobește o porumbiță de argint, simbol al nevinovăției; iar, când se apropie, câte un trecător întoarce capul, murmurând un blestem în barbă, altuia i se aprind obrajii și privește lung în urma trăsurii până ce aceasta dispare.

În Orient trăia odată un om bogat. Avea palate splendide de marmură, nenumărați sclavi ascultau de voința lui. Într-o zi, cel mai credincios slujitor al său i se înfățișă și-i spuse: „Stăpâne, m-ai ales dintre toți și m-ai pus paznic peste turmele tale; nu te mânia pe robul tău dacă îndrăznește să rostească o rugăminte prea cutezătoare“. Stăpânul zâmbi și zise: „Ce ceri?“ „Rogu-te cu fruntea la pământ să-ți dai fiica preferată după feciorul meu și astfel să mă preamărești cu raza milostivirii tale înaintea tuturor robilor tăi.“ Pe bună dreptate o numise pe cea pe care o dorea fiica preferată a stăpânului, căci, deși acesta avea multe femei, frumoase ca huriile raiului, și nenumărate fiice, pe nici una n-o iubea ca pe aceasta. Când fruntea îi era înnegurată de griji, un zâmbet al favoritei sale îi alunga norii precum soarele care răsare alungă ceața. Când ochiul său azvârlea fulgere de mânie, o lacrimă a femeii iubite îl făcea blând și dulce ca un copil. „I-a dat o băutură fermecată“, șopteau oamenii. Dar cine se uita în ochii ei negri, cine îi zărea printre cutele vălului buzele pline trebuia să admită că privirea și sărutarea ei vrăjeau mai puternic decât orice talisman. Ce lume imensă zăcea în acești ochi! Se opreau pe de-a-ntregul și plini de căldură ca lumina soarelui asupra privitorului, de parcă ar fi vrut să-i sărute acestuia, spre a-i deschide, toți bobocii sufletului, pentru ca în clipa următoare soarele să se stingă și flăcări sălbatice să se ridice din beznă, căutând și găsind victime pentru moartea prin foc a patimii. Era frumoasă ca roza din Șiraz, căreia privighetoarea îi cântă cele mai dulci cântece ale sale, și era frumoasă ca *belladonna*[1]; dar stăpânul nu vedea în ea decât roza din Șiraz. De aceea cugetă îndelung înainte de a-i spune sclavului său: „Să fie femeia fiului tău!“ Se pregăti o sărbătoare strălucită, sclavi bogat încărcați și cămile o urmară pe frumoasa fiică a Orientului în casa soțului său. Ospățul dură multe zile și toți aduseră laudă mărinimiei stăpânului și arun-

---

1. It., „doamna frumoasă“, numele științific al mătrăgunei (*Atropa Belladonna*). Aluzie la ambiguitatea plantei atât în farmacologie, cât și în imaginarul folcloric: deopotrivă plantă de leac și plantă otrăvitoare, buruiană magică cu efecte erotice și făptură primejdioasă cu puteri supranaturale.

cară priviri pizmașe asupra norocului slugii credincioase. După câteva luni însă se șopteau zvonuri neliniștitoare. Aceste zvonuri ajunseră treptat și la urechile stăpânului. Odată, când fiica lui și soțul acesteia se îmbolnăviră de o boală urâtă, chemă paznicii palatului și puse să fie cercetați. Paznicii tremurau, moartea lor era sigură dacă aveau s-o învinuiască pe frumoasa femeie, al cărei zâmbet era mai biruitor decât toate mărturiile sclavilor. „Stăpâne“, spuseră ei tremurând, „fiica ta e curată ca lumina soarelui, dar fiul slujitorului tău, căruia i-ai dat-o, i-a fost necredincios.“ Peste câteva zile muri deodată bărbatul care ceruse mâna frumoasei femei pentru fiul său. Nici unui medic nu i se îngădui să-i vadă leșul. O uluire neliniștitoare îi cuprinse pe toți. Primul dintre slujitori, cel mai înțelept, cel mai puternic, cel spre care priviseră toți cu nădejde, murise! Avea să-i urmeze fiul său? O atmosferă înăbușitoare de furtună se simțea pretutindeni în țară. Fiul nu murise. Oare soția lui se rugase pentru el, sau mânia se potolise printr-o jertfă atât de mare?

Trecură de-atunci câteva luni. Într-o bună zi, era vară, fiul se afla într-un caic pe Bosfor; un vapor turcesc scufundă caicul, vâslașii, altminteri vestiți prin mânuirea iscusită a vâslelor, săriră în apă și se salvară. Dar stăpânul lor și omul lui de încredere își pierdură viața.

Unde și când s-a petrecut această istorie? Nu știu, – undeva prin Orient, în vremuri de demult.

Povestirea e caracteristică pentru multe concepții proprii Răsăritului, mai întâi în ce privește căsătoria. Tatăl e pedepsit ca fiind principalul vinovat, căci nu fiului, ci lui, pentru fiu, i se dă fata de către părintele acesteia. Este o afacere pe care părinții o încheie între ei și în care copiii nu au nimic de zis, nefiind nici măcar întrebați. Și la ce bun? Oricum, ei nici nu se văd înainte. Cine vrea să judece acest obicei oriental să nu uite că acolo domnește poligamia, motiv pentru care menirea femeii este alta decât la noi. Haremul este o grădină de flori omenești; bogatul se îngrijește de o alegere bogată și frumoasă, săracul trebuie să se mulțumească cu mai puțin. În această grădină el se refugiază când, întors de la treburile sale, caută

odihnă, și se desfată cu mireasma și splendoarea florilor sale, până ce sufletul ajunge să-i fie saturat de plăcere. El se poate îmbăta de mireasma unei roze, poate să-și riște viața pentru ea atunci când frumusețea-i rară îi stârnește închipuirea și simțurile, – dar ea rămâne doar o floare, o ființă subordonată, în ciuda drăgălășeniei sale, niciodată egală în rang cu el. Când moare, ce se întâmplă cu floarea? Coranul tace în această privință. Printre cele 77 639 de cuvinte care îl compun, nici una nu privește viitorul femeilor. Toți autorii (Mahomed nu a fost singurul) ai acestei profund gândite cărți de legi sunt aici de acord. La noi se conferă femeii un rang egal cu al bărbatului, iar poligamia e interzisă; căsătoria are un caracter important, îmbrățișând întreaga viața. Se încheie ea altfel decât la turci? Firește, fără tați, deoarece tinerii noștri de astăzi se pricep suficient de bine la bani și la afaceri ca să nu mai aibă nevoie de nici un sprijin. Nu vreau prin aceasta să laud una sau alta dintre instituțiile Răsăritului, dar „nu avem dreptul să spunem un civilizat: pfui!“

Dacă e să facem însă comparații, ar fi mai întâi de recomandat apusenilor toleranța mahomedanilor.* Îmi amintesc de însutite dovezi în acest sens, pe care în parte le-am trăit eu însumi, în parte alții. Un exemplu își poate găsi locul aici.

Într-o vineri, care, după cum se știe, este pentru mahomedani ceea ce pentru evrei este sâmbăta, iar pentru creștini duminica, m-am dus destul de devreme la Topana spre a-l vedea pe sultan, căci, întrebând la Poartă, aflasem că avea să vină la moscheea de-acolo. În fața cafenelelor deschise stăteau numeroși dreptcredincioși, când pălăvrăgind, când răsucind în tăcere mătăniile; piața, un loc predilect de întâlnire, era destul de plină, dar eu eram singurul purtând însemnele străinilor, jobenul; vedeam de jur împrejur, pînă unde puteam să pătrund cu privirea, numai turbane și fesuri. A trebuit să aștept îndelung, soarele ardea și în curând mi s-a făcut sete. Cu tot respectul datorat moravurilor vecinilor mei dreptcredincioși, n-am

* Cazuri izolate în care fanatismul este artificial stârnit, precum în vremea din urmă, nu probează nimic.

simțit nicidecum pornirea de a mă chinui și eu în cinstea Coranului, așa încât l-am rugat pe proprietarul cafenelei în fața ușii căreia mă aflam, să-mi aducă un pahar cu limonadă. Fără a clipi, mi-a pregătit și mi-a adus ce cerusem. M-am aflat întâmplător în mijlocul unui grup de derviși mevleviți[1], știuți ca fiind foarte zeloși; dar nici o mișcare, nici o privire, nici un cuvânt nu a trădat faptul că i-ar fi scandalizat ceea ce făcusem. Mai târziu am pus să mi se aducă o cafea și narghileaua, dar nici băutul cafelei și nici fumatul nu l-au împiedecat pe un turc bătrân care ședea lângă mine să participe prietenos la o conversație pe care am legat-o cu el, atât cât mi-au îngăduit cunoștințele mele de turcă. Acestui exemplu de toleranță mahomedană cu greu i s-ar putea găsi o paralelă în toate țările creștine. Și acel bătrân care a vorbit cu mine purta pe deasupra turbanul caracteristic „bătrânilor turci". Acoperirea anume a capului nu este lipsită de însemnătate. Mai înainte, orice turc drept-credincios purta acea bonetă rotundă bine-cunoscută, umplută cu bumbac și înfășurată în pânză, în pânză din fire de urticacee sau în tafta; felul înfășurării, așezării și legării turbanului deosebește între ele diferitele pături sociale din Turcia, de la cele mai de sus până la cele mai de jos, chiar și în cazul sculpturilor în lemn sau piatră de pe coloanele sau pietrele funerare. Astfel sultanul purta la turban ornamente prețioase din briliante, precum și trei egrete, marele vizir două, comandanții mai mici doar una, emirii turbane verzi. Deoarece numai mahomedanii au voie să pună acest acoperământ pe cap, fostul sultan, Mahmut, a poruncit ca toți supușii săi să poarte de-acum încolo doar fesul. Intenția lui a fost să topească sentimentul de varietate a credinței în acela de unitate națională, dar rezistența energică a clerului (*ulema*) a sfărâmat voința sultanului, iar turbanul e în continuare purtat de nenumărați oameni.

---

1. Aceștia erau cunoscuți și sub numele de „derviși rotitori", din pricina unui dans ritual cu efecte extatice pe care îl practicau spre a accede la stări suprasensibile. Ordinul a fost întemeiat în 1325 de Jalal al-Din Rumi, unul cei mai cunoscuți mistici persani și islamici, și numit după numele onorific al acestuia, Mawlānā (arab. „maestrul nostru"). Au avut o influență considerabilă în Imperiul Otoman.

În ciuda îndelungatei mele așteptări nu aveam să-l văd de astă dată pe stăpânitorul credincioșilor. Va fi înțeles greșit slujitorul sau se va fi schimbat hotărârea inițială, pe scurt, sultanul s-a dus la altă moschee. Pe punctul de a mă întoarce la Pera, m-am întâlnit pe neașteptate cu un tânăr turc cu care mă împrietenisem de mai multă vreme. Se ducea la Poartă, l-am însoțit și datorez acestei întâmplări prima întâlnire cu o personalitate în multe privințe mai interesantă decât Abdul-Medjid. Însoțitorul meu suferise de curând o mare pierdere, el fusese un favorit al lui Reșid pașa, al acelui bărbat care a fost multă vreme sufletul politicii turcești. Jurnaliștii parizieni l-au numit pe acesta „Domnul Thiers[1] cu fes“ atunci cînd, în 1834, a apărut ca ambasador al Porții în saloanele metropolei lumii. Avea pe atunci 32 de ani; educația lui intelectuală, manierele fine, talentele diplomatice au făcut să fie repede simpatizat la Paris, unde asemenea însușiri sunt prețuite, iar el însuși a manifestat până la moarte o preferință marcată pentru Franța. Iar dacă totuși ulterior a fost principalul susținător al politicii engleze în Orient, acest lucru trebuie pus numai pe seama influenței personale și a excepționalelor însușiri diplomatice ale lordului Stratford[2], a cărui primă întâlnire cu Reșid, acreditat concomitent și ca ambasador pe lângă guvernul lui St. James, datează din acea epocă. După ce Reșid pașa a stat un an la Paris și un an la Londra, a fost rechemat. Pertev pașa, protectorul și prietenul său, de care îl apropiase de timpuriu iubirea comună pentru poezie, i-a scris (traduc textual): „Sunt ministru și fiul meu Reșid e ministru al afacerilor străine. Îl rog să se grăbească să părăsească țara necredincioșilor și să mă caute. Fie ca trandafirii și iasomia prieteniei noastre să înflorească de-a pururi“. Când s-a întors, Reșid l-a găsit mort. Fusese răsturnat de o intrigă din serai. Înaintea sugrumării, recitase cu o seninătate antică versuri făcute de el însuși. Era

1. Louis Adolphe Thiers (1797–1877), om de stat și istoric. Apropierea dintre el și Reșid pașa, la care se referă Kunisch, se sprijină probabil pe abilitatea diplomatică a amândorura și pe rolul important jucat de fiecare dintre ei în politica externă a țărilor lor.

2. Stratford Canning de Redcliffe (1786–1880), diplomat și politician britanic (v. *supra*, n. 1, p. 209).

poet, ca Reșid, ca Fuad pașa[1], ca majoritatea oamenilor de stat însemnați din Orient. Reșid însă a rămas ministru și a câștigat o importanță din ce în ce mai mare, până când, împreună cu lordul Stratford, a devenit pilonul întregii politici a Porții. În continuare istoria sa avea să devină istoria însăși a Turciei. Acum murise brusc. Știam ce pierduse o dată cu el însoțitorul meu și știam că în mod sigur se gândea mult la cel dispărut. Dar nu i-a rostit numele. Orientalul vorbește rar despre lucruri importante; niciodată despre religie față de necredincioși, niciodată despre turcoaicele peste care religia a aruncat vălul. Stând de vorbă cu însuflețire, am ajuns la Galata și de-acolo, peste podul nesfârșit de lung, la Stambul. Pe când voiam să-mi iau rămas bun de la însoțitorul meu, spre a mă reîntoarce, am văzut apropiindu-se un echipaj în care, judecând după servitorimea bogată și după ornamentația lui, trebuia să se ascundă o sultană. Pe acoperiș strălucea, lucrat din argint, un porumbel mare, cu aripile întinse. „Cine vine încoace?“

Însoțitorul meu nu răspunse și se îndepărtă grabnic.

Dacă te plimbi prin Stambul, ajungi poate în apropierea unui palat, în dreptul căruia unii trec cu o figură întunecată, în vreme ce alții privesc nostalgic zidurile misterioase. Porțile sunt închise. Se șoptește că nu sunt așa mereu, că seara se deschid și că multe urme de pași duc spre intrare. Dar dimineața urmele sunt șterse, iar porțile rămân închise. N-are oare acest palat enigmatic nici o ieșire? Ba are una, spre Bosfor. Acest Bosfor este o apă neliniștitoare. Pe spinarea sa netedă se leagănă atât de grațios caicul, iar în lumina soarelui pești strălucitori se joacă în jurul vâslelor; dar din adâncurile sale pescarul trage uneori poveri care rup aproape plasa și pe care el, de cum le zărește, le lasă să cadă din nou pe fundul misterios.

Femeia frumoasă din caleașca pe care o împodobește porumbelul locuiește în acest palat.

Se spune că Cleopatra l-a condus într-o noapte prin toate raiurile pământești pe un pescar care ardea în iubire smintită pentru ființa ei inaccesibilă; frumoasa regină, la care se rugase

1. Mehmed Fuad pașa (1814–1869), om de stat otoman, ministru de externe în mai multe rânduri, mare vizir (1861–1866).

ca la statuia de marmură a unei zeițe, a devenit femeie pentru el, dar dimineața a încremenit din nou în marmură, iar capul lui s-a rostogolit în praf. Există oare vreo soartă mai frumoasă decât aceea de a goli dintr-o singură sorbire pocalul plin de văpaie al fericirii dorite și apoi de a muri? A fi gustat fericirea supremă și a trăi – vai de nefericitul care cunoaște aceste chinuri!

Atunci când o zăresc pe cea mai aleasă perlă a Stambulului, unii întorc capul și murmură un blestem în barbă; dar ei sunt bătrâni și sângele le curge încet prin vine, ca undele unui fluviu care urmează să se verse curând în mare. Ceilalți ard, cuprinși de o fierbințeală îmbătătoare, și farmecul iubirii îi cotropește, dogorâtor și ucigaș ca suflarea mistuitoare a simunului; căci ei sunt tineri.

Vrei s-o vezi? Vino cu mine, este vremea când obișnuiește să iasă.

Coboară cu mine ulițele abrupte care duc de la Pera prin Galata către Cornul de Aur. Aici e turnul Galatei, vrei să urci ca să te delectezi cu priveliștea încântătoare? Dai din cap, preferi s-o vezi? Atunci urmează-mă peste podul uriaș, o imagine fidelă a orașului, care duce șerpuit spre Stambul. Ce îmbulzeală, vapor lângă vapor, caic lângă caic! Și ce furnicar pestriț de costume! Aici un armean cu sucurile lui de fructe, dincolo un turc cu patiseriile lui, printre ei, visând nemișcat, un emir, un urmaș al Profetului, cu turbanul său verde. Iar alături, un grup de femei care se îmbarcă pe un vapor ce pleacă spre Scutari. Pasagerii bărbați stau la o parte, așteptând respectuoși. *Feregelele* colorate flutură, *iașmacurile* albe strălucesc – de ce mă îmboldești mai departe? Vrei s-o vezi? Vino după mine. Se-aude acolo un tropot de cal, negri înarmați gonesc încoace, urmează o caleașcă, vezi strălucind porumbelul de argint în lumina soarelui? Ea este! S-o întâmpinăm în locul în care trăsura greoaie nu poate să urce decât încet drumul abrupt. Acum – vezi unduirile luminoase ale feregelei ei? Și acum iat-o!

Ce trufaș și nepăsător se sprijină de perne, ca și cum lumea ar zăcea biruită la picioarele ei!

Capul îi e învăluit în *iașmacul* alb, tras mult în jos, până pe sub ochi, dar împăturit atât de subțire în jurul gurii și al

bărbiei încât recunoști prin el formele și culorile. Legea cere o acoperire mai severă. Legea! Cât de disprețuitor ar zâmbi acest chip trufaș auzind un astfel de cuvânt!

Ochii ei aruncă flăcări fierbinți, aprinsă de neliniște, privirea îi aleargă încoace și-ncolo. Așa arde cu vâlvătaie în întunecimea nopții stâlpul de foc din craterul imens care înghite victimă după victimă fără să se poată sătura vreodată.

Dorință sălbatică, neîndestulată în privire, gura fermecătoare parcă strâmbată a dispreț, așa zăbovește aici, iscodind în juru-i și zâmbind.

Văzut-ai vreodată forme mai nobile? Ce catifelată și dulce e bărbia delicat rotunjită, ce frumusețe clasică are gura trandafirie! Frumusețe clasică e un cuvânt searbăd, dacă ne gândim la sculpturile reci de marmură a celor vechi, iar apoi privim aceste buze dulci, pline, arzând întunecat! Acum înțelegi cum e cu putință să-ți dai viața pentru o sărutare oferită de aceste buze?

Acum își întoarce privirea spre noi.

Poeții Răsăritului relatează povestea îngerilor Harut și Marut. Ei erau favoriții lui Allah, dar o femeie, Anahid, mai frumoasă decât huriile din rai, i-a împins la cădere. Spre a o avea, ei i-au pus la picioare toată puterea și înțelepciunea lor, dar ea, rece ca diamantul luminos, s-a înălțat la cer, mulțumită cuvintelor talismanice învățate de la îngeri, și a fost strămutată pe Luceafărul de dimineață, unde conduce hora aștrilor, cântând din lira ale cărei corzi sunt raze de soare. Harut și Marut însă, cu lanțuri la picioare, atârnă spânzurați până la Judecata de Apoi în fântâna din Babilon, unde îi învață pe oameni vrăjitoria.

Așa spun vechii poeți.

Dar cine privește în ochii Fatméi știe că îngerii căzuți au fost iertați de Allah și că au părăsit fântâna din Babilon spre a se cuibări în sufletul ei, care e mai frumoasă decât Anahid, și a rosti prin ochii ei vraja talismanică ce îi ridică pe oameni de la pământ în cele șapte ceruri ale lui Mahomed.

Văzut-ai vreodată să se cunune noaptea neagră cu splendoarea flăcărilor? Privește în ochii Fatméi. Atât de adâncă nu este nici fântână fermecata, fără fund, din Babilon, atât de arzător nici iadul, atât de frumos nici raiul.

Tremuri sub privirea ei fugară? Așa tremură toți cei atinși de ochiul ei. Este viață și moarte laolaltă, într-un singur dulce fior; în vâlvătaie de flăcări se mistuie ceea ce a fost până acum eul tău, iar din cenușă se înalță, frumos ca un vis, Phoenixul noii tale ființe.

Urmezi caleașca – oare nu te înspăimântă moartea? Prea târziu, ai văzut-o și strigi cuprins de o beție înflăcărată: „A fi fericit și apoi – a muri“[1].

---

1. Descrierea lui Kunisch pornește, cel mai probabil, de la figura lui Fatmé sultan (1840–1884), fiica favorită a lui Abdul-Medjid I (v. și *supra*, p. 210).

PE MARE

Mare întunecată, cât te iubesc!

Frumoasă ești când soarele se înalță din baia valurilor tale, când peste undele tale suflă aurul lui roșietic!

Frumoasă ești când cerul cu splendoarea stelelor sale, ca și tine de nemărginit, se reflectă în oglinda-ți umedă!

Dar tu n-ai nevoie de soare, de lună și de stele ca să te împodobească.

De câte ori, sprijinit de bord, nu ți-am privit adâncurile! Pe sub undele tale am văzut castelele de mărgean ale nixelor scânteind de mărgăritare, neatinse nicicând de mână omenească. Iar nixele se ridicau la suprafață, cu părul umed împodobit de cununi de trestie și de scoici colorate. Cântau un cântec atât de dulce fermecător, atât de puternic ademenitor – cântecul despre odihna veșnică în brațele lor moi și răcoroase.

Tot ceea ce tulbură limpezimea inimii omenești, grija legată de un lucru sau altul, dorința de a avea un fleac ori altul, tihna deșartă, goana înfrigurată – cum pier toate departe, foarte departe, când pământul dispare din fața privirii, când ochiul nostru nu vede altceva decât valurile întunecate, când urechea noastră nu percepe decât vuietul misterios al mării, sfânta cântare întreită spre lauda nevăzutului.

Iubesc marea și iubesc oamenii care au crescut sub orizontul ei, mai cu seamă pe fiii și fiicele nobile ale Albionului, adevărații copii ai mării. Ei nu orbesc pe nimeni cu sclipiri colorate, cu strălucire amăgitoare, vremelnică. Rece ca stâncile țărmului ei le este suprafața, dar pe dedesubtul suprafeței de piatră pulsează o viață caldă, bogată, de două ori atrăgătoare, de două

ori familiară în severa-i izolare. Cel căruia îi deschid porțile lor de piatră, acela nu se va despărți ușor de ei, iar dacă va trebui să se despartă, lesne nu îi va uita. Iar cine se sprijină pe ei se sprijină de stâncă.

Frumoase sunt fiicele Albionului. Fără prihană este splendoarea armonioasă a făpturii lor, fiece mișcare le e plină de măsură calmă, uniformă, ca aceea a fluxului valurilor. Albe ca spuma mării sunt femeile Angliei, albe și curate și reci ca zăpada – dar sub zăpadă, de ea apărate, de ea încălzite, înfloresc cele mai gingașe flori.

Anglia își are însă „originalii" ei, corcituri bizare pe care pana poeților ei i-a făcut nemuritori. Albionul își are parodiile caracterului locuitorilor săi, parodii vii, binecunoscute. O operă de artă mediocră nu se lasă parodiată, una splendidă, cel mai bine; acestui fapt își datorează celebritatea excentricii Angliei.

Am cunoscut și eu pe unul dintre aceștia.

„Sir, numele meu este ***", mi-a spus, apropiindu-se de mine cu bună-cuviința unui gentleman englez, „nu cred că greșesc presupunând că suntem compatrioți."

O povață de luat în seamă pentru toți cei care se îmbarcă pentru o călătorie mai lungă este aceea de a nu rosti nici un cuvânt înainte de a se orienta cu privire la tovarășii de călătorie. Această povață am urmat-o și eu când m-am suit pe vaporul care urma să mă ducă de la Constantinopol la Smirna, o călătorie pe care o plănuisem de luni de zile și care s-a înfăptuit abia când vremea devenise, s-ar fi zis, prea caldă pentru o vizită în Asia Mică. Am pus să mi se aducă bagajul în cabină, iar eu am rămas pe covertă, uitându-mă spre Stambul până ce acesta a dispărut din raza privirii mele. Voi fi zăbovit îndelung așa, înainte de a băga de seamă că în afară de mine se mai afla cineva sus, și anume un dublu al meu. Costumul nostru era același: ochelari albaștri, pălărie cu boruri late, înfășurată într-o eșarfă albă – turistul experimentat nu călătorește altfel în Orient, tocmai spre a se feri de boli de cap și de ochi. Acela avea de asemenea statura mea, nu vorbea, nu se mișca, privea în fața lui și fuma o țigară. Când a sunat clopotul pentru micul dejun, i-am cunoscut și pe ceilalți tovarăși de drum. Am

auzit conversații însuflețite încă de pe când coboram scările; acolo jos, oamenii se cunoscuseră deja foarte bine. Italiana era puternic reprezentată, ca pretutindeni în Orient; se mai auzeau turca și germana. Bârfe din Pera și Stambul, flecăreli politice de cafenea, observații despre vreme și călătorie se schimbau într-o succesiune plină de spirit. Doi polonezi, vizavi de mine, oameni cu o ținută distinsă, nu participau la conversația generală; schimbau în limba lor maternă opinii privitoare la o lucrare recent apărută despre Balzac. Toți ceilalți, cu excepția unui ofițer turc și a căpitanului italian al navei, erau compatrioți de-ai mei. În Orient nu e cazul să fii mândru de astfel de întâlniri. Pesemne noi, germanii, suntem superiori altora prin faptul că ne pricepem să ne însușim ușor și repede ceea ce ne este străin; oamenii cărora le lipsește înțelegerea mai adâncă a acestui fenomen ne-au făcut aici un reproș, ne-au cerut chiar să renunțăm la multilateralitatea receptivă a spiritului german în favoarea unilateralității cumva încremenite, definitiv închise a altor popoare. În vremuri de luptă așa ceva poate fi util, căci din acea unilateralitate izvorăște ura, noi germanii avem însă prea mult spirit filozofic, prea mare înțelegere și pentru ceea ce ne este străin ca să putem urî de-a binelea alte națiuni. Acei compatrioți însă care locuiesc în străinătate și pe care îi întâlnim în călătorii nu aparțin de obicei celor mai cultivați oameni ai națiunii noastre, iar ceea ce ei și-au însușit nu sunt de cele mai multe ori decât greșelile noului lor mediu, care, adunate cu propriile lor greșeli, dau o sumă frumușică. Căci mai întâi alegi ce ți se potrivește; cine descoperă sâmburele nobil în toate trebuie să fie și el cu deosebire nobil. În Orient, clima însăși are o înrâurire defavorabilă, produce o lenevire a spiritului și a trupului. Conversația noii mele societăți nu mă atrăgea defel, de aceea m-am ferit să spun vreun cuvânt, căci orice călător se află în siguranță atâta vreme cât ceilalți nu știu în ce limbă să se facă de el înțeleși. Dar nu eram singurul mut printre atâția vorbăreți; și dublul meu de pe covertă, care stătea la celălalt capăt al mesei, făcea doar un semn chelnerului ori de câte ori dorea o ceașcă de ceai sau o farfurie așezată mai departe de el. După masă mi-am luat o carte și m-am întors înapoi pe

covertă, în curând l-am văzut și pe celălalt acolo, citind. Așa a trecut ziua și s-a apropiat clipa prânzului. Spre a-mi aduce tutunul trebuia să cobor în cabină; întorcându-mă la locul meu, l-am văzut, în trecere, pe străin aruncând o privire piezișă spre cartea pe care o citeam. Erau operele lui Shelley într-o ediție londoneză. Asta a părut să-i slăbească ultimele îndoieli și, postându-se cât era de lung în fața mea, s-a prezentat. Numele și pronunția mea i-au arătat repede că se înșelase, dar a continuat conversația în engleză, căci, deși dintr-o familie bună, nu știa nici un cuvânt în altă limbă. M-a uimit cum se descurcase astfel. „Foarte bine", a răspuns; „călătoresc deja de patru săptămâni, în drum spre Constantinopol am trecut prin Franța, Germania, Ungaria și am obținut pretutindeni tot ce-am dorit." „Într-un timp atât de scurt, o călătorie atât de lungă?" „Și am văzut totul; acum mă duc la Smirna, poimâine, la patru după amiază, plec la Alexandria, unde trebuie s-ajung duminică dimineață, în jur de șase; acolo am să stau până luni, după care plec la Cairo – aici din păcate ghidul meu mă lasă baltă", mi-a arătat cartea, firește, în engleză, în care citise mai înainte, „altminteri e foarte bun, deși unele lucruri a trebuit să le corectez și să le adaug. Oricum, până pe 16 voi fi din nou la Alexandria, spre a putea pleca la Trieste." Mi-a detaliat cu necruțătoare precizie ziua și ora sosirii și plecării sale spre fiecare loc și de la fiecare loc până la Londra. La Paris voia să zăbovească până la următorul tren. „Cunoașteți deja orașul?" „Foarte exact, am stat acolo trei zile, venind încoace." „E un răstimp scurt." „Dar am văzut tot." Drept dovadă mi-a arătat însemnările agendei sale de călătorie. Cercetase toate piețele, monumentele, muzeele, fusese la șase teatre, la cele mai renumite cafenele și restaurante – „nu valorează nimic", m-a asigurat el, „nici un om din Paris nu e în stare să pregătească un adevărat rosbif" –, nu se lăsase, din principiu, prezentat împăratului[1] și împărătesei, în schimb fusese la două recepții date de familii legitimiste din Faubourg St. Germain. Fără să vreau

1. Împărat era Charles Louis Napoleon Bonaparte (1808–1873), căsătorit în 1853 cu Eugénie de Montijo.

mi-a trecut prin minte o anecdotă care mi se povestise de curând la Constantinopol. La Londra se vorbise odată în societate despre monumentul lui Blücher de la Krieblowitz[1]. Doi frați, care încă nu îl văzuseră, de cum ajung acasă pun să li se facă bagajul, se îmbarcă dimineața următoare la Hamburg, iar către miezul nopții ajung, în fine, la Krieblowitz, îl trezesc pe invalid[2], cercetează la lumina unei lanterne toate laturile monumentului și apoi se întorc așa cum veniseră. Zece zile mai târziu spuneau și ei la Londra: „Am văzut și noi monumentul lui Blücher de la Krieblowitz." „Înainte de plecarea din Londra mi-am calculat planul întregii călătorii", a continuat tovarășul meu de drum, „și până acum el n-a suferit nici o modificare. Doar de nu ne-ar juca vremea vreo festă pe mare!" Am încercat să-l abat de la data sosirilor și plecărilor sale, îndreptând conversația spre unele familii engleze; mi-a detaliat imediat genealogia, gradul de rudenie și încuscrire a lor, în așa fel încât am salutat ca pe un eliberator clopotul care anunța masa. Tocmai voiam să cobor, când s-au auzit larmă și țipete de durere de pe coverta clasei a doua; am grăbit pașii într-acolo și, în mijlocul unor spectatori adunați grămadă, am văzut o femeie încă tânără și frumoasă, în genunchi, încercând să acopere cu trupul ei o fetiță între șapte și opt ani, pe care un bărbat bărbos, plin de furie, o lovea cu o cravașă grea. Toți se uitau fără să intervină, unul singur a sărit și l-a tras înapoi pe sălbatic; acesta s-a întors împotriva lui, a scos fulgerător cuțitul – dar acum au sărit asupra lui marinarii, i-au luat arma din mână și-au dus femeia și fetița într-un loc sigur. Toate aceste s-au petrecut înainte ca eu să ajung lângă acest grup. „Să maltratezi o femeie fără apărare! Ce brutalitate!" a strigat indignat tânărul care sărise atât de cavalerește în apărarea femeii. Era francez. Între timp s-a apropiat încet și gentlemanul meu. „Cei doi ar trebui

1. Gebhard Leberecht Blücher (1742–1819), mareșal prusian cu merite deosebite în războaiele napoleoniene. Din cauza vitezei mișcărilor sale tactice a fost supranumit mareșalul *Vorwärts* (Înainte). A murit în Silezia, la Krieblowitz, oraș al cărui nume s-a schimbat ulterior în Blüchersruh.

2. Probabil este vorba despre paznicul, invalid de război, de la mausoleul mareșalului.

lăsați să se lupte fără cuțit", a observat el, „amândoi pari flăcăi voinici și sprinteni, aș vrea să știu care dintre ei ar ieși învingător."

Incidentul a constituit un obiect de conversație la masă. Am auzit că furiosul era un patriot italian, fugar, cu nevastă și copil; își botezase fetița cu numele țării sale, dar o maltrata pe sărmana Italia zilnic, ceas de ceas, pentru cele mai neînsemnate lucruri. „Mi-e milă de biata femeie", a spus căpitanul; „o cunosc dinainte de a se căsători, a crescut într-o familie bună și nu este cu nimic mai puțin obișnuită decât cu lipsurile la care este supusă acum; și totuși nu face decât să-și consoleze bărbatul care a aruncat-o în această nenorocire." „Datoria oricărei femei este de a împărtăși grijile bărbatului", observă mieros vecina mea, o femeie grasă cu multe mătăsuri foșnitoare și multe lanțuri de aur, și întinse mâna după ficatul de pasăre pe care soțul ei i-l oferea spunând: „Mie nu-mi e milă de o asemenea adunătură; de ce nu lucrează în loc să umble de colo-colo prin lume?" El era, după cum am aflat mai târziu de la căpitan, un croitor bogat din Constantinopol, inițial vagabond german care își adunase în orașul sultanului sutele de mii, mai cu seamă prin afaceri norocoase de proxenetism.

După ce am mâncat, m-am grăbit să mă duc din nou sus. Englezul m-a oprit, oferindu-mi din tutunul lui: „E din Londra, mi-am luat o provizie pentru întreaga călătorie, ca să nu fiu silit să fumez altceva". Am refuzat, mulțumindu-i. „Tot ce am pe mine și la mine este făcut la Londra." „Și banii?" „Desigur." Și-a deschis portofelul, conținea numai bancnote englezești. „Aceste hârtii sunt primite în toate părțile lumii", a adăugat cu un zâmbet plin de mândrie.

Spre a nu fi stingherit m-am dus pe coverta clasei a doua. Acolo sărea voioasă, jucându-se cu mingea, micuța Italia; loviturile păreau uitate, durerile alinate. Mai departe stătea singură la bordul vasului femeia exilatului. Singură și nemișcată, privirea ațintită spre apus. Acolo se afla Italia. Acolo era casa părinților ei, acolo pajiștea pe care se jucase copil fiind, acolo grădina în care visase ca fecioară. Era întuneric pe apă și stelele urcau încet. Valurile fremătau monoton în jurul vaporului. Ita-

lianca stătea în continuare la provă; veșmintele ei ușoare fluturau în vânt, mărgăritare de spumă îi săreau în față, dar ea nu se clintea și privea spre apus. Acum la tine acasă se aprind luminile, părinții tăi bătrâni, frații tăi tineri stau în jurul mesei, dar locul tău rămâne gol, biată femeie! Cum se vor fi gândind plini de grijă și durere la tine, cum se vor fi căinând că nu te poate ajunge privirea plină de dor a iubirii! Ah, iar dacă te-ar vedea! Dacă ar vedea cum acest trup gingaș, a cărui frumusețe îmbobocită ei au păzit-o atât de temător, cum acest suflet gingaș, pe care l-au ajutat cu cea mai mare grijă să se dezvolte, sângerează sub maltratările unui bărbat brutal! Acum fetița, obosită de joacă, se apropie de ea. Era un copil minunat de frumos și mama îl sărută, privindu-și puișorul cu atâta duioșie și mândrie și nădejde, cum o va fi privit cândva și pe ea propria-i mamă! M-am apropiat de grup și-am început o conversație. Venind vorba de un ținut frumos, micuța spuse: „Italia e și mai frumoasă. Mamă, când ne întoarcem înapoi în Italia? Tata nu vrea să-mi spună și mă bate dacă-l întreb“. Tânăra femeie roși, amintindu-și de scena care avusese loc. „Soțul meu e foarte bun, sunt perioade în care e blând și drăguț ca un copil; dar nenumăratele persecuții la care a fost supus, exilarea din țara sa și eșecul străduințelor sale nobile pentru umanitate l-au umplut de amărăciune și l-au făcut iritabil, și apoi face uneori lucruri pe care le regretă imediat, căci de felul lui e foarte, foarte bun.“ Mi-am amintit de versurile unui poet arab care o pune pe o frumoasă femeie de beduin să răspundă astfel la întrebarea dacă urâțenia bărbatului ei nu o supără: „În ochii lui Dumnezeu e frumos, căci sufletul său e nobil, *iar eu îl privesc cu ochii lui Dumnezeu!*“ Splendide cuvinte din care vorbește întreaga dumnezeire a femeii, cea mai frumoasă floare a raiului, dată bărbatului izgonit din Eden spre a-și aminti de patria sa. Iar el ce-a făcut cu ea? M-am gândit la toate acele păpușele pipernicite și dezdumnezeite din saloanele noastre, m-am gândit la toate acele femei degenerate din colibele noastre, căzute în senzualitate brutală, și n-am mai putut să o plâng pe femeia exilatului.

Seara frumoasă a ispitit și pe alți pasageri ai clasei a doua să iasă pe covertă. Un negru, cumsecade ca toți negrii, i-a oferit

Italiei o portocală; „n-am voie să iau nimic de la străini, tata nu-mi dă voie“, a spus micuța, dar s-a lăsat luată în brațe, fără să se sperie de fața lui neagră. În cele din urmă m-a găsit și englezul. S-a așezat lângă mine, cu inevitabilul ghid în mână. Când l-a lăsat pentru o clipă jos, micuța Italia a pus mâna pe el, atrasă de legătura roșie, aurită. I l-a luat imediat înapoi, l-a șters cu foarte mare grijă cu batista și l-a băgat în buzunar. N-am să uit niciodată privirea strălucind de lacrimi pe care i-a aruncat-o micuța; mama nu observase incidentul jignitor. Dar englezul era curat, foarte curat; la el totul trebuia să fie strălucitor și curat ca o monedă proaspăt bătută. Doar spusese despre cei doi polonezi că spre a fi gentlemeni desăvârșiți le mai lipsește curățenia, și asta poate pentru că dinții lor albi nu străluceau atât de orbitor ca ai săi, pe care celebrul urmaș al lui Cartwright de la Londra îi avea sub paza sa.

„Asta-i femeia sălbaticului“, a spus el, punându-și lornionul și examinând-o pe italiancă precum naturalistul un animal rar. „Frumoasă, dar prea slabă; dacă timp de o lună i s-ar da de două ori pe zi rosbif, ar putea ieși ceva din ea. Dar umerii sunt prea înguști, cam cu un țol bun.“ Îmi amintesc cum o dată, la un bal, după ce a fixat-o îndelung pe dansatoarea mea, o frumusețe de șaisprezece ani, un turc s-a apropiat de mine și mi-a spus: „Valorează cel puțin 2 000 de ducați“. „Cine?“ „Dansatoarea dumneavoastră.“ Pe-atunci observația mă indignase, acum îmi părea delicată față de evaluarea făcută de acest bărbat.

L-am îndepărtat de-acolo ca s-o eliberez pe femeia exilatului de privirile sale. Mi-a povestit cum la Londra a fost asigurat că personalul de la „Café Belvédère“ din Smirna se pricepe să pregătească un biftec, dar că el deocamdată nu crede. Despre „Erzherzog Karl“ din Viena se spune același lucru, și totuși biftecul de-acolo nu face mai multe parale decât cel de la „Missiri“ din Pera.

Când s-a lăsat seara m-am întors înapoi pe covertă. Nu merita să dormi, în câteva ceasuri aveam să fim la Smirna. Firmamentul era presărat de stele; atât de mari și de strălucitoare nu-mi apăruseră niciodată. Ca un vis strălucitor se întindea cerul peste lumea adormită, iar pacea lui domnea de jur împrejur pe mare. Și freamătul valurilor mi-a cântat-o în suflet

până ce bătaia inimii mi s-a liniștit, ca ridicarea și coborârea pieptului alb înspumat al valurilor. Și simțămintele s-au prefăcut în sunete, iar sunetele în cuvinte, în versuri germane, de multă vreme primele pe care le compuneam în limba țării mele.

De-atunci de când Domnul din al său rai
Afar' a dat perechea dintâi, fără strai,
Își cântă dorul tristele-i melodii
Și preamărește norocul din vecii.

Căci doar din lacrimi de durere strânse,
Ce dorul de rai necontenit le plânse,
Pe lume poezia s-a ivit,
Un palid reflex a ceea ce-a pierit.

Răsună mereu cântarea veche de dor,
O cântă aprig unul, altul ca-n vis, ușor,
Cu toții în rai au zăbovit,
Cu toții din el au fost izgoniți.

Deliciile raiului toate
Și sorii de foc ai lumilor date
Lumină stinsă-s, viață ce dispare,
De nu le-atinge a iubirii suflare.

Și tot ce-n rai a strălucit,
Supremul bine de inimă dorit,
Ce doar în vis a fremătat,
Iubirea îl poate dărui necurmat.

Și chiar mai mult – voi ce-ați iubit,
Voi știți cu toții de ce v-ați lipsit,
De-aceea voi mâna s-o puneți pe corzi,
Vibrează-n ele trecute vremi de rapsozi.

Și cu fiece sunet ce intonați
Mereu aceeași melodie cântați,
O cântă aprig unul, altul ca-n vis, ușor,
Așa răsună-ntruna cântecul vechi de dor.

Și freamătă-n iubire a cântării cântare,
Iar jalea suspină: ah, de-ar rămâne-n zare!
Așa tot cântă unii mereu, neîncetat,
Iar ceilalți ascultă, chiuie și plâng necurmat.

Sprijinit de bord, stăteam singur și priveam în jos; din adâncurile întunecate se înălța visul liniștii veșnice, iar eu ascultam cântecul de leagăn pe care îl cântau valurile, fremătând uniform.

Vântul serii îmi aduse atunci la ureche sunete dulci – acolo, sub cerul înstelat, femeia exilatului îngenunchea alături de copilul ei, pe care îl învăța să se roage: „Tatăl nostru care ești în ceruri sfințește pe tatăl meu de pe pământ, sfințește țara mea și pe toți cei pe care-i iubesc; sfințește și pe cei care ne fac rău și ne urmăresc și dă-le lor, tuturor, pacea Ta!“

CUPRINS